

UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS,
MONGOLIA

LAW ENFORCEMENT

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
QUARTERLY JOURNAL

2024
№03 (38)

Ulaanbaatar

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Эрдэнэбаатар Д. Тэргүүн дэд захирал, доктор, профессор, цагдаагийн хурандаа

Орлогч дарга:

Гантулга С. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Нарийн бичгийн дарга:

Болормаа Г. Эрдэмтэн нарийн бичгийн даргын ажлын албаны хэвлэлийн редактор, цагдаагийн дэслэгч

Гишүүд:

Амарсанаа Ж. Академич

Болд Л. Академич

Жигалов Н.Ю. Доктор, профессор

Мөнхзаяа Б. Сургалтын бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга, хурандаа

Булган Д. Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, профессор, цагдаагийн хурандаа

Азбаяр Ц. Удирдлагын академийн захирал, цагдаагийн хурандаа

Энхбаяр Д. Ахисан түвшний боловсролын сургуулийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Хишигтогтох Б. Цагдаагийн сургуулийн захирал, Дотоодын цэргийн 804 дүгээр ангийн захирагч, доктор, цагдаагийн хурандаа

Одбаяр Ц. Хилийн албаны сургуулийн захирал, Хилийн 0345 дугаар ангийн захирагч, доктор, хурандаа

Дамдинцэрэн Д. Сургалт, судалгааны 403 дугаар ангийн дарга, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн захирал, доктор, бригадын генерал

Батсайхан Н. Онцгой байдлын сургуулийн захирал, Гал түймэр унтраах, аврах 83 дугаар ангийн захирагч, доктор, дэд профессор, хурандаа

Ариунбилэг Ш. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Ганбаатар Г. Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Лхагвасүрэн Б. Шинжлэн магадлахуйн институтын захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Лхагварাগчаа Б. Гадаад хэлний институтын захирал, доктор, цагдаагийн хошууч

Энхтөр Д. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа, дотоодын цэрэг судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, цагдаагийн ахмад

JOURNAL EDITORIAL BOARD

Editor of the journal:

Erdenebaatar D. Vice president, Ph.D., professor, police colonel

First Secretary:

Gantulga S. Head of the department of Research institute Ph.D., associate professor, police lieutenant colonel

Secretary:

Bolormaa G. Press editor of the Office of the scientific secretary, police lieutenant

Members:

Amarsanaa J. Academician

Bold L. Academician

Jigalov N.Yu. Ph.D., in law, professor

Munkzaya B. Head of Training policy and coordination department, UIA, colonel

Bulgan.D. Scientist head secretary Ph.D., professor, police colonel

Azbayar Ts. Director, Executive management academy, UIA, police colonel

Enkhbayar D. Director, Graduate school, UIA, Ph.D., police colonel

Khishigtogtokh B. Director, Police school and Commander of the unit 804 of Internal troops UIA, Ph.D., police colonel

Odbayar Ts. Director, Border protection executive school, Commander of 804th unit of Internal troops, UIA, colonel

Damdintseren D. Director, Training research Court decision executives school and Commander of the Unit 403 UIA, Ph.D., Brigadier General

Batsaikhan N. Director, Emergency management school and fire Commander of the unit 83 Fighting and rescue unit Ph.D, associate professor, colonel

Ariunbileg Sh. Director, Law and Social sciences school, UIA, Ph.D., associate professor, police colonel

Ganbaatar G. Director, Vocational training center for Non-Comissionel officers, UIA, Ph.D., police colonel

Lkhagvasuren B. Director, Forensic science institute Ph.D., associate professor, police colonel

Lkhagvaragchaa B. Director, Foreign language institute, UIA, Ph.D., police major

Enkhtur D. Head of the Criminalistics and police, internal troop study center Ph.D., police captain

Сайнтер Ч. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Хилийн аюулгүй байдал судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, бригадын генерал

Алтангэрэл Б. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, профессор, хурандаа

Саранцэцэг Б. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч, доктор, дэд хурандаа

Дашгаадан Э. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа, дотоодын цэрэг судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан-багш, доктор, цагдаагийн ахмад

Нямдорж Д. Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа, дотоодын цэрэг судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан-багш, доктор, цагдаагийн дэд хурандаа

Одбаатар Б. Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Галбадрах Б. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Энхтүвшин Б. Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа

Мөнхзул Н. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Saintur Ch, Head of the Border security study center Ph.D., brigadier-general

Altangerel B, Head of the Court decision executive study center Ph.D., professor, colonel

Sarantsetseg B. Head of the Disaster research center Ph.D., lieutenant colonel

Dashgaadan E. Senior researcher-instructor of the Criminalistics and police, internal troop study center police captain

Nyamdorj D. Researcher-instructor of the Criminalistics and police, internal troop study center Ph.D., police lieutenant colonel

Odbaatar.B. Professor, Professor's team of Police strategy management, Executive management academy, UIA, Ph.D., associate professor, police colonel

Galbadrakh B, Professor of Department of Social work and psychology of Border protection executive school Ph.D., associate professor, lieutenant colonel

Enkhtuvshin B, Professor of Fire fighting department of Emergency management school Ph.D., lieutenant colonel

Munkhzul N, Professor of the Public law department of Law and Social sciences school Ph.D., associate professor, police lieutenant colonel

МОНГОЛЫН
Дотоодын
Хэрэг
Яам

ГАРЧИГ–TITLE

ЦАГДАА СУДЛАЛ
POLICE STUDIES

ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ЖОЛООЧИЙН ЭРҮҮЛ МЭНД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛ БОЛОХ НЬ

DRIVER'S HEALTH STATUS IS A FACTOR AFFECTING ROAD TRAFFIC SAFETY

Н.Пүрэвдорж

Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн Замын цагдаагийн тэнхимийн багш, цагдаагийн хошууч

Purevdorj N.

Lecturer at the Traffic Police Department of Police School, University of Internal Affairs, Police Major

10

ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ
CRIMINOLOGY

ГАЛТ ЗЭВСГИЙН ХУУЛЬ БУС ЭРГЭЛТТЭЙ ТЭМЦЭЖ БУЙ ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING ILLEGAL CIRCULATION OF FIREARMS

Ц.Очгэрэл

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Ochgerel Ts.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

18

МАШИН СУРГАЛТ АШИГЛАН ЦАХИМ ШУУДАНГИЙН СПАМЫГ ИЛРҮҮЛЭХ СУДАЛГААНЫ ТОЙМ

A REVIEW OF RESEARCH ON EMAIL SPAM DETECTION USING MACHINE LEARNING

О.Дөлгөөн

Дотоод хэргийн их сургуулийн Ахисан шатны боловсролын сургуулийн Мэдээллийн аюулгүй байдал судлалын магистрант

Dulguun O

Master's student of "Information security studies" at the Post-Graduate School of the University of Internal Affairs

Л.Одончимэг

Шинжлэх ухаан технологийн их сургуулийн Мэдээлэл харилцаа, технологийн сургуулийн Мэдээллийн сүлжээ аюулгүй байдлын салбарын дэд профессор, доктор

Odonchimeg L.

Associate Professor, Doctor (Ph.D) of Information Network and Security Department, School of Information and Communication Technology (SICT), Mongolian University of Science & Technology (MUST)

29

БАГА НАСНЫ ХҮҮХДИЙГ ХҮЧИНДЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ҮЕЧЛЭЛИЙН АСУУДАЛ

HISTORICAL CHRONOLOGICAL PROBLEMS OF CRIMINAL LAW REGULATION OF THE RAPING YOUNG CHILDREN

Э.Товуудорж

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, цагдаагийн хурандаа

E.Tovuudorj

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, Police Colonel

37

ХИЛ СУДЛАЛ LIMNOLOGY

ХИЛЧ, ЭХ ОРОНЧ ҮЗЛИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

CONCEPTS OF BORDER PATRIOTISM

С.Баярхүү

Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, хошууч

Bayarkhuu S.

Master of Border Studies in the University of Internal Affairs, Major

Ж.Гэрэлчимэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Сэтгэл зүйн тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Gerelchimeg J.

Senior Lecturer at the Department of Psychology, School of Border Service, University of Internal Affairs, Major

46

ЦАХИМ ХЭРЭГЛЭЭГ УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД НЭВТРҮҮЛЭХЭД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

ISSUES TO CONSIDER WHEN IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN NATIONAL BORDER PROTECTION

Э.Сумьяабазар

Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, ахмад

Sumiyabazar E.

Master of Border Studies in the University of Internal Affairs, captain

Х.Асхар

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх албаны тэнхимийн профессор, доктор, хурандаа

Askhar K.

Professor at the Department of Border Checkpoint Security and Inspection, School of Border Service, University of Internal Affairs, Ph.D, Colonel

56

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭЛ СУДЛАЛ COURT DECISION EXECUTION STUDIES

ПРОКУРОР, ЗӨРЧЛИЙН ХЭРГИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

PROSECUTOR IN THE OPERATION OF ENFORCEMENT OF DECISIONS IN VIOLATION CASES AND CONTROLLING JURISDICTION

Я.Батгэрэл

Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа

Batgerel Ya.

Professor at the Department of Civil Court Decision Executive Studies, the School of Court Decision Executive, University of Internal Affairs, Ph.D., Lieutenant Colonel

63

СУРГАЛТЫН ЧАНАРТ НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛС

EDUCATION DETERMINANTS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION

С.Цэрэндолгор

Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн ахлах багш, ахмад

Tserendolgor S.

Senior Lecturer at the Department of Social Work and Psychology of the Court Decision Execute School, University of Internal Affairs, Captain

68

Дотоод Орлогын Их Сургууль

ӨСВӨР НАСНЫ ХҮНД ОНОГДУУЛСАН НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

THE ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF COMMUNITY HELPFUL WORK FOR JUVENILE PEOPLE

Б.Галбадрах

Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

77

Galbadrakh.B

Professor of Department of Social Work and Psychology of Study and Research Unit №403-School of Court Decision Execution, University of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Lieutenant Colonel

Д.Одсэр

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, хурандаа

Odser D.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, Colonel

ХҮНИЙГ АЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГ ҮЙЛДЭН ХОРИХ ЯЛ ЭДЭЛЖ БҮЙ ХОРИГДЛЫГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ АЖЛЫН ҮР НӨЛӨӨГ ДЭЭШЛҮҮЛЭХ АРГА ЗАМ

WAYS TO IMPROVE THE EFFECT OF SOCIALIZATION OF PRISONERS WHO HAVE BEEN IMPRISONED FOR THE MURDER

87

А.Намсаманд

Дотоод хэргийн ир сургуулийн докторант, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын тэргүүн дэд дарга, хурандаа

Namsamand A.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, First Deputy Head Of General Department of Court Decision Execution, Colonel

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН ГҮЙЦЭТГЭХ АЖЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХОД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

SOME ISSUES TO CONSIDER IN DEVELOPING THE LEGAL REGULATIONS FOR EXECUTIVE AGENCY OF COURT DECISION

98

Ч.Нэргүй

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, хурандаа

Nergvi Ch.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

ГАМШИГ СУДЛАЛ

DISASTER STUDIES

ДХИС-ИЙН ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН СУРГУУЛИЙН ОЮУТНУУДЫН СЭТГЭЛ ХАНАМЖИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

RESULT ANALYSIS OF STUDENT SATISFACTION FACTORS OF EMERGENCY INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

А.Оюунжаргал

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Oyuunjargal A.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

105

Б.Энхтүвшин

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа

Enkhtuvshin B.

Professor at the Department of Firefighting Services, School of Emergency Management, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant Colonel

ГАМШГААС ХАМГААЛАХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ БҮТЦЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF DISASTER PROTECTION PLANS

М.Өлзий-Орших

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Ulzii-Orshikh M.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

112

Б.Батцэцэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалтын бодлого төлөвлөлтийн газрын сургалтын төлөвлөлт хариуцсан мэргэжилтэн, ахлах дэслэгч

Battsetseg B.

Training Planning Specialist at the Training Policy and Planning Department of the University of Internal Affairs, Senior Lieutenant

ХҮЕРИЙН ЭРСДЭЛИЙГ ТООЦООЛОХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН СУДАЛГАА

FLOOD RISK CALCULATION FACTORS STUDY

Б.Нямцогт

Дотоод хэргийн их сургуулийн магистрант, ахмад

Nyamtsogt B.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, captain

119

Б.Саранцэцэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч, гамшиг судлалын доктор, дэд хурандаа

Sarantsetseg B.

Head of Disaster center of Research Institute, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant Colonel

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН БҮС НУТГИЙН ГАЗАР ХӨДЛӨЛТИЙН ГОРИМЫН СУДАЛГАА

STUDY OF EARTHQUAKE FRAMEWORK OF UMNOGОВI REGION

Б.Үүрцайх

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Uurtsaikh B.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

130

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН АЛБА ХААГЧДЫН ХҮНСНИЙ ХАНГАМЖИЙН ИЛЧЛЭГ, ШИМ ТЭЖЭЭЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

NUTRITIONAL ANALYSIS OF EMERGENCY SITUATIONS PERSONNEL'S FOOD CONSUMPTION

Т.Сэргэлэн

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахлах дэслэгч

Ц.Тэмүүлэн

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн багш, ахмад

Б.Одгэрэл

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн профессор, доктор, дэслэгч

136

Sergelen T.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Senior Lieutenant

Temuulen Ts.

Teacher at the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

Odgerel B.

Professor at the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant

ЭРХ ЗҮЙ СУДЛАЛ LEGAL STUDIES

ӨНДӨР НАСНЫ ТЭТГЭВРИЙН ШИНЭЧЛЭЛ, ЧИГ ХАНДЛАГА (ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын жишээн дээр)

PENSION REFORM AND TRENDS (Based on Examples from OECD Member Countries)

143

Ц.Мөнхдэлгэр, А.Пүрэвдулам

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Munkhdelger Ts., Purevdulam.A

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

ХӨДӨЛМӨРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ, ЭРҮҮЛ АХУЙН НӨХЦӨЛ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА (Замын-Үүд хилийн боомтын хил хяналтын байгууллагуудын жишээн дээр)

SURVEY OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH CONDITIONS
(A Case Study on Border control organizations in Zamiin-Uud)

151

Г.Сарантуяа

Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, ахмад

Sarantuya G.

Master of Border Studies in the University of Internal Affairs, Captain

Н.Нямаа

Хөдөө аж ахуйн их сургуулийн Эдийн засаг, бизнесийн сургуулийн багш,
доктор, профессор

Nyamaa N.

Teacher at the School of Economics and Business, Mongolian University of Life Sciences,
Ph.D, Professor

БАГА ОРЛОГОТОЙ ИРГЭДЭД ЧИГЛЭСЭН НИЙГМИЙН ХАЛАМЖИЙН БОДЛОГО, ЗОХИЦУУЛАЛТ

SOCIAL WELFARE POLICIES AND REGULATIONS

158

Э.Ууганцэцэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Uugantsetseg E.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

ИРГЭДИЙН ОРОЛЦОО БА ШҮҮХИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ НЭЭЛТТЭЙ ИЛ ТОД БАЙДАЛ (чанарын судалгааны хүрээнд)

CITIZEN PARTICIPATION AND OPEN AND TRANSPARENCY OF JUDICIAL ACTIVITIES
(within qualitative research)

168

Д.Өнөржаргал

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Unurjargal D.

Doctoral candidate in the University of the Internal Affairs

Д.Зүмбэрэлхам

Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гишүүн, доктор, профессор

Zumberellham D.

Member of the General Council of the Court, Ph.D, Professor

ШИНЖЛЭН МАГАДЛАХУЙ СУДЛАЛ
FORENSIC STUDIES**ШҮҮХ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ, ШИНЭЧЛЭЛТ**

CHANGES AND REFORM OF THE FORENSIC LAW

Э.Батбаяр

Дотоод хэргийн их сургуулийн Шинжлэн магадлахуйн институтын Криминалистикийн 183
шинжилгээний тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн хошууч

Batbayar.E

Senior Lecturer in the Department of Forensic Analysis at the Institute of Forensic Science,
University of Internal Affairs, Police Major

Дотоод Хэргийн Их Сургуулийн
Шинжлэн Магадлахуйн Институт

ЗАМЫН ХӨДӨЛГӨӨНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД ЖОЛООЧИЙН ЭРҮҮЛ МЭНД НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛ БОЛОХ НЬ

DRIVER'S HEALTH STATUS IS A FACTOR AFFECTING ROAD TRAFFIC SAFETY

Н.Пүрэвдорж*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн Замын цагдаагийн тэнхимийн багш, цагдаагийн хошууч

Purevdorj N.

Lecturer at the Traffic Police Department of Police School, University of Internal Affairs, Police Major

*Хариуцлагатай зохиогч: purevdorj.gb@gmail.com

Хураангуй: Монгол Улсын хүн ам 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар 3,504,741 болсон бөгөөд үүнээс 0-19 насны 38.8 хувь буюу 1,360,055 хүүхэд, 20-оос дээш насны 61.2 хувь буюу 2,144,686 насанд хүрсэн хүн бүртгэлтэй байна.¹ Харин Цагдаагийн байгууллага чиг үүргийн хүрээнд жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн санг хариуцан хөтөлж байгаа бөгөөд уг санд 2023 оны байдлаар Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх бүхий дотоод, гадааны 1,524,532 иргэн бүртгэлтэй² байгаа бөгөөд жилд дунджаар 50 орчим мянган жолооч шинээр бэлтгэгдэн тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх авч байна.

Үүнээс үзэхэд Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

Харин хүн амын эрүүл мэндийн хувьд сүүлийн 10 жилийн дунджаар 17,077 мянган хүний нас баралтын тохиолдолд бүртгэгдэж, 195,000 хүн ямар нэг байдлаар хүнд, хөнгөн бэртэл авч, цусны даралт ихсэх өвчнөөр 13,000 хүн шинээр бүртгэгдэж, хорт хавдрын өвчлөл 6,800 хүн шинээр оношлогдож, элэгний хавдар, сүрьеэ, бэлгийн замын халдварт өвчин, чихрийн шижин³ зэрэг өвчлөлтүүд тэргүүлэх хандлагатай байгаа боловч эдгээр хүмүүсийн хэд нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэхтэй эсэхийг тогтоосон тоон мэдээ, судалгаа мэргэжлийн аль ч байгууллагуудад байдаггүй. Тэхлээр дээрх Цагдаагийн байгууллагад байгаа 1,524,532 иргэний мэдээлэл нь хөөсрөлттэй тоо бөгөөд нас барсан, хүндээр өвчилсөн байдлаас шалтгаалж хасалт хийгдээгүй тоо юм.

Иймд дээрх нөхцөл байдлаас үүдэн дүгнэлт гаргахад “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай” хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн “15.1.2. тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх заалтын хүрээнд автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр жил бүр 30 орчим мянган жолооч хамаарагдахаар, автомашин барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр буюу жирэмсний үеийн 2-р хагас (4-6 сартай) дээш, осол гэмтлээс тулгуур эрхтний гэмтэл, гар, хөл мөр, дунд чөмөг, нуруу нугасны гэмтлийн нөлөөллөөр жил бүр 60 орчим мянган жолооч хамрагдахаар байна.

Abstract: As of December 31, 2023, the population of Mongolia was 3,504,741, of which 38.8 percent or 1,360,055 children aged 0-19 and 61.2 percent over 20 or 2,144,686 adults were registered. However, the Police organization is responsible for maintaining the driver registration and database within the scope of its duties. As of 2023, 1,524,532 domestic and foreign citizens with the right to drive vehicles in the territory of Mongolia are registered in the database.

¹www.1212.mn/tables.aspx.

²ЦЕГ-ын Бүртгэл хяналтын төвийн тайлан. 2023.

³<https://www.habemt.gov.mn>.

isAccording to this, 2 out of 3 people over the age of 18, and 4 out of 5 men aged 18-60 have the right to drive a vehicle and have obtained a driver's license. As for the health of the population, in the last 10 years, an average of 17,077 deaths were registered, 195,000 people were seriously or lightly injured, 13,000 people were newly registered with high blood pressure, 6,800 people were newly diagnosed with cancer, liver cancer, and tuberculosis. , diseases such as sexually transmitted diseases and diabetes tend to be leading, but there is no statistical information or research on how many of these people have a driving license in any professional organization. Therefore, the data of 1,524,532 citizens in the aforementioned Police Organization is a foamed number, which is not deducted due to death or serious illness. Therefore, when drawing a conclusion based on the above situation, "15.1.2" of Chapter 4, Article 15 of the "Road Traffic Safety" Law. In the context of the clause "medically qualified to drive a vehicle", about 30,000 drivers will be affected every year due to diseases included in the list of diseases permanently prohibited from driving, and diseases included in the list of diseases temporarily prohibited from driving, i.e. during the second half of pregnancy (4-6 months) and above, about 60,000 drivers will be enrolled every year due to injuries to supporting organs, hands, feet, spinal cord, and spinal cord due to accidents.

Түлхүүр үг: тээврийн хэрэгсэл, жолоодох эрхийн үнэмлэх, эрүүл мэнд, зам тээврийн осол

Keywords: vehicles, driver's license, health, traffic accidents

Үндэслэл

Манай улсын хувьд анхны замын хөдөлгөөний дүрэм 1925 оны 5-р сарын 22-ны өдөр Ардын засгийн газрын 18 дугаар хурлаар “Аливаа гал усны уурын хүчээр явах тэрэг зэргийг БНМАУ-ын хязгаарын дотор хэрхэн хэрэглэхийн түр дүрэм” нэртэй батлагдсан ба анхны жолоодох эрхийг үнэмлэхийг олгож эхэлснээс хойш 1936-1940 оны хооронд 353 жолооч, 1946 онд 460 орчим хүнийг дагалдан жолоочоор бэлтгэн гаргаж мэргэжлийн үнэмлэх олгосон бөгөөд тухай үеийн анхны жолооны үнэмлэх нь одоогийн А4 хэмжээтэй цаасан дээр монгол бичгээр овог, нэр, төрсөн огноо болон “БНМАУ-ын Уурын тэрэгний сургууль. Хувь нийлүүлсэн тээх, нэвтрүүлэх Монгол транс” гэж бичсэн байжээ.⁴

Жолооч бэлтгэх үйл явц нь 1982 онд төр, засгийн хүрээнд улс ардын аж ахуй, нийгэмлэг дээр түшиглэн 6 сараас доошгүй хугацаагаар хот хөдөөгийн авто жолооны 30 орчим сургууль, курс ажиллаж байсан бол 1990 оноос хойш зах зээлийн харилцаанд орсонтой холбогдон жолооч бэлтгэх хувийн хэвшлийн олон дамжаа,

авто сургууль, курс байгуулагдан ажиллах болов.

Үндсэн хэсэг

Цагдаагийн байгууллага нь “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай” хуулийн /шинэчилсэн найруулга/ 10 дугаар зүйлийн “10.1.3 ...жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн санд жолоодох эрхийн үнэмлэх дээрх мэдээллийн бүртгэл, мэдээллийг цагдаагийн байгууллага хариуцан хөтөлнө.” гэж заасны дагуу улсын хэмжээнд жолоодох эрхийн үнэмлэхтэй холбоотой асуудлыг хариуцан бие даан хэрэгжүүлж жолооны үнэмлэх олгох ажлыг зохион байгуулж байна.⁵

Мөн хуулийн 10 дугаар зүйлийн “10.1.6 ...жолоочийн эрүүл мэнд, зам тээврийн осолд өртсөн хүний бүртгэл, мэдээллийн санд механикжсан тээврийн хэрэгслийн жолоочийн эрүүл мэндийн үзлэгийн дүгнэлт, зам тээврийн ослын улмаас гэмтсэн, нас барсан хүний тоо бүртгэл, мэдээллийг хамруулах” гэснийг “Эрүүл мэндийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага” хариуцан хөтөлнө гэж заасан.

⁴Замын цагдаагийн газар. Замын цагдаагийн албаны түүхэн товчоо. Уб., 2006. 14 дэх тал

⁵Улсын Их Хурал, Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл, Уб., 2015. 15 дахь тал

МОНГОЛ УЛСЫН
ЦАГДАА СУДЛАЛ

Цагдаагийн байгууллагын жолоочийн бүртгэл, мэдээллийн сан нь 1997 оноос хойш шинэ загварын шар пластик үнэмлэх солихтой холбогдуулан цахим хэлбэрт шилжсэн бөгөөд 2023 оны

байдлаар Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэх авсан дотоод, гадаадын 1,524,532 иргэн бүртгэлтэй томоохон мэдээллийн санг үүсгээд байна.⁶ /График 1/

График 1. Монгол Улсад бүртгэлтэй жолоочийн тоон өсөлт сүүлийн 10 жилээр

Монгол улсад 2019-2023 онд тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх шинээр авсан иргэдийн тоон үзүүлэлтээс харахад сүүлийн 5 жилд дунджаар 54,5 мянган жолооч шинээр бэлтгэгдэн тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх авч байгаа бөгөөд өнгөрсөн 2023 онд 54,825 иргэн шинээр тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэх авсан байна.⁷

Монгол Улсын жолоодох эрхийн санд бүртгэлтэй 1,524,532 иргэнийг нас,

хүйсийн байдлаар нь авч үзэхэд 18-23 насны 101,844 буюу 6.8 хувь, 24-29 насны 224,528 буюу 14.6 хувь, 30-34 насны 295,787 буюу 19.2 хувь, 35-40 насны 304,521 буюу 20.4 хувь, 41-с дээш насны 595,852 буюу 39.0 хувийг тус тус эзэлж байгаа бол 961,979 буюу 63.1 хувийг эрэгтэй, 562,553 буюу 36.9 хувийг эмэгтэй жолооч нар тус тус эзэлж байна. ⁸ /График 2/

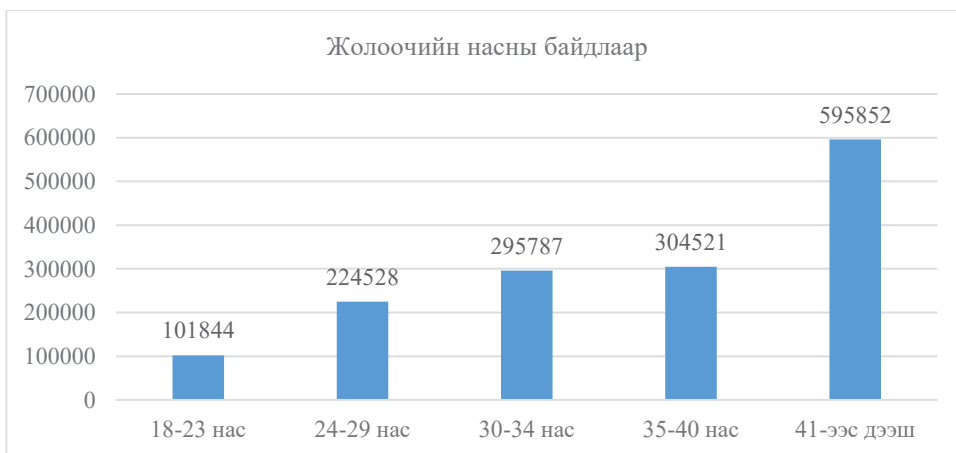

График 2. Жолоочийн насны байдлаар

⁶Эрдэнэчимэг Ц, нар. Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. УБ., 2022. 101 дэх тал

⁷Цагдаагийн ерөнхий газрын Бүртгэл хяналтын төвийн тайлан. 2023.

⁸Мөн тэнд.

Монгол Улсын хүн ам 2023 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн байдлаар 3,504,741 болсон бөгөөд үүнээс 0-19 насны 38.8 хувь буюу 1,360,055 хүүхэд, 20-оос дээш насны 61.2 хувь буюу 2,144,686

насанд хүрсэн хүн бүртгэлтэй байна.⁹ /График 3/

Насанд хүрсэн хүний хүйсийн байдлаар авч үзвэл 47.6 хувь буюу 1,022,332 эрэгтэй, 52.4 хувь буюу 1,122,354 эмэгтэй хүйсийн хүн байна.

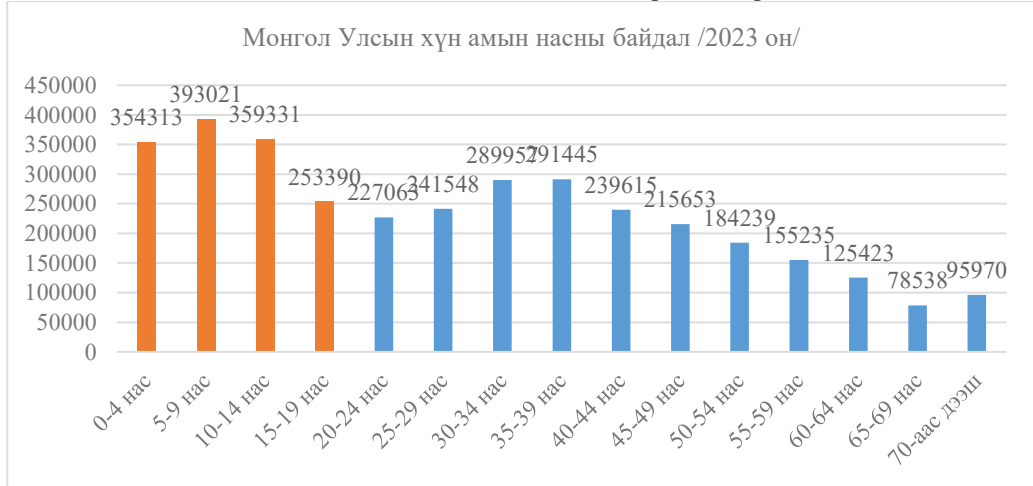

График 3. Монгол Улсын хүн амын тоо насны байдлаар

Дээрх тоон мэдээллээс харахад Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

“Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай” хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн “15.1. дараах шаардлагыг хангасан иргэнд механикжсан тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх олгоно” гэж заасан бөгөөд “15.1.1. тухайн ангиллын тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрх бүхий насанд хүрсэн байх”, “15.1.2. тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн”, “15.1.3. тухайн ангиллын тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн шалгалтад тэнцсэн”¹⁰ гэсэн шалгуурыг хуульд зааж өгсөн.

Тэгвэл “15.1.2. тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх шалгуурыг хангахын тулд иргэн анхан шатны эрүүл мэндийн байгууллагаар үйлчлүүлж Эрүүл мэндийн сайдын 2000 оны 94 тоот тушаалаар

баталсан “Эрүүл мэндийн үзлэгийн хуудас ЭММ-34Б” маягтад заасан хараа өнгө мэдрэх, сонсгол, сэтгэцийн эмгэг, гэмтэл согог, мэдрэл гэсэн үндсэн 5 үзлэг шинжилгээнд хамрагдан авто тээврийн хэрэгсэл жолоодоход тэнцэнэ гэсэн дүгнэлтийг гаргуулдаг.

Энэ дүгнэлтээр 2023 оны байдлаар 1,524,532 иргэн жолооч болж тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхийн үнэмлэх аваад байна.

Гэтэл Хөдөлмөр нийгэм хамгааллын яамны харьяа “Хөдөлмөрийн нөхцөл, мэргэжлийн өвчин судлалын үндэсний төв”-ийн даргын 2008 оны 10 дугаар сарын 08-ны өдрийн 28 дугаар тушаалаар “Мэргэжлийн тохироо үзэхэд баримтлах жагсаалт”-ыг хавсралтаар баталсан байдаг.

Энэ хавсралтад “Жолоочийн мэргэжлээр ажиллуулахыг бүр мөсөн ба түр хориглосон өвчний жагсаалт”-ыг баталсан байдаг. Автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад дараах өвчний орсон. Үүнд:

⁹www.1212.mn.

¹⁰Улсын Их Хурал. //Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл. 2015. 15 дахь тал.

МОНГОЛЫН
Дотоод
Хэрэг
Яам

МОНГОЛЫН ЭРХНИЙ ӨВЧНИЙ
ХААГАХ АНХААГАХ
ХААГА

- Сэтгэц мэдрэлийн өвчнүүд,
- Тэнцвэрийн эрхтний согог
- Сонсголын эрхтний өвчнүүд (дунд чихний архаг өвчний улмаас сонсгол суларч шинэх яриаг 3 метрийн дотор сонсохгүй болсон, отосклероз, дүлийрэлд ба хэлгүй дүлий, миньерийн өвчин, вестибулярный өвчин, сонсголын мэдрэлийн үрэвслээс болж сонсголын бууралт 3-р үеэс дээш үед)

- Харааны эрхтний өвчин, гажгууд (хоёр нүд бүрэн хараагүй болсон, нэг нүдний хурц хараа 0,6- доош, нөгөө нүднийх нь 0,9-с доош болсон, нүдний харах талбай тал бүрээс 20 градусаар хязгаарлагдсан, өнгө ялгах алдагдлын дунд ба хүнд хэлбэр, нулимс байнга гоождог, зовхи, сормуус гадагш, дотогш эргэсэн, глаукомы, холын харалганы өндөр зэрэг, нүдний хос хараа алдагдах, болор, өрөөсөн нүд авагдах, зөрүү харц)

- Яс, булчингийн системийн өвчнүүд (том үений 30 градусаас дээш хөдөлгөөн хязгаарлагдсан байдал, тулгуур эрхтний ясны остеомиелит, ясны хуурамч үе, Нурууны сколиоз, спондилоартроз, Аль нэг гарын 1-р хуруу ба 2, 3-р хуруу эвсэл 3, 4, 5-р хуруу дутуу тохиолдолд, ясны сүрьеэ, сарвуу, алганы их хэмжээний зузаан сорви, гар хөлийн булчингийн мэдэгдэхүйц хатангирил)

- Хорт хавдрууд

- Мэдрэлийн өвчин (мэдрэлийн системийн органик өөрчлөлтүүд, истери, психостение, хүзүү, гар, хөлийн хөдөлгөөн ихээр алдагдуулсан төв ба захын мэдрэлийн өвчнүүд, Архаг архичин, наркомани)

- Дотрын өвчин (элэгний хүнд хэлбэрийн цирроз, цусны даралт ихдэх өвчний 3, 4-р үе, хүнд хэлбэрийн даралт буурах өвчин, дотоод шүүрлийн булчирхайн үйл ажиллагаа ихээр алдагдсан өвчнүүд, бөөрний хүнд хэлбэрийн архаг үрэвсэл, гломерулонефрит, нефросклероз)

- Арьсны өвчнүүд (процшрины өвчний хүнд хэлбэр, пузырчатка, хөл, гар үений хөдөлгөөн алдагдуулах шархлаа бүхий хүнд хэлбэрийн арьсны архаг өвчнүүд)

- Хордлогын өвчнүүд (хурц ба архаг хордлогын уналт бүхий хүнд хэлбэр)

- Хөдөлмөрийн чадвараа 70%-с дээш байнга алдсан хүмүүс ордог.

Харин автомашин барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад дараах өвчний орсон. Үүнд:

- Тэмбүүгийн 1, 2-р үе

- Халдвар тээвэрлэгчид

- Жирэмсний 2-р хагас (4-6 сартай)

- Ходоод, 12 хуруу гэдэсний

шархлааны хүнд үе

- Зүрх судасны архаг дутагдлын

хүнд үе

- Хүнд хэлбэрийн сүрьеэ

- Хөдөлмөрийн чадвар алдалтын 70%-тай хүмүүс ордог ба энэ жагсаалтад дурдсан өвчтэй хүмүүс уул өвчнийг эдгээсний дараа автомашин жолоодож болно.

Жагсаалтад орсон өвчнүүд нь хүний биед цочроо өгөх, мэдрэлийн түвшинд хүнд хэлбэрийн өвдөлт, сэтгэцэд нөлөөлөх, биеэ удирдан авч явах боломжгүй болгох зэрэг шинж тэмдгийг илрүүлдэг болох нь тогтоогдсон.¹¹

Улсын хэмжээнд 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар нас баралтын 17,533 тохиолдол бүртгэгдсэн нь 2022 оноос 448 тохиолдлоор буурсан байна.

Нийт нас баралтын 61.8 хувь буюу 10,842 тохиолдол нь эрэгтэй, 38.2 хувь буюу 6,691 тохиолдол нь эмэгтэй байна.

Нас баралтын 31.6 хувь нь эмнэлэгт нас барсан бөгөөд үүнээс 23.4 хувийг буюу 1,295 тохиолдол хоног болоогүй нас баралт эзэлж байна. Осол гэмтэл, гаднын шалтгаант нас баралтын 3,094 тохиолдол бүртгэгдэж, нийт нас баралтын 17.6 хувийг эзэлсэн байна. /График 4/

¹¹www.habemt.gov.mn

МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮҮРИЙН ХАМГААГАХ
МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮҮРИЙН ХАМГААГАХ
МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮҮРИЙН ХАМГААГАХ

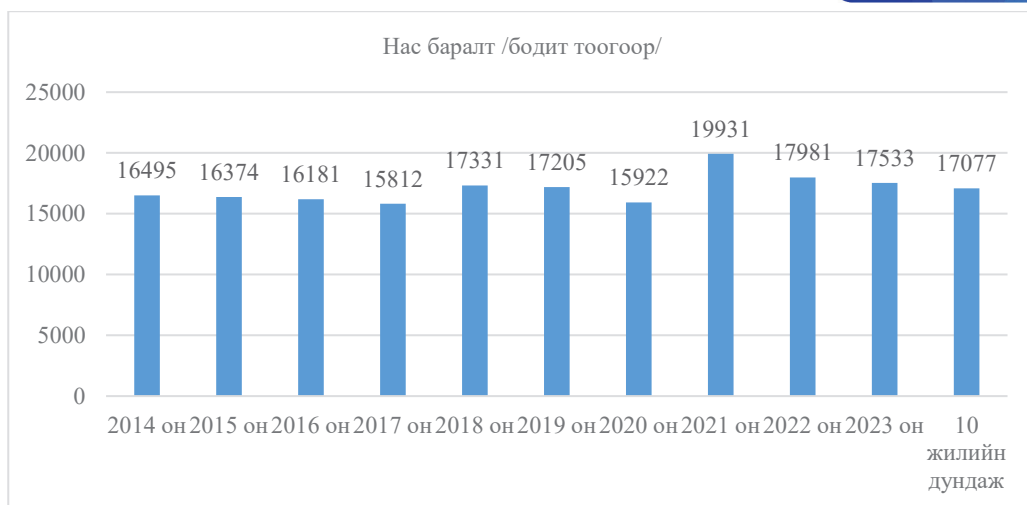

График 4. Нас баралт /бодит тоогоор

Улсын хэмжээнд 2022 оны байдлаар хорт хавдраар 6,885 иргэн өвчилсөн бөгөөд өдөр бүр 20 хүн шинээр оношлогдож 12 хүн энэ төрлийн өвчнөөр нас барьж байгаа судалгааг Эрүүл мэндийн яамнаас гаргаад байна. Нийт хор хавдраар өвчилж байгаа иргэдийн 70 орчим хувь нь хожуу шатандаа

оношлуулж байгаа нь нас барах гол шалтгаан болж байна.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд улсын хэмжээнд 58,838 хүн хорт хавдраар өвчилж, 41,790 хүн нас барсан байна.¹² /График 5/

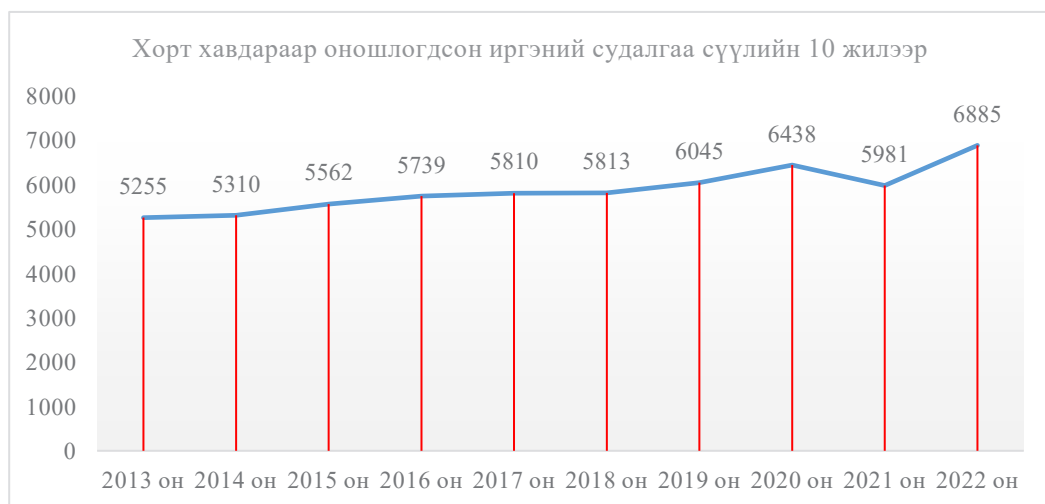

График 5. Хорт хавдраар оношлогдсон иргэний судалгаа сүүлийн 10 жилээр

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага, Эрүүл мэндийн яам, Үндэсний статистикийн хорооноос гаргасан судалгаан Монгол хүний нас баралтын тэргүүлэх 10 шалтгааны гаргасан. Үүнд:

- 1.Зүрх Судасны өвчлөл
- 2.Цус харвалт
- 3.Элэгний хорт хавдар
- 4.Элэгний өвчлөл
- 5.Зам тээврийн осол

¹²www.unuudur.mn.

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМРАГДСАНААС ҮР ДҮНГИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТЭЭР 0.3 ХУВЬД НЬ ЧИХРИЙН ШИЖИН ӨВЧНИЙ ОНОШ БАТЛАГДСАН БАЙНА.

6.Ходоодны хорт хавдар

7.Архидалт

8.Амиа хорлолт

9.Бусад гэмтэл

10. Уушгины хорт хавдар

2023 оны жилийн эцсийн байдлаар нийт 23,164,288 эмчийн үзлэг хийгдсэнээс 25.1 хувийг урьдчилан сэргийлэх үзлэг, 59.8 хувийг өвчний учир амбулатори, 5.9 хувийг идэвхтэй хяналтын үзлэг, 9.2 хувийг гэрийн үзлэг тус тус эзэлсэн байна. Үүнээс:

Артерийн гипертензи эрт илрүүлэг үзлэгт насанд хүрсэн 18 наснаас дээш нийт 1,317,011 (61.9%) хүн хамрагдсанаас үр дүнгийн үзүүлэлтээр нийт үзлэгийн **1.1 хувь** нь артерийн гипертензи онош батлагдсан байна.

Чихрийн шижин өвчний эрт илрүүлэг үзлэгт 35 наснаас дээш нийт

1,031,744 (79.1%) хүн хамрагдсанаас үр дүнгийн үзүүлэлтээр **0.3 хувьд** нь чихрийн шижин өвчний онош батлагдсан байна.

Элэгний хорт хавдрын эрт илрүүлэг үзлэгт 40-65 насны 263,979 (29.6%) хүн хамрагдсанаас **133 тохиолдолд** хорт хавдар оношлогдсон байна.

Гэмтэл согог судлалын үндэсний төвд 2023 оны тайланд улсын хэмжээнд **210,763** осол гэмтлийн шинэ тохиолдол бүртгэгдэж өмнөх оноос **11.6 хувиар өсөж** хамгийн их тохиолдолтой жил болсон байна.

Осол гэмтэлд өртсөн тохиолдлын 23.0% нь толгойн гэмтлийн оноштой бол 32.0% нь дээд мөчдийн гэмтэл, 25.8% нь доод мөчдийн гэмтлийн оноштой байна.

Гэмтсэн эрхтний байршил	Тоо	Хувь
Толгойн гэмтэл	48362	23.0
Хүзүүний гэмтэл	1860	0.9
Цээжний гэмтэл	11968	5.7
Хэвлийн гэмтэл	11049	5.2
Мөр ба бугалгын гэмтэл	11452	5.4
Тохой ба шууны гэмтэл	29596	14.0
Бугуй ба сарвууны гэмтэл	26521	12.6
Түнх ба гуяны гэмтэл	7221	3.4
Өвдөг ба шилбэний гэмтэл	21030	10.0
Шагай ба тавхайн гэмтэл	26130	12.4
Биеийн олон хэсгийн гэмтэл	521	0.3
Түлэгдэлт	7134	3.4
Хөлдөлт	728	0.4
Бусад болон тодорхойгүй хэсгийн гэмтэл	258	0.1
Биеийн сүвээр орсон гаднын биет	1393	0.7
Эм, эмийн бэлдмэлийн хордлого	316	0.2
Эмийн бус бэлдмэлийн хордлого	3643	1.7
Бусад тодорхойгүй нөлөөлөл	1196	0.6
Хүндрэл	385	0.2

Хүснэгт 1. Осол, гэмтлийн тоон үзүүлэлт.

Осол гэмтлийн тэргүүлэх шалтгаан бүрд ямар эрхтэн илүү гэмтсэн байгааг авч үзэхэд зам тээврийн ослоын үед зөөлөн эдийн болон гавал доторх гэмтэл, унаж гэмтэх үед зөөлөн эдийн гэмтэл, амьгүй болон амьтай механик хүчинд өртөх онош тэргүүлсэн байна.

Дүгнэлт

Дээрх тоон мэдээллээс харахад Монгол Улсын хүн амын 18 наснаас дээш 3 хүн тутмын 2 нь, 18-60 насны эрэгтэй 5 хүн тутмын 4 нь тээврийн хэрэгсэл жолоодох эрхтэй, жолооны үнэмлэх авсан байна.

Мөн тоон мэдээллээс үзэхэд сүүлийн 10 жилийн дунджаар 17,077 мянган хүний нас баралтын тохиолдолд бүртгэгдэж,

195,000 хүн ямар нэг байдлаар хүнд, хөнгөн бэртэл авч, цусны даралт ихсэх өвчнөөр 13,000 хүн шинээр бүртгэгдэж, хорт хавдрын өвчлөл 6,800 хүн шинээр оношлогдож, элэгний хавдар, сүрьеэ, бэлгийн замын халдварт өвчин, чихрийн шижин зэрэг өвчлөлтүүд тэргүүлэх хандлагатай байна.

Эндээ үзэхэд Эрүүл мэндийн сайдын 2000 оны 94 тоот тушаалаар баталсан “Эрүүл мэндийн үзлэгийн хуудас ЭММ-34Б” маягтад заасан хараа өнгө мэдрэх, сонсгол, сэтгэцийн эмгэг, гэмтэл согог, мэдрэл гэсэн үндсэн 5 үзлэг шинжилгээгээр тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн гэх дүгнэлт гаргах нь өрөөсгөл болох нь харагдаж байна.

Иймд дээрх нөхцөл байдлаас үүдэн дүгнэлт гаргахад “Замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлын тухай” хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 15 дугаар зүйлийн “15.1.2. тээврийн хэрэгсэл жолоодоход эрүүл мэндийн хувьд тэнцсэн” гэх заалтын хүрээнд автомашин барихыг бүр мөсөн хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр жил бүр 30 орчим мянган жолооч хамаарагдахаар, автомашин

барихыг түр хориглосон өвчний жагсаалтад багтсан өвчлөлөөр буюу жирэмсний үеийн 2-р хагас (4-6 сартай) дээш, осол гэмтлээс тулгуур эрхтний гэмтэл, гар, хөл мөр, дунд чөмөг, нуруу нугасны гэмтлийн нөлөөллөөр жил бүр 60 орчим мянган жолооч хамрагдахаар байна.

Эндээс дүгнэж үзэхэд замын хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг хангах, зам тээврийн болзошгүй осол, хэргээс сэргийлэхэд жолоочийн ажиллах чадвар, эрүүл мэндийн байдал нэн чухал юм.

Ашигласан материал

- 1.Замын цагдаагийн газар. Замын цагдаагийн албаны түүхэн товчоо. Уб., 2006.
- 2.Улсын Их Хурал. //Төрийн мэдээллийн эмхэтгэл. 2015.
- 3.Эрдэнэчимэг Ц, нар. Монгол Улсад бүртгэгдсэн зам тээврийн осол, зөрчлийн статистик үзүүлэлтийн эмхэтгэл. Уб., 2022.
- 4.ЦЕГ-ын Бүртгэл хяналтын төвийн тайлан. 2023.
- 5.www.1212.mn.
- 6.www.habemt.gov.mn.
- 7.www.unuudur.mn.

ГАЛТ ЗЭВСГИЙН ХУУЛЬ БУС ЭРГЭЛТТЭЙ ТЭМЦЭЖ БУЙ ОЛОН УЛСЫН
ТУРШЛАГАINTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING ILLEGAL CIRCULATION OF
FIREARMS**Ц.Очгэрэл***

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Ochgerel Ts.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

*Хариуцлагатай зохиогч: ochgerel25@gmail.com

Хураангуй: Олон Улсын галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх хууль тогтоомжийг судлан, эрх зүйн зохицуулалтын тэргүүн туршлагаас суралцаж, цаашлаад үндэсний хууль тогтоомжид тусгах ач холбогдол бүхий заалтуудыг хураангуйлан харуулахыг зорив.

Галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх чиглэлээр тодорхой амжилтад хүрсэн орнууд болох ОХУ, Англи, АНУ, БНФУ, БНХАУ, Данийн Хаант Улс, Швейцарын Холбооны Улс зэрэг орнуудын эрүүгийн хууль тогтоомжид дүн шинжилгээ хийж, харьцуулсан эрх зүйн хүрээнд тодорхой хандлага, үзэл баримтлал, ойлголт зэргийг томъёолж гаргасан болно.

Abstract: The study aimed to understand and examine international law and legislation to combat the illegal circulation of firearms, further to learn from the leading international experiences, and consequently to summarize the important provisions that could be included in national legislation.

Examination of the criminal laws of countries such as the Russian Federation, the United Kingdom, the United States, the People's Republic of China, the Kingdom of Denmark, and the Swiss Confederation, which have achieved certain success in combating the illegal circulation of firearms, has led to the formulation of certain perception, concepts, and principles within the framework of comparative law.

Түлхүүр үг: галт зэвсгийн хууль бус эргэлт, хууль тогтоомж, харьцуулсан эрх зүй, олон улсын туршлага,

Key words: illegal circulation of firearms, law and legislation, comparative law, international experience.

Үндэслэл

Гадаад орнуудын галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэж буй хууль тогтоомжийн хөгжлийн чиг хандлага, зүй тогтлыг судлах, тэдгээрт дүн шинжилгээ хийх, эрх зүйн зохицуулалтын тэргүүний жишгээс суралцах, улмаар үндэсний хууль тогтоомжид тусгах (имплементаци хийх) нь чухал ач холбогдолтой бөгөөд ийнхүү гадаад орны туршлагыг өвлөх, мөн сургамж авах үүднээс хийдэл, алдаа оноог нь мэдэх зайлшгүй шаардлага байгаа нь бидний судалгаанаас харагдаж байна.

Өнөөдөр галт зэвсгийн хууль бус эргэлт дэлхий нийтийг бүхэлд нь нөмрөн эрчимтэй хөдөлгөөнд орж, шинэ шинэ бүс нутгийг хамран өрнөж байна. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын (НҮБ) тооцоогоор дэлхийн галт зэвсгийн худалдааны 40-60 хувь нь хууль бус байгаа бөгөөд энэ хэмжээгээр дайны голомт нүүрлэсэн халуун цэгүүдийг улам бүр өдөөх нөхцөлийг бүрдүүлж байна¹.

Галт зэвсгийг дэлгэрүүлэхгүй байхад чиглэсэн гэрээ, конвенц, бусад баримт бичгийг батлах, тэдгээрийг

¹www.un.com

хөгжүүлэх, үр нөлөөг нь дээшлүүлэх үйл хэрэгт олон улсын байгууллагууд онцгой үүрэг гүйцэтгэж байна. НҮБ-ын дүрмээр «олон улсын энх тайван, аюулгүй байдлыг дэмжих үйлсэд баримтлах хамтын ажиллагааны ерөнхий зарчмууд, түүний дотор, зэвсэг хураах, зэвсэглэлийг хязгаарлах, зохицуулах зарчмууд»-ыг бий болгон мөрдүүлэх үүргийг НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейд даалгасан байдаг.

Галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх стратегийг боловсруулах нь НҮБ-ын гишүүн орнуудын хувьд аажим аажмаар онцгой анхааралдаа байлгах асуудлын нэг болж эхэллээ. Үндэсний хууль тогтоомжийг универсалчлах алхмууд, орчин цагийн нийгмийн амьдралын бодит байдалд ойртуулах оролдлогуудын үр дүнд хэд хэдэн улсын хууль тогтоомжид галт зэвсгийн хууль бус эргэлтийн эсрэг эрүүгийн эрх зүйн хэм хэмжээнүүд тусгалаа олоод байна.

Өнөөдөр «Иргэд галт зэвсгийг олж авах, хадгалах гэмт явдалд хяналт тавих тухай Европын жишиг конвенц»² (1978), «Галт зэвсгийн (гар бууны) туршилтын тэмдгийг³ харилцан хүлээн зөвшөөрөх тухай конвенц»⁴ (1969), «Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт явдлын эсрэг конвенц»⁵ (2000) зэрэг нь галт зэвсгийн хууль бус эргэлтийн эсрэг олон улсын эрх зүйн үндсэн тулгуур баримт бичгийн үүргийг гүйцэтгэж байна.

Дэлхийн улс орнууд дээр дурдсан болон олон улсын эрх зүйн бусад гэрээ конвенцуудад нэгдэн орох замаар галт зэвсгийн хууль ёсны эргэлтийн салбарт олон улсын хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэх, үндэсний эрх зүйн зохицуулалтаа боловсронгуй болгох чиглэлээр бодитой алхмуудыг авч хэрэгжүүлсээр иржээ.

Галт зэвсгийг улсын хилээр оруулж ирэх, улсын хилээр гаргах үйл ажиллагаа нь

улс орнуудын тухайд Интерпол болон Гаалийн хамтын ажиллагааны зөвлөл (Дэлхийн гаалийн байгууллага)-ийн шугамаар хэрэгжиж байна.

Галт зэвсгийн эргэлтийг зохицуулах явдлыг илүү үр дүнтэй болгох зорилгоор, түүнчлэн галт зэвсгийн хууль бус эргэлтээс урьдчилан сэргийллийн тулд НҮБ олон улсын бусад байгууллагууд, тухайлбал, Европын холбоо (European Union-EU), Африкийн холбоо (African Union-AU), Евроатлантикийн хамтын ажиллагааны зөвлөл (Euro-Atlantic Cooperation Council-EACC), Арабын улсуудын лига (Arabian Liga-AL), Америкийн улсуудын байгууллага (Organization of American States-OAS), Исламын бага хурлын байгууллага (Organization of Islamic Conference-OIC), Европын аюулгүй байдал, хамтын ажиллагааны байгууллага (Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE) зэрэгтэй хамтран ажиллаж байна.

Тухайлбал, Европын холбоо «Ердийн зэвсгийн хууль бус эргэлтийг таслан зогсоох, түүнтэй тэмцэх тухай» болон «Галт зэвсгийг экспортлох харилцаанд баримтлах Европын холбооны зан төлөвийн кодекс» зэрэг хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлж байна. Эдгээр баримт бичгүүдийн үндсэн зорилго нь Европын холбооны орнуудын төрийн зохих байгууллагуудын найдвартай хамтын ажиллагааг хангах, зэвсгийн эргэлтийг зохион байгуулахад шаардагдах ерөнхий стандартуудыг бий болгоход оршиж байна.

Олон улсын байгууллагуудын зэвсгийн эргэлтийг зохицуулах чиглэлээр гаргаж буй олон жилийн хүчин чармайлт нь хэд хэдэн улсын хууль тогтоох байгууллага зэвсгийн эргэлтэд тавих хяналтаа чангатгахад эергээр нөлөөлөхөд хүргэжээ. Олон улс орон зэвсгийн эргэлтэд хяналт тавих чиглэлээр шинэчлэлт хийж чадсан

²Иргэд галт зэвсгийг олж авах, хадгалах гэмт явдалд хяналт тавих тухай Европын жишиг конвенц (1978)

³Галт зэвсгийн туршилтын тэмдэг – галт зэвсгийн найдвартай байдлыг туршилт хийн баталгаажуулсны дараа түүний эд ангиуд дээр буулгасан тэмдэглэгээ.

⁴Галт зэвсгийн (гар бууны) туршилтын тэмдгийг харилцан хүлээн зөвшөөрөх тухай конвенц (1969)

⁵Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт явдлын эсрэг конвенц (2000)

Хууль сахиулахуй

бөгөөд цөөнгүй улс орны хууль тогтоох байгууллагад зэвсгийн эргэлтийг хянах асуудлаар маргаан, мэтгэлцээн өрнүүлж байна.

Зэвсэг үйлдвэрлэгчдийн оюуны өмчийг хамгаалах асуудал өнөөдөр олон улсын байгууллагуудын өмнө оршин буй тулгамдсан асуудлын нэг болоод байна. Уг асуудалд оросын зэвсэг үйлдвэрлэгч компаниуд онцгой анхаарал хандуулахыг шаардах боллоо. Учир нь энэ цаг үед дэлхийд борлуулагдаж буй «АКМ» (Калашниковын автомат буу)-ны 90 хувь нь хуурамч байна гэж тэд үзэж байна. Израйль улс «АКМ» бууны суурь дээр «Галил» автомат бууг үйлдвэрлэж байгаа бол БНПУ, БНЭУ «АКМ» бууг үйлдвэрлэх өөрийн үйлдвэрүүдтэй. Болгар улсын «Арсенал» компани Калашниковын автомат бууг олон улсын зэвсгийн үзэсгэлэн дээр зохиогч, үйлдвэрлэгчтэй байгуулсан ямар нэгэн гэрээ, контрактгүйгээр борлуулж байна⁶.

Хуурамч галт зэвсгийн худалдаа нь зэвсэг үйлдвэрлэгч улс орнуудад олон тэрбумаар тоологдох санхүү, материалын хохирол учруулахын сацуу зэвсгийн марк (бренд)-ын нэр хүндэд сөргөөр нөлөөлж байна.

Галт зэвсгийн эргэлт (хууль бус эргэлт)-ийг зарим улсын хууль тогтоомжид хэрхэн авч үзэж байгаа, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн, хүлээлгэж буй эрүүгийн хариуцлага, өөрөөр хэлбэл, галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх эрүүгийн эрх зүйн тэмцлийн арга, хэлбэр ямар байгаад дүн шинжилгээ хийж үзье.

Үндсэн хэсэг

Английн эрүүгийн хууль тогтоомж кодификацчилагдаагүй бөгөөд эрх зүйн хэм хэмжээний олон тооны актуудаас бүрдэж байдаг. Гэсэн хэдий ч зэвсгийн эргэлтийг сайтар зохицуулсан зөвшөөрлийн систем үйлчилж байдаг онцлогтой⁷.

Гар бууны хэрэглээг хязгаарласан хууль тогтоох анхны актыг 1903 онд баталсан байдаг. Энэ цаг үеэс эхлэн хувийн эзэмшилд буу галт зэвсгийн эргэлтэд

төрийн зүгээс тавих хяналтыг чангатгах ажлыг тасралтгүй явуулж иржээ.

Английн парламент 1968 оны 5 дугаар сард «Галт зэвсгийн тухай» ерөнхий хуулийг баталж, хориотой галт зэвсэгтэй холбоотой хууль бус үйлдлийн төлөө хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг тогтоосон байна. Энэ хуулийн дагуу хориотой галт зэвсгийг болон түүнд хамаарах эд зүйлийг эзэмших, эргэлтэд оруулах, түгээх үйлдэлд 10 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр тогтсон байна. Уг хууль тогтоомжоор «хориотой галт зэвсэг» гэж тэсрэх, шатаах, задлах, хуяг нэвтлэх сум хэрэглэлийг ашиглаж буудлага үйлдэхэд зориулагдсан аливаа галт зэвсгийг ойлгоно гэж хуульчилжээ.

Английн эрүүгийн хууль тогтоомж нь иргэний зориулалттай галт зэвсэг болон байлдааны зориулалттай галт зэвсэг эзэмшсэн тохиолдлоос хамаарч эрүүгийн хариуцлагыг ялгамжтай тогтоодог байна. Тухайлбал, байлдааны зориулалттай галт зэвсгийг бусдын амь насанд аюул учруулах зорилгоор эзэмшсэн, шилжүүлсэн бол бүх насаар нь хорих хүртэл ял оногдуулахаар заасан байна. Бусдыг айлган сүрдүүлэх аргаар гэмт хэрэг үйлдсэн, цагдаагийн баривчлах ажиллагааны эсрэг байлдааны зэвсэг хэрэглэсэн тохиолдолд мөн бүх насаар нь хорих ял оногдуулах боломжтой юм.

Харин ангийн зориулалттай галт зэвсэгтэй холбоотой хууль бус үйлдэлд 5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх эрүүгийн хариуцлагыг тогтоож өгсөн байна. Галт зэвсэг эзэмших эрхгүй этгээдэд галт зэвсэг худалдсан, түрээслүүлсэн, шилжүүлсэн бол 6 сар хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл мөнгөн торгууль оногдуулахаар заажээ. Тэгэхдээ хорих, мөнгөн торгууль оногдуулах ялыг давхар оногдуулах боломжтой байхаар хуульчилсан байна.

Галт зэвсгийн эргэлтийн эсрэг хууль тогтоомжийг чангатгасаар байсан боловч галт зэвсэг ашигласан онц ноцтой хэргүүд

⁶Елков, И. После «Смерча» //Российская газета. 2007. №49(4606).

⁷Крылова, Н.Е. Серебренникова, А.В. Уголовное право зарубежных государств

(Англии, США, Франции, Германии): Учебное пособие. –М. Изд.«Зерцало». 1998. С 36-37.

Англи улсад гарсаар байв. Тухайлбал, 1996 онд Хангерфорд хотод сэтгэцийн эмгэгтэй этгээд 8 цагийн туршид иргэдийг буудаж хөнөөсөн гэмт хэрэг үйлдсэн бөгөөд үүний уршгаар 16 хүн алагдаж, 14 хүн шархадсан байна⁸.

1997 онд иргэний эргэлтэд байгаа галт зэвсэг, түүний төрлийг хязгаарлах тухай томоохон өөрчлөлтийг багтаасан «Галт зэвсгийн тухай»⁹ шинэ хуулийн актыг баталсан байна. Уг актаар том калибрын ангийн бууг хэрэглэхийг бүрэн хориглосон байна. Биеэ хамгаалах зорилгоор гар буу, револьвер ашиглахыг мөн хоригложээ. Зөвхөн бага калибрын спортын зориулалттай гар буу, револьвер ашиглаж болохоор зохицуулсан байна. Галт зэвсгийг худалдан авах, илгээх үйлдлийг зөвхөн биечлэн гүйцэтгэнэ гэж заажээ.

Галт зэвсгийн эргэлтэд хяналт тавих үүргийг тусгай чиг үүрэг бүхий цагдаагийн албанд хариуцуулсан бөгөөд галт зэвсэг эзэмшигч иргэдийн мэдээллийг багтаасан Мэдээллийн нэгдсэн сан мөн ажиллаж эхэлсэн байна.

Англи улсад дээр дурдсанчлан иргэний эзэмшилд байгаа галт зэвсгийн эргэлтэд тавих хяналтыг жилээс жилд чангатгасаар ирсэн хэдий ч галт зэвсэг ашиглаж үйлдсэн гэмт хэргийн тоо мэдэгдэхүйц буурахгүй байгаа нь зөвхөн эрүүгийн эрх зүйн тэмцлээр (эрүүгийн хууль тогтоомжийн хатуу санкцид тулгуурлан) уг асуудлыг шийдвэрлэх боломжгүй болохыг харуулж байна.

Британы цагдаагийн офицер Колин Гринвуд «Хувийн эзэмшилд буй галт зэвсгийн эргэлтэд тавих хяналтыг чангатгах нь гэмт хэргийн өсөлтөд төдийлөн нөлөөлөхгүй байна» гэсэн дүгнэлтийг хийсэн тухай В.П.Полозов дурджээ. К.Гринвуд «зэвсэглэсэн гэмт хэрэг, онц хүнд гэмт хэргүүдийн гаралт нь иргэдэд янз бүрийн галт зэвсгийн олдоц, хүртээмж ямар байгаатай холбоотой гэхээс илүүтэйгээр нийгэм-угсаатны хүчин

зүйлүүдийн үр дагавараас шууд хамааралтай байна» гэж үзжээ. Гэмт ертөнцийн хэрэгцээг хангах нэгж зэвсгийн тоо нь тийм ч их бус, тэр тусмаа зэвсгийн хууль ёсны эргэлтэд тавьж буй ямар ч чанга хяналтаас үл хамааран энэ эрэлтийг хялбархан хангаж болоод байдаг. Галт зэвсгийн эргэлтэд тавьж буй хяналт нь гэмт этгээдийн галт зэвсэг эзэмших боломжийг хязгаарлаж, таслан зогсоож чадахгүй байна»¹⁰ гэж дүгнэжээ.

Франц улсад зэвсгийн эргэлтийг 1939 оны 4 дүгээр сарын 18-ны хуулиар зохицуулдаг. Уг хуулиар бүх төрлийн зэвсэг (байлдааны зориулалттайгаас эхлэн цуглуулгын буу хүртэл), тэдгээрт хамаарах зүйлс нь 8 ангилалд хуваагддаг.

Эхний бүлэгт: цэргийн зэвсэг, галт хэрэгсэл, хоёр дахь бүлэгт: байнд сумыг хүргэх хэрэгсэл, хуягт техник, нисэх онгоц, цэргийн хөлөг онгоц багтах бөгөөд эдгээр ангиллын зэвсэг хувь хүний эзэмшилд байхыг хориглодог.

Гурав ба дөрөвдүгээр ангилалд байгаа зэвсгийг эзэмших эрхийг мужийн цагдаагийн газрын дарга тодорхой нөхцөлд олгохоор заасан байдаг. Эдгээр ангиллын зэвсэг нь бие хамгаалах зориулалтаар ашиглаж болох бүх төрлийн галт зэвсэг, сум хэрэгсэл байна. Нулимс асгаруулах, сэтгэцэд нөлөөлөх хийн хэрэгсэл, төхөөрөмж нь гуравдугаар ангилалд багтана.

Тав дахь ангилалд ангийн зориулалттай галт зэвсгийг хамааруулна. Зургаадугаар ангилалд хүйтэн зэвсгийг (сахлын хутга г.м.) оруулна. 7 дугаар ангилалд буудлагын тир, үзэсгэлэнгийн байранд ашиглагдах гол төлөв спорт зориулалтын хийн буунууд багтана. Харин 8 дугаар ангилалд түүхийн үнэ цэнэ бүхий цуглуулгын галт зэвсэг, сум хэрэглэл хамаарна. Франц улсад 1870 оны 1 дүгээр сарын 1-ээс өмнө үйлдвэрлэсэн галт зэвсгийг «хуучны галт зэвсэг» гэж тооцдог байна.

⁸Mauser, G.A. The Failed Experiment user. //Public Policy Sources. 2008. №71.

⁹The Firearms (Amendment) Ac HMSO ISBN 0 11 341421 (1997)

¹⁰Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. 2001. С 81.

ᠮᠤᠩᠭᠣᠨ ᠰᠤᠴᠤᠨ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

Эхний 4 ангиллын галт зэвсэг, галт хэрэгслийг олж авах, хадгалах эрхийг цагдаагийн байгууллага (Police), зэвсэглэсэн цагдаа (Jandarmerie)-аас тусгай зөвшөөрөл авсан этгээд эзэмшинэ. Тухайн ангиллын галт зэвсгийг тусгай зөвшөөрөлгүйгээр олж авсан этгээдийг 3 жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсвэл мөнгөн торгуулиар шийтгэнэ. Харин 5-8 дахь ангиллын зэвсэг тусгай зөвшөөрөлгүйгээр худалдаалагдаж байдаг.

Франц улсын Эрүүгийн хууль (1992) галт зэвсэг хулгайлах, дээрэмдэх, цэргийн зэвсгийн хууль бус эргэлт үйлдэх зэрэг гэмт хэргийн хэд хэдэн бүрэлдэхүүнийг¹¹ тусгасан байдаг.

Франц улсын Эрүүгийн хуулийн 135-72-т «Зэвсэг гэж хүн алах, шархтуулах зорилгоор бүтээгдсэн аливаа зүйл» гэж тодорхойлсон байх бөгөөд «галт зэвсгийг гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан бол энэ нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг хүндрүүлэх нөхцөл болно» гэж заасан байна.

Тус Эрүүгийн хуулийн 222-13 дугаар зүйлийн 10-т «галт зэвсэг хэрэглэж, эсхүл хэрэглэхээр айлган сүрдүүлж хүч хэрэглэсэн гэмт үйлдэл үйлдсэн (үүний уршгаар хохирогч хөдөлмөрийн бүрэн чадвараа 8 хоногоос ихгүй хугацаагаар алдсан) бол 3 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх, 300 000 франкын торгууль оногдуулах»-аар заасан байна.

Мөн уг хуулийн 311-8 дугаар зүйлд «зэвсэг хэрэглэж, эсхүл зэвсэг хэрэглэхээр айлган сүрдүүлж дээрэмдсэн, эсвэл тусгай зөвшөөрөлгүйгээр галт зэвсэг биедээ авч явсан бол 20 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял оноох, 1 сая франкаар мөнгөн торгууль оногдуулах» эрүүгийн хариуцлагыг тусгасан байна.

Түүнчлэн «бослого, тэмцлийн үед галт зэвсэг биедээ авч явах» (412-4), «бослого, тэмцлийн үед зэвсэг, зэвсгийн чанартай зүйлийг булаан авах» (412-5) гэмт үйлдлийг мөн Эрүүгийн хуульд хуульчилсан байна.

Франц улсын Эрүүгийн хуульд террор үйлдэх, айлгах замаар нийгмийн дэг журмыг онц ноцтойгоор зөрчих зорилгоор үхэлд хүргэх төхөөрөмж, хэрэгслийг бэлтгэсэн, хадгалсан бол бүх насаар нь хорих хүртэл ял оногдуулахаар (421-1) заасан байна.

Францын Эрүүгийн хуульд мөнгөн торгууль (их хэмжээний) оногдуулах ялыг бусад ялтай давхар оногдуулдаг жишиг байгаа нь анхаарал татаж байна. Энэ нь гэмт хэрэгтэн гэм буруугаа ухамсарлахад нөлөөлөх чухал хөшүүрэг мөн бөгөөд торгуулийг төлж дуусгахын тулд ялтан маш их хөдөлмөрлөх шаардлагатай болно гэсэн үг юм.

1930 онд баталсан Дани улсын Эрүүгийн хуульд иргэний зориулалттай бүх төрлийн галт зэвсэг эзэмшихийг хориглосон заалт байдаггүй. Харин зөвхөн байлдааны зориулалттай галт зэвсэг хулгайлах, дээрэмдэх, цэргийн зэвсгийн хууль бус эргэлт үйлдэх гэмт хэргүүдэд эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар заасан байна.

Тус Улсын Эрүүгийн хуулийн 192 «а» параграфт¹² «онц аюултай хохирол учруулж болох зэвсэг, тэсэрч дэлбэрэх зүйлийг импортолсон, эзэмшсэн, биедээ авч явсан, хэрэглэсэн, шилжүүлсэн бол 4 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх» заалтыг тусгасан байна.

Дани улсын эрүүгийн хууль тогтоомжид зэвсэг хулгайлсан, дээрэмдсэн (байлдааны зориулалттайгаас бусад) үйлдэлд тусгайлан эрүүгийн хариуцлага оногдуулах заалт алга байна. Ийм төрлийн гэмт үйлдлийг эд зүйлийг хулгайлах (параграф 276 - хулгайлах), дээрэмдэх (параграф 281 - дээрэмдэх) гэмт хэрэгтэй адилтган зүйлчилдэг байна.

Швейцар улс иргэддээ галт зэвсэг эзэмших боломжийг чөлөөтэй олгодог, энэ талаараа харьцангуй аядуу зөөлөн (либерал) бодлого баримталдаг орон юм. Энэ улс өөрийн иргэддээ гэртээ галт зэвсэг хадгалахыг зөвшөөрдөг. Учир нь

¹¹Крылова, Н.Е., Серебренникова, А.В. Уголовное право зарубежных государств (Англии, США, Франции, Германии). Учебное пособие. –М.: Изд.«Зерцало». 1998. С 45.

¹²Уголовный кодекс Дани 1930 г. (Под. ред. Беляева, С.С.) –СПб., 2001. С 162.

Швейцарын иргэд армийн нөөц хүч хэмээн тооцогддог тул өөрийн орон гэрт байлдааны зэвсэг, пулемёт бууг хүртэл хадгалах боломж олгодог өвөрмөц орон юм.

Гэсэн хэдий ч Швейцарын Эрүүгийн хууль (1937) галт зэвсэг хулгайлах, дээрэмдэх, зэвсгийн хууль бус эргэлт үйлдэх гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнд эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар тусгасан байдаг¹³.

Швейцарын Эрүүгийн хуулийн 226 дугаар зүйл (тэсрэх бодис, хорт хийн хууль бус эргэлт)-д заасан гэмт хэргийг үйлдсэн тохиолдолд (гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор тэсрэх бодис, хорт хийг үйлдвэрлэх) арван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, эсхүл зургаан сараас доошгүй хугацаагаар хорих ял оноохоор заасан байна.

Тэсрэх бодис, хорт хий, тэдгээрийг үйлдвэрлэхэд зориулагдсан материалыг шилжүүлсэн, хүлээн авсан, хадгалсан, нуун далдалсан, эсхүл дахин боловсруулсан бол таван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, эсхүл нэг сараас доошгүй хугацаагаар хорих ял оноохоор заажээ. Гэмт хэрэгтэн тэсрэх бодис, хорт хийг гэмт хэрэг үйлдэх зорилгоор ашиглах санаа зорилготой байгаа нь тогтоогдсон тохиолдолд энэ ялыг оногдуулах боломжтой юм.

Швейцарын Эрүүгийн хуулийн 260 дугаар зүйл (галт зэвсэг хэрэглэн олон нийтийн аюулгүй байдалд заналхийлэх)-д хуулиар хориглосон галт зэвсэг, түүний чухал эд анги, цэргийн багаж төхөөрөмж, галт хэрэгсэл, тэдгээрийн бүрдэл хэсгийг худалдсан, бэлэглэсэн, эсхүл олж авах, ашиглахад зуучилсан бол таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэх, эсхүл мөнгөн торгууль оногдуулахаар хуульчилсан байна.

Монгол Улсын хууль тогтоомжид цэргийн эд хөрөнгө, эд зүйлийг бусдад худалдсан, арилжсан, бэлэглэсэн, барьцаанд өгч завшсан бол зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг

хязгаарлах, эсхүл зургаан сараас нэг жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэхээр заасан байдаг. Харин ОХУ-ын хууль тогтоомжид шөнийн харааны хэрэгсэл, дуу намсгагч зэрэг байлдааны эд хэрэгслийг ашигласан тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага бус, захиргааны хариуцлага оногдуулахаар заасан нь анхаарал татаж байна.

Швейцарын Эрүүгийн хуулиар галт зэвсэг нь хулгайлах, дээрэмдэх гэмт хэргийн тусгайлсан халдлагын зүйл болдоггүй. Уг хуульд хөдлөх эд зүйлийг (галт зэвсэг хөдлөх эд зүйлийн ангилалд багтана) хулгайлсан, дээрэмдсэн бол эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар заажээ.

Швейцарын Эрүүгийн хуулийн 139 дугаар зүйл (хулгайлах)-д өөрөө хөрөнгөжих, эсхүл бусдыг хөрөнгөжүүлэхийн тулд бусдын хөдлөх эд зүйлийг хулгайлсан бол таван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, эсхүл мөн хугацаагаар хорих ял оногдуулахаар заажээ. Хэрэв хулгайлах гэмт хэргийг байнга үйлдэж амьдралын эх үүсгэвэр болгосон бол арван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, эсхүл гурван сараас багагүй хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ гэж хуульчилсан байна.

Швейцарын Эрүүгийн хуулийн 156 дугаар зүйл (дээрэмдэх)-д өөрөө хөрөнгөжих, эсхүл бусдыг хөрөнгөжүүлэхийн тулд хүч хэрэглэн, айлган сүрдүүлсний улмаас хохирогч болон бусдад эд материалын ноцтой хохирол учирсан бол таван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх, эсхүл мөн хугацаагаар хорих ял оногдуулахаар заажээ. Хэрэв дээрэмдэх гэмт хэргийг байнга үйлдэж амьдралын эх үүсгэвэр болгосон, эсхүл нэг хохирогчийг байнга дээрэмдэж байсан бол арван жил хүртэл хугацаагаар шоронд хүнд хөдөлмөр эрхлүүлэх ял шийтгэнэ гэж заасан байна.

БНХАУ-ын Эрүүгийн хууль (1979) нь гэмт хэрэгтэнд хамгийн хатуу ширүүн

¹³Уголовный кодекс Швейцарии от 21 декабря 1937 г. –М., 2000. С 87.

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

хуульд тооцогддог. Зэвсгийн хууль бус эргэлтгүй холбоотой ихэнх гэмт хэрэгт бүх насаар нь хорих, эсхүл цаазаар авах ял оногдуулахаар тусгасан байна. Эрүүгийн хариуцлагыг гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд төдийгүй хуулийн этгээдэд оногдуулахаар заажээ.

Тухайлбал, БНХАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 125 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт буудлагын зэвсэг, галт хэрэгсэл, тэсрэх бодисыг хууль бусаар үйлдвэрлэсэн, худалдсан, тээвэрлэсэн, хадгалсан, шуудангаар илгээсэн бол гурван жилээс арван жил хүртэл хугацаагаар хорих; уг гэмт хэргийг хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар үйлдсэн үед арав ба түүнээс дээш жил, бүх насаар нь хорих ял, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ гэж заажээ. Мөн зүйл ангийн дагуу цөмийн материалыг худалдсан, тээвэрлэсэн бол ижил эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар заажээ.

Хэрэв дурдсан гэмт хэргийг байгууллага үйлдсэн бол тухайн байгууллагын удирдах, хариуцлагатай ажилтан Эрүүгийн хуулийн 125 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан ял эдлэхээр заажээ.

БНХАУ-ын Эрүүгийн хуулийн 126 дугаар зүйлд хууль ёсоор буудлагын зэвсэг үйлдвэрлэж, борлуулж буй үйлдвэрт журам зөрчсөний төлөө эрүүгийн хариуцлага оногдуулахаар заасан ба дараах үйлдэлд торгуулийн ял онооно гэжээ:

оноосон квотыг хэтрүүлэх, эсхүл стандартад үл нийцэх буудлагын зэвсэг үйлдвэрлэх, хангах, хууль бусаар борлуулахаар үйлдвэрлэх;

хууль бусаар борлуулах зорилгоор дугааргүй, эсхүл давхардсан, хуурамч дугаартай буудлагын зэвсэг үйлдвэрлэх;

буудлагын зэвсгийг хууль бусаар борлуулах, эсхүл экспортод нийлүүлэхээр үйлдвэрлэсэн буудлагын зэвсгийг улс орны дотоодод борлуулах;

Эрүүгийн хуулийн 126 дугаар зүйлд заасан гэмт хэргийг үйлдсэн үйлдвэрийн удирдах, хариуцлагатай албан тушаалтанд таван жилээс арван жил хүртэл хугацаагаар хорих; уг гэмт хэргийг хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар үйлдсэн үед арав ба түүнээс дээш жил, бүх насаар нь

хорих ял, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ гэж заасан байна.

Эрүүгийн хуулийн 127 дугаар зүйлийн 1-д заасны дагуу буудлагын зэвсэг, галт хэрэгсэл, тэсрэх бодисыг хулгайлсан бол гурван жилээс арван жил хүртэл хугацаагаар хорих; уг гэмт хэргийг хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар үйлдсэн үед арав ба түүнээс дээш жил, бүх насаар нь хорих ял, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ гэж заажээ.

Эрүүгийн хуулийн 127 дугаар зүйлийн 2-т заасны дагуу буудлагын зэвсэг, галт хэрэгсэл, тэсрэх бодисыг дээрэмдсэн, төрийн байгууллага, цэргийн албан хаагч, цагдаагийн албан хаагч, ардын зэвсэглэсэн сайн дурын гишүүний эзэмшилд байгаа буудлагын зэвсэг, галт хэрэгсэл, тэсрэх бодисыг хулгайлсан, дээрэмдсэн бол арав ба түүнээс дээш жил хүртэл хугацаагаар, эсхүл бүх насаар нь хорих ял, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ гэж заажээ.

Эрүүгийн хуулийн 128 дугаар зүйлийн 1-д заасны дагуу буудлагын зэвсэг, галт хэрэгслийг биедээ авч явсан, хадгалсан бол 3 жил хүртэл хугацаагаар хорих, баривчлах, хяналтад байлгах; уг гэмт хэргийг хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар үйлдсэн үед гурван жилээс долоон жил хүртэл хугацаагаар хорьж шийтгэхээр тусгасан байна.

Түүнтэй төсөөтэй ялыг хууль ёсны дагуу албаны зэвсгээр хангагдсан этгээд буудлагын зэвсгийг хууль бусаар бусдад түрээсэлсэн, шилжүүлсэн (128.2), мөн үйлдлийн улмаас бусдад хүнд хор хохирол учруулсан (128.3) тохиолдолд оногдуулахаар заажээ.

Мөн зүйлийн 2 ба 3 дугаар хэсэгт заасан гэмт хэргийг үйлдсэн байгууллагад торгуулийн ял оногдуулах, мөн тухайн байгууллагын удирдах ажилтан, шууд хариуцах албан тушаалтанд 128 дугаар зүйлийн 4-т заасан ял оногдуулна гэжээ.

Эрүүгийн хуулийн 129 дугаар зүйлийн дагуу хууль ёсоор албаны зэвсэг эзэмших эрх бүхий этгээд буудлагын зэвсгээ үрэгдүүлсэн тухайгаа нэн даруй мэдэгдээгүй (хугацаа алдаж мэдэгдсэн) бол гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл баривчлах ял оногдуулна.

Эрүүгийн хуулийн 130 дугаар зүйлд буудлагын зэвсэг, галт хэрэгсэл, бүртгэлд буй хүйтэн зэвсэг, эсхүл тэсрэх, шатамхай, радио идэвхт, хордуулах үйлчилгээтэй, идэмхий бодисыг олон нийтийн аюулгүй байдалд хор хохирол учруулах хүндрүүлэх нөхцөл байдалтайгаар буюу олон нийтийн газар, нийтийн тээврийн хэрэгсэл дотор, хууль бусаар биедээ авч явсан бол гурван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл баривчлах, хяналтад байлгах ял оногдуулна гэж заажээ.

Америкийн Нэгдсэн Улсад галт зэвсгийн хууль бус эргэлтийн асуудал онцгой хурцаар тавигдсаар олон жилийн нүүрийг үзэж байна. АНУ-ын Ардчилсан намын төлөөлөл болох үе үеийн ерөнхийлөгч, конгресс болон сенатын гишүүд зэвсгийн эргэлтэд тавих хяналтыг чангатгахын төлөө үргэлж анхаарсаар ирсэн бол, Бүгд найрамдах намын төлөөлөл өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж буй эрх зүйн актууд хангалттай хатуу бөгөөд цаашид чангатгах шаардлагагүй гэж үздэг ажээ.

Бүгд найрамдахчууд галт зэвсгийн эргэлтийг зохицуулж буй хууль тогтоомжоор оролдох бус харин галт зэвсэг ашиглан хүчирхийлэл үйлдэхтэй холбоотой гэмт явдлыг өдөөж байгаа асуудлыг бүрэн нээн гаргаж, тэдгээрийг шийдвэрлэх хэрэгтэй гэж үзэж байна.

АНУ-д 2023 оны зөвхөн эхний 3 сарын байдлаар (01.04.2023) галт зэвсэг ашиглан олон хүний амь насанд халдсан (сургууль, дэлгүүр, сүм хийд, олон нийтийн газар) гэмт хэрэг 131¹⁴ бүртгэгдээд байна. Үүнтэй холбоотойгоор АНУ-ын ерөнхийлөгч Жо Байден (Joe Biden) «Галт зэвсгийн эргэлтийн салбарт хяналтыг улам бүр чангатгах хэрэгтэй. Өдөр бүр бүртгэгдэж буй галт зэвсэгтэй холбоотой гэмт явдлаас би залхаж байна» хэмээн мэдэгдээд байна.

Галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй холбоотой гэмт үйлдэл ийнхүү олноор бүртгэгдэхийн сацуу тухайн төрлийн гэмт хэргийн гаралтын динамик огцом нэмэгдэх болсон нь олон шалтгаантай хэмээн судлаачид¹⁵ үзэж байна.

Эдгээр шалтгааны дотор улс төрийн шалтгаан онцгой нөлөөтэй байна гэж үзэх болов. Зэвсэг үйлдвэрлэгч, эзэмшигчдийн холбоо (National Rifle Associations - NRA) АНУ-ын Конгресст хамгийн хүчтэй лобби үзүүлсээр ирсэн нь галт зэвсгийн хууль бус эргэлтийг олон жилийн туршид өдөөсөөр байгаа билээ.

АНУ-д зэвсгийн нэгдмэл, ерөнхий хууль тогтоомж байдаггүй. Харин холбооны, муж улсын, хотын захиргааны (муниципал) түвшний 2500 гаруй хууль тогтоомж хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

АНУ-ын Үндсэн хуулийн 2 дугаар нэмэлт, өөрчлөлтөөр «муж улс бүр зэвсэглэсэн цэрэг (үндэсний гварди)-тай байх, иргэн бүр зэвсэг биедээ авч явах, хадгалах» салшгүй эрхтэй байхаар заасан. Америкийн насанд хүрсэн 10 иргэний 7 нь галт зэвсэг эзэмших үндсэн хуулийнхаа эрхийг эдэлдэг. Сүүлийн 20 жилд АНУ-ын иргэд том калибрын (38 мм-ээс дээш), олон цэнэглэдэг гар буугаар гол төлөв зэвсэглэх болсон. Үрлэн сумтай ангийн буу (12 мм) нэлээд эрэлттэй байдаг. Тэдний уламжлалт галт зэвсэг болох «револьвер» гар буу үндсэндээ хуучирсанд тооцогдож байна. Хийн гар буу зөвшөөрөгдсөн байдаг боловч эрэлт багатай байна¹⁶.

Хамгийн хатуу, чанга хууль Колумб мужид 1976 оноос хүчин төгөлдөр үйлчилж байна. Энэ мужид галт зэвсгийн эргэлтэд хяналт тавьсан туршлага судлаачдын анхаарлыг ихээр татдаг. Учир нь богино гол төмөртэй галт зэвсэгт чанга хориг тавихаас өмнөх 5 жилд 100 000 оршин суугчдад оногдох хүн амины хэрэг 27, дээрмийн гэмт хэргийн тоо 1,514 хувиас 1,003 хувь болсон бол зэвсгийн эсрэг хатуу хууль үйлчилж эхэлснээс хойших 5 жилийн

¹⁴Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээс авсан тоо баримт (01.04.2023) (ОРТ суваг).

¹⁵Григорян, Т.Л. Противодействие нелегальному оружию: уголовно-правовой и

криминологический аспекты. Дисс.канд.юрид. наук. СПб., 2005. С 15.

¹⁶Гиодман, В. Как по закону обращаться с оружием в зарубежных странах. //Ежедневная газета Газета. 2002.

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

хугацаанд 100 000 хүнд оногдох хүн амины хэргийн тоо 35 болж, дээрмийн гэмт хэрэг 1,635 хувь болж өссөн байна.

Ийнхүү гэмт хэрэг өссөн шалтгаан нь олон хүчин зүйлтэй холбоотой байх магадлалтай бөгөөд хууль, дүрмийг чангатгасан бодлого, цагдаагийн байгууллагын зүгээс гэмт хэргийн ертөнцөд үзүүлсэн дарамт зэрэг нь сөрөг хариу үйлдэл үзүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн байх боломжтой юм. Тухайн тохиолдолд хатуу хууль, цагдаагийн байгууллагын авч хэрэгжүүлсэн цочир арга хэмжээнүүд нь гэмт хэргийн гаралтыг өдөөсөн гэж зарим судлаач үздэг.

1930-аад онд АНУ-д «хуурай хууль» үйлчилж эхэлсэнтэй холбоотойгоор цагдаагийн болон тусгай албаны хатуу хяналт тогтож, гэмт явдалтай бүх чиглэлээр тэмцсэн боловч харин ч эсрэг үр дагаварт (архины далд үйлдвэрлэл цэцэглэн хөгжиж, гэмт явдал урьд байгаагүй хэмжээнд гарах болсон) хүргэсэн байдаг.

Конгрессын 1934 онд баталсан «Галт зэвсгийн тухай» үндэсний хууль нь зэвсгийн эргэлтийг зохицуулж эхэлсэн анхдагч актуудын нэг юм. Уг хуулиар америкийн иргэдэд зарим төрөл, загварын галт зэвсгийг эзэмшихийг хориглосон байдаг. 1930-аад оны хоёрдугаар хагаст зэвсгийн импорт, экспортыг зохицуулсан хэд хэдэн хуулийн актууд батлагдсан байна.

1968 онд «Галт зэвсэгт хяналт тавих тухай» хуулийг баталсан бөгөөд энэ хууль нь зэвсгийн эргэлтийн зохицуулалтыг илүү чангатгасан байдаг. Уг хууль нь галт зэвсэг үйлдвэрлэх холбооны лиценз заавал авах, галт зэвсэг импортоор оруулж ирэх, худалдах, шуудан илгээмжээр галт зэвсэг худалдахыг хориглох, галт зэвсэг худалдаж болохгүй иргэдийн (насны хязгаар, гэмт хэрэгт холбогдож байсан байдал) ангилал, спорт зориулалтын бус зэвсэг импортлохыг хориглох, зэвсэг худалдан авч буй иргэдийг бүртгэлжүүлэх тухай шаардлага зэргийг бий болгох

зэргээр галт зэвсэг, галт хэрэгслийн эргэлтэд зарим нэгэн хязгаарлалт тогтоосон байдаг.

1986 онд «Галт зэвсэг эзэмшигчдийн эрхийг хамгаалах тухай» холбооны хуулийг баталсан ба энэ хуулиар 1968 оны хуулийн зарим хэм хэмжээг тодотгосон, түүнчлэн галт зэвсгийн бүртгэлд тавих шаардлага болон урт гол төмөртэй буудлагын зэвсгийг хэрэглэхийг хориглосон заалтыг цуцлах, автомат ажиллагаатай гар бууг өмчлөхийг хориглох зэрэг зарим нэгэн нэмэлт, өөрчлөлтийг оруулсан байна. 1994 онд мөн хуульд хуяг нэвтлэх зориулалттай сумыг үйлдвэрлэх, импортлох, иргэдэд худалдахыг хориглосон нэмэлт, өөрчлөлтийг тусгасан байна.

1988 онд металл эрэгчид үл харагдах зэвсгийн төрлийг (хуванцар материалаар хийсэн зэвсгийг) үйлдвэрлэх, импортлох, эзэмших, шилжүүлэхийг хориглосон байна. 1989 онд АНУ-ын Конгресс зөвхөн спортын болон ангын зориулалттай галт зэвсэг импортлохыг зөвшөөрсөн хуулийг баталсан байдаг.

1990 онд баталсан холбооны хуулиар хувийн болон улсын сургуулийн ойр орчимд 300 метрийн бүсэд галт зэвсэг биедээ авч явахыг хориглосон байна¹⁷.

1993 онд баталсан «Галт зэвсэгтэй (гар буутай) холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх тухай» Брейдийн хуулиар галт зэвсэг худалдан авагчдыг шалгах үндэсний системийг үүсгэсэн байдаг. 1996 онд уг хуульд хүч хэрэглэсэн гэмт хэрэг үйлдэж байсан этгээдэд галт зэвсэг эзэмшихийг чандалсан «сенатор Лаутенбергийн хориг»¹⁸-г нэмж тусгасан байна.

1994 онд «Онц аюултай гэмт хэрэгтний тухай ба дэг журам сахиулах тухай» холбооны хуулийг баталсан байна. Уг хуульд хагас автомат галт зэвсгийг хориглох, бага насны хүүхдэд болон шүүхээр хэрэг нь хэлэлцэгдэж байгаа этгээдэд галт зэвсэг шилжүүлэхийг

¹⁷Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. – М., 2001. С 89.

¹⁸Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. – М., 2001. С 93.

хориглох зэрэг шинэ заалт тусгагдсан бөгөөд гэмт хэргийн зорилгоор галт зэвсэг ашигласан үйлдэлд эрүүгийн хариуцлагыг чангатгах, гар бууны сумны хүхээгт 10 хүртэлх тооны сумыг зөвшөөрөх зэрэг зохицуулалт хийгдсэн байна.

Галт зэвсгийн худалдааг хязгаарлах дараагийн оролдлогыг 2013 онд Барак Обамагийн засгийн газар хийсэн боловч Бүгд Найрамдах намын Конгресс дахь төлөөлөл болон Зэвсэг үйлдвэрлэгч, эзэмшигчдийн холбооны хүчтэй эсэргүүцэлтэй тулгарсан байна. Уг хязгаарлалтаар хагас автомат бууг хориглох, галт зэвсэг худалдан авагч иргэдийн хувийн байдлыг шалгах (зөрчил гаргаж байсан эсэх, сэтгэцийн эмгэгтэй эсэх, гэр бүлийн хүчирхийлэл үйлддэг эсэх зэрэг) зохицуулалтыг тусгасан байв. 2016 оны 1-р сард уг хуулийг Конгресст оруулахгүйгээр Ерөнхийлөгч өөрийн зарлигаар батлахаас өөр аргагүй болов. Гэтэл 2017 оны 2-р сард АНУ-ын дараагийн ерөнхийлөгч Дональд Трампын үед Конгресс уг хуулийг хүчингүй болгов. Ийнхүү зэвсгийн хоригийг цуцалснаар америкийн сэтгэцийн эмгэгтэй 75 000 иргэн зэвсэг өмчлөх эрхтэй болсон байдаг.

Галт зэвсгийн худалдааг хязгаарлах хамгийн сүүлчийн оролдлогыг АНУ-ын Конгресс 2022 оны 6-р сард хийгээд байна. Уг хуулиар 21 насанд хүрсэн галт зэвсэг худалдан авагчдын био өгөгдлийг шалгах, сэтгэц зүйн дэмжлэг үзүүлэх, сургуулиудын аюулгүй байдлыг хангах чиглэлээр зохицуулалтуудыг тусгажээ. Уг хуулийн дагуу гэр бүлийн хүчирхийлэл хийдэг этгээд 5 жилийн хугацаанд галт зэвсэг эзэмшихгүй байх, аюултай байж болзошгүй иргэдээс зэвсгийг түр хугацаагаар хураан авах зэрэг хязгаарлалтыг баталсан байна.

АНУ-д галт зэвсэг эзэмшигчдийг бүртгэлжүүлсэн үндэсний хэмжээний өгөгдлийн сан байдаггүй тул өнөөдөр иргэдийн гар дээр яг хэдэн галт зэвсэг байгааг тодорхойлж чадахгүй байна. Швейцарын «Small Arms Survey» судалгааны төвийн баримжаалсан тооцоогоор АНУ-ын 326 сая иргэдэд 390 сая нэгж зэвсэг оногдож байна гэж үзжээ.

Энэ нь нэг хүнд оногдох зэвсгийн тоогоор АНУ дэлхийд хол тасархай тэргүүлж байгааг харуулж байгаа юм.

2020-иод оноос хойш америкт галт зэвсгийн улмаас 45000 гаруй хүн жил бүр (амиа хорлосон тоог оруулаад) нас барж байна. Галт зэвсэг нь хүүхэд, залуучуудын нас баралтын тэргүүлэх шалтгаан болж байна. Галт зэвсэг ашиглан хүн алах гэмт хэргийн тоо нэмэгдэх хандлагатай байна.

Дээр дурдсанд тулгуурлан дүгнэлт хийж үзвэл нэг хүнд оногдох галт зэвсгийн тоо ихсэх тусам зэвсэг ашиглан үйлдсэн гэмт хэргийн тоо, уг зэвсгийн улмаас алагдсан, нас барсан хүний тоо их байх зүй тохиолдол ажиглагдаж байна.

АНУ-ын иргэдийн галт зэвсэгтэй харьцах соёл 200 гаруй жилийн түүхтэй гэж үздэг. Хууль тогтоогчид иргэдийнхээ галт зэвсэг эзэмших эрхийг үргэлж хүндэтгэж ирсэн боловч галт зэвсэг ашиглан хүний амь насанд халдах үйлдэл жилээс жилд нэмэгдсээр байгаатай холбоотойгоор өнөөдөр америкчуудын тодорхой хувь нь галт зэвсгийн чөлөөт эргэлтийг хэр хэмжээ нь хэтэрсэн хэмээн үзэж, түүнийг хумих, хязгаарлах шаардлагатай гэх боллоо.

Өнөөдөр зэвсгийн эргэлтийг зохицуулсан хууль тогтоомжийн хэм хэмжээг унификацिलाх чиглэлээр олон улсын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, хууль бус галт зэвсгийн эргэлттэй холбоотой гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, илрүүлэхэд сайн үр нөлөө үзүүлж буй гадаадын эрүүгийн хууль тогтоомжийн зарим заалтыг үндэсний хууль тогтоомжид тусгах шаардлага улам бүр хурцаар тавигдаж байна.

Дүгнэлт

Галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй тэмцэх чиглэлээр тодорхой амжилтад хүрсэн, ОХУ, Англи улс, АНУ, БНФУ, БНХАУ, Швейцарын Холбооны улс, Дани Хант улс буюу Дани зэрэг орны эрүүгийн хууль тогтоомжид дүн шинжилгээ хийж, галт зэвсгийн хууль бус эргэлтийн эсрэг үндэсний хууль тогтоомжийг цаашид боловсронгуй болгоход чухал үр дүнтэй хэмээн дүгнэж байна.

Санал

МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮҮЛЬ САХИУЛАХ
ЭРХ ЗҮЙН ХЭМ ХЭМЖЭЭНИЙ
ЗОХИЦУУЛАЛТ

Галт зэвсгийн хууль бус эргэлттэй холбоотой гэмт хэрэг, зөрчлийг шийдвэрлэх эрх зүйн хэм хэмжээний зохицуулалт, галт зэвсгийн төрөл, ангиллыг тодорхой болгон хязгаарлах, гэмт хэрэгт их хэмжээний мөнгө торгууль оногдуулах, ял шийтгэлийг гэмт явдлыг нийтийн олон нийтийн аюулгүй байдалд хор уршиг учруулах байдлаар нь ялгамжтай зүйлчлэлийг чангатгах зэрэг Монгол улсын Эрүүгийн хууль, Галт зэвсгийн тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт тусгах нь чухал юм.

Ашигласан материал

1. Иргэд галт зэвсгийг олж авах, хадгалах гэмт явдалд хяналт тавих тухай Европын жишиг конвенц (1978)
2. Галт зэвсгийн (гар бууны) туршилтын тэмдгийг харилцан хүлээн зөвшөөрөх тухай конвенц (1969)
3. Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт явдлын эсрэг конвенц (2000)
4. The Firearms (Amendment) Act HMSO ISBN 0 11 34142120 (1997)
5. Уголовный кодекс Швейцарии (2000)
6. Уголовный кодекс Дании (2001)
7. Галт зэвсгийн туршилтын тэмдэг – галт зэвсгийн найдвартай байдлыг туршилт хийн баталгаажуулсны дараа түүний эд ангиуд дээр буулгасан тэмдэглэгээ
8. Mauser, G.A. The Failed Experiment user. //Public Policy Sources. №71 (November, 2003)
9. Крылова, Н.Е., Серебренникова, А.В. Уголовное право зарубежных государств (Англии, США, Франции, Германии). Учебное пособие. –М.: Изд.«Зерцало». 1998.
10. Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. –М., 2001.
11. Григорян, Т.Л. Противодействие нелегальному оружию: уголовно-правовой и криминологический аспекты. Дисс. канд. юрид. наук. СПб., 2005.
12. Крылова, Н. Е. Серебренникова, А. В. Уголовное право зарубежных государств (Англии, США, Франции, Германии). Учебное пособие. –М. Изд.«Зерцало». 1998. С 36-37.
13. Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. –М. 2001. С 89.
14. Полозов, В.П. Оружие в гражданском обществе. Политико-правовое исследование. –М. 2001. С 93.
15. Елков, И. После «Смерча». //Российская газета. 2007. №49(4606).
16. Гиноман, В. Как по закону обращаться с оружием в зарубежных странах. //Ежедневная газета «Газета». 2002.
17. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээс авсан тоо баримт ОРТ суваг. 2023.
18. НҮБ-ын албан ёсны сайт: www.un.com авав.

МАШИН СУРГАЛТ АШИГЛАН ЦАХИМ ШУУДАНГИЙН СПАМЫГ ИЛРҮҮЛЭХ СУДАЛГААНЫ ТОЙМ

A REVIEW OF RESEARCH ON EMAIL SPAM DETECTION USING MACHINE LEARNING

О.Долгөөн* Дотоод хэргийн их сургуулийн Ахисан шатны боловсролын сургуулийн Мэдээллийн аюулгүй байдал судлалын магистрант

Dulguun O Master's student of "Information security studies" at the Post-Graduate School of the University of Internal Affairs

Л.Одончимэг Шинжлэх ухаан технологийн их сургуулийн Мэдээлэл харилцаа, технологийн сургуулийн Мэдээллийн сүлжээ аюулгүй байдлын салбарын дэд профессор, доктор

Odonchimeg L. Associate Professor, Doctor (Ph.D) of Information Network and Security Department, School of Information and Communication Technology (SICT), Mongolian University of Science & Technology (MUST)

*Хариуцлагатай зохиогч: maxpayne473@gmail.com

Хураангуй: Өдөр ирэх тусам өсөн нэмэгдэж буй интернэт хэрэглэгчдийн тоо болон түүгээр дамжин өнгөрч буй өгөгдөл, мэдээллийн аюулгүй байдлын асуудал илүү ихээр яригдах болсон. Үүнээс түгээмэл халдлагад өртөж буй буюу халдлагын хэрэгсэл болж байгаа нь спам цахим шуудан юм. Хамгийн сүүлд буюу 2023 оны байдлаар IBM-ээс гаргасан судалгаанд фишинг халдлагын улмаас 4.76 сая ам долларын мэдээлэл алдагдсан гэж зарласан.¹

Спам нь энгийн зар сурталчилгаа, цахим мэдээгээр эхэлж өнөөдрийн буюу сүүлийн жилүүдэд нийгмийн инженерчлэлийн халдлагын төрөлд хамааран, энэ төрлийн вирус, майлвэйр, сүлжээний урсгалын ачааллыг ихэсгэх зэрэг халдлагын тоо нэмэгдсээр байна. Цахим шуудан илгээх зардал нь бага бөгөөд танд зөвхөн гар утас, компьютер болон интернэтийн сүлжээ байхад л хамгийн хямдаар илгээх болон хүлээн авах боломжтой юм. Үүнээс шалтгаалан өдөрт илгээгдэж буй цахим шуудангийн тоо нь тэрбумаар тоологдож, үүнийг ашиглах сонирхолтой хүмүүсийн тоо өдрөөс өдөрт нэмэгдэж байна. Иймээс цахим шуудангийн спамерыг ангилах шүүх шаардлага бий болсон ба сүүлийн жилүүдэд машин сургалт болон гүний сургалт зэрэг хиймэл оюун ухааны бүх алгоритмыг ашиглан цахим шуудангийн спамерыг өндөр дүнтэй ангилах илрүүлэх боломж бүрдэж байна.

Энэ удаагийн өгүүлээрээ нийгмийн инженерчлэлийн халдлагын нэг төрөл болох спамерыг ашиглан халдлага үйлдэж буй гэмт этгээдийн халдлагыг илрүүлэх олон улсын болон дотоодын судлаачдын бүтээлийг судалж, тэдгээрийн үр дүн дээр дүгнэлт хийн тоймлон хүргэж байна.

Abstract: With every passing day, the growing number of internet users and the security of the data and information passing through it is being discussed more and more. The most common attack is email spam. According to a recent IBM study, as of 2023, \$4.76 million dollars worth of data has been lost due to phishing attacks.

In the beginning, spam was just a simple advertisements or digital news, but in recent years, it sorted as a social engineering attack, such as viruses, malware, and increased the network traffic. The cost of sending emails is low and you can send and receive them cheaply, you just need a cell phone, a computer and an internet connection. Because of this, the number of emails sent every day is in billions and the number of people interested in using it to hack or attack is increasing day by day. Therefore, there is a need to classify email spam and in recent years, it has

¹<https://jumpcloud.com>

become possible to detect email spam with high accuracy using artificial intelligence algorithms such as machine learning and deep learning.

In this paper, we compare the work of international and domestic researchers on detecting criminal attacks using spam, which is a type of social engineering attack, and summarize their results.

Түлхүүр үг: Цахим шуудан, спам, машин сургалт, хиймэл оюун ухаан, фишинг

Keywords: Email, spam, machine learning, artificial intelligence, phishing

Үндэслэл

Цахим орон зай нь дэлхий даяарх хязгааргүй их хэмжээний мэдээлэл, нөөцөд хандах чухал эх үүсвэр болж байна. 2024 онд дэлхийн хэмжээнд интернэтийн хэрэглээ 67.1 хувь байсан бол хөгжиж буй орнуудын хувьд 96.5 хувь болж өссөн байна.² Цахим орон зайн өргөн хүрээ нь зөвхөн интернэтээс гадна хэрэглэгчид, системийн нөөц, оролцогчдын техникийн туршлага болон бусад олон зүйлийг хамардаг. Орчин үеийн компьютер, мэдээллийн технологийн ертөнцөд кибер аюулгүй байдлын системээс илүү хурдацтай хөгжиж байгаа нь цахим гэмт хэрэг юм. Компьютерын системийн аюул заналхийлэлд өртөмтгий байдал нь системийн сул тохиргоо, бэлтгэгдээгүй боловсон хүчин, техникийн хомсдол зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалж байна. Хурдацтай өргөжин хөгжиж буй кибер аюулын улмаас кибер аюулгүй байдлын техник, хамгаалах шийдлийг бий болгоход илүү ахиц дэвшил гаргах ёстой гэж эрдэмтэн судлаачид үзсэн ба үүний нэг арга зам нь хиймэл оюун ухаанд суурилсан машин сургалт, гүний сургалт бөгөөд энэ нь шинэ, үл мэдэгдэх нөхцөл байдалд хурдан дасан зохицох чадвартай тул энэ технологийг ашиглах шаардлага бий болоод байна. Мөн Кибер халдлагын хамгийн түгээмэл хэлбэр болох нийгмийн инженерчлэлийн халдлага нь Коронавирус халдвар гарсны дараагаар 30-50 хувиар нэмэгдсэн бөгөөд энэ төрлийн халдлагаас хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх нь хувь хүн, байгууллага, улс орны хувьд ихээхэн чухал асуудал болсон юм. Компьютерын болон мэдээллийн аюулгүй байдлын янз бүрийн асуудлыг шийдвэрлэхэд маш олон

төрийн машин сургалтын техник, алгоритмыг амжилттай туршин, салбар бүрд ашиглаж эхлээд байна.

Үндсэн хэсэг:

А.Цахим шуудангийн спам

Цахим шуудан гэдэг нь электрон мэйл гэдэг үгний товчлол бөгөөд бидний цахим шуудан хаягт ирдэг мессеж юм. Харин эдгээрийн зарим мэйлүүд спам хавтаст орсон байдаг. Спам нь хүсээгүй их хэмжээний цахим шуудан юм. Харин энгийн цахим шууданг Хам гэж нэрлэдэг бөгөөд ямар ч хор хөнөөл хохирол учруулахгүй харилцааны шуудангууд юм. Цахим шуудан спам илгээгчид эргэлзээтэй барааг сурталчлах, худалдах, худал мэдээлэл өгөх, хүлээн авагчдыг худал зүйлд итгүүлэхийг оролддог [5].

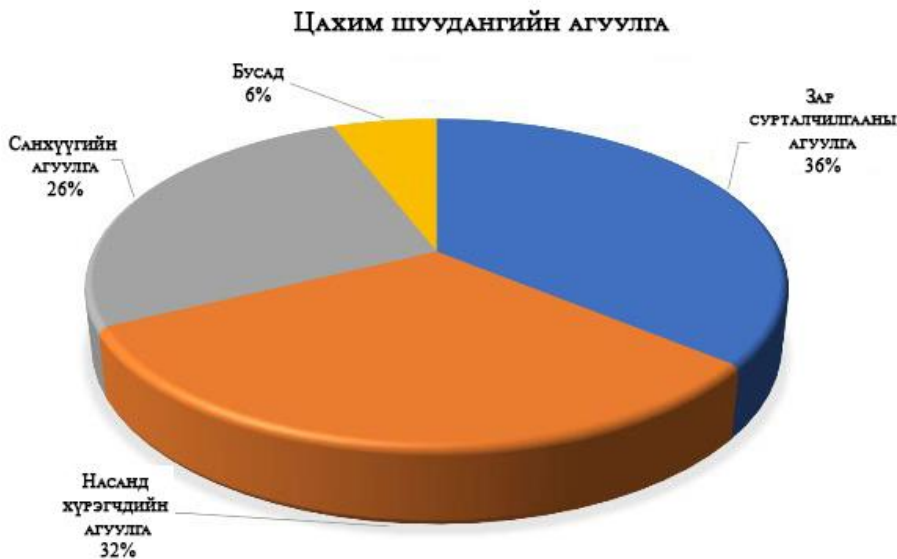
а) Цахим шуудангийн спамын төрлүүд:

- ✓ Маркетингийн шуудан: Энэ төрлийн спам нь хууль бус бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг түгээхэд ашигладаг.
- ✓ Хортой программын шуудан: Зарим спам цахим шуудан нь хэрэглэгчдийн хувийн мэдээллийг олж авах задруулах, мөнгө төлөх эсвэл татаж авах, арга хэмжээ авах зэрэгт хуурч мэхлэх хортой программ агуулсан байдаг.
- ✓ Луйврын шуудан: Урьдчилгаа төлбөр /Нигерийн хунтайжийн луйвар/ нь цахим шуудан дээр суурилсан луйврын алдартай жишээ юм. Хэрэглэгч урьдчилгаа төлбөр эсвэл бага хэмжээний барьцаа төлсөн тохиолдолд шагнал авах боломжтой гэсэн санал бүхий цахим шуудан хүлээн авдаг. Тэд төлбөрөө хийсний дараа луйварчин нэмэлт хураамж

²<https://www.statista.com>

- бодож олох эсвэл хариу өгөхөө больдог.
- ✓ Вирусийн эсрэг анхааруулга: Эдгээр зурвасууд нь хэрэглэгчийг вирусийн халдварын талаар анхаарах бөгөөд үүнийг засах шийдлийг санал болгодог. Хэрэв хэрэглэгч өгөөш авч, цахим шуудангийн холбоос дээр дарвал хакер өөрийн системд нэвтрэх боломжтой болно. Цахим шуудан нь хортой файлыг төхөөрөмжид татаж авч болно.

- ✓ Сугалааны азтанууд: Спам илгээгчид хүлээн авагч нь сугалааны тохирол эсвэл шагнал хүртсэн гэж цахим шуудан илгээдэг. Шагналаа авахын тулд хүлээн авагч цахим шуудан доторх холбоос дээр дарах ёстой. Холбоос нь хортой бөгөөд ихэвчлэн хэрэглэгчийн хувийн мэдээллийг хулгайлахад ашиглагддаг. Мөн спам нь фишинг цахим шуудан хэлбэрээр ирж болно.

1-р зураг. Нийт цахим шуудангийн спамын доторх утга агуулга

Дэлхийн хэмжээнд 2023 онд өдөрт 347 тэрбум гаруй цахим шуудан илгээгдсэнээс 160 тэрбум буюу 46% нь спам цахим шуудангаар бүртгэгдсэн байна. Үүнээс хамгийн их буюу дунджаар өдөрт 8 тэрбум цахим шууданг АНУ-аас илгээдэг байна. Илгээгдэж буй спам цахим шууданд ихэвчлэн шагнал, хандив тусламж болон ажлын боломжийн талаар байдаг байна. Нийт илгээгдэж буй спамыг төрлөөр нь авч үзэхэд спам мессеж 14.7%, утасны дуудлага 26.5%, бусад төрлийн гар утасны аппликэйшны мессеж буюу WhatsApp, Facebook, Telegram зэрэг нь 9.8% харин

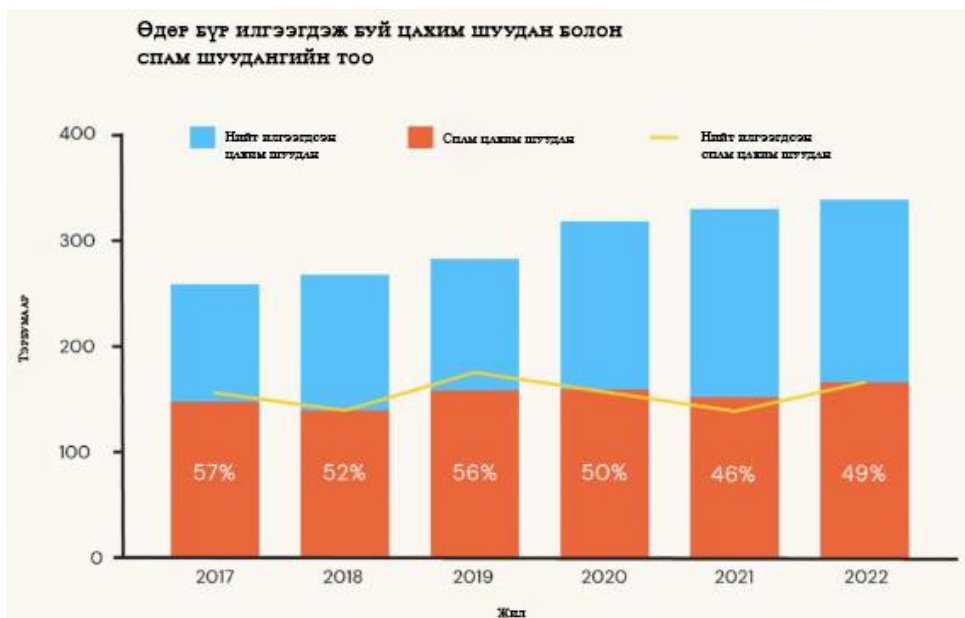
цахим шуудан 49%-ийг тус тус эзэлсэн байна. Үүнээс, цахим шуудангийн спамын аюулгүй байдлыг хангах зайлшгүй шаардлага бий байгааг харж болно. Нэг сонирхолтой статистик тоо баримт буюу нийт гар утасны дуудлагын спамд өртөж буй хүмүүсийн 46% нь 35-44 насны эрэгтэйчүүд байна гэсэн судалгаа бас гарсан.

UC San Diego дахь судлаачид спам илгээгч нар өдөрт хэдийг олдог талаар судлахад өдрийн 7,000 ам.доллар буюу жилд ойролцоогоор 2.5 сая ам.доллар олдог гэж судалсан байна.

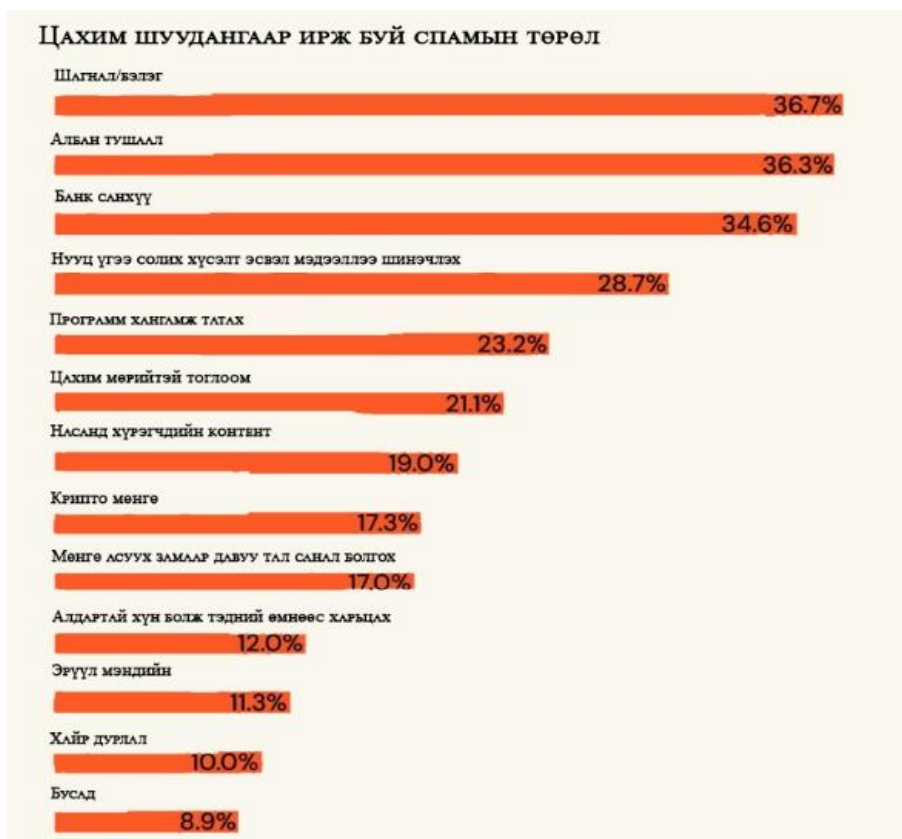

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

2-р зураг. Өдөр бүр илгээгдэж буй цахим шуудан болон спам шуудангийн тоо /оноор/

3-р зураг. Спам халдагын төрөл

В. Судлагдсан байдлын тойм

Европын орнуудад

Судалгааны ажлын хүрээнд гадаад дотоодод хийсэн судалгааны ажлуудыг уншиж тоймлолоо.

Европын орнуудын бүхий л салбарт кибер халдлага нэмэгдэж байгаа ба үүнтэй тэмцэхийн тулд хувь хүмүүс болон байгууллагууд хамтран ажиллаж байна.

Ali Shafigh Askі нь MLP болон J48 зэрэг алгоритмыг туршиж үзсэн байсан ба нарийвчилсан туршилт хийж MLP алгоритмыг илүү хурдан сурах боломжтой гэж дүгнэжээ. Kennedy нь 4601 цахим шуудантай өгөгдөл дээр туршилт хийж логистик регресс хэрэгжүүлж спам эсвэл хам гэж ангилсан ба загварын гүйцэтгэлийг үнэлэх ROC муруйн талбайг тооцоолсон байсан. Логистик регресс нь тухайн өгөгдөл дээр 90.2% тооцоолж сайн ангилагч гэж дүгнэсэн. Ракеш Наяк нь J48 (шийдвэрийн мод дээр суурилсан алгоритм) ангилагчаас гадна Логистик регресс ангилагчийг хосолсон багцлах аргаар туршилт хийсэн байсан.³

Энэ туршилтад 1000 гаруй шуудангаас бүрдэх өгөгдлийг ангиллын туршилтад ашиглаж J48 болон Логистик регресс алгоритмуудыг туршиж үзсэн ба спам шууданг илрүүлэх системийн ажиллагааг үнэн сөрөг хувь, худал эерэг хувь, худал сөрөг хувь, PRECISION, RECALL, F1 SCORE хэмжигдэхүүн зэрэг параметруудийг ашиглаж үнэлэхэд санал болгож буй хосолсон багцлах суурилсан SMD систем нь 88.12%-ийн нарийвчлалыг олж, тус тусад нь ангилах алгоритмаас илүү сайн гүйцэтгэлтэй байгааг баталсан байв. Zhong нь спамерыг KNN алгоритм хэрхэн илрүүлж ангилах процессыг тайлбарлажээ. NB болон SVM гэсэн хоёр машин сургалтын алгоритмын хооронд тайлбарласан ба хосолсон системийг Фэн-д санал болгосон.

Польш

Польш улсын Варшав хотод “Өгөгдөлд суурилсан аюулгүй байдал” сэдэвт олон улсын 2 дахь удаагийн семинар дээр Ойрхи Дорнод дахь Йордан улсын судлаач нар болох Исраа Абдул Наби, Куссай Ясин нар “Түний суралцах арга техникийг ашиглан эмэйл дэх спамерыг илрүүлэх нь” сэдэвт судалгаагаа танилцуулсан⁴. Энэхүү судалгаанд фишинг, спам гэх мэт цахим шуудангуудыг машин сургалтын болон гүний сургалтын алгоритмуудыг ашиглан өндөр дүнтэйгээр илрүүлэх загварыг судалсан байсан бөгөөд судалгаагаа хийхдээ NLP буюу Байгалийн хэлний боловсруулалт (Natural language processing) загвар дээр BERT буюу Трансформатор дээр суурилсан хоёр чиглэлтэй кодчиллын дүрслэл (Bidirectional Encoder Representations from Transformers) аргыг ашигласан. Хоёр нээлттэй эхийн өгөгдлийн багцыг ашигласан ба нэг нь загварыг сургах, нөгөө нь үл үзэгдэх өгөгдөлтэй ажиллахдаа загварын бат бөх, найдвартай байдлыг шалгахар ашигласан. Үүний үр дүнд BERT дээр суурилсан загварыг ашиглахад спам цахим шууданг 98.67%-тай илрүүлсэн нь энэ төрлийн халдлагыг илрүүлж халдлагаас хамгаалагдах боломжийг ихэсгэж байна гэж дүгнэсэн байсан.

ОХУ

ОХУ-ын судлаач нар болох Юлия Концевая, Евгения Антонова, Алексей Артамонов нар нь “Спам илрүүлэх машин сургалтын аргын үр нөлөөг үнэлэх нь” сэдвээр судалгаа хийсэн.⁵ Энэхүү судалгааны ажлын агуулга нь: өдөр бүр дэлхийн өнцөг булан бүрт хүмүүс цахим шуудан илгээж, хүлээн авдаг. Үүнээс хүлээн авсан цахим шуудангийн талаас илүү хувь нь спам байгаа бөгөөд хувийн мэдээллийг алдах, аюулгүйгээр цахим шууданг үр дүнтэй ашиглахын тулд спам шүүлтүүрийн системийг хөгжүүлэх шаардлагатай үзсэн. Тэдний судалгааны ажлын зорилго нь спамерыг ангилагч

³Салим Амерали Живани, Ракеш Наяк. Машин сургалтын алгоритмыг ашиглан спамерыг илрүүлэх нь. 2013.

⁴Isra'a AbdulNabi et al., Spam Email Detection Using Deep Learning Techniques. 2021.

⁵Yuliya Kontsewaya et al., Evaluating the Effectiveness of Machine Learning Methods for Spam Detection. 2020.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

ашиглан илрүүлж, түүний тоо хэмжээг багасгах бөгөөд судалгаандаа машин сургалтад өргөн хэрэглэгддэг Naive Bayes, K- Nearest Neighbors, Support Vector Machine, Logistic regression, Decision tree, Random forest аргуудыг ашиглан kaggle платмороос 4360 энгийн цахим шуудан болон 1368 спам цахим шууданг авч, туршилтыг хийсэн байсан. Энэхүү судалгааны ажлын үр дүнд дээр дурдсан цахим шуудан хаягуудаас спам цахим шууданг хамгийн өндөр болон нарийвчлалтай буюу 99%-тай олж тогтоосон алгоритмууд нь Logistic regression болон Naive Bayes байсан бөгөөд судалгааны ажлын үр дүнд машин сургалтын буюу хиймэл оюун ухааныг ашиглан кибер халдлагаас буюу нийгмийн инженерчлэлийн халдлагаас урьдчилан сэргийлэх өндөр боломжтой юм гэж тодорхойлсон].

Пакистан

Пакистан улсын судлаач нар болох Зеешан Бин Сиддик, Мудассар Али Хан, Икрам Уд Дин, Ахмад Альмогрэн, Ирфан Мохиуддин, Шах Назир нар нь “Машин сургалтын аргыг ашиглан спам илрүүлэх” сэдвээр судалгаа хийсэн.⁶ Үүнд: нийгмийн харилцаа холбоо хөгжсөн ч цахим шуудан нь албан болон албан бус орчинд хэрэглэгддэг хамгийн түгээмэл харилцааны хэрэгслийн нэг хэвээр байна. Өмнөд Ази, ялангуяа Пакистанаас гаралтай урду хэл нь олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, вэбсайт, цахим шуудангаар ашиглагддаг харилцааны хэрэгсэл болж хүчээ авч байна. Эдгээр спам цахим шуудангууд нь фишинг

URL, зар сурталчилгаа, арилжааны сегментүүдийг агуулдаг. Тиймээс ийм агуулга нь хэрэглэгчдэд байнга аюул занал учруулдаг тул энэ төрлийн судалгааг Урду хэлээр бичсэн цахим шууданийн спаумыг яаралтай илрүүлэхээр судалсан байна. Судалгаандаа Naive Bayes, CNN, SVM, LSTM зэрэг одоо байгаа машин сургалтын алгоритмуудыг ашиглан цахим шуудангийн агуулгыг илрүүлж, хамгийн үр дүнтэй илрүүлж буй алгоритмыг олохыг зорьж Naive Bayes, CNN, SVM, LSTM алгоритмыг ашиглан туршсан. Судалгааны ажлын үр дүнд Kaggle платмороос Урду хэл дээр бичигдсэн энгийн болон спам цахим шууданг авч туршилт хийсэн бөгөөд LSTM алгоритм нь 98% орчим өндөр нарийвчлалтайгаар илрүүлсэн байна. Хэдийгээр LSTM нь CNN, SVM эсвэл Naive Bayes-ээс бага зэрэг удаан сургадаг ч үр ашиг, нарийвчлал нь бусад аргуудаас хамаагүй өндөр байсныг тодорхойлсон.

БНХАУ

LSTM болон CNN алгоритмуудыг Zeeshan Bin Siddique хийсэн эрдэм шинжилгээний ажлын хүрээнд туршиж харьцуулж үзсэн байсан. Үүнд: CNN-ын MODEL-LOSS загвартай харьцуулахад LSTM нь ROC-AUC загварыг харьцуулахад ROC-AUC загвар илүү хувьтай, загварын алдагдлын түвшин багатай байв. Сони нь THEMIS нэртэй гүний сургалтын аргыг санал болгосон ба туршилтдаа THEMIS загварыг ашигласнаар үр дүн THEMIS-ийн нарийвчлалыг 99.84% өгсөн нь тэдний туршилтын хувьд LSTM нь CNN-ээс илүү үр дүнтэй гэж үзсэн.

Д/д	Улс орон	Ашигласан арга	Илрүүлэлтийн хувь
1	Польш	Логистик регресс	90.2%
		BERT	98.67%
2	ОХУ	Logistic regression болон Naive Bayes	99.0%
3	Пакистан	LSTM	98.0%
4	БНХАУ	THEMES	99.84%

1-р хүснэгт. Машин сургалтын аргыг ашиглан цахим шуудангийн спаумыг илрүүлсэн улс орнуудын харьцуулалт

Дээрх хүснэгтэд харуулснаар машин сургалтын 1 алгоритмыг ашиглахаас илүүтэйгээр хэд хэдэн алгоритмыг хамтран

ашигласан нь өндөр дүнтэйгээр илрүүлэх боломжийг олгож байгааг харуулж байна.

Монгол Улс

⁶Zeeshan Bin Siddique Mudassar Ali Kha. Machine Learning-Based Detection of Spam Emails. 2021. 1-2 дахь тал.

Монгол Улсын хувьд энэ төрлийн халдлагын жижиг туршилтуудыг ШУТИС, МХТС-ийн бакалаврын оюутнууд дипломын ажлаараа хийсэн ажлууд байгаа ч дорвитой судалгааны ажил байхгүй байна. Харин кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиглэлээр судалгааны ажил, товхимлууд боловсруулагдан гарч эхэлж байна. Хамгийн сүүлд Л.Одончимэг, Б.Мөнхбаяр нар “Сүлжээг хакердах”, 2024 номдоо цахим орчинд үйлдэгдэх халдлагуудын хэрэгслийг ашиглан ёс зүйтэй халдлага хийх арга техникийг дурдсан бол Доктор, профессор, МАБ-ын болон КГХ-ийн шинжээч Т. Халтарын “Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын (Кибер) гэмт хэргийг мөрдөн шалгах онцлог” ном, “Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг (Кибер) гэмт хэргийн гүнзгийрүүлсэн судалгаа” зэрэг судалгааны ажил, номуудад кибер гэмт хэргийн талаар олон улсын тодорхойлолт болон Монгол Улсын өнөөгийн нөхцөл байдлыг харьцуулан судалсан байна.

Дүгнэлт

Судалгааны хүрээнд 20 гаруй эрдэмтийн судалгааны өгүүлэл, судалгааг уншиж тоймлосон бөгөөд сэдвийн судлагдсан байдалд дүгнэлт хийхэд Европын орнууд болон БНХАУ-ын эрдэмтэн судлаач нар машин сургалтын буюу хиймэл оюун ухааныг ашиглан кибер халдлага (нийгмийн инженерчлэлийн халдлага)-аас урьдчилан сэргийлэх өндөр боломжтой байна гэдгийг тодорхойлсон байна.

Дээрх эрдэмтэн, судлаачдын судалснаар машин сургалтын алгоритмууд нь шошготой өгөгдлийн багц дээр сургагдсанаар хууль ёсны болон хортой үйл ажиллагааг ялгаж кибер аюул, халдлагыг тодорхойлон олох боломжтой юм гэдгийг тодорхойлсон. Гэсэн хэдий ч кибер аюулгүй байдалд машин сургалтыг ашиглахад бэрхшээлтэй талууд бас бий. Кибер аюул, занал их байгаа болон хурдтай хөгжиж буй үед өмнө нь сургасан байсан мэдээлэл өөрчлөгдөн орж ирэх магадлал өндөр байгаа учраас халдлагын шинэ төрөл, хэлбэрт дасан зохицож, тэдгээрийн зөв эсэхийг шалган, үр ашгийг нь

нэмэгдүүлэхийн тулд машин сургалтын загваруудыг байнга шинэчилж, дахин сургаж байх шаардлагатай.

Нэмж дурдахад, машин сургалтыг блокчэйн гэх мэт хамгийн сүүлийн үеийн инновацтай хослуулах нь кибер аюулгүй байдлын системийн аюулгүй байдал, ил тод байдлыг сайжруулж чадах юм. Ерөнхийдөө машин сургалт нь кибер аюулгүй байдлын нарийн төвөгтэй, байнга өөрчлөгдөж байдаг асуудлуудыг шийдвэрлэх асар их боломжуудыг өөртөө агуулж байна. Машин сургалтын энэ чадваруудыг ашигласнаар аж ахуйн нэгж, байгууллагууд кибер аюулын эсрэг хамгаалалтаа бэхжүүлэх, халдлагыг илүү үр дүнтэй илрүүлж, шийдвэрлэх, байгууллагын чухал систем, өгөгдлөө хамгаалах боломжтой бөгөөд хувь хүмүүс энэ төрлийн халдлагын талаар мэдлэг, мэдээлэлтэй болсноор өөрийгөө болон бусдыг эрсдэлээс хамгаалах боломжтой болох юм.

Ашигласан материал

1. Золзаяа, Д. Хиймэл оюун ухаан ба машин сургалт. 2021.
2. Одончимэг, Л. Кибер гэмт хэрэгт Монголын цаг агаарын хэлбэлзэл нөлөөлдөг эсэхийг гүний сургалтын аргаар тодорхойлох нь. //Олон улсын хурал. 2021.
3. Comprehensive Study on Cybercrime. United Nations. 2013.
4. Understanding Cybercrime. International Telecommunication Union (ITU). 2014.
5. Robert Quigley. The First Spam Email Ever Sent. 2010.
6. Fortinet, Panda Security, "Fortinet 2013 Cybercrime Report, The Cybercrime Black Market: Uncovered", 2013, 2010.
7. Insurance Information Institute. (2019). Facts + Statistics: Identity theft and cybercrime. Retrieved from <https://www.iii.org>
8. Li. The Criminal Phenomenon on the Internet: Hallmarks of Criminals and Victims Revisited through Typical Cases. 2008.
9. Lu, C. J. Cybercrime & Cybercriminals. Journal of Computers. 2006.
10. Zeeshan Bin Siddique Mudassar Ali Kha. Machine Learning-Based Detection of Spam Emails. 2021.

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХ
ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ

11. Russiaussai Yaseen Isra'a AbdulNabi. Spam Email Detection Using Deep Learning Techniques. 2021

12. Салим Амерали Живани, Ракеш Наяк. Машин сургалтын алгоритмыг ашиглан спамыг илрүүлэх нь. 2013.

13. Халтар, Т. Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг (Кибер) гэмт хэргийг мөрдөн шалгах онцлог. УБ., 2019.

14. Халтар, Т. Цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг (Кибер) гэмт хэргийн гүнзгийрүүлсэн судалгаа. УБ., 2019

15. Статистик мэдээ. ЦЕГ. police.gov.mn/as/static

16. Isra'a AbdulNabi et al. Spam Email Detection Using Deep Learning Techniques. [//doi.org/10.1016/j.procs.2021.03.107](https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.03.107)

17. Yuliya Kontsewaya et al., Evaluating the Effectiveness of Machine Learning Methods for Spam Detection. [//doi.org/10.1016/j.procs.2021.06.056](https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.06.056)

18. Zeeshan Bin Siddique et al., Machine Learning-Based Detection of Spam Emails. [//doi.org/10.1155/2021/6508784](https://doi.org/10.1155/2021/6508784)

19. Haticce Ozsahan and David Worthington. 2024 оны 50 гаруй фишинг халдлагын статистик мэдээлэл. Татаж үзсэн: jumpcloud.com/blog/phishing-attack-statistics.

20. Спам тоон статистик мэдээлэл. www.emailtooltester.com Татаж үзсэн: 03.2024

21. Статиста судалгааны байгууллагын 2024 оны 01-р сарын байдлаарх интернет хэрэглэгчийн тоон судалгаа. www.statista.com Татаж үзсэн: 07.2024.

БАГА НАСНЫ ХҮҮХДИЙГ ХҮЧИНДЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ҮЕЧЛЭЛИЙН АСУУДАЛ

HISTORICAL CHRONOLOGICAL PROBLEMS OF CRIMINAL LAW REGULATION OF THE RAPING YOUNG CHILDREN

Э.Товуудорж* Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, цагдаагийн хурандаа
E.Tovuudorj Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, Police Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: e.tovuudorj@gmail.com

Хураангуй: Бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэрэгтэй тэмцэж ирсэн Монгол Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлалыг түүхийн тодорхой үечлэлд ангилан хууль тогтоомжуудыг харьцуулах, түүхчлэх зэрэг аргаар судлан дүн шинжилгээг хийж, энэ төрлийн гэмт хэргийн эрх зүйн зохицуулалтын уламжлал, шинэчлэл, орчин үеийн чиг хандлагыг тодорхойлсон.

Монгол Улсад бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэргийг эрүүгийн хууль тогтоомжид хуульчилж ирсэн байдал, энэхүү гэмт хэрэгтэй хийх эрүүгийн эрх зүйн тэмцэл хэдий үеэс эхэлсэн зэрэг асуудлыг судаллаа.

Absract: The historical tradition of the criminal laws of Mongolia, which has been fighting against the crime of rape of children, is classified into specific periods of history, and the laws are compared and analyzed by the historical method, and the traditions, reforms, and modern trends of the legal regulation of this type of crime are determined.

In this article, we studied the rape of a children, which has been legalized in the criminal law and when the legal fight against this crime began.

Түлхүүр үг: Бага насны хүүхэд, хүүхэд, хүчиндэх гэмт хэрэг, эрүүгийн хууль тогтоомж, харьцуулсан судалгаа.

Keywords: Juveniles, children, rape, criminal law, comparative Studies.

Монгол угсааны Хүннү, Сүмбэ, Их Нирун, Түрэг угсааны түрэг, Уйгур, Кидан зэрэг улс өөр өөрийн онцлог бүхий төрт ёс, хууль цаазтай байсан. Эдгээр улсуудын хууль цаазыг судалж үзэхэд, гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хүүхдийг гэмт халдлагаас хамгаалах чиглэлээр цөөнгүй хэм хэмжээ тусгагдсан хэдий ч хүүхдийн эрх, хүүхэд хамгаалал, хүүхдийн эсрэг үйлдсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх талаар баримталж байсан төрийн бодлогын талаар тэр бүр тодорхой бичигдэж үлдээгүй байна. Тухайн үед Монгол нутагт эртний нийгэм бүхий монгол болон бусад угсааны улсууд оршин тогтнож төр ёс ихэд хэлбэржин, хэв хуулиас бичмэл хууль руу шилжиж эхэлж байсан учир хүүхдийн эсрэг үйлдлийг тэр бүр хуулиар хамгаалж байсан гэж үзэхэд хүндрэлтэй. Гагцхүү энэ асуудал хэв хуулийн хүрээнд ёс заншил, зан заншлын хэм хэмжээгээр зохицуулагдаж байсан гэж үзэх бүрэн үндэстэй.

МЭӨ 209-МЭ 93 онд оршин тогтнож байсан Монголын анхны төрт улс болох Хүннү гүрний эрх зүйн эх сурвалж бидний үед хадгалагдан үлдсэнгүй. Харин гэмт хэргийн талаарх хэд хэдэн хэм хэмжээний талаар хятад эх сурвалжаас иш татан доктор Г.Сүхбаатар бичин үлдээсэн байна. Тухайлбал, ял шийтгэлийн бэрээдэх, хөрөнгийг хураах, хүнд хөдөлмөрт зүтгүүлэх, цаазаар авах гэсэн 4 төрөл байсан тухай дурдсан боловч тэдгээрт насны хязгаар байсан эсэх талаар тодорхой бичээгүй. Харин хүүхдийг эрх зүйн сУбъект байсан гэж үзэх 2 баттай тохиолдол байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт, татвар авахдаа хүн малын тооллого явуулдаг, ингэхдээ хүүхдийг оролцуулан тоолдог байсан.

Хоёрдугаарт, Хятад сурвалжуудад тэмдэглэгдэн үлдсэнээр 14-15 насны хүүхдүүд морь унах, нум сум харвах зэргээр цэргийн бэлтгэлд гаргах үүрэгтэй,

Дотоод Хэргийн Их Сургууль

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

цэрэг иргэний гол тогтолцоо болох аравтын тогтолцоонд тэднийг тооцдог¹ байсан талаар дурдсан.

Хүннү гүрний дараагаар Монгол газар нутаг дээр оршин тогтнож байсан түүхэн төрт улс бол Сүмбэ улс юм. Тус улс эхэндээ хэв хуультай, сүүлдээ бичмэл хуультай байсан гэж эрдэмтэн, судлаачид үздэг боловч гэмт хэрэг, ял шийтгэлийн талаарх ямар нэгэн мэдээ тэр бүр бичигдэн үлдээгүй.

Хүннү болон Сүмбэ Улсын төр улсын аюулгүй байдлаа сахин хамгаалах гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх гол бодлого нь хатуу чанд ял шийтгэлийн бодлогоор дамжин илэрч хэрэгжиж байсан гэж эрдэмтэн, судлаачид үзсэн байдаг. Тухайлбал, доктор, профессор Ж.Болдбаатар, Д.Лүндээжанцан нар "...улс орон даяар хоригдол хүн хэдхэнээс хэтрэхгүй...", "...Хүннүгийн хууль хатуу чанд байсан тул зүрхлэн зөрчигчид тун цөөхөн байсныг илтгэнэ², "Сүмбэ Улс нэлээд хатуу эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоон, түүнийгээ нарийн чанд биелүүлэхийг шаардаж байсан байна"³. "Сүмбэ Улс нэлээд хатуу эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоон, түүнийгээ нарийн чанд биелүүлэхийг шаардаж байсан байна" гэж тус тус үзсэн бол доктор Г.Сүхбаатар өөрийн бүтээлдээ "...сурвалж бичгийн мэдээгээр Таньшихуй цааз тогтоон зөв бурууг шийдэж байсан бөгөөд зүрхлэн зөрчигчид байгаагүй"⁴ хэмээн бичсэн зэрэг нь дээр дурдсанчлан гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого хатуу чанга ял шийтгэл оногдуулах байдлаар илэрч байсныг нотолж байна.

Сүмбэ Улсын дараагаар Монгол газар нутагт оршин тогтнож байсан дараагийн улс бол Их Нирун Улс /МЭ 330-550 он/ юм. Нирунчуудын төр ёсыг өмнөх улсаас онцлогтой нь бурхны шашны нөлөө нэвтэрсэн байсан⁵ гэдгийг түүхчид тэмдэглэн үлдээжээ. Иймээс төр ёсны үзэл, гэмт хэрэгтэй тэмцэх асуудал нь Хүннү, Сүмбэ Улстай харьцуулахад харьцангуй

зөөлөрч ирсэн байх магадлалтай гэж бид үзэж байна. Гэвч түүх эрх зүйн тулгар бичгүүдэд цэрэг захиргааны цаазтай байсан гэгснээс өөрөөр Нируны хуулийн талаар тун хомс баримт сэлт үлдсэн учраас тэдний гэмт хэрэгтэй тэмцэх, түүн дотроо хүүхдийн эрх ашиг сонирхлыг хэрхэн хамгаалж ирсэн талаар тодорхой дүгнэлт хийх боломжгүй байна.

Их Нирун Улс мөхсөний дараа Монгол газар нутагт Түрэгийн хаант Улс /552-745 он/ дараа нь Уйгурын хаант Улс /745-840/, Кидан /907-1125 он/ зэрэг улс оршин тогтнож байсан боловч нэг үе Монгол угсааны улсуудын төрт ёс, эрх зүйн уламжлалыг тодорхой хэмжээгээр хадгалж, улмаар цаашид гүнзгийрүүлэн хөгжүүлж байсан гэж үзэж болох учраас эдгээр улсуудын хууль цаазын байдлыг цухас төдий боловч хөндөн үзэх нь зүйтэй. Түрэгийн тухайд заншлын хэм хэмжээ үйлчлэн хааны зарлигаар тогтоосон хатуу хуулийг мөрдөж байсан тухай бичжээ. Хүүхдийн эрх ашиг сонирхлын эсрэг халдлагын шийтгэх талаарх хэм хэмжээ бидний үед мэдэгдэх зүйл үлдээгүй боловч "бусдын гэргийтэй нөхцөгсөд алах ял заадаг" байсан нь шашин зан үйлийн гэхээсээ илүү гэр бүлийн тогтвортой байдлыг хангах байдлаар хүүхэд, гэр бүлийн эрх ашиг сонирхлыг хамгаалахад тухайн үедээ дөхөмтэй заалт байжээ гэж үзэх болохоор байна.

Эндээс тухайн түүхэн цаг хугацааны үед хүүхдийг гэмт халдлагаас хамгаалах талаар нарийвчилсан зохицуулсан хэм хэмжээ тэр бүр байгаагүй, эсхүл сайтар судлагдаагүй гэж үзэж болох бөгөөд харин хүүхдийг алах, алахаар завдах, хаях, хулгайлах зэрэг гэмт үйлдэл нийгмийн үзэгдлийн түвшинд байсан зэргийг төр, эрх зүйн түүхийн эх сурвалжуудад үндэслэн дурдаж болохоор байна.

Монголын дундад зууны үеийн төр эрх зүй /XIII-XX зууны эх/ үе дэх гэмт хэрэгтэй тэмцэх, хүүхдийг гэмт халдлагаас

¹ Сүхбаатар, Г. Монголчуудын эртний өвөг. Уб., 1980. 65 дахь тал

² Болдбаатар, Ж. Лүндээжанцан, Д. Монголын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал. Уб., 1997. 19 дэх тал

³ Мөн бүтээл. 24 дэх тал

⁴ Сүхбаатар, Г. Сянби. Уб., 1971. 155 дахь тал

⁵ Мөн бүтээл. 155 дахь тал

хамгаалах талаарх хууль цаазын зохицуулалт: Монголын төр хууль цаазын энэхүү үе нь Их Монгол Улс байгуулагдахаас ардын хувьсгал⁶ ялах хүртэлх 8 зууны монголын төр ёс, эрх зүйн түүхийн хамарсан урт хугацаа хамаардаг.

Их Монгол Улсын хууль цаазын гол сурвалж бичиг Их Засаг хуульд эрүүгийн эрх зүй, ял шийтгэлд хамаарах цөөнгүй хэм хэмжээ байсан талаар эрдэмтэн, судлаачид өөр өөрийн байр суурийг баримталдаг. Ямартай ч уг хууль нь ял шийтгэлийн бодлогоор улс орын аюулгүй байдал, дэг журмыг хангах талаар тухайн түүхэн цаг үедээ нэлээд дэвшилттэй хууль байсан гэж үздэг.

Уг хуулийн эрүүгийн эрх зүйд хамаарах, түүн дотроо хүүхдийг эрх ашиг сонирхлыг гэмт халдлагаас хамгаалсан шинжтэй дараах зүйл, заалт хуульчлагдсан байжээ. Тухайлбал,

Хүүхдийн хүмүүжилд эцэг, эх багаас хэрхэн нөлөөлөх талаарх өвөрмөц заалт уг хуульд байсныг “Хүүхэд багачууд бусдыг гомдоовол томчууд нь өмөөрч хаацайлах нь үгүй, харин хатуу чангаар залхаан шавхуурдах бөлгөө” хэмээн Плано Карпини⁷ өөрийн бүтээлд дурдан үлдээсний нэлээдгүй эрдэмтэд иш татан дурджээ. Буруу зан үйлд багаас нь сургахгүй байх төдийгүй гэмт зан үйл гаргахгүй байхаас урьдчилан сэргийлсэн заалт байсан гэж үзжээ.

Их Юаны нэвтэрхий хуульд хүүхэд хохирсон бол хэрхэх тухай хэм хэмжээ тусгагдсан талаар тэр бүр нарийвчлан судлагдаагүй байна. Судлагдсан зарим мэдээ баримтаас үзэхэд, хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалсан эрүүгийн эрх зүйн дараах хэм хэмжээ үйлчилж байжээ. Тухайлбал, “Монгол хүний үр хүүхдийг уйгар, хятад хүн худалдан авч шивэгчин болгохыг хориглоно⁸” хэмээн зааснаас

үзэхэд, тухайн үеийн нийгэм, төрийн бодлого, эрх зүйн хөгжлийн онцлогоос хамаарч ялгамжтай хандаж буй боловч хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалсан хэм хэмжээ байсан нь илэрхий байна. Мөн В.А.Рязановскийн бичсэнээр “Эцэг, эхийн үгийг үл сонсох, дээд үеийн садан төрлөө үл хүндэтгэх” үйлдлийг хориглосон хэм хэмжээ байсан нь хүмүүжлийн чухал ач холбогдолтой байжээ.

Харин 1271 онд баталсан 88 бүлэг, 2539 зүйл бүхий Их Юан Улсын бичиг хуульд бага насны хүүхэдтэй холбоотой хэд хэдэн зүйл байжээ. Тухайлбал, бага насны хүүхдийг хүчирхийлсэн бол цаазаар авах ял онооно⁹ гэж зааснаас үзэхэд, энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй хатуу тэмцэж байжээ. Доктор, профессор С.Бадарчи нар өөрсдийн бүтээлд “Аливаа бяцхан охид хэмээсэн нь арван наснаас дооших болой. Гурван эр нэг эмэгтэй хүчирхийлэн явалдсанаас цөмийг ална гэсэн хэм хэмжээ байсан” гэжээ. Мөн хуульд хүүхдийн эрх ашиг сонирхол, түүн дотроо хүүхдийн хүсэл зоригийн эсрэг гэмт үйлдлүүдийг цаазлан хориглож байсан хэд хэдэн хэм хэмжээ хуульчлагдсан байжээ. Эдгээрт “Үр хүүхдүүдээ барьцаалж буюу худалдаж болохгүй¹⁰”, барьцааны этгээд барьцаанд өгөгчийн охинтой гэрлэх ёсгүй¹¹ гэсэн хэм хэмжээ байсан гэж үзжээ.

Үүний дараагийн төр, хууль цаазын түүхэн эх сурвалж бол “Алтан хааны цаазын бичиг” юм. Энэхүү цаазын бичиг бага насны хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалахтай холбоотой гэмт хэрэг, ял шийтгэлийн дараах хэм хэмжээг агуулсан байна. Цааз бичгийн 53 дугаар зүйлд “эцэг, эх нь охиноо элдэв аргаар эрд өгвөөс есөн есөөр торго, охин буцаж ирвээс цаазгүй”, **“цэвэр бага охиныг гутааж эцэг, эх нь**

⁶1921 оны Ардын хувьсгал нь Монголын Ардын намын удирдлага дор явагдаж, харийн түрэмгийлэл, феодализмыг эсэргүүцсэн ардын ардчилсан хувьсгал байжээ. Ардын хувьсгалын ялалтын үр дүнд харийн түрэмгийлэгчдийг хөөн гаргаж, феодалын байгууллагыг халж, Ардын эрхт хэмжээг цаазат Монгол Улсыг тунхагласан.

⁷Дашням, И. Эзэн богд Чингис хааны Их Засаг хууль. Уб., 54 дэх тал

⁸Далай, Ч. Монголын түүх. Уб., 1992. 74 дэх тал

⁹Рязановский, В. А. Юань Дянь Чжан судар. Чингис хааны Их Засаг хууль. Уб., 2002. 74 дэх тал

¹⁰Мөн бүтээл. 74 дэх тал

¹¹Мөн бүтээл. 76 дахь тал

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠭᠤᠨ ᠰᠤᠭᠤᠨ ᠰᠤᠭᠤᠨ

хүргэнд барьж өгвөөс **эцэг эх нь цаазтай**¹² гэж зааснаас үзэхэд, охидыг гэрлүүлэхэд тэдний санал бодлыг хүндэтгэх, ашиг сонирхлыг нь харгалзах агуулгатай бөгөөд охидын эрхийг хамгаалахад өнөө ч ач холбогдолтой ажээ.

XVI зууны II хагасаас XVII зууны эхний хагаст үйлчилж байсан монголын хууль цаазын түүхэн эх сурвалж бол Халхын цааз эрхэмжийн 18 хууль юм. Тухайн цаазад охидын бие махбод, оюун санааны хийгээд хүчирхийллээс ангид байх эрх, эрх чөлөөг хамгаалсан “Эс богтолсон охин хүний үсийг авч ичээн, эм хүний сэтгэл айлгасан эд хүн алсан хэвд оров”¹³, “эм хүний үс гурван ест, эм хүний залаа гурван ест”¹⁴ хэм хэмжээ тусгагджээ.

Эдгээр заалтын агуулгаас үзэхэд, охидыг айлгаж ичээсэн, сэтгэл санааг цочирдуулан айлгасан этгээдэд хүн алсантай адилтган үзэж, ял шийтгэлийн хэв тогтоож байсан нь өмнөх хууль цаазаас онцлог бүхий байна. Үүнээс авч үзвэл, бага насны хүүхдийг айлгаж ичээсэн, сэтгэл санааг цочирдуулан айлгасан этгээдэд хүн алсантай адилтган үзэж ял шийтгэлийн хэв тогтоож байсан нь өмнөх хууль цаазаас онцлог бүхий байна.

Арван найман цааз эрхэмжийн бичиг нь хүүхдийг гэмт халдлагаас, түүн дотроо бэлгэсийн гэмт хэргээ хамгаалах тодорхой хэм хэмжээг түүхэн тодорхой цаг хугацаанд тогтоон мөрдүүлж, зөрчигсдөд оногдуулах хариуцлагын хэр хэмжээг тогтоож мөрдүүлж байсан байна.

Бидний судалгаагаар, “Монгол-Ойрадын Их цааз”-д насанд хүрээгүй хүний үйлдсэн болон тэдний эсрэг үйлдсэн гэмт хэрэг, тэдгээрт оногдуулах ял шийтгэлийн асуудлыг зохицуулсан 10 гаруй хэм хэмжээ, түүнчлэн гэрлэлт, гэр бүлийн харилцааг хамгаалах, хүүхдийн боловсрол, хүмүүжлийн талаарх харилцааг

зохицуулсан агуулга бүхий хэд хэдэн хэм хэмжээ тусгагдан хэрэгжиж байжээ.

Их цаазын 75 дугаар зүйлд “хөх хатгах, үнсэх, нууц орноос нэг инж ав. Арван наснаас доош хүүхэн цаазтай, дээш цаазгүй гэсэн хэм хэмжээний агуулгаас харж болохоор байна. Товчид нь хураангуйлан авч үзвэл, Их цааз нь урьд өмнөх монгол хууль цаазын зохицуулалттай харьцуулахад эцэг эх, ах захаа хүндэтгэх, худ ураг болох, бага насны хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах талаар илүү нарийвчилсан зохицуулалт бүхий дэвшилтэт шинж чанартай хууль байсан байна.

1709 оны “Халх журам” хуульд өмнөх монгол хууль цаазад тусгагдаж байсантай агуулгын хувьд ойролцоо эмэгтэйчүүд, охидын бэлгийн халдашгүй байдлын хамгаалсан шинж бүхий “Босуул хүн эм ба охиныг босгож хүчиндвээс мөнхүү босуул хүн алсан лугаа адил”¹⁵, эх нялхсын амь бие, эрүүл мэндийг хамгаалсан агуулга бүхий “Эм хүнийг жанчиж /зодож/ хүүхдээ унагааваас /хүүхдийг дутуу төрүүлэх/ хэдэн сартай бол төдий есөөр торгох” гэсэн агуулгатай хэм хэмжээг хуульчилсан байна.

Халх журам хуультай шууд холбоотойгоор судлан авч үзэж болох монголын хууль цаазын дурсгалт бичиг бол 1820-1913 он хүртэлх хугацаанд Шавийн яаманд шүүхийн журмаар таслан шийдвэрлэсэн эрүү, иргэний болон захиргааны шинж чанартай бүртгэл буюу эмхэтгэл болох “Улаан хацарт”¹⁶ юм. Энэхүү эмхэтгэлд 93 жилийн хугацаанд шүүхийн журмаар шийдвэрлэсэн 400 хэргийн агуулгыг бүртгэсэн. Эдгээр хэм хэмжээний агуулга шууд илэрхийлэхгүй ч тухайн түүхэн цаг хугацаанд үйлчилж байсан Халх журам, Монгол цаазын бичиг зэрэг хуулийн хүүхэд, эх, нялхсын ашиг сонирхлыг хамгаалсан заалтууд бодитой

¹²Рязановский, В. А. Юань Дянь Чжан судар. Чингис хааны Их Засаг хууль. Уб., 2002. 75 дахь тал

¹³Алтангэрэл. Т. XVI- XVII зууны Монгол цаазын бичгүүд. Уб., 1999. 85 дахь тал

¹⁴Рязановский, В. А. Юань Дянь Чжан судар. Чингис хааны Их Засаг хууль. Уб., 2002. 76 дахь тал

¹⁵Мөн бүтээлд. 75 дахь тал

¹⁶Уг шүүхийн шийдвэрийн эмхэтгэлийг улаан цуу ямбуу даавуугаар өнгөлсөн учраас тийнхүү нэрлэгдсэн бололтой гэж үздэг.

үйлчлэн хэрэгжиж, тэдгээрийг зөрчсөн этгээдийг шийтгэж байсан, хүүхдэд ял оногдуулдаггүй, харин түүний эцэг, эх, асран хамгаалагчид торгох ял оногдуулдаг байсан зэргийг шууд илэрхийлэн нотолсон түүхэн баримт юм.

Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль зүйлийн бичигт хүүхдийн эрх ашгийг хамгаалахад онцгойлон анхаарч, тэдний эрх, ашиг сонирхлын эсрэг гэмт хэрэгт хатуу ял оногдуулж байсны нэг баримт түүхэнд тэмдэглэгдэн үлджээ. 1919 оны 8 дугаар сарын 16-ны өдөр бага насны охин лугаа явалдаж, үхүүлсэн банди Хасыг буудан алжээ. Тухайн үед эмчийг урьж, охины үхсэн шалтгааныг тодорхойлуулж, нас биеийг тогтооход бага насны хүүхэд байсан¹⁷ гэжээ. Энэхүү цаазын бичиг нь монголын эрх зүйн хөгжлийн дундад үед хамаарах хамгийн сүүлийн хууль зүйн эх сурвалж мөн.

Монгол Улсын анхны төрөлжсөн Эрүүгийн хууль болох “Шүүх цаазын бичиг”-ийн ерөнхий ангийг Засгийн газрын 1926 оны 1 дүгээр сарын 15-ны өдрийн Анхдугаар хурлаар, тусгай ангийг 1926 оны 11 дүгээр сарын 11-ний өдрийн Гуравдугаар хурлаар тус тус баталжээ. Энэхүү хуулийн талаар профессор Г.Совд “Эрүүгийн эрхийн эх сурвалжийн салбарт зонхилох байр эзлэх нэгдсэн хуультай болсон” хэмээн дүгнэжээ.

“Шүүх цаазын бичиг¹⁸”-ийн агуулгад хийсэн судалгаагаар, уг цаазын бичигт хүүхдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол шууд объект нь байхаар 7 гэмт хэрэг хуульчилсан байна.

Шүүх цаазын бичгийн тусгай ангид хүүхэд, хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлын эсрэг гэмт халдлагыг гэмт хэрэгт тооцож, ял оногдуулах талаар системтэйгээр хуульчлан тогтоосон нь

монголын эрүүгийн эрх зүйн түүхэнд анхны тохиолдолд болсон. Шүүх цаазын бичгийн 197 дугаар зүйлд “...аливаа хүн 15 наснаас доош насны охидтой явалдвас 6 сараас 2 жил хүртэл гянданд хорино”¹⁹ гэж заасан бол 198 дугаар зүйлд “Аливаа хүн 16 наснаас дээш насны эмс охид лүгээ албадан хүчирхэн явалдвас 1-3 жил гяндан хорино”²⁰ хэмээн тус тус заасан нь ял шийтгэлийн хувьд нэлээд хөнгөн байна.

Мөн цаазын бичгийн 204 дүгээр зүйлд “Хулгайлах, булаах, айлгах, мэхлэх зэргээр эр бололцсоныг (болцгоосныг) 3 сараас 1 жил хүртэл гяндан хорих буюу 150-600 төгрөгөөр торговол зохино” гэж заасан нь хэдийгээр хүчээр гэр бүл болохоос урьдчилсан сэргийлсэн шинжийг агуулсан боловч тухайн түүхэн цаг үеийн үндэстний зан заншил, онцлог зэргээс шалтгаалан охидыг богтлох байдлаар нөхөрт гаргах хуучны заншилтай тэмцэж байсан учраас уг зохицуулалтад насанд хүрсэн болон хүрээгүй эмэгтэйчүүдийн эрх ашиг сонирхлыг хамгаалах асуудлууд нэг адил хамаарч байсан гэж үзэж болох талтай. Шүүх цаазын бичигт хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалсан агуулга бүхий тэдний эсрэг үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцсон нь тухайн үеийн эрүүгийн эрх зүйн ололт, амжилт, боловсруулалтын аргад тулгуурласан байсантай холбоотой.

1929 оны 9 дүгээр сарын 23-ны өдөр хуралдсан Улсын XIV бага хурлаас 1926 оны Шүүх цаазын бичгийг шинэчлэн баталжээ. 1929 оны Шүүх цаазын бичиг нь анх батлагдахдаа 30 бүлэг, 227 зүйлээс бүрдэж байсан бөгөөд бүтцийн хувьд 1926 оны Шүүх цаазын бичгээс үндсэн өөрчлөлтгүй байсныг монголын эрүүгийн эрх зүйн эрдэмтэд болох Г.Совд²¹, Б.Содовсүрэн²², С.Нарангэрэл²³, С.Жанцан, Д.Адьяабазар тэмдэглэжээ.

¹⁷Баярсайхан, Б. Монгол цаазын бичиг /Харьцуулсан судалгаа/. Уб., 2001. 318 дахь тал

¹⁸Адьяабазар, Д.өөрийн бүтээлдээ Шүүх цаазын бичгийг уйгаржин монгол бичгээс

¹⁹Адьяабазар, Д. Монгол Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн хөгжил /1921 оноос хойш/. Уб. 1998. 85 дахь тал

²⁰Баярсайхан, Б. Монгол цаазын бичиг /Харьцуулсан судалгаа/. Уб., 2001. 318 дахь тал

²¹Совд, Г. БНМАУ-ын эрүүгийн эрхийн курс. Уб., 1976. 61 дэх тал

²²Содовсүрэн, Б. БНМАУ-ын эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. Уб., 1971. 48 дахь тал

²³Нарангэрэл, С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй /ерөнхий анги/ сурах бичиг. Уб., 1999. 54 дэх тал

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

1929 оны Шүүх цаазын бичигт насанд хүрээгүй этгээдтэй хүнтэй хурьцал үйлдэх, хүчиндэх гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинж, ялын төрөл, хэмжээнд өөрчлөлт орсныг эс тооцвол уламжлагдан хуульчлагджээ.

1934 онд БНМАУ-ын Шүүх цаазын бичгийн ерөнхий ангийг 6 бүлэг, 41 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 8 бүлэг, 113 зүйлтэйгээр баталсан байна. 1929 оны Шүүх цаазын бичгийг шинэчлэх болсон тухайд элдэв гэмт хэргүүдийг бүлэг бүрийн зохих зүйлүүдэд хутгалдуулан хуульчилсан, хувьсгалд тэрсэлсэн гэмт хэргүүдийг хэдэн бүлэг болгон бичсэнээс гадна аж ахуй ба албан тушаал, ялангуяа хурьцлын гэмт хэргүүдэд хөнгөн ял оногдуулахаар заасан зэрэг дутагдал байсан гэжээ.

Шүүх цаазын бичигт хүчиндэх болон түүнтэй төстэй гэмт хэргийг "Хүний амь бие, эрүүл мэнд, эрх чөлөө, нэрд харшлах гэмт хэргүүд" гэсэн 6 дугаар бүлэгт хуульчилсан. Тухайлбал, 131 дүгээр зүйлд "Аливаа хүн бие, бэлэг боловсроогүй эмэгтэй, насанд хүрсэн, хүрээгүй эмэгтэйчүүдтэй явалдсаныг хорих ялаар шийтгэнэ.", 133 дугаар зүйлд "Бүх махбодыг хүчирхэн барьж явалдах буюу түүнчлэн, эд амьдрал, албаны хувиар эрхэнд буйг ашиглан албадах замаар хүчирхэн явалдсан бол 3 жил хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ." "Хэрэв хүчирхэж явалдах явдлыг хэд хэдэн хүн хамтран үйлдсэн бол 5 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэвэл зохино"²⁴ гэж зааснаас үзэхэд, өмнөх хуулиудаас ялын бодлогыг чангаруулсан байна.

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн амьдралд гарсан өөрчлөлт, шинэчлэлтэй холбоотойгоор 1940 онд БНМАУ-ын Үндсэн хуулийг шинээр баталсан бөгөөд БНМАУ-ын Үндсэн хуульд нийцүүлэн хууль тогтоомжийг шинэчлэх ажил явагдаж, 1942 оны 1 дүгээр сарын 17-ны өдөр хуралдсан Улсын 25 дугаар бага хурлаас БНМАУ-ын Эрүүгийн

хуулийг ерөнхий ангийг 54 зүйлтэйгээр, тусгай ангийг 10 бүлэг, 165 зүйлтэйгээр баталжээ. Энэ хуульд нийгмийн хөгжлийн шаардлагаар хэд хэдэн удаа нэмэлт, өөрчлөлт орсон бөгөөд хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалахтай холбоотой өмнөх Шүүх цаазын бичгүүдэд тусгагдаагүй дараах хэм хэмжээг хуульчилжээ. Тухайлбал,

"Хүний амь бие, эрүүл мэнд ба эрх чөлөө хийгээд нэр алдарт харшлах гэмт хэргүүд" гэсэн 7 дугаар бүлгийн 151-153 дугаар зүйлд хууль бусаар үр хөндөх, тулган шаардаж үр хөндүүлэх, хуулиар зөвшөөрснөөс бусад шалтгаанаар үр хөндүүлэх зэрэг үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож, хорих, торгох ял шийтгэхээр заасан нь нийгмийн ёс суртахууны төдийгүй хүн амын нөхөн үржихүйн эрүүл мэндэд анхаарч, хүн амыг өсгөх бодлого баримталж байсны шууд тусгал байжээ гэж үзэж болохоор байна.

Өмнөх хуулиудад хуульчилж байсан насанд хүрээгүй буюу бэлгийн бойжилт олоогүй хүмүүстэй бэлгийн харьцаанд орох, бэлгийн дур хүслээ ёс бусаар хангах, бага насны хүүхэд, насанд хүрээгүй этгээдийг садар самуунд уруу татах, хүчиндэх гэмт хэрэгт оногдуулах ялын бодлогыг чангатгаж, хорих болон зарим тохиолдолд буудан алах ял шийтгэхээр заажээ.

Энэ хуулийн "Хүний амь бие, эрүүл мэнд хийгээд нэр алдарт харшлах гэмт хэрэг" гэсэн 7 дугаар бүлгийн 162 дугаар зүйлд "Төрснөөс хойш 14 насанд хүрээгүй багачууд буюу мөн адил 14 насанд хүрсэн хэдий ч бэлгийн бойжилт болоогүй хүмүүстэй садар самууны явдлыг үйлдвэл 5 жил хүртэл хорьж шийтгэнэ.", 164 дүгээр зүйлд "Хүчирхэн явалдах нь бие махбодыг хүчирхэн барьж явалдах буюу сүрдүүлэн айлган залилан мэхэлж явалдах бөгөөд нөгөө этгээдийн биеэ хамгаалж чадахгүй байхад далимдуулан явалдвал 8 жил хүртэл хорьж шийтгэнэ." гэжээ.

²⁴Адьяабазар, Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойших Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжил. УБ., 1998. 94 дэх тал

1926, 1929, 1934 оны Шүүх цаазын бичгүүд, 1942 оны Эрүүгийн хууль нь Монгол Улс феодализмаас социализмд шилжих, Дорнын хэв шинж бүхий эрх зүйн тогтолцооноос үндэсний онцлогийг тусгасан өрнийн эрх зүйн тогтолцоонд шилжих түүхэн цаг үеийн тусгал орчин үеийн төрөлжсөн эрүүгийн хуулийн бүтэц, агуулга, хууль зүйн техникийг ашигласан сайн боловсруулагдсан нэгдмэл эрх зүйн актууд байжээ. Судлан буй үеийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх, ялангуяа хүүхдийн гэмт халдлагаас урьдчилан сэргийлэх төрийн бодлогыг Эрүүгийн хуулийг батлах замаар хэрэгжүүлж байсан бөгөөд тэдгээрт ял шийтгэлийн бодлогоос гадна тухайн хуулийн ерөнхий, тусгай ангийн зарим хэм хэмжээнд гэр бүл, захиргааны эрх зүйн шинжтэй үүрэг болгосон хэм хэмжээг тусган хэрэгжүүлж байсан байна.

Шүүх цаазын бичиг, Эрүүгийн хуулиудад хүүхдийн халдашгүй чөлөөтэй байх, тэнүүлэл, гуйланчлалаас ангид байх, бие махбодын болон бэлгийн мөлжлөг, албадан хөдөлмөрөөс ангид байх эрх, эрх чөлөөг гэмт халдлагаас хамгаалах хэм хэмжээ тусгагдсан байсан нь дараагийн эрүүгийн хууль тогтоомжид зохих нөлөөгөө үзүүлжээ.

1962 оны Эрүүгийн хуулийн 88 дугаар зүйлийн “б” хэсэгт “...насанд хүрээгүй хүнийг хүчирхийлж хурьцал үйлдвэл 5-12 жил хүртэл хорих, “в” хэсэгт “бага насны хүүхдийг хүчирхийлж хурцал үйлдвэл 8-15 жил хүртэл хугацаагаар хорьж шийтгэнэ.” гэж заасан.

1961 оны Эрүүгийн хууль 25 жилийн турш нийгмийн амин чухал харилцааг гэмт халдлагаас хамгаалах зорилтыг хэрэгжүүлж, тухайн хуулийн зарим хэм хэмжээг боловсронгуй болгох шаардлага үүссэн тул БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн 1986 оны 12 дугаар сарын 05-ны өдрийн 213 дугаар зарлигаар Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталсан. Энэ хуульд хүүхдийн бэлгийн халдашгүй байдалд халдсан үйлдлүүдийг гэмт хэрэгт тооцож, тухайн үйлдэлд оногдуулах эрүүгийн хариуцлагыг чангаруулсан байна.

1992 онд Монгол Улсын Үндсэн хуулийг баталж, улмаар эрүүгийн хууль тогтоомжийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэх зорилгоор 1993 оны 6 дугаар сарын 7-ны өдөр Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан билээ. Ардчилсан хувьсгалын нөлөөгөөр Монгол Улсын улс төр, нийгэм, эдийн засгийн тогтолцоо бүхэлдээ өөрчлөгдөж, үүнээс хамаарч зарим үйлдлийг шинээр гэмт хэрэгт тооцох, зарим нийгмийн аюулын шинжээ алдсан үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохгүй болсон хэдий ч хүүхдийн эрх, ашиг сонирхолд халдах үйлдэлтэй хийх эрүүгийн эрх зүйн тэмцэлд өөрчлөлт ороогүй байна.

Улсын Их Хурлаас 2002 онд Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийг баталсан. Энэ хуулийн 126 дугаар зүйлд хүчиндэх гэмт хэргийг дараах байдлаар тодорхойлсон.

126.1.”Хохирогчид хүч хэрэглэж буюу хүчээр заналхийлэх, эсхүл биеэ хамгаалж чадахгүй байдлыг далимдуулан хурьцал үйлдсэн бол таван жил хүртэл хорих ял шийтгэнэ.

126.2.Энэ хэргийг хохирогчийг тохуурхан даажигнасан, зовоон тарчлаасан, хүнд буюу хүндэвтэр гэмтэл учруулж, давтан, насанд хүрээгүй хүнийг, бүлэглэж буюу урьдчилан үгсэн тохиролцсон бүлэг үйлдсэн бол таван жилээс дээш арван жил хүртэл хорих ял шийтгэнэ.

126.3.Энэ хэргийг онц аюултай гэмт хэрэгтэн, зохион байгуулалттай үйлдсэн, уг хэргийн улмаас хүний амь нас хохирсон, бусад хүнд хор хохирол учирсан, эсхүл бага насны өөрөөр хэлбэл 14 насанд хүрээгүй хүүхдийг хүчиндсэн бол арван таваас дээш хорин таван жил хүртэл хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ.

Эндээс үзэхэд, хүчиндэх гэмт хэрэг, тэр тусмаа энэ төрлийн гэмт хэргийг бага насны хүүхдийн эсрэг үйлдэх үйлдлийг Их Засаг хуулийн үеэс хуульчилж ирсэн бөгөөд үе үеийн эрүүгийн хууль тогтоомжид энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд оногдуулах эрүүгийн хариуцлагыг чангаруулсан байна.

Мөн 2015 оны Эрүүгийн хуулиар өмнө нь практикт тогтсон байсан хүчиндэх гэмт хэргийн хохирогч зөвхөн эмэгтэй хүн,

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

энэ гэмт хэргийн субъект нь эрэгтэй хүн байдаг гэсэн буруу ойлголтыг халж, аль ч хүйсийн хүн гэмт хэргийн хохирогч байхаар буюу хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлыг хүйсийн ялгаваргүйгээр эрүүгийн эрх зүйн хамгаалалтад авсан нь энэ төрлийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтын хувьд улам боловсронгуй болж, олон улсын нийтийн эрх зүйн жишигт ойртсон байна.

Аливаа ойлголтыг хэт ерөнхийлөх буюу бүдүүвчлэх нь ойлголтыг бүрхэгдүүлэх, ойлгомжгүй эргэлзээтэй болгох талтайг харгалзан эрдэмтэн, судлаачдаас тухайн зүйлийн агуулга, мөн чанарыг гүнзгий ойлгож, танин мэдэх, үнэлж цэгнэх улмаар түүнийг зөв хэрэглэх, хангах хамгаалах үйл ажиллагааг оновчтой зохион байгуулах боломжийг олгоно хэмээн үзэж янз бүрийн шалгууруудаар төрөл зүйл болгон системчлэлд оруулан ангилалтуудыг²⁵ хийж, түүнийгээ төрөл бүрээр нотлохыг зорьдог уламжлалтай. Үүний нэгэн адил хуульч эрдэмтэн, судлаачид²⁶ хууль тогтоомжуудыг судлахдаа тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал, төрийн дэглэм, бодлого, хууль тогтоомжийн хөгжил зэрэг хүчин зүйлүүдийг харгалзан Монгол нутагт төр үүссэн цагаас хойш XIII зууны эхэн үе /Их Монгол улс оршин тогтнож байсан/, XIII зууны сүүлээс Монгол оронд Ардын хувьсгал ялсан 1921 он хүртэлх үе, 1921 оноос 1990-ээд оны үе, ардчилал шинэчлэл

өрнөсөн 1990 оноос хойших үе гэсэн үечлэлд хуваан үздэг.

Харин бид бага насны хүүхдийг хүчиндэх үйлдлийг эрүүгийн хууль тогтоомжид гэмт хэрэгт тооцож, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр хуульчилж, эрх зүйн зохицуулалтын хувьд боловсронгуй болгож, олон улсын нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн хэм хэмжээнд нийцсэн байдал зэргийг үндэслэн энэ төрлийн гэмт хэргийн эрүүгийн эрх зүйн зохицуулалтыг түүхийн дараах үечлэлд ангиллаа. Үүнд:

Монгол нутаг дахь эртний улс, овог, аймгуудад хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалж ирсэн байдал;

XIII зуунаас 1691 он хүртэлх Их Монгол Улс, бага хаадын үеийн эрүүгийн хууль тогтоомжид хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэргийн хуульчилсан байдал;

1691 оноос 1921 он хүртэлх Манжийн үеийн болон Богд хаант Улсын эрүүгийн хууль тогтоомжид бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэргийг хуульчилсан байдал;

1921 оноос 2015 оныг хүртэлх эрүүгийн хууль тогтоомжид бага насны хүүхдийг хүчиндэх гэмт хэргийг хуульчилсан байдал, төрийн эрүүгийн бодлого.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)
2. БНМАУ-ын Эрүүгийн хууль (1986)
3. Монгол Улсын Эрүүгийн хууль (2002)

²⁵ Чимид, Б. Үндсэн хуулийн мэдлэг. УБ., 2008. Амарсанаа, Ж. Хүний эрх: олон улсын ба үндэсний эрх зүйн асуудал. УБ., 2000. Сэнгэдорж, Т., Экологийн эрх зүй. УБ., 2001. Хенри Ж. Стайнер, Филип Элстон “Хүний эрх-эрх зүй, улс төр, ёс суртахууны асуудлууд” I, II дэвтэр. УБ, Глушкова. С.И. Права человека в России. М., 2005, Иванов. Г.И. Права человека. Учебное пособие. М., 2004, Лукашева Е.А., /ответственный редактор/ Права человека: Учебник для вузов. М., 2003. Права человека: Сборник международных документов, М., 1998. Rhona.K.M.Smith. Text book on International Human Rights. 2007. Дэвид Боаз. Либертарианизм. УБ., 2005.

²⁶ Лүндээжанцан, Д. Болдбаатар, Ж. – 1. Монголын эртний улсуудын төр, эрх зүй /МЭӨ

III-МЭ XIII/, 2. Монголын дундад үеийн төр, эрх зүй /XIII-XX зууны эх/, 3. Шинэ үеийн төр, эрх зүй /XX зууны 20-иод оноос 90 он/, 4. Монголын нэн шинэ үеийн төр, эрх зүй /90-ээд он/ гэж ангилсан байна. Монголын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал. УБ., 1997. 9 дэх тал Нарангэрэл, С. Монгол оронд эрх зүй үүсэж, хөгжиж ирсэн он цагийн үечлэлийг: Нэгдүгээр үе /Монголын угсаатны улс үүсэн буй болсноос эхлэн Юань гүрний Нэвтэрхий хууль үйлчилж байсан үе/, Хоёрдугаар үе /Ойрад-Монголын хууль үйлчилж эхлэснээс хойш 1924 он хүртэлх/, Гуравдугаар үе /1924 оноос 1990/ болгон ангилжээ. Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо /Харьцуулсан эрх зүй/ МУИС, ШУА. УБ., 2001. 92 дахь тал

4. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай хууль (1996)

5. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль (2002)

6. Монгол Улсад хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөр. (УИХ-ын тогтоол №41, 2023)

7. Монгол Улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого. Монгол (УИХ-ын тогтоол №12, 2008)

8. Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. (УИХ-ын тогтоол №48, 2010)

9. Авирмэд, Э. Дашцэдэн, Д. Совд, Г. Монгол хууль: Уламжлал, шинэчлэл Монголын төр эрх зүйн түүхэн сэдэв. УБ., 1997.

10. Адъяабазар, Д. Монгол Улсын 1921 оноос хойшхи Эрүүгийн хууль тогтоомжийн хөгжилт. УБ., 1998.

11. Амарсанаа, Ж. Баярсайхан, Б. Чимэд, Б. нар. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхтгэл. Нэгдүгээр боть /1206-1910 он/. УБ., 2010.

12. Амарсанаа, Ж. Баярсайхан, Б. Чимэд, Б. нар. Монголын хууль тогтоомжийн түүхэн эмхтгэл. Хоёрдугаар боть /1206-1910 он/. УБ., 2010.

13. Батзориг, Б. Оюунболд, Г. Оюунбилэг, Д. Монгол улс дахь хүн худалдаалах гэмт хэргийн зураглал. УБ., 2010.

14. Батаа, Д. Монгол Улсын Үндсэн хуулиуд, тэдгээрт орсон нэмэлт, өөрчлөлтүүд /1924-1992/. //Эмхэтгэл. УБ., 1998.

15. Баярсайхан, Б. Монгол цаазын бичиг /харьцуулсан судалгаа/. УБ., 2001.

16. Баярсайхан, Б. Батбаяр, Б. Монголын төр, эрх зүйн түүх дээж бичиг IV дэвтэр. //Эмхэтгэл. УБ., 2008.

17. Баярсайхан, Б. Батбаяр, Б. Лхагважав, Б. Сүхбаатар, М. Монгол Улсын хууль тогтоомжийн хөгжлийн түүхэн товчоон 1911-2008. УБ., 2008.

18. Баярсайхан, Б. Батбаяр, Б. Лхагважав, Б. Монголын шүүн таслах ажиллагааны түүхэн сурвалж бичигт хийсэн шинжилгээ /Улаан хацарт/. УБ., 2010.

19. Баярсайхан, Б. Жанцан, С. Энхнасан, Ж. Сумъяацэрэн, Д. Монгол улсын эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал /1911-2009/. УБ., 2011.

20. ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэн. Монголын түүх дэд боть. УБ., 2004.

21. Гантулга, С. Оюунболд, Г. Тамир, Д. нар Хүүхдийн хөдөлмөрийн болон бэлгийн мөлжлөгийн гэмт хэрэг. УБ., 2010.

22. Гантулга, С. Энхболд, Б. Бат-Очир, Л. нар. Хүүхэд, гэр бүл, нийгмийн ёс суртахууны эсрэг гэмт хэрэг. УБ., 2011.

23. Жалан-Аажав, С. Халх журам. УБ., 1994.

24. Жанцан, С. нар Монгол Улсын Эрүүгийн хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал 1911-2009. УБ., 2011.

25. Жувейни, А. Ертөнцийн байлдан дагуулагчийн түүх. Хөх хот., 1980.

26. Лүндээжанцан, Д. Болдбаатар, Ж. Монголын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал. УБ., 1997.

27. Совд, Г. БНМАУ-ын Эрүүгийн эрхийн курс ерөнхий анги. УБ., 1973.

28. Britannica ширээний нэвтэрхий толь. VI боть. Nерко

29. Пано Карпини, Вилгельм де Рубрук. Монголд жуулчилсан тэмдэглэл. //Орчуулсан Гэрэлцогт. ӨМСХХХ., 1983.

30. Жиованни дел Пано Карпини. Монголчуудын түүх. УБ., 1998.

31. Вилгельм де Рубрук. Дорно этгээдэд зорчсон минь. 1988.

32. МАХН-ын тогтоол, шийдвэр, баримт бичгүүд. I дэвтэр. УБ., 1981.

33. Ардын засгаас 1921-1924 онд авсан хувьсгалт арга, хэмжээнүүд. УБ., 1954.

34. МАХН-ын түүхэнд холбогдох баримт бичгүүд. I боть. УБ., 1966.

ХИЛЧ, ЭХ ОРОНЧ ҮЗЛИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

CONCEPTS OF BORDER PATRIOTISM

ХИЛЧ, ЭХ ОРОНЧ ҮЗЛИЙН ТУХАЙ ОЙЛГОЛТ

С.Баярхүү*

Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, хошууч

Bayarkhuu S.

Master of Border Studies in the University of Internal Affairs, Major

Ж.Гэрэлчимэг

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Сэтгэл зүйн тэнхимийн ахлах багш, хошууч

Gerelchimeg J.

Senior Lecturer at the Department of Psychology, School of Border Service, University of Internal Affairs, Major

*Хариуцлагатай зохиогч: Bayarkhuu123456789@gmail.com

Хураангуй: Хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, Улсын хил хамгаалалтад иргэдийг идэвхтэй оролцуулахад хилч, эх оронч үзэл нөлөөлөх тухай манай Улсын болон гадаадын эрдэмтэн, судлаачдын бүтээлд судалгаа хийж, Хилч, эх оронч үзлийн эх сурвалжуудтай танилцан, хилийн сумдын Ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдад эх оронч үзлийг судалгааны үндэслэлтэй төлөвшүүлэх арга замыг тодорхойлохын тулд түүхэн уламжлалыг судалж, одоо, ирээдүйд ямар арга зүйгээр зохион байгуулах талаар шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хөтөлбөр төлөвлөгөөг боловсруулж, сургалтад нэвтрүүлэх нь ирээдүйд Хил хамгаалах байгууллага цаашлаад цэргийн албанд татагдах залуусын хандлага, сэтгэл зүйд эергээр нөлөөлүүлэх боломжийг хайж энэхүү судалгааг онолын эх сурвалжуудад хийсэн болно. Энэхүү судалгааг үр дүнтэй хийснээр Хилийн сумдын Ерөнхий боловсролын сургуулийн сурагчдад энэ тэргүүнд цэрэг, эх оронч үзлийг төлөвшүүлэх ажлыг онолын үндэслэлтэй мэргэжлийн арга зүйгээр сургалтын хөтөлбөр болгож, хэрэгжүүлэх ажлыг хийх нь ач холбогдолтой судалгаа юм. Жишээ нь: Монгол Улсын хэмжээнд Ерөнхий боловсролын сургуулиудад “Дөл”, “Өсвөрийн аврагч” гэх мэт тэмцээнүүдийг сурагчдын дунд зохион байгуулж ирсэн уламжлал байна мөн 2018 онд Дотоод хэргийн их сургуулийн бүрэлдэхүүн 9 дүгээр сарын 05-аас 20-ны өдөр хүртэл Улсын Их хурлын дэд дарга, Улсын их хурлын гишүүн Я.Санжмятавын санаачилгаар Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн ивээл дор зохион байгуулагдаж буй “Бид Чингисийн үр сад: Зөв тэмүүлэл, эх оронч манлайлал” сургалтыг Завхан аймгийн сумдын сурагчдад нь тусгайлан бэлтгэсэн хөтөлбөр, төлөвлөгөөний дагуу зохион байгуулсан өсвөр үе, сурагчдад цэрэг, эх оронч үзэл, цэргийн албаны талаарх зөв төсөөлөл ойлголт, мэргэжил сонголтод ч эергээр нөлөөлсөн үр дүнтэй сургалтын ажил болсон судалгааны баримт, тайлан байна. Бусад судлаач эрдэмтдийн бүтээлд судалгаа хийхэд энэ чиглэлийн судалгаа ховор байгаа нь Монгол Улсын өсвөр үе, залуучуудад хилч, эх оронч үзлийг төлөвшүүлэх, суурь боловсролыг системтэйгээр сургалтаар суралцдаггүй тул цэргийн албанд хандах залуусын хандлага сул байгаа гэж судлаач бидний зүгээс энэхүү онолын түвшинд цаашлаад практик, чанарын судалгааг хийхээр зорилго болгон ажиллаж байна.

Abstract: By researching the works of our national and foreign scientists and researchers about the influence of border and patriotism on the prevention of violations of the border and near-border regimes and the active participation of citizens in the protection of the state border, by getting acquainted with the sources of border and patriotism, the students of the General Education School of Sumy on the border will be taught patriotism. In order to determine the way of formation of the opinion based on research, researching the historical tradition, developing a scientifically based program plan on how to organize it now and in the future, and introducing it into training, this study is looking for the possibility to positively influence the attitude and

psychology of young people who will be recruited into the military service in the future. is made in theoretical sources. By effectively conducting this research, it is a significant research to make the work of developing military and patriotism in the students of Khili Sumud Secondary School into a curriculum based on theoretical professional methodology. For example: There is a tradition of organizing competitions such as "Flame" and "Youth Rescuer" among students in general education schools throughout Mongolia. In 2018, the members of the University of Internal Affairs participated in the State Congress Vice-Chancellor from September 5 to 20. Under the auspices of the President of Mongolia, the "We are the descendants of Chinggis: Right aspirations and patriotic leadership" training, organized by the chairman and member of the State Congress Y. Sanjmyatav, was organized according to the program and plan specially prepared for the students of Sumad of Zavkhan Province. , there are research documents and reports that have a positive effect on patriotism, the correct perception of military service, and career choice. In researching the works of other researchers, research in this direction is rare, because the youth of Mongolia are not systematically trained to develop patriotism and basic education, so the attitude of young people towards military service is weak. working as a goal to do.

Түлхүүр үг: Эх орон, хил, улсын хил, хилч үзэл, эх оронч үзэл

Key words: Motherland, borders, state borders, borderism, patriotism

Үндэслэл

Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах асуудал нь гадаад нөхцөл, хүчин зүйлсээс болон дотоод байдлаас шууд хамааралтай, хэрхэн яаж аюулгүй байлгах нь өөрийн боломж, хилийн цэргийн чадавхаас хамаарна. Хилийн цэргийн чадавх бие бүрэлдэхүүний сэтгэл санаа, оюуны чадавх, зэвсэглэл, цэргийн технологийн тоо, хэмжээ, чанар чансааны боломж, хилийн цэргийн бэлтгэл, цэргийн хэрэгт сургагдсан байдлаас бүрдэнэ. Үүнийг бүрэлдүүлэн цогцлоохын тулд бидэнд хилч, эх оронч үзэл байх зайлшгүй шаардлага тулгарч байна. Бидний амьдарч буй ардчилсан нийгэмд хүний төлөө, нийгмийн сайн сайхны төлөө, нийтийн эрх, ашгийн төлөө бус зөвхөн хувийн эрх, ашиг, мөнгөний төлөө ямар ч хууль бус, араатан мэт үйлдлийг хийж болдог нийгэм үүсэж байгаа нь тулгамдаж буй асуудлуудын нэг болоод байна.

Хилч, Эх оронч үзлийн онолын үндэс, мөн чанар, агуулга

1.1.Хилч, эх оронч үзлийн онолын үндэс, мөн чанар, агуулга

Хилч, эх оронч үзэл гэж юу вэ? энэ асуултад хариулахын тулд эхлээд хил, эх орон гэсэн ойлголтыг судлах, дараа нь хилч, эх оронч үзлийн тухай судлах хэрэгтэй. Гадаадын эрдэмтэд эх орон

гэдгийг юу гэж тодорхойлж байсныг дурдаж үзвэл:

“Эх орон” гэдэг нь төрж өссөн газар, түүний гарал үүсэл, эх шиг хайрлах газар шороо, эх нутаг.

“Эх орон” нь зөвхөн жижиг нутаг дэвсгэр гэж нэрлэгддэг орон зай байсан: жижиг хүн амын бүлгүүд, овог аймаг, жижиг үндэстнүүд жижиг нутаг дэвсгэрт суурьшиж, түүнийг эзэмшсэн. Дараа нь эдгээр жижиг бүлгүүд томорч, бүрэн утгаараа ард түмэн болон хувирч, томоохон уугуул нутаг болжээ.

“Эх орон бол эцэг эхээс ч үнэтэй зүйл гэж эртний Грекийн гүн ухаантан Платон хэлж байв”. Энэ нь эх орон байхгүй бол эцэг эх байхгүй, өөр түүнд юу ч байхгүй гэсэн ойлголтыг өгч байна.

“Эх орон (Латин: patria, шууд орчуулга: Fatherland) гэдэг нь эртний Хятадын уран зохиолд "өвөг дээдсийн амьдарч байсан газар" гэсэн утгатай бөгөөд эцэг эх, өвөг дээдэс, өвөг дээдсийнхээ төрсөн хотыг хэлдэг”.

Зөвлөлт холбоот улсын төрийн зүтгэлтэн, хөдөлмөрийн намыг үүсгэн байгуулагч, В.И.Ленин “...Эх орон гэдэг бол юуны өмнө тухайн улс төр, соёл, нийгмийн орчин, пролетари нарын ангийн тэмцлийн илрэх үндэсний тайлбар юм” гэжээ. Энэ ойлголтын бүтэц онцлогийн тухай оросын эрдэмтэн ... Н.И.Губанов “....

эх орон гэдэг бол зөвхөн төрсөн нутаг буюу үндэстэн, үндэстний хэл төдий биш, харин эдийн засаг соёлын амьдрал, нийтлэг газар нутаг мөн бөгөөд түүний үндсэн шинж чанар нь эдийн засаг нийгэм улс төрийн байгуулал, ангиудын харилцаагаар тодорхойлогдоно гэжээ”.

Оросын марксист, онолч, дагалдагч. философич, Оросын болон олон улсын социалист хөдөлгөөний нэрт зүтгэлтэн байсан Г.В.Плеханов “Эх орон гэдэг бол түүхийн чанартай, тухайлбал үндсэн агуулгынхаа хувьд дэлгэрэн баяжих шинж чанартай ухагдахуун мөн”.

Судлаач В.А.Тишковагийн хэлснээр байгалийн нөөц нь нийгмийн хөгжилд нөлөөлдөг. “Бүлэг бүрэлдэх бүх уламжлалт байдлаа бодвол хувь хүмүүс бус харин бүлгүүд эзэлсэн орон зайныхаа утгыг бүтээдэг. Утга учиртай орон зай... хүний хамт олон байдаг учраас оршин тогтнодог. Энэ нь өөрсдийгөө энэ орон зайд харьяалагддаг гэж үздэг. Энэ орон зайн утгыг ихэвчлэн *эх орон, гэр*” гэж тодорхойлдог.

Британы улс төр судлаач, социологич, Бенедикт Андерсон өөрийн бүтээлдээ “...эх орон гэдэг нь ихэвчлэн байгалиас заяасан, сонгогдоогүй гэж ойлгогддог” гэж тэмдэглэсэн. Тэгэхээр эх орон нь олон түвшний орон зайн холбоо гэж тооцож болно. Энэ утгаараа эх орон гэдэг нь тодорхой газар нутаг гэж ойлгож болох юм. Эх оронтой холбоотой орон зайн цар хүрээ нь өөр өөр байж болох ба тухайн хүний төрж өссөн газраас (бүс нутаг, нутаг дэвсгэр, нутаг дэвсгэр), түүний харьяалагдаж буй улс, муж хүртэл төрөлх нутаг гэж ойлгогдохоор байна. Энэ үгийг өргөн утгаар нь авч үзвэл хэн нэгний төрсөн нутаг, муж, явцуу утгаараа тодорхой нутаг дэвсгэр, одоогийн хот, тосгон байж болох юм.

Оросын хэл судлаач, физиологийн ухааны доктор, В.Н.Телиа “эх орон гэдэг нь нэгдүгээрт тухайн хүний төрж, харьяалагддаг улс, хоёрдугаарт хүний төрсөн газар” гэдгээр ойлгох ёстой гэж

үзжээ. Зарим тохиолдолд эх орон гэдэг нь тухайн хүн, түүний төрөл төрөгсөд эсвэл харгалзах угсаатны байнгын оршин суугаа газар гэдгээр ч судлаачид үздэг.

Оросын философич, И.В.Налывайченко эх орноо “хүний мэдрэмж, мэдрэмжийн ертөнц, түүний бага нас, насанд хүрэгчдийн дурсахуйн ертөнц” гэж ойлгодог. Эх орноо гэсэн ийм ойлголт нь тухайн хүний төрсөн газраа тэмүүлэх хүсэл тэмүүлээр тодорхойлогддог. Эх орноо оюун санааны болон ёс суртахууны үнэт зүйл, бунхан гэж үздэг”. Энэ нь хүний оюун ухаан, зүрх сэтгэлээс эх орон гэсэн ойлголт нь хэзээ ч арилахгүй оршиж байдгийг илэрхийлж байна.

Монгол Улсын эрдэмтэн, доктор С.Гүржав “Эх орон нь унаж төрсөн газар шороо, төрүүлж өсгөсөн аав ээж, түүх соёл, баялаг, үндэсний хэл, тогтоон бий болгосон хил хязгаарын нэгдэл”¹ гэж тайлбарласан нь орчин үед түүний утгыг үндэсний ач холбогдолтой улс, эсвэл тухайн хүний өсөж торнисон улс, эсвэл тухайн хүний өвөг дээдсийн үе дамжин амьдарч ирсэн улс, эсвэл хүний хүндэлдэг улсыг хэлдэг. Сонгодог үеэс орчин үе хүртэл түүний үзэл баримтлалын утга санаа, нөхцөл нь цаг үеийн өөрчлөлт, улс төрийн хөгжилтэй нягт холбоотой бөгөөд үүний цаад зөрчил нь уламжлалт улс төрийн ухамсарт улс төрийн янз бүрийн үзэл баримтлалын хүчтэй дургүйцэл, өндөр шаардлагатай холбоотой байж болно. Энэ нь гэр бүлийн харилцаатай холбоотой сэтгэл хөдлөлийг хөгжүүлж, үндэсний онцлог гэж үзэж болно. Эх орон гэдэг нь үндэстэн, угсаатны өвөрмөц байдал бүрэлдэн тогтсон газар юм. Хүний төрсөн улсыг ч илэрхийлж болно. Эх орон болон бусад хэл дээрх түүнтэй дүйцэхүйц нэр үг болгон ашиглахдаа үндэстний үндсэрхэг үзэлтэй байх нь элбэг. Эх орон нь тухайн үндэстний соёл, хэл ярианаас хамааран эх нутаг гэж бас нэрлэж болно. Эх орон гэдэг нь эх орон, өөрөөр хэлбэл хэн нэгний өсөж торниж, удаан хугацаагаар оршин тогтнож, өөрийн гэсэн соёлын онцлогийг бүрдүүлсэн газар, өвөг

¹Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл.

Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 13 дах тал.

дээдсийнхээ үеийн үед амьдарч байсан газар, эсвэл хэн нэгний эх орон гэж үздэг газар нутаг юм.

“Хил гэдэг нь нэг объектыг нөгөөгөөс тусгаарладаг орон зай, цаг хугацааны бодит эсвэл төсөөллийн шугам юм, "ямар нэг зүйлийг" тусгаарлах нэг бөгөөд ижил итгэлтэй байдал. Хил нь орон зайн, цаг хугацааны, чанарын болон тоон шинж чанартай байж болно”.

“Хил: Хөвөө хязгаар, улс орон, нутаг, газар орны хоорондын зааг, аль нэг улсын газар нутгийн тусгаар тогтнолын хүрээ хязгаарыг тодорхойлсон (хуурай газар, ус, газрын гүн, агаар орон зай) зурвас”.

“Хил гэдэг нь ерөнхийдөө далай, газар нутаг гэх мэт онцлог шинж чанар, эсвэл засгийн газар, тусгаар тогтносон улсууд, холбооны улсууд болон бусад үндэстний байгууллагуудаас тогтоосон газар зүйн хил хязгаар гэж тодорхойлогддог.

“Хил гэж нэрлэгддэг хил хязгаар нь улс төрийн өөр өөр эрх мэдлийн дор бүс нутаг, нутаг дэвсгэрийг хуваахад ашигладаг газар зүйн хуваах шугамыг хэлдэг бөгөөд ингэснээр бүс нутгийн хамрах хүрээг тэмдэглэдэг”.

Монгол улсын хилийн тухай хуулийн нэгдүгээр бүлгийн 4 дүгээр зүйлд Монгол Улсын хил “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрийн зах хязгаарыг газрын гадаргуу, усны мандал дээр хил залгаа улсын нутаг дэвсгэрийн хязгаараас зааглаж, Монгол Улсын олон улсын гэрээгээр тодорхойлж, тогтоосон шугамыг Монгол Улсын хил /цаашид "улсын хил" гэх/ гэнэ. Уг шугамаас эгц дээш агаарын, мөн шугамаас эгц доош газрын хэвлийн хил байна” гэж заасан байна.

Хилчин хүн гэж хилийн цэрэгт алба хааж байгаа цэргийн жинхэнэ алба хаагчийг хэлнэ гэж хилийн тухай хуулийн 1 дүгээр бүлгийн 3.1.18 дугаар зүйлд заасан байна.

“Хилч үзэл гэж хил хязгаарыг хамгаалагч”². Энэ нь улсын хилийн

халдашгүй дархан байдал, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, хилийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагаа явуулж буй иргэн, хуулийн этгээдийг хэлж байна.

Эх оронч хүн гэж эх орон, ард түмнээ хайрлах, эх орныхоо эрх ашгийн төлөө улс төрийн зарчим, нийгмийн мэдрэмж, ухамсартайгаар эх орноо хайрлах, түүнд үнэнч байх түүний төлөө аливаа золиос, мөлжлөгт бэлэн байх, ард түмэн, уламжлалаа ухамсартайгаар хайрлахыг хэлнэ³.

“Эх оронч үзэл (Patriotism) гэдэг үг нь Латин хэлнээс гаралтай бөгөөд удирдуулж байгаа газартаа үнэнч байх гэж тодорхойлж болно. Эх оронч үзэл нь эх орон гэсэн грек үгнээс үүсэлтэй бөгөөд “Эх орондоо хайртай, үнэнч байж, түүний өнгөрсөн ба одоогоор бахархах бахархал, эх орныхоо ашиг сонирхлыг хамгаалах эрмэлзэл агуулга нь болсон нийгмийн сэтгэл мэдрэмж, улс төр, ёс суртахууны зарчим мөн гэж Философийн толь болон бусад гарын авлагын чанартай бүтээлд тодорхойлжээ”⁴. Энэ нь төр, төрсөн нутаг, эх хэл, соёл, зан заншил, уламжлал, аав, ээж, төрөл садан, байгаль, газар орны өвөрмөц тогтоц, уул, ус, ургамал, ан амьтан бүгдийг миний өмч хэмээн үзэж харийн дайснаас үнэнчээр хайрлан хамгаалах, үеийн үедээ өвлүүлэх нь дан ганц хүний үзэл биш, нийт нийгмийг бүрдүүлж буй хүмүүсийн хоорондын харилцаа, хандлага ухаанаас хамаарна. Иймд нийгмийн амьдрал, харилцаанд оролцож байгаа иргэн бүр эх оронч үзлийг боловсролын бүх шатандаа суралцаж өөртөө төлөвшүүлэх нь манай орны оршин тогтох аюулгүй байдлыг хангах үндсэн зарчим чиглэл болно. Бидний амьдарч буй шинэ үеийн нийгэмд хүмүүс салбар салбартаа хийж бүтээж байгаа мэдлэг, техник, технологи, үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж байгаа нь эх орныхоо бүтээн байгуулалт хөгжлийн төлөө боловч капитализмд чиглэж байгаа

² <https://mongoltoli.mn/>

³ <https://www.google.com/>

⁴ Дашзэвэг, Б. Солир, Б. Эх оронч үзэл УБ., 1999. 7 дах тал.

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

нь эх оронч үзлийг гуйвуулж байгаа нь ажиглагдаж байна.

Аристотел “...төрийн үүрэг бол ёс суртахууны дээд түвшинд хүрэх явдал учраас сайн үйлтнүүдийг хөгжүүлж, олшруулахад гол анхаарлаа хандуулах ёстой”, “иргэд нь эх оронч, үнэт чанарыг эзэмшсэн, шударга, ухаалаг байвал төр хүчтэй байна”, “...иймээс улс орны хөгжилд ёс суртахуунтай, ухаалаг, боловсролтой иргэдийн гүйцэтгэх үүрэг маш их”⁵;

Гегель “...эх орон, улс үндэстнээ хайрлах үзэл нь цаг үе бүхэнд улс орныг удирдах арга ухаанаас хамаарч өөрчлөгдөнө...”, “Төр улс нь хувь хүмүүсийн нэгж дур хүслээс эх авдаг бөгөөд төр улс бүхэн өөрийн хэмжээ хязгаарт захирагдах ёстой, төр улсыг байх ёстой хэмжээнээс нь томруулбал зовлонд хүргэдэг учир төр улсын тогтвортой хөгжил нь иргэдийн оюун санаанаас хамаарна”, “Оюун ухаан бол хууль зүй тогтлуудын мөнхийн үнэний, мөнхийн санааны эх үндэс мөн...”⁶;

В.И.Ленин “Эх оронч үзлийг тус тус эх орон олон зуу, мянган жил үе улирсны улмаас бүрэлдэн тогтсон гүн гүнзгий сэтгэмжийн нэг” гэж тодорхойлсон”⁷.

“А.Гитлер миний амьдрал номд Эх оронч үзэл гэдэг он удаан жил дамжсан эх оронч сэтгэлгээ биш ээ гэсэн өгүүлбэр байна. Прагматик хүн сэтгэл хөдлөл багатай гэдгээр немцүүд ёс суртахуун, улс төр, урлаг зэрэгт чөлөөт сэтгэлгээ нь юмыг “ой”-оор нь харж чаддаг сэтгэлгээгээрээ өнөөгийн жижиг газар нутгаа тэлэх гэсэн хүний дотоод сэтгэл нь эх оронч үзлийг зөвхөн байгаа байдлаараа хүлээн

зөвшөөрөх бус юм гэдгийг олж харсан ч байж болно”⁸.

Францын соён гэгээрүүлэгч Поль Анри Гольбах “...Эх оронч үзэл бол эрх чөлөөний хамгийн сайхан үр дагавар” тул эрх чөлөөгүй газар эх орон байх үндэсгүй”⁹;

П.Гассенди “...эх орноо хайрлах үзэл нь ухаалаг байх, хүсэл зоригоо хязгаарлаж чаддаг байх, үхлээс айхгүй байх хүмүүжлээс бүрдэнэ...”

Италийн эртний философич Томмазо Кампанелла “шударга бус ёс бол нийгмийн ядуурал, зовлонгийн шалтгаан бөгөөд эх орноо хайрлах үзэл нь шударга ёсыг эрхэмлэх үзэлтэй нэгдэнэ”¹⁰ хэмээн тодорхойлсон байгаа нь өнөөдрийн Монголын нийгэмд шударга ёсны асуудал тулгамдаад байгаа нь эх орон, эх оронч үзлийн талаар оюун санаа, сэтгэл зүйд нь бүрэлдэн тогтсон ойлголт багатай байгаагийн шинж тэмдэг гэж харж болохоор байна. Мөн Эх оронч үзлийн талаар Оросын эрдэмтэн, судлаачдын тэмдэглэснээр В.К.Левашов “...эх оронч үзэл гэдэг нь иргэдийн өөрийн эх орондоо хандах хандлагыг тодорхойлдог нийгэм ёс суртахууны зарчим юм...”, А.В.Вашенко “...өнөөгийн нөхцөлд хилийн аюулгүй байдлыг хангахад хил хамгаалах байгууллагын ажилтны эх оронч үзэл, ёс суртахуун их чухал нөлөөтэй...”, В.Ф.Шафавалов “...эх оронч үзлийг хүн төрөлтөний үнэт зүйл гэдгийг үгүйсгэх нотолгоо олдохгүй...”¹¹ гэж дурдагдсан байна.

“Пол Гольбах эх оронч үзлийг Эрх чөлөөний хамгийн сайхан үр дагаврын нэг гэж үзэж эрх чөлөөгүй газар эх орон байх үндэсгүй гэж тунхаглан хэлж байв”¹².

⁵Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 9 дэх тал.

⁶Дурдсан бүтээлд. 10 дах тал.

⁷Лхамсүрэн, Б. Монголын хөдөлмөрчдийн эх оронч, интернационалч үзэл бүрэлдсэн асуудалд. Уб., 1978. 3 дахь тал

⁸Арилдий, Х. Эх оронч үзэл ба мэлээллийн аюулгүй байдал. //Батлан хамгаалах судлал сэтгүүл. 2006. №5.

⁹Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 10 дах тал.

¹⁰Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 10 дах тал.

¹¹Мөн тэнд. 10 дах тал.

¹²Зардыхан, К. Орчин үеийн нөхцөл дэх эх оронч үзэл ба эх оронч хүмүүжлийн асуудал. Уб., 1978. 10 дахь тал.

“Эх оронч сэтгэлгээ бол хувийн ба нийгмийн ашиг сонирхлын нэгдлийн тодорхой илрэл мөн гэж үздэг судлаачид байдаг энэ ойлголт нь хүн хувийн ашиг сонирхолтой байсан ч түүний үр дүн нь эх орныхоо хөгжилд нөлөөлдөг, нийгмийн ашиг сонирхолыг идэвхтэй дэмжин оролцдог байх гэж ойлгож болно.

Зөвлөлтийн эрдэмтэн Н.И.Губанов “Эх орон ба эх оронч үзэл хэмээх номондоо “Эцэг өвгөдийн шарил, булш бунхан нь эртний ард түмэн бүрд тэдний бичигдээгүй түүхийн чухал хэсэг, харин түүнийг хүндэтгэн үзэх нь ураг төрлийн ухамсрын чухал хэсэг болж байв. Өнгөрсөн үйл явдал, тусгаар тогтнолын төлөө тулалдаан, ардын баатрын тухай дурсамж чухам түүнтэй холбогддог бөгөөд тэдгээр нь ард түмний түүхийн дурсгал болж байв. Тийм учраас скифчүүд Дарийд хариу өгөхдөө ураг төрлийнхөө буш бунхныг заасан бөгөөд тэр нь тэдний эх орон гэдэг ойлголттой нэн тодорхой холбоотой байжээ” гэж бичсэн байна.

АНУ-ын эрдэмтэн Шаз “...эх оронч үзлийг онолын хувьд далд эх оронч үзэл (blind patriotism), бүтээлч эх оронч үзэл (constructive patriotism) гэж ангилдаг. “...Далд болон бүтээлч эх оронч үзэл нь эх орноо хайрлах, бахархах, халдлагаас хамгаалах нийтлэг хэв шинжийг хадгалдаг боловч философийн үүднээс авч үзвэл хоорондоо харилцан адилгүй зарчмын ялгаатай...”. Далд эх оронч үзэл нь иргэн хүний ухамсарт бат шингэсэн, ямар нэг санал, гомдол, маргаангүйгээр эх орноо хамгаалах, хайрлах, тэмцэх эерэг хэв шинжтэй байдаг. Бүтээлч эх оронч үзэл нь хүний эрх, эрх чөлөө, ардчиллын үнэт зүйлсийг илүү дэмжсэн аливаа шүүмжлэлтэй байр сууринаас хандах үзэлд тулгуурласан хэв шинжтэй...”¹³;

А.Үзи “Иргэд залуучуудын дунд эх оронч үзлийг түгээн дэлгэрүүлэх,

төлөвшүүлэх ажил нь аливаа улс оронд төрийн бодлогын шинж чанартай хийгддэг эх оронч үзэлд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг үндэсний аюулгүй байдал, иргэдийн оюун санааны эв нэгдэл, үндэсний үнэт зүйлд тулгуурлан тодорхойлогддог...”¹⁴ гэж үзсэн нь Монгол Улсын бага боловсролоос эхлээд их, дээд сургуульд эх оронч үзлийг тусгайлсан хөтөлбөр, төлөвлөгөөгөөр анхаарч ажиллах эрэлт, хэрэгцээ зайлшгүй бий болоод байгаа юм.

Ийнхүү “Эх оронч үзэл гэдэг нэр томъёо улс төрийн толь бичигт анх түрүүн Францын хөрөгөтний их хувьсгалын үед гарч иржээ. Тэд эх орон, эрх чөлөөг талархагчид феодалын болон хэмжээгүй эрхт ёсыг эсэргүүцэгчдийг эх орончид гэж нэрлэж байв. Ийм ч учраас эх оронч үзэл нь XVIII зууны үеийн Францын их хувьсгалаас үүсэлтэй юм гэж В.И.Ленин бичсэн нь санамсаргүй хэрэг бишээ”¹⁵. Эх орон үгүй бол эрх чөлөө үгүй, эрх чөлөөний тухай бодож төсөөлөхөд ч бэрх цаг үед амьдрана гэж ойлгож болно.

Монголын эрдэмтэд эх оронч үндэсний үзлийг өөрийн улсын уламжлал, сэтгэлгээний онцлогт нийцүүлэн дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Үүнд:

Л.Түдэв “Эх оронч үзэл” гэдэг нэр томъёо нь “...бодитой хийсвэр хоёр зүйлийн хослол үг юм. “Эх орон бол хэзээд бодитойгоор оршсоор байдаг, “үзэл” бол хийсвэр ойлголт учраас бодитой тусгал болж хоёрдогч чанараар сэтгэлд орших тул хийс ч болно, хадагдаж ч болно. “Эх орон” гэж бид бүхний өргөмжлөн яридаг тэр бодитой зүйл маань ердөө л “газар” гэсэн уугуул нэртэй билээ. Газар шороо байхгүйсэн бол тэр бүхэн орох орон, оочих усгүй тэгээд л оршин тогтнох аргагүй болно гэсэн үг”, “Эх орон” гэдэг маань газар шороо юм бол “эх оронч үзэл” хэмээх нь хүний сэтгэлд тээгдэн явдаг хийсвэр ойлголт...”¹⁶;

¹³Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 11 дэх тал.

¹⁴Мөн тэнд. 11 дэх тал.

¹⁵Зардыхан, К. Орчин үеийн нөхцөл дэх эх оронч үзэл ба эх оронч хүмүүжлийн асуудал. Уб., 1978. 10 дахь тал.

¹⁶Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022. 11 дэх тал.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠢᠭᠠᠨ ᠰᠤᠬᠢᠭᠠᠨ ᠰᠤᠬᠢᠭᠠᠨ

Доктор, профессор Ц.Тогоо “...Эх оронч үзэл гэж эх орныхоо түүх, соёл, зан шаншил, төрт ёс, хууль цаазыг гүнээ эрхэмлэн хүндэтгэж, хайрлан хамгаалж, түүгээрээ бахархаж хувийн ашиг сонирхолыг улс орны эрх ашигт захируулахыг хэлнэ...”;

Судлаач Ц.Дашзэвэг “...эх оронч үзэл зөвхөн дайн тулааны үед бус, улс оронд учрах цаг зуурын аюултай нөхцөл байдал, эдийн засгийн саад бэрхшээлүүдэд, тэдгээрийг даван туулахад, ерөөсөө л эх орноо хөгжүүлэхэд ард түмнийг нягтруулж, уухайлах их хүч болдог ажээ. Өөрөөр хэлбэл энэ цаг үеийн шийдвэрлэх хэмжээнд хүрсэн тулгамдсан асуудлуудыг тал бүрээс нь түрэх эх оронч үзэл бидэнд яах аргагүй хэрэгтэй байна. Хүүхэд залуучуудад эх оронч үндэсний үзэл төлөвшүүлэх нь Монгол Улсын язгуур эрх ашгийг бодлогын бүх түвшинд эн тэргүүнд тавих, монгол хүний хөгжил, эх оронч ухамсар, хандлага, монгол ахуй, өв соёл, зан заншилыг сурталчилах, соён гэгээрүүлэх үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх, чанарыг дээшлүүлэх суурь үндэс болно...”, доктор Б.Бадарч эх оронч үзлийг “Эх оронч үзэл бол ёс суртахууны болон улс төрийн зарчим, нийгмийн мэдрэмж”, “Эх оронч үзэл гэж нийгэм, төрийн амьдрал, үйл ажиллагааны бүхий л хүрээн дэх хүний оюун санааны ололт, эх орныхоо тусын төлөөх хүмүүсийн идэвхитэй үйл ажиллагаагаар тодорхойлогддог үнэт зүйл мөн”, доктор Т.Намжил “Эх оронч үзэл бол хүний хүчин зүйлийн нөлөө хамгийн хурц тод илэрдэг нийгмийн ухамсар, үйл ажиллагааны идэвхитэй хэсэг юм”¹⁷ зэргээр авч үзсэн байна.

Доктор Е.Моголцог “Эх оронч үзэл бол тусгаар тогтносон эх оронтойгоо хэдэн зуун мянган жил явж ирсэн нийгмийн хүчтэй сэтгэлгээ юм. Бид өөрсдийгөө түүний салшгүй хэсэг гэж ойлгодог. Өссөн төрсөн эх орноо хайрлах хайр, түүний түүх, ард түмнээ хайрлах хайр цөм эх оронч

үзэлд цогцлон оржээ”¹⁸. Эх оронч үзэл бол тэргүүний нийгмийн байгуулал, эх орныхоо үйл хэрэгт амь биеэ хайрлалгүй үнэнч байх, бүх хүн төрөлхтөний гэрэлт ирээдүйн замыг тавигч мэдлэгт цуцалтгүй сурч судлах нь хүүхэд, залуучуудын үүрэг болно. Улс орны хилийн аюулгүй байдлыг хангах, бэхжүүлэх талаар авч хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагааны нэг чухал хэсэг нь хилийн сумын сургуулийн хүүхэд, залуучуудыг хилч, эх оронч үзлээр хүмүүжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх, улс орныхоо хилийг зэвсэг барин хамгаалах ариун үүргийг ямарч үед биелүүлж чадах, улс төр, ёс суртахуун, сэтгэл зүйн бэлтгэлээр төлөвшүүлэн хүмүүжүүлэх асуудал тулгарч байна.

“Даяаршлын эрин үед иргэдийн үндэсний эх оронч үзэл, бахархалыг сэргээн хөгжүүлэх замаар ард түмний үндэсний эв нэгдэл, оюуны дархлалыг бэхжүүлэх, нийгмийн амьдралыг эрүүлжүүлэх, иргэдийн дотоод их хүч, нөөцийг хөгжил, хөдөлгөөнд оруулан тэдний бүтээх шавхагдашгүй эрч хүчийг буй болгох шаардлага амьдралаас урган гарч байгааг онцлон тэмдэглэсэн нь дэлхийн олон улс үндэстнүүдтэй нээлттэй зах зээлийн харилцаанд шилжин эрин үед Монгол хүн бүр өөрийн эх орноо хөгжүүлэн, тусгаар тогтнол үндэсний аюулгүй байдлаа сахин хамгаалахад зүрх сэтгэл, дотоод эрч хүч, нөөц бололцоогоо дайчлан тэмцэх цаг үед тулж ирээд байгааг сануулсан хэрэг билээ”¹⁹.

Доктор Д.Лүндээжанцан “Үндэсний эх оронч үзэл санаа бол түүхэн он цагийн аль ч үед хүмүүсийн оюун санаанд төдийгүй үзэл суртал, улс төр, соёл, эдийн засаг, экологийн зэрэг нийгмийн амьдралын бүхий л хүрээнд онцгой байр суурь эзэлдэг чухал үзэл хүмүүжил мөн билээ”²⁰.

“Эх оронч хүмүүжил гэдэг бол коммунист хүмүүжлийн салшгүй бүрэлдэхүүн хэсэг, социалист эх орноо

¹⁷Мөн тэнд. 2022. 12 дах тал.

¹⁸Моголцог, Е. Залуучуудад цэрэг эх оронч хүмүүжил төлөвшүүлэх асуудал. Уб., 1985. 3 дах тал.

¹⁹Батхуяг, Ж. Монгол Улсын иргэдийн эх оронч үндэсний үзэл, хүмүүжлийн зарим асуудлууд. Уб., 2008. Батлан хамгаалах судлал сэтгүүл №9. 26 дахь тал.

²⁰Мөн тэнд. 27 дахь тал.

დავყენებ ჩემს ძალს ჩემთვის

хамгаалах зорилтыг биелүүлэхэд манай хүмүүст улс төр, ёс суртахуун, сэтгэл зүйн дайчин чанарыг зайлшгүй бүрэлдэн тогтоох зорилго, чиглэл бүхий тасралтгүй үйл явц мөн”²¹.

“Улс хоорондын социалист харилцаанд олон улсын болон үндэсний эрх ашгийг хослож, амжилттай хэрэгжүүлэх нэн чухал нөхцөл нь тэдгээрийн агуулга, харьцааг хөдөлмөрчдөд зөв ойлгуулж ухамсарлуулах явдал мөн. Үүнд намын үзэл сурталын ажил ялангуяа хөдөлмөрчдийн социалист эх оронч интернационалч үзлийн хүмүүжил онцгой ач холбогдолтой юм”²².

“Эх оронч үзэл бол хүний төрөлхийн зан чанар биш, харин тухайн ард түмний нийгмийн амьдралын тусгал, бүтээгдэхүүн юм. Энэ үзэл нь тэрхүү ард түмэн түүхэн хөгжлийнхөө туршид үе улиран эзгнэж ирсэн эх орон буй эсэхтэй холбоотой юм”²³.

“Эх оронч үзэл нь эх орон, ард түмнээ хайрлах маш эртний үзэл бөгөөд тэрхүү үзлээс салбарласан олон салаа мөчир буй болсны дээр сөрөг үйл ажиллагаа явуулдаг олон төрөл үзлийн бие даасан хэсгүүдээс бүрддэг. Тухайлбал эх оронч үзлийн бүрэлдэхүүнд үндэсний ухамсар, хүмүүжил, үндэсний мэдрэмж сэтгэлгээ, үндэсний үзэл (Панмонголизм), их гүрний дээрэнгүй үзэл (Шовинизм), эзэнгүйдэх (Космополитизм) үзэл хамаарах бөгөөд харин интернационалч үзэл эх оронч үзлийн бүрэлдэхүүний бүх хэсгүүдтэй салшгүй холбоотой байсан бол сөрөг үзлийн бүх хэсгүүдтэй эсрэг үйлчилгээтэй байжээ”²⁴.

Панмоголизм бусад пангийн үзэл буюу пангерманизм, панамериканизмтай юугаараа төстэй, бас ялгаатай вэ гэсэн асуудал гарна. Пангерманизм бол бусад орныг эзлэн түрэмгийлэх зорилго тавьж байсан бол Панмонголизм нь XVII зууны үед Манжид эзлэгдэхээс өмнө байсан нэгдсэн Монгол улсыг байгуулах зорилго тавьснаараа Герман, Америкийн панизмаас

үндсэрээ ялгаатай байсан ч үйл ажиллагаа нь байлдан эзлэхээс эхэлнэ. Үндсэрхэг үзлийн нэг хэлбэр нь нигилизм юм. Энэ үзэл бол юу ч биш гэсэн латин үгнээс гаралтай бөгөөд 60-70-аад онд үндсэрхэг үзлийг шүүмжилж байсан үед үндсэрхэг, үгүйсгэх үзлийг нэг зүйл хоёр тал буюу, ар өвөр тал гэж шүүмжилдэг байсан буюу дотооддоо сургууль төгсч байнга эх орондоо байсан хүмүүс улс орныхоо бүтээн байгуулалтын ололт амжилтыг өндөр үнэлж, хэт дөвийлгөн магтсан учир үндсэрхэг үзэлтэн болж байсан бол гадаад оронд удаан хугацаагаар ажиллаж, сурч байсан хүмүүс өөрийн орны ололт амжилтыг дутуу үнэлж, үргэлж голж чамалж байсан учир үгүйсгэх үзэлтэн гэдэг байсан. Үндсэрхэг үзлийн энэ гол хэлбэр нь амиа бодох үзэл бөгөөд энэ нь латин гаралтай его буюу би гэсэн үгнээс үүсэлтэй эртний уламжлалтай үзэл юм. Нийгэм бол бусад хүнтэй харилцах харилцааны үүднээс хүнийг тодорхойлох амьдралын зарчим, ёс суртахууны чанарыг илэрхийлнэ.

Эх оронч үзэл нь нэг талаар олон үеийн турш бүрэлдэн тогтсон гүнзгий сэтгэлгээний нэг, нөгөө талаар хувь хүн бүрийн ухамсар, ёс суртахууны зарчим боловч энэ хоёр тал нь хоёулаа зэрэгцэн оршиж, хоршин үйлчилж байж эх оронч үзлийг нийгэмд төлөвшүүлнэ. Нийгмийн харилцаанд хүмүүсийн хооронд тэгш эрх, тэгш боломж байна уу? үгүй юу? гэдгийг судлаж шударга ёс тогтоох, хүн хүндээ үнэнч байх нь улс эх орондоо үнэнч байгаагийн илрэл болно. Энэ нь аливаа улс, үндэстэнг удирдан жолоодож байгаа субъект нь өөрийн үндэстнийхээ эрх ашгийн төлөө өөрийн хувийн эрх ашгийг хойш тавин мэдлэг, ухаанаа зориулан ажиллаж буй хүн буюу хүмүүс юм. Үүний тулд бид эхлээд ямар үндэстэн бэ? гэдгийг тодорхой болгох шаардлагатай байна. Одоогийн байдлаар бидний иргэний үнэмлэх дээр үндэс угсаа, яс үндэс, овог гэсэн ойлголттой байгаа бөгөөд энэ нь бид

²¹Моголцог, Е. Залуучуудад цэрэг эх оронч хүмүүжил төлөвшүүлэх асуудал. Уб., 1985. 7 дахь тал.

²²Пүрэв, С. Интернационалч, эх оронч үзэл, эрх ашгийн нэгдэл. УБ., 1975. 34 дэх тал.

²³Лхамсүрэн, Б. Монголын хөдөлмөрчдийн эх оронч, интернационалч үзэл бүрэлдсэн асуудалд. Уб., 1978. 3 дахь тал.

²⁴Дашзэвэг, Б. Солир, Б. Эх оронч үзэл Уб., 1999. 6 дах тал.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠨᠳᠡᠳᠡᠳᠡᠨ ᠭᠡᠳᠦᠭᠢᠭ ᠨᠣᠲᠯᠤᠬᠦᠭᠢ ᠪᠠᠶ᠋ᠢᠨᠭᠡᠢ

Монгол үндэстэн гэдгийг нотлохгүй байна. Бид өөрсдийгөө болон гадаад оронд биднийг Монгол үндэстэн гэж ойлгогддог боловч энэ нэр нь албан ёсоор албажаагүй байна. Ингэж ямар үндэстэн бэ гэдгийгээ тодорхойлоод түүнд тохирсон эх оронч үзэл сурталын ажлуудыг дэс дараатай, зохион байгуулалттай хөгжүүлэн үндэстнийхээ ухамсар, ёс суртахуун, ёс зүйг тунхаглах нь зүйтэй юм. Монгол үндэстний эх оронч үзэл нь олон улс, дэлхийд хүлээн зөвшөөрөгдсөн баталгаатай философийн мэдлэгт тулгуурласан байх бөгөөд биднийг илтгэх Монгол хэл, бичиг, соёлоороо ялгаатай, үргэлж шинэчлэгдэн хөгжих ёстой. Монгол хүн бүр хүн төрөлхтний мэдлэг боловсролыг эзэмшснээр гэнэн итгэмтгий байхаа больж гадаад, дотоодын хүнд хууртахгүй, мэхлүүлэхгүй, боддог, асуудаг, шалтгааныг нь тодорхой болгодог, хүн бүр тэгш эрхтэй, шударга ёсыг хүсдэг, биелүүлдэг, нийгмийн харилцаанд өөрийн хүслийг чөлөөтэй илэрхийлж, хүн хүндээ итгэх итгэл үнэмшил бий болж, хүний нийгэмд өөрийн үүрэг, эрх, хариуцлагыг ухамсарласнаар эх оронч үзэл төлөвших үндэс болно.

“XVI-XVII зуунд хүмүүнлэг зарчмыг хэрэгжүүлэгч Томмазо Кампанелла шударга биш ёс бол нийгмийн ядуурал, зовлонгийн гол шалтгаан юм”²⁵.

Улс орон, ард түмэн, иргэдийнхээ болохгүй байгаа, дутагдалтай байгаа, нийгэмд үүсээд буй худал, хуурмаг зүйлсийг зоригтой шүүмжлэн ярьж, хэлэлцэн түүнийг засаж арилгаад шинээр эхэлдэг, эсвэл болж бүтэхгүй байгаа зүйлсд хуулийн хариуцлага тооцоод зөв замруугаа эргэж ордог болоход чиглэх шаардлагатай. Худал, хуурмаг, шударга ёс үгүй бол бид ирээдүйд хил залгаа улсын нутаг дэвсгэрийн хязгаараас заагласан газар нутаггүй, эх оронгүй, хилгүй, үзэл бодол, хүслээ чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөгүй

болж эх оронч үзлийн талаар ярих, бичих, үйл хэргийг үргэжлүүлэх боложгүй болоод зогсохгүй гадаад орнуудын манай улсад хэрэгжүүлж буй гадаад бодлого идэвхтэй үр дүнтэй хэрэгжих, эх орончдыг устгах үйл ажиллагаа эхэлнэ. XX зуунд манай үндэстний олон эх орончдыг хомроголон устгасан билээ.

“Иргэд нь үнэт чанарыг эзэмшсэн, шударга, ухаалаг байвал төр хүчтэй байна гэж бичсэн байдаг. Иймээс эх орны хөгжилд ухаалаг, боловсролтой иргэдийн үүрэг чухал хэмээн заасан юм”²⁶. Монгол үндэстэн, монгол хүн өөрөө монголын баялаг, Монгол Улсын оршин тогтнох аюулгүй байдал, хилийн аюулгүй байдал, тусгаар тогтнолын үндэс болж байна. Бид хүнээ хайрлан, халамжилж, сурган хүмүүжүүлсэний үндсэн дээр иргэд маань эргээд эх орноо хайрлах, хамгаалах ухамсар, мэдлэгтэй болж төлөвшихийг хэлж байна.

“Америкийн монголч эрдэмтэд ардын хувьсгалаас 1929 он хүртлэх үе нь үндэсний үзэлтнүүдийн үе, 1930 оноос “Зөвлөлтийн ноёрхолын үе” гэж нэрлэж байсан нь нэгийг өгүүлж байна”²⁷. Энэ нь улс үндэстэн бүр өөрийн хэл, бичиг, соёлын онцлогт тохирсон төрийн бодлогыг боловсруулж, төрийн хуулийг хэлбэрэлтгүй дагаж мөрдөн иргэдэд итгэл үнэмшлийг бий болгож нийт ард түмэн, үндэстэндээ эх оронч үзлийг төлөвшүүлэхэд чиглүүлэх нь зүйтэйг сануулж байна.

“Монголын ард түмэн ямар төрлийн засгийг идил гэж үзэж буйг хэнээс ч дуулаагүй, номноос ч уншсангүй гэжээ. Монгол улс өөрийн хөгжлийн үзэл баримтлалгүй буюу баримталж байгаа үзэл нь А.Нобухаругийн үзэлтэй тохирохгүй байсан бололтой аж. Тэрбээр миний ажигласанаар бол Монгол Улс европын өндөр хөгжсөн орнуудын амжиргааны түвшин болон материаллаг баялгийн

²⁵Нэмэхханд, О. Эх оронч үзэл ба шашны ухамсрын харилцан хамаарлын зарим асуудал. Шашин судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2007. 13 дах тал.

²⁶Нэмэхханд, О. Эх оронч үзэл ба шашны ухамсрын харилцан хамаарлын зарим асуудал.

Шашин судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2007. 12 дах тал.

²⁷Дашзэвэг, Б. Солир, Б. Эх оронч үзэл Уб, 1999. 29 дахь тал.

хойноос хөөж байгаа бололтой гэжээ. А.Нобухаругийн шүүмжийн өөр нэг сэдэв нь Монголын залуус барууны гоё машин хэрэглэн, европын нэртэй жүжигчин шиг хувцас өмсөн явааг харахад хөгжсөн оронд байгаа юм шиг надад санагдав гэжээ. Монголын ард түмэн өөрийн хүчин чармайлтаас илүү ашиг сонирхол, өөрийн хүчин чадлаас илүү тансаг баян амьдарч байна гэдэг дүгнэлт хийж болно гэжээ. Баян хүмүүсийн нилээд нь буруу явагдсан өмч хувьчлалын үр дүнтэй холбоотой гэдгийг атлан хэлж болно. А.Нобухару өнгөрсөн таван жилийн дотор Монголд өөрчлөлт хийгдсэнгүй буюу нэг ч шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэсэнгүй гэж үнэн шүүмжлэл хэлжээ”²⁸.

Дүгнэлт

Хүн төрөлхтөн үүсэж овог, аймаг бий болсон цагаас газар нутгаа булаацалдан тулалдаж, хүчтэй нь хүчгүйгээ эзлэн түрэмгийлж эрхшээлдээ оруулж, эзлэн авсан газар нутагтаа улс үндэстэнг байгуулж, төр засаг, хууль эрхийг боловсруулж нэгдэн нийлсэн үндэстнээ удирдан чиглүүлэх, хөгжүүлэх үйл хэргийг хэдэн зуун жил тасралтгүй хэрэгжүүлж ирсэн нь “Эх орон” болж түүнийг хайрлан хамгаалж байгаа нь “Эх оронч үзэл” болж төлөвшдгийг дээрх тодорхойлолтоос харж болно.

“Францын философич Руссо хүн төрөхдөө сайн харин буруу сурган хүмүүжил явагддаг тул хүнийг анхнаасаа балладаг гэж хэлсэн”²⁹ нь Хилч-Эх оронч үзлийг төлөвшүүлэхэд хүн нэгдүгээрт хүн болж чадах, хэрхэн хүн болох вэ? Ухамсар, ёс суртахууны боловсрол бүх боловсролын байгууллагаар шат шатандаа дамжин сургах, суралцах шаардлага тулгарч байна.

Хүн болж чадаагүй бол эх орны хилийг ямар үнэ цэнтэй хамгаалдаг, яагаад хамгаалдаг, газар нутгийн бүрэн бүтэн байдал манай улс үндэстэнд яагаад хэрэгтэй вэ? эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын

тухай ойлголтыг ойлгохгүй хувийн эрх, ашиг сонирхолын төлөө хэнийг ч яаж ч хохироож болох араатан болох бизээ. Ийм учраас эрдэмтэн судлаачдын онолын эх сурвалжуудыг судлан дүгнэхэд ард иргэд, хүүхэд залуучуудад хилч, эх оронч үзлийг бага, балчир наснаас нас, сэтгэл зүйн онцлогт тохирсон боловсролын системээр эзэмшүүлэх залшгүй шаардлагатай хэмээн харж байна.

Ашигласан материал

- 1.Арилдий, Х. Батлан хамгаалах судлал сэтгүүл №5. Эх оронч үзэл ба мэдээллийн аюулгүй байдал Уб., 2006.
- 2.Батхуяг, Ж. Батлан хамгаалах судлал сэтгүүл №9. Монгол Улсын иргэдийн эх оронч үндэсний үзэл, хүмүүжлийн зарим асуудлууд. Уб., 2008.
- 3.Ганжигүүр, Б. Хилийн анги, салбарт гарч болзошгүй сахилгын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх нь. Магистрын зэрэг горилсон судалгааны ажил Уб., 2019.
- 4.Дашзэвэг, Б. Солир, Б. Эх оронч үзэл Уб., 1999.
- 5.Зардыхан, К. Орчин үеийн нөхцөл дэх эх оронч үзэл ба эх оронч хүмүүжлийн асуудал. Уб., 1978
- 6.Лувсанравдан, Б. Хилийн аюулгүй байдлыг хангахад эх оронч үндэсний үзлийн нөлөөлөл. Хил судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2022.
- 7.Лхамсүрэн, Б. Монголын хөдөлмөрчдийн эх оронч, интернационалч үзэл бүрэлдсэн асуудалд. Уб., 1978.
- 8.Моголцог, Е. Залуучуудад цэрэг эх оронч хүмүүжил төлөвшүүлэх асуудал. Уб., 1985.
- 9.Молор-Эрдэнэ, С. Арабын философи ба хүн. Уб., 2021.
- 10.Нэмэхханд, О. Эх оронч үзэл ба шашны ухамсрын харилцан хамаарлын зарим асуудал. Шашин судлалын докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2007.
- 11.Пүрэв, С. Интернационалч, эх оронч үзэл, эрх ашгийн нэгдэл. Уб., 1975.

²⁸Дашзэвэг, Б. Солир, Б. Эх оронч үзэл Уб., 1999. 74 дахь тал.

²⁹Молор-Эрдэнэ, С. Арабын философи ба хүн. Уб., 2021. 75 дахь тал.

ЦАХИМ ХЭРЭГЛЭЭГ УЛСЫН ХИЛ ХАМГААЛАЛТАД НЭВТРҮҮЛЭХЭД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

ISSUES TO CONSIDER WHEN IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN NATIONAL BORDER PROTECTION

Э.Сумьяабазар

Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, ахмад

Sumiyabazar E.

Master of Border Studies at the University of Internal Affairs, captain

Х.Асхар*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Хилийн албаны сургуулийн Хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх албаны тэнхимийн профессор, доктор, хурандаа

Askhar K.

Professor at the Department of Border Checkpoint Security and Inspection, School of Border Service, University of Internal Affairs, Ph.D, Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: askarteacher269@gmail.com

Хураангуй: Цахим хэрэглээний тухай ойлголтыг судалж, түүний нэр томьёоны тайлбарыг нарийвчлан авч үзсэн. Өнөөгийн Монгол Улсад цахим хэрэглээг хэрэгжүүлж буй бодлогын баримт бичгийн агуулга, мөн чанар, түүний хэрэгжилт хэрхэн явагдаж байгаа талаарх дүгнэлт хийх оролдлогыг хийсэн. Хил хамгаалах байгууллагад цахим хэрэглээг хэрхэн нэвтрүүлж буй талаар тодорхой хэмжээнд судалсан. Судалгааны ажлыг үр дүнтэй, илтгэлийн ач холбогдлыг нэмэгдүүлэх зорилгоор онол, практикийн асуудлыг харьцуулах, дүн шинжилгээ хийх арга зүйгээр тодорхойлж гаргахыг эрмэлзсэн болно. Тухайлбал, Хил хамгаалах байгууллага цахим шилжилт хийж байгаатай холбогдуулан 2008 оноос хойш улсын хил хамгаалалт, шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаанд нэвтрүүлсэн техник технологи, түүний мөрөөр хэрэгжүүлсэн үр дүнг дэлгэрэнгүйгээр авч үзсэн болно. Үүнийг SWOT шинжилгээний аргачлалаар гаргаж, цахим шилжилтийн давуу болон сул талууд ямар байгааг нээн илрүүлэхийг зорисон. Ингэснээр Хил хамгаалах байгууллага цахим хэрэглээг ямар түвшинд авч үзэж байгаа, одоогийн төрийн бодлого шийдвэрийг хэрхэн хэрэгжүүлж байгаа дүр зургийг гаргасан. Мөн түүнчлэн судалгааны ажлын хүрээнд хийсэн материалд үндэслэн нэгдсэн дүгнэлтийг гаргаж, цаашид сайжруулах, илүү үр дүнтэй болгох арга замын талаар судлаачийн зүгээс тодорхой саналуудыг гаргасан болно.

Abstract: The concept of e-consumption is explored and its terminology is explained in detail. An attempt was made to make a conclusion about the content and nature of the policy document implementing electronic use in Mongolia today, and how it is being implemented. To some extent, the introduction of electronic applications in the Border Guard has been studied. In order to increase the effectiveness of the research work and the importance of the presentation, it is sought to determine and produce theoretical and practical problems by comparing and analyzing the methodology. For example, since 2008, in connection with the electronic transition of the Border Protection Organization, the technology introduced into the state's border protection and border control operations and the results of its implementation have been discussed in detail. It was made using the SWOT analysis method and aimed to discover the advantages and disadvantages of electronic transition. In this way, the Border Protection Organization has created a picture of the level at which electronic usage is being considered and how the current government policy decisions are being implemented. In addition, based on the materials made in the framework of the research, the researcher made a general conclusion and made specific suggestions about ways to improve and make it more effective.

Түлхүүр үгс: цахим хэрэглээ, интернет, дижиталчлал, цахим шинэчлэл

Keywords: digital consumption, internet, digitization, digital innovation

Үндэслэл

Монгол улс хүн төрөлхтөний хөгжил дэвшлийг даган ардчилсан нийгэм байгуулах замыг сонгон түүнийгээ Үндсэн хуулиараа баталгаажуулан, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн олон талт шинэчлэл, өөрчлөлтүүдийг хийсэн нь бие даасан улс гэж дэлхий дахинаа хүлээн зөвшөөрөгдсөн билээ. Энэ цагаас эхлэн мөнхийн хөрш болох БНХАУ, ОХУ-удтай хил хязгаараа тодорхойлж, тогтоох талаар удаа дараа ноот бичиг солилцсоны үндсэн дээр 1962, 1976 онуудад хил хязгаараа тогтоон баталгаажуулсан байдаг. Энэхүү түүхэн цагаас хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил хязгаараа сахин хамгаалахад орчин цагийн шинэ, техник технологийг нэвтрүүлсээр ирсэн бөгөөд хил хязгаараа бүсчилсэн байдлаар, газар орны онцлогт тохирсон хил хамгаалалтуудыг бий болгосон.

“Алсын хараа 2050” Монгол улсыг хөгжүүлэх урт хугацаан бодлогод “Дархан хил”¹ гэсэн томоохон зорилт тусгагдсан бөгөөд зорилтын хүрээнд Хил хамгаалах байгууллагын анги, салбарын хэмжээнд шуурхай удирдлагын төв байгуулж, цахимжуулах, хил хамгаалалты техник хэрэгсэлд шинэчлэл хийх, албан хаагчдын нийгмийн баталгааг хангаж цалин хангамж нэмэх, амьдрах орчин нөхцөлийг сайжруулах зэрэг томоохон ажлууд зохион байгуулагдсаар байна.

Цаашид дэлхийн улс орнуудын цаашдын чиг хандлага нь бүрэн цахимжсан улс болох төлөвтэй байгаа бөгөөд нийгэм, эдийн засаг, хүний хөдөлмөрийг хялбарчлах зорилгоор олон талт үйл ажиллагаанууд явагдсаар байгаа нь нэг талаасаа сайн боловч, цаг үеэ дагаад хүн өөрөө өөрийгөө хөгжүүлэх, мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэх шаардлага, хэрэгцээтэй байна.

Үндсэн хэсэг

Нэг. Цахим орчин, хэрэглээний талаарх ойлголт

Интернэт бол дэлхийн өнцөг булан бүрд байгаа бараг бүх хүмүүсийн ашигладаг хамгийн чухал хэрэгсэл бөгөөд түгээмэл мэдээллийн эх сурвалж болж байна. Энэ нь сая сая компьютер, вэб хуудас, серверүүдийг холбодог. Интернетийг ашигласнаар дэлхийн аль ч өнцгөөс хүмүүс хоорондоо харилцан нэг нэгэндээ имэйл, зураг, видео, мессеж илгээх боломжтой юм. Өөрөөр хэлбэл, интернет нь компьютер, электрон төхөөрөмжүүдийн (интернэтийг дэмждэг) өргөн тархсан харилцан холбогдсон сүлжээ юм. Энэ нь мэдээлэл солилцох, цахимаар авах харилцааны орчинг бүрдүүлдэг.

Интернэт нь анх АНУ-ын цэрэг дайны тагнуулын зориулалтаар 1969 онд ARPANET сүлжээ байгуулагдсан нь 1980-аад оны үед INTERNET, MILNET хэмээн хуваагдаж, INTERNET-ийг 1990 оны АНУ-ын Засгийн газраас дэлхий нийтийн мэдээллийн сүлжээ болгон ашиглах шийдвэр гарсан. “Өнөөдөр Монгол Улсад 59 аж ахуйн нэгж интернэтийн үйлчилгээ эрхэлж, интернэт хэрэглэгчийн тоо 2.1 сая болж, бидний хамгийн чухал хэрэглээ хэдийнээ болжээ”² гэсэн судалгааг гаргасан байдаг. Дэлхий дээр улс, орон оршин тогтнохын хэрээр томоохон хот суурин газрууд хөгжиж үүнийгээ дагаад хүн төрлөхтөн хувьсан өөрчлөгдөж, амьдралын олон зуун үе давхаргийг туулсан. XX зууны аймшигт дайн, тулаанууд дуусаж дэлхий дахинаа энх тайван ноёлж, XXI зуунд тэд өөрсдийн хэрэгцээ шаардлагыг хангах зорилготой олон зуун шинжлэх ухаан, технологийн нээлтүүдийг хийсэн бөгөөд үүний нэг нь интернэт, цахим хэрэглээ, аппликацион, хиймэл оюун ухаан юм.

Цахим хэрэглээг хот, суурин газар, интернэт сүлжээ тархсан газарт хамгийн өргөн хэрэглэдэг бөгөөд бүхий л салбарт нэвтрүүлсэн гол шалгаан нь дэлхий

¹Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

²<https://itoim.mn>

МОНГОЛЫН
Дотоод
Хэрэг
Яам

МОНГОЛ УЛСЫН ХИЛ СУДЛАЛ

нийтийн жишигт хүрэх, нэвтрүүлэх, олон хүнд тухайн байгууллагын үйл ажиллагааг таниулах, сурталчлах, байгууллагын ажлын явцыг сайжруулах, бараа бүтээгдэхүүнээ сурталчлах, борлуулах зэрэг олон давуу талтай, хамгийн чухалчлан үзэх эко хэрэглээ гэж томъёолох болжээ.

Дата буюу цахим шинэчлэлийн тухай ойлголт нь:

Дижитал шинэчлэл гэдэг нь аналог мэдээллийг дижитал форматанд болон

компьютерт хадгалах, боловсруулах, дамжуулах боломжтой болгон хөрвүүлэхийг дижиталчлах /Digitization/ гэнэ. Энэ хүрээнд “Digitization-Дижиталчлал”, “Digitalization and Digital Transformation-Дижиталчлал ба дижитал шилжилт” гэсэн ойлголтуудыг тодорхойлон авч үзсэн болно. Эдгээр нэр томъёог ихэнх тохиолдолд андуурах, буруу ташаа ойлгох явдал байдаг ч цахим хувьсал хийх явцад хэрэглэх нь ач тустай.

Зураг 1: Цахим шинэчлэл хийх алхмууд

Digitization /дижиталчлал/ гэдэг нь аналог форматад хадгалагдсан өгөгдөл мэдээлэл (цаасан дээр, дуу, зураг г.м.)-ийг цахим хэлбэрт хувирган шилжүүлэх ойлголт бөгөөд компьютерт мэдээ, мэдээллийг хадгалах, ойлгох, мадааллийн сан үүсгэх зэргээр цаашид ашиглах боломжтой.

Digitalisation /цахимжуулалт/ гэдэгт цахим сувгуудаар дамжуулан аливаа мэдээ, мэдээлэл, бүтээгдэхүүнийг цахим хэлбэрээр танилцуулахыг ойлгоно. Тухайлбал, “Санхүүгийн байгууллагуудын хувьд digital transformation /цахим шинэчлэл/ нь үйл ажиллагааны болон бүтцийн урт хугацаан дахь хувьсан өөрчлөлт юм.”³ гэсэн дараалалтайгаар шинэчлэгдэж байдаг.

Цахим буюу дата хэрэглээ нь ашиглалтын явцад тодорхой хуагцааны тухай дахин шинэчлэгдэж боловсронгуй болдог бөгөөд, интернэт сүлжээ болон веб

хэлбэрээр ашиглаж болдог. Интернэт хэлбэрээр ашиглахад төрөл бүрийн фэйж хуудас, аппликейшн, веб хэлбэрээр ашиглахад байгууллагын дотоод сүлжээ гэсэн олон хэлбэрээр ашиглагддаг байна.

Хоёр. Цахим хэрэглээг улсын хил хамгаалалтад нэвтрүүлэхэд анхаарах зарим асуудал

Монгол Улсын хэмжээнд “Алсын хараа-2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого” -ын III үе шат (2041-2050): Хүний хөгжлийг дэмжсэн цахим засаглалыг хөгжүүлэх үе гэсэн зорилго тавьсан. **Тухайлбал:** Цахим засаглалыг хөгжүүлэх бодлого, хууль, эрх зүйн орчин олон улсын жишигт хүрнэ, цахим мэдээллийн нэгдсэн санг эдийн засгийн харилцаанд бүрэн шилжүүлнэ, иргэдийн төрийн үйлчилгээнд зарцуулах хугацааг багасгана.⁴

“Алсын хараа 2050” Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогод “Дархан

³<https://s3.rsbp-mn.org>

⁴Алсын хараа-2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

хил” зорилгын хүрээнд тусгагдсан Зорилт 7.2-д “Улсын хилийн халдашгүй дархан байдал, хил орчмын нутаг дэвсгэрийн аюулгүй байдлыг ханган хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, хил хамгаалалтын чадавхыг дээшлүүлнэ.” Ингэснээр зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд тодорхой үе шатуудад хуваан, хүрэх үр дүнг дараах байдлаар тодорхойлжээ. Үүнд:

1.Хилийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдмэл тогтолцоог бүрдүүлж, бүсчилсэн хил хамгаалалтыг хөгжүүлэн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, технологийн дэвшлийг нэвтрүүлэх, дэд бүтцийг хөгжүүлэх үе буюу 2021-2030 оны хооронд хэрэгжүүлэхээр тусган үүний хүрээнд үндсэн 4 дэд зорилтыг дараах агуулгаар тодорхойлсон.

-Хилийн асуудлаар байгуулсан олон улсын гэрээ, хэлэлцээрийг боловсронгуй болгох, шинэчлэх.

-Хилийн цэргийн байгуулалтыг хөгжүүлж, бүс нутгийн онцлогт тохирсон хил хамгаалалтын арга тактикийг нэвтрүүлэх.

-Улсын хил хамгаалалт, хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх үйл ажиллагаанд орчин үеийн цэргийн холбоо, зэвсэглэл, техник, дохиолол, хяналт, хамгаалалтын нэгдсэн систем, арга туршлагыг нэвтрүүлэх.

-Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 50-аас доошгүй хувийг шинэчилсэн байна.

2.Мэргэшсэн хилчин, технологид суурилсан хил хамгаалах албыг бэхжүүлэх үе буюу 2031-2040 оны хооронд хэрэгжүүлэхээр зорилтоо тодорхойлж үндсэн 5 агуулгыг багтаасан байна. Үүнд:

-Бүсчилсэн хил хамгаалалттай уялдсан удирдлага, хяналтын тогтолцоо бэхэжсэн байна.

-Мэргэшсэн хилчний алба бэхэжсэн байна.

-Улсын хил хамгаалалтад хиймэл оюун ухаан, хяналт шалгалтын технологийн шинэчлэлийг нэвтрүүлж, хилийн боомтын аюулгүй байдал, шалган нэвтрүүлэх чадавх дээшилсэн байна.

-Улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтцийн 70-аас доошгүй хувийг шинэчилнэ.

-Бүс нутгийн онцлогт тохируулан хилчдийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулсан байна.

3.Хилийн аюулгүй байдлыг хангах зорилготой хил хамгаалах байгууллын чадавхыг нэмэгдүүлэх, гадаадын цэргийн байгууллага, хөрш орнуудын түвшинд хүргэх үе буюу 2041-2050 оны хооронд хэрэгжүүлэхээр тусган гагцхүү энэ үе шатанд цахим технологид суурилсан хил хамгаалалтыг бэхжүүлж, найдвартай, шуурхай байдлыг хангасан, хил хамгаалах албаны байнгын бэлэн байдал, чадавх сайжирсан, улсын хил хамгаалалтын зориулалттай инженер, техникийн байгууламж, барилга, дэд бүтэц бүрэн шинэчлэгдсэн, хил хамгаалалтын чадавхыг гадаадын ижил төстэй байгууллага, хөрш орнуудын түвшинд хүргэнэ гэсэн томоохон далайцтай агуулгыг багтаан тодорхойлсон байна.

Монгол Улсын хэмжээнд “Алсын хараа 2050” Монгол улсыг хөнжүүлэх урт хугацааны хөгжлийн бодлого хэрэгжиж эхэлсэнээр “Цахим хөгжил, инновац, харилцаа холбооны яам” байгуулагдаж, хууль, эрх зүйн үндэслэл, цахим хэрэглээнд шаардагдах олон төрлийн хууль, дүрэм, журам шинэчилэн бий болгож үүнийгээ дагаад аймгуудын хэмжээнд цахим хэрэглээг нэвтрүүлэх ажлыг төлөвлөн үр дүнтэй зохион байгуулсан. Харин Хил хамгаалах байгууллагын хэмжээнд сүүлийн жилүүдэд энэхүү цахимжуулах ажлууд эрчимтэй явагдаж хилчдийн нийгмийн баталгааг хангах олон талт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, хил хамгаалалтын зориулалттай шинэ техник технологийг нэвтрүүлж байгаа боловч цахим хэрэглээг бүрэн нэвтрүүлж хараахан дуусаагүй байна.

Монгол Улсын хэмжээнд хэрэгжүүлсэн ажлуудаас дурдвал “Е-Mongolia”, “Хур”, “Дан” гэх мэт цахим программуудыг төрийн үйлчилгээг иргэдэд ойр, хялбар байлгах зорилгоор тодорхой дорвитой алхамуудаар хэрэгжүүлж байна.

МОНГОЛ УЛСЫН
ХАМГААЛАХ
МОНГОЛ УЛСЫН
ХАМГААЛАХ

ХИЛ СУДЛАЛ

Харин худалдаа, бизнесийн байгууллагын хэмжээнд тухайлбал, Хаан банк болон бусад банкууд, зээлийн аппликэйшин, байгууллага хоорондийн дотоод сүлжээ гэх мэтчилэн хэрэглээнд тохирсон олон төрлийн цахим плограмм, аппликэйшин, веб хуудсуудыг ашиглаж байна. Төрөөс иргэдэд үзүүлэх үйлчилгээг бүрэн цахимжуулах төлөвлөгөөтэй бөгөөд үүний үр дүн нь ажлыг хөнгөвчлөх, цаг хугацааг хэмнэх, ажлын явцыг сайжруулах, иргэдэд учирдаг хүнд суртал, авилга, ашиг сонирхолыг таслан зогсоож, оочир дараалал үүсгэхгүй, иргэд, нийгмийн ажлын ачаалал, стрессийг бууруулах гэх мэт олон шалтгаан нөхцөлүүдийг бууруулах зорилгоор ажлууд тодорхой хэмжээнд хийгдэн байна.

Хил хамгаалах байгууллагын хэмжээнд улсын хил хамгаалалтыг дэлхийн нийтийн жишигт нийцсэн шинэ цагийн хил хамгаалах өнгө, төрхийг бий болгохын төлөө олон шинэ техник, технологийг нэвтрүүлэх ажлын үе шаттайгаар зохион байгуулж ирсэн. Үүнд: Хил хамгаалах байгууллагад ашиглагдаж буй цахим программуудыг дурдвал:

-“Саран программ” /Энэхүү программыг 2008 онд Дэлхийн байгаль хамгаалах сан/WWF/-гийн дэмжлэгтэйгээр Хил хамгаалах ерөнхий газраас зөвшөөрөл олгогдсоны үндсэн дээр хилийн цэргийн 0245 дугаар ангид анх хэрэгжүүлсэн. Энэхүү программыг хариуцсан хэсгийн бүдүүвч, хил хамгаалалтын хувилбаруудыг цахимжуулах, хоногийн хил хамгаалалтын мэдээ, мэдээллийг түргэн шуурхай нэгдсэн мэдээллийн санг бүртгэх зорилгоор бүтээгдсэн/;

-“ArcGis” /Орон зайн мэдээллийн программ/. Энэхүү программ нь Улсын хил хамгаалалтад 2013 оноос эхлэн ашиглаж эхэлсэн бөгөөд зайнаас тандан судлах (RS), газарзүйн мэдээллийн систем (GIS);

-“Borex” /Иргэний бүргэл, паспорт хяналтын нэгдсэн сүлжээ/. Энэхүү программыг 2007 онд ХХЕГ-ын Хилийн шалган нэвтрүүлэх албаны хэлтэсээс Улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгслийг цахим бүртгэлд авах, мэдээллийн сан бүрүүлэх, мэдээ мэдээлэлд

дүн шинжилгээ хийх зорилгоор анх зохион бүтээсэн./

-“ISM” /Монгол улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгслийн бүртгэх мэдээллийн нэгдсэн сан/. Энэхүү программыг 2013 онд Иргэний харьяалал, шилжилт хөдөлгөөний байгууллага/Тухай үед ийм нэршилтэй байсан ба одоо гадаадын иргэн, харьяатын ерөнхий газар/-аас “Койка” олон улсын байгууллагын дэмжлэгтэйгээр өмнө нь байсан Borex программыг шинэчилэх, сайжруулах, техник хэрэгслийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төслийн хүрээнд зохион бүтээсэн./;

-“Гэрэгэ” /Монгол улсын хилээр нэвтрэх зорчигч, тээврийн хэрэгслийн бүртгэх мэдээллийн нэгдсэн сан/. ISM програмын сайжруулсан хувилбар, мөн түүнчлэн цахим үйлчилгээний нэгдсэн сантай холбох зорилгоор шинэчлэл хийгдсэн;

-“BMS” /Архив, албан хэрэг, хөтлөлт, төлөвлөлтийн программ/. Байгууллагын дотоод үйл ажиллагааг зохион байгуулах, архив, албан хэрэг хөтлөлт, мэдээ, мэдээлэл дамжуулах зорилгоор бүтээгдсэн;

-“Outlook” /Архив, албан хэрэг, хөтлөлт, мэдээ, мэдээлэл дамжуулах программ/ Байгууллагын дотоод үйл ажиллагааг зохион байгуулах, архив, албан хэрэг хөтлөлт, мэдээ, мэдээлэл дамжуулах зорилготой;

-“Хилчин 2024” /Улсын хил хамгаалалтыг цахимжуулах программ/ гэх мэт программуудыг цахим хэрэглээнд нэвтрүүлж үйл ажиллагааг цахимжуулах ажлууд үе шаттайгаар хэрэгжүүлсээр байна.

Гэсэн хэдий ч техник технологийн хөгжлийн хурд, өөрчлөлт, шинэчлэлтэй холбоотойгоор цахим хэрэглээг нэвтрүүлэх, ашиглахад дараах давуу болон сул талууд байна гэж үзсэн.

Давуу тал нь:

- Хяналт шалгалт явуулах;
- Хилийн хэсгийн газар оронд үзлэг шалгалт хийх;
- Удсын хилээр зорчигч, тээврийн хэрэгслийн мэдээллийг нягталж шалгах, цахим бүртгэл хийх;

-Орон зайн баримжаалал хийх, байрзүйн зүраг дээр зурах зэрэг давуу талууд ажиглагдаж байна.

-Хилчдын албаны ачааллыг бууруулж, алжыг хөнгөвчлөх.

-Хилийн эрлийг түргэн шуурхай зохион байгуулж, хил зөрчигчийг илрүүлэх саатуулах.

-Бүх төрлийн хувилбар, бодомжуудыг төлөвлөх.

-Мэдээ, мэдээллийн түргэн шуурхай дамжуулах, хүргэх.

Сул тал нь:

-Тухайн программ хангамжийн сүлжээ ашиглалтын суурь хураамж төлбөр өндөр, зарим нэг сүлжээний хувьд хурд муу;

-Тухайн программ хангамжийг шинээр нэвтрүүлэхэд алба хаагчдын мэдлэг, чадвар сул;

-Программ хангамжийг суулгаж ашиглах техник хэрэгслийн хүрэлцээ муу, техник үзүүлэлт хүрэхгүй байнга шинэчлэлийг шаарддаг байх зэрэг болно.

-Цаг агаарын онцлогоос шалтгаалж, ажиллагаа доголдох.

-Хилийн салбарын цахилгаан үүсгэвэр чанар байдал муу.

-Хилийн салбарын хариуцсан хэсэгт үүрэн холбооны сүлжээний тархалт, интернэт ашиглах боломжгүй.

Дүгнэлт

Судлаачийн зүгээс харахад манай улс “Алсын хараа 2050”⁵ Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогоо тодорхойлж, “Цахим монгол”, “Дархан хил” зорилтын хүрээнд улсын хил хамгаалалтыг зохион байгуулахад шаардлагатай цахим шинэчлэлүүд хийгдэж байгаа шинэчлэлийг дагаад холбогдох хууль, дүрэм, журамд шинэчлэл хийх, алба хаагчдын мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх /албан хаагчдын гадаад хэлний мэдлэг, холбооны инженер бэлтгэх, хууль эрх зүйн мэргэжилтэн/ гэх мэт зүйлүүдэд онцгойлон анхаарах нь зүйтэй гэж дүгнэж байна.

Хил хамгаалах байгууллага нь Улсын хилийн халдашгүй дархан байдлыг хангах⁶ бөгөөд улсын хил хамгаалалтыг газар орон дээр нь зохион байгуулж, удирдаж буй хилийн цэргийн анги, салбарт хил хамгаалалтад ашиглагдах бүх төрлийн судалгааг бүрэн цахимжуулж, мэдээ, мэдээллийн тасралтгүй байдлыг хангах, хилийн болон хил орчмын дэглэмийн биелэлтэд хяналт тавих, хилчдийн ажиллаж амьдрах таатай орчин, нөхцөл бүрдэнэ гэж үзэж байна.

Аливаа байгууллагын албан тушаалтан, ажилтны хоёрдох гэр гэж хэлж болох ажлын байр нь тухайн алба хаагч, өөрийн чиг үүргий дагуу ажлаа хийх таатай орчин бүрдэж, бүрдүүлж байж ажлын бүтээмж дээшилж, ажилаасаа зугтаах биш ажил руугаа тэмүүлэх сэтгэлээ суух энэ нь хил хамгаалалт, албаны үйл ажиллагааг явуулахад шаардлагатай техник хэрэгсэлээр хангах, цахимжуулах үйл ажиллагааг зохион байгуулж байгаа нь хилчдын ажиллах таатай орчин бүрдэж байгаа томоохон ололт юм.

Санал

-Монгол улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого⁷д цахим хэрэглээ, кибер аюулгүй байдлын талаар тусгах.

-Хууль, эрх зүй, дүрэм, журамуудыг хооронд нь уялдуулах.

-Цахим хэрэглээг улсын хил хамгаалалтад нэвтрүүлэхэд анхаарах асуудлыг сайтар судалгаа, шинжилгээ хийж боловсруулах.

-Хил хамгаалах байгууллагад хэрэгжүүлж буй цахим шинэчлэлийн хүрээнд офицер ахлагч нарыг сургалтад хамруулах.

-Цахим хэрэглээг Улсын хил хамгаалалтад нэвтрүүлэх нь зөв үү, буруу юу, бусад орнууд хил хамгаалалтадаа хэрхэн нэвтрүүлсэн, хүрсэн үр дүнгийн талаар сайтар судалгаа, шинжилгээ хийх.

Ашигласан материал:

⁵Алсын хараа-2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

⁶Монгол улсын Хилийн тухай хууль (2017)

⁷Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. (УИХ-ын тогтоол №20, 2002)

Хууль сахиулахуй

1. Монгол Улсын Хилийн тухай хууль (2017)

2. Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

3. Монгол Улсын төрөөс хилийн талаар баримтлах бодлого. (УИХ-ын тогтоол №20, 2002)

4. Цахим шилжилт хийх таны зам (2017). <https://s3.rsbp-mn.org/> Татаж үзсэн: 10.21.2024.

5. Монголд интернэт нэвтрүүлсэн Инфографик. <https://itoim.mn/article>. Татаж авсан: 10.21.2024.

ПРОКУРОР, ЗӨРЧЛИЙН ХЭРГИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНД ХЯНАЛТ ТАВИХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

PROSECUTOR IN THE OPERATION OF ENFORCEMENT OF DECISIONS IN VIOLATION CASES AND CONTROLLING JURISDICTION

Я.Батгэрэл* Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн профессор, дэд хурандаа
Batgerel Ya. Professor at the Department of Civil Court Decision Executive Studies, the School of Court Decision Executive, University of Internal Affairs, Lieutenant Colone

*Холбоо барих зохиогч: batgerel6636@gmail.com

Хураангуй: Монгол Улсын Үндсэн хуульд Прокурорын байгууллагын чиг үүргийг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэрэгжүүлдэг олон талт ажиллагаанаас зөвхөн ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавихаар зохицуулж өгсөн. Прокурорын тухай хуульд зааснаар прокурор нь хорих, хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх, тэнсэх, албадлагын арга хэмжээ биелүүлэх ажиллагаа хуулийн дагуу явагдаж байгаа эсэхэд хяналт тавьдаг. Түүнчлэн ял эдлүүлэх ажиллагаатай холбоотой хууль тогтоомжийг зөв хэрэглэсэн эсэх, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн эсэх, баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаа хуулиар тогтоосон нөхцөл, журамд нийцэж байгаа эсэхэд хяналт тавин ажиллах чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсын Үндсэн хууль болон Прокурорын тухай хуульд зөрчлийн хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд прокурорын байгууллага хяналт тавих эрх, үүрэг тусгагдаагүй бөгөөд Ерөнхий прокурорын тушаалаар баталсан “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар”-т зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд прокурорын хяналтыг хэрэгжүүлэх талаар заасан.

Дээрх аргачилсан зааврын хүрээнд зөрчлийн хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд Прокурорын байгууллага хяналт тавин ажиллаж байна. Энэхүү илтгэлийн зорилго нь, практикт идэвхтэй хэрэгжиж байгаа зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих прокурорын байгууллагын хяналт Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцэж байгаа эсэхийг эрх зүйн зүйн зохицуулалтын хүрээнд судалж, тодорхойлон гаргах бөгөөд судалгааны үр дүнгээр Үндсэн хуульд нийцэхгүй байгаа нь батлагдаж байна.

Abstract: In the Constitution of Mongolia, the functions of the Prosecutor's Office are regulated to supervise only the execution of sentences arising from the multi-faceted activities of the Court's decision-making body. According to the Law on the Prosecutor, the prosecutor supervises whether the execution of sentences other than imprisonment, probation, and coercive measures is carried out in accordance with the procedures stipulated in the law. In addition, it carries out the function of monitoring whether the laws related to the sentencing process are correctly applied, whether human rights and freedoms are violated in the sentencing process, and whether the execution of arrest and detention decisions complies with the conditions and procedures established by law.

The Constitution of Mongolia and the Law on Prosecution do not include the rights and duties of the prosecutor's office to supervise the execution of court decisions in violation cases, and the "Methodical instructions of the prosecutor's control over the execution of the sentence" approved by the order of the Prosecutor General stipulates the implementation of the prosecutor's control over the execution of the violation decision.

Within the framework of the above methodological instructions, the Prosecutor's Office is monitoring the implementation of conflicting court decisions. The purpose of this report is to investigate and determine whether the supervision by the Prosecutor's Office in the enforcement of violation decisions, as actively implemented in practice, is compatible with the Constitution of

Дотоод хэргийн их сургууль

Mongolia. According to the results of the research, it is confirmed that this supervision is not compatible with the Constitution.

Түлхүүр үг: Шийдвэр гүйцэтгэгч, шийтгүүлсэн этгээд, аргачилсан заавар, хууль, журам, захиргааны зөрчил, зөрчил гаргагч, зөрчил.

Key word: Enforcement officer, offender, methodical instruction, laws and regulations, administrative violation, offender. violation,

Үндэслэл

Монгол Улсын нэрийн өмнөөс гарсан хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэрийг иргэн, хуулийн этгээд заавал биелүүлэх үүрэгтэй бөгөөд хэрэв сайн дураар биелүүлээгүй бол тусгайлсан чиг үүрэг бүхий төрийн байгууллага болох Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу албадан гүйцэтгэх эрх зүйн зохицуулалттай билээ. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага чиг үүргийнхээ хүрээнд иргэний, захиргааны, зөрчлийн, эрүүгийн хэргийн талаарх шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг явуулж байна. Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа нь Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 15 дугаар бүлэгт заасан үндэслэл журмын дагуу явагдах бөгөөд тухайн ажиллагаанд прокурор хяналт тавьж байдаг. Ерөнхий прокурорын 2021 оны 5 сарын 27-ны өдрийн А/71 тушаалаар баталсан “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар”-ыг үндэслэн прокурорын хяналтыг хэрэгжүүлж байгаа нь Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцэхгүй байна. Уг илтгэлийг хураангуй, оршил, үндсэн хэсэг, дүгнэлт, санал, эх сурвалжийн жагсаалт гэсэн бүтэцтэйгээр бичсэн.

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын хөдөлмөрийн баатар, ардын багш Б.Чимид “Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл” бүтээлдээ “Цаг төрийн байдал, түүний жам ёсны хөгжлийг гүн ухаарч ирээдүйгээ зөв баримжаалж ажиллах нь хэнд ч болов өгөөжтэй. Тэр дундаа ийм хандлага төрийн мэргэшсэн албан хаагчдын сор нь байвал зохих шүүгч, прокурор, өмгөөлөгч, мөрдөн байцаагч гээд шүүх эрх мэдлийн хүрээнийхэнд илүүтэй чухал. Тийн мэдвэл

зохих чухал асуудлын нэг нь шинэ Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, түүний дагуу хийж буй төрийн байгууллын хийгээд эрх зүйн тогтолцоо дахь шинэтгэл мөн”¹ хэмээгээд “өгүүлэн буй шинэтгэлийн гол зорилго нь нэгэнтээгүүр Монгол төр, хууль зүйн амьдралд байсан нааштай бүхнийг өвлөх, нөгөөтээгүүр гажигтай бүхнийг арилгаж, бүх эд эрхтнийг нь байвал зохих байран дээрээ урган хөгжиж, эв дүйтэй, үр нөлөөтэй ажилладаг болгоход оршиж байгаа билээ. Түүнийг прокурорын байгууллагын шинэтгэл тойрч гараагүй, гарах ч аргагүй”² гэж тэмдэглэн үлдээжээ.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн далдугаар зүйлд “Үндсэн хуульд хууль, зарлиг, төрийн байгууллагын бусад шийдвэр, нийт байгууллага, иргэний үйл ажиллагаа бүрнээ нийцсэн байвал зохино”³ гэж заасан нь Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хууль тогтоомжийн уг сурвалж нь Үндсэн хууль болохыг баталгаажуулсан хэрэг юм.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тавин зургадугаар зүйлд “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно”⁴, “Монгол Улсын прокурорын байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааны эрх зүйн үндсийг хуулиар тогтооно”⁵ гэж тус тус заасан бөгөөд Монгол Улсын Их Хурлаас 2017 оны 6 дугаар сарын 9-ний өдөр шинэчлэн баталсан “Прокурорын тухай”⁶ хуулийг батлан хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Прокурорын тухай хууль нь Үндсэн хуульчилсан хууль бөгөөд шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд прокурорын байгууллагын оролцоог зохицуулсан хууль юм.

¹Чимид, Б. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл. Уб., 2017. 315 дахь тал.

²Мөн тэнд. 315 дахь тал

³Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)

⁴Мөн тэнд

⁵Чимид, Б. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл. Уб., 2017.

⁶Прокурорын тухай хууль (2017)

Зөрчлийн хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа. Зөрчлийн хэргийн талаарх шийдвэрийг шийдвэр гаргасан байгууллага, албан тушаалтан өөрөө холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд гүйцэтгэх боловч шийдвэр гүйцэтгэгчийн эрхийг эдлэхгүй бөгөөд хэрэв шүүх гаргасан бол шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага гүйцэтгэнэ.

Шийтгүүлсэн этгээд зөрчлийн хэргийн талаарх шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэхгүй, оргон зайлсан тохиолдолд шийтгэл оногдуулсан албан тушаалтан шийдвэрийг албадан гүйцэтгүүлэхээр шүүхэд хандах ба шүүхээс гүйцэтгэх хуудас олгосон тохиолдолд 7 хоногийн дотор Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад хүргүүлснээр шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах үндэслэл бий болно.

Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах үндэслэл нь шүүхээс гүйцэтгэх хуудас олгосон зөрчлийн хэргийн шүүхийн шийдвэр байна. Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг дараах шийдвэрийг үндэслэн явуулна.

1.Торгох шийтгэл оногдуулсан шүүгчийн шийтгэх хуудас;

2.Зөрчил үйлдэж олсон хөрөнгө, орлого, зөрчил үйлдэхэд ашигласан эд зүйл, тээврийн

3.хэрэгсэл, уналгыг хураах, эсхүл түүний үнийг гаргуулан хураан авах тухай шийдвэр;

4.Хохирол, нөхөн төлбөр гаргуулах тухай шийдвэр;

5.Албадан эмчилгээ, албадан сургалтад хамруулах тухай шүүхийн шийдвэр;

6.Баривчлах шийтгэл оногдуулсан шүүхийн шийдвэр;

7.Гадаадын иргэнийг саатуулах тухай шүүхийн шийдвэр;

8.Шүүхээс гүйцэтгэх хуудас олгосон бусад байгууллага, албан тушаалтны зөрчлийн хэргийн талаарх шийдвэр.

Ахлах шийдвэр гүйцэтгэгч гүйцэтгэх баримт бичгийг хүлээн авснаас хойш ажлын 3 хоногийн дотор зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны хувийн хэрэг нээж, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үүсгэх тухай тогтоол гарган зохих тойргийн шийдвэр гүйцэтгэгчид хуваарилна. Зөрчлийн хэргийн

шийдвэрүүд хуулийн хүчин төгөлдөр болсноос хойш 3 жилийн хугацаа өнгөрсөн бол зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа үүсгэхгүй бөгөөд шийтгүүлсэн, албадлагын арга хэмжээ авагдсан этгээд оргон зайлсан хугацааг тухайн хугацаанд оруулан тооцохгүй. Харин шийдвэрийг буцаасан бол тухайн өдрөөс эхлэн хугацааг тоолно.

Зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны тойргийн харьяаллыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд заасны дагуу тогтоодог бөгөөд иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд төлбөр төлөгчөөс төлбөрийг бүрэн барагдуулж дуусгавар болгох шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны дарааллыг шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулиар нарийвчлан тогтоож өгсөн бол зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаатай ижил дарааллаар явуулна гэж зааснаас өөр зохицуулалт байхгүй байна.

Иймээс шийдвэр гүйцэтгэгч нь зөрчлийн хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх баримт бичигт шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг явуулахдаа иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах дарааллын дагуу нэгэн адил явуулдаг.

Шийтгүүлсэн этгээд зөрчлийн хэргийн талаарх хуулийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг хууль болон шийтгэл, албадлагын арга хэмжээ оногдуулсан шийдвэрт өөрөөр заагаагүй тохиолдолд даруй биелүүлэх үүрэгтэй.

Прокурорын хяналт. Нийтээр дагаж биелүүлэх журам тогтоосон хуулийн хэм хэмжээ зөрчсөн гэх үйлдэл, явдал нь эрх зүй зөрчсөн хэрэг болдог. Түүнийг зөрчигдсөн харилцааны шинж, үйлдсэн этгээдийн гэм буруугийн цар хэмжээгээр гэмт хэрэг, бусад зөрчил гэж ялгадаг⁷. Захиргааны зөрчил нь нийгмийн аюул, гэм буруугийн хэр хэмжээгээр их бол гэмт хэрэгт тооцогдох, мөн гэмт хэрэг гэсэн нь хор аюулаар ялимгүй бол захиргааны зөрчилд тооцогдох учир шалтгаан бий. Иймийн учир зохих албан тушаалтан их, бага энэ хоёр зөрчлийг бүртгэх, зохих нотолгоог бэхжүүлэх, зөрчлийн тухай хэрэг үүсгэх ажиллагаандаа хуулийг хэрхэн биелүүлж байгааг хянадаг⁸.

Эрүүгийн болон зөрчлийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүний эрх, эрх

⁷Чимид, Б. Үндсэн хуулийн мэдлэг. УБ., 2008. 338 дахь тал

⁸Мөн тэнд

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠨ ᠤᠨᠤᠨᠤᠨᠤᠨ

чөлөө, хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж, хууль буруу хэрэглэвэл хүний эрх зөрчигдөх нөхцөл үүсдэг. Жишээлбэл эрүүгийн хэргийн болон зөрчлийн хэргийн журмаар хүнийг цагдан хорих, баривчлахад тухайн хүнд халдаж байгаагаараа хүний эрхийн асуудал болдог.

Гавьяат хуульч Б.Чимид багш өөрийн бүтээлдээ прокурорын байгууллагын талаар “Юутай ч прокурорын хяналтад хамрагддаг байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагаанд хууль гажуудуулсан алдаа, зөрчил олонтоо тохиолдоно. Түүнээс улбаалан хүний эрх, эрх чөлөө, хуулийн этгээд, улмаар нийтийн хууль ёсны ашиг сонирхол хөндөгдөж, хөсөрддөг нь үзтэл илт билээ. Үүнээс шалтгаалан шүүх эрх мэдлийг зөв шударгаар хэрэгжүүлэхэд чиглүүлэн хэрэгжүүлж буй прокурорын хяналт нь шүүх эрх мэдлийн хүрээнд хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлж, хүний эрх, эрх чөлөөг хангахад нэн ач тусгай юм”⁹ хэмээн өгүүлсэн байдаг. Иймд прокурорын хяналт нэн чухал билээ.

Прокурор хяналтын үйл ажиллагаандаа хуулийг нэг мөр хэрэглэх, хүний эрх, эрх чөлөө, нийтийн ашиг сонирхлыг хамгаалах, нэгдмэл төвлөрсөн удирдлагатай байх, хараат бус, бие даасан байх, ил тод, нээлттэй байх зарчмыг баримтлан ажилладаг.

Прокурорын тухай хуулийн 22 дугаар зүйл¹⁰-д зааснаар прокурор ял эдлүүлэх ажиллагаанд дараах байдлаар хяналт тавина. Үүнд:

1.Хорих, хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх, тэнсэх, албадлагын арга хэмжээ биелүүлэх ажиллагаа хуулийн дагуу явагдаж байгаа эсэх;

2.Ял эдлүүлэх ажиллагаатай холбоотой хууль тогтоомжийг зөв хэрэглэсэн эсэх;

3.Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн эсэх;

4.Баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаа хуулиар тогтоосон нөхцөл, журамд нийцж байгаа эсэх.

Ерөнхий прокурорын тушаалаар “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар¹¹”-ыг баталсан бөгөөд тус зааврын зорилгыг “Энэхүү аргачилсан зааврын зорилго нь ял эдлүүлэх болон зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд Монгол Улсын Үндсэн хууль болон бусад хуулийн заалтыг нэг мөр хэрэгжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хангах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, эрүүдэн шүүх явдлыг гаргуулахгүй байхад прокурорын хяналтыг чиглүүлэх, прокурорын шийдвэр, үйл ажиллагаа хуульд нийцсэн байх, хяналт хариуцсан прокурорт мэргэжил арга зүйн туслалцаа үзүүлэхэд оршино” хэмээн тодорхойлоод “Энэ зааврыг хорих, хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх, тэнсэх, албадлагын арга хэмжээ, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа болон цагдан хорих, баривчлах, саатуулах шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаанд прокурорын хяналтыг хэрэгжүүлэхэд дагаж мөрдөнө¹²” гэж зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих прокурорын хяналтыг тодорхой тусгаж өгсөн байна.

Улмаар уг зааврын зургадгаар бүлгийг зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих хяналт гэж нэрлээд энэ төрлийн ажиллагаанд хэрэгжүүлэх прокурорын хяналтыг нэг бүрчлэн тусган зааж өгсөн. Тухайлбал зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг үүсгэн эхлүүлэхээс дуусгах хүртэлх бүхий л хугацаанд прокурор хяналт тавин ажиллахаар, мөн зааврын дөрөвдүгээр бүлэгт ял эдлүүлэх, зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах харьяалал нь тухайн хоригдол, ялтан, тогтоолын биелэлтийг хойшлуулсан этгээд, шийтгүүлсэн этгээдийн оршин суугаа газар, нутаг дэвсгэрийн эсхүл тусгайлсан чиг үүргийн дагуу хуульд зааснаар хэрэгжинэ¹³ гэж тус тус заасан байна.

Мөн прокурор нь ял эдлүүлэх болон зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд Прокурорын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлд заасан хяналтыг мөн хуулийн 24 дүгээр зүйлд заасан арга, хэлбэрээр хэрэгжүүлнэ гэж зааварт тусгасан бөгөөд Прокурорын тухай

⁹Мөн тэнд. 339 дэх тал.

¹⁰Прокурорын тухай хууль (2017)

¹¹Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар. (МУ-ын Ерөнхий прокурорын тушаал А/71, 2021)

¹²Мөн тэнд.

¹³Мөн тэнд.

хуулийн 22 дугаар зүйлд зааснаар прокурор ял эдлүүлэх ажиллагаанд дараах хяналт тавина. Үүнд:

1.Хорих, хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх, тэнсэх, албадлагын арга хэмжээ биелүүлэх ажиллагаа хуулийн дагуу явагдаж байгаа эсэх;

2.Ял эдлүүлэх ажиллагаатай холбоотой хууль тогтоомжийг зөв хэрэглэсэн эсэх;

3.Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хүний эрх, эрх чөлөө зөрчигдсөн эсэх;

4.Баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаа хуулиар тогтоосон нөхцөл, журамд нийцэж байгаа эсэх.

Дүгнэлт

Дээрх эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд судлан үзэхэд Монгол Улсын Ерөнхий прокурорын тушаалаар баталсан “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар”-т Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын хэрэгжүүлэн ажиллаж байгаа зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих хяналт нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Прокурорын тухай хуульд нийцээгүй байна гэж дүгнэж байна.

Тухайлбал Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлд прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно, Прокурорын тухай хуулийн 22 дугаар зүйлд ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих гэж зааж өгсөн байгаагаас тодорхой харагдана.

Мөн хуулийн дөрөвдүгээр зүйлд прокурор үйл ажиллагаандаа Монгол Улсын Үндсэн хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан хуулийг баримталж, орон нутаг, салбар, байгууллагын онцлогийг үл харгалзан хуулийг нэг мөр хэрэглэх явдлыг хангана¹⁴ гэж заасан бөгөөд ерөнхий прокурорын баталсан дээрх зааварт зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд хяналт тавихаар

зохицуулсан нь Үндсэн хууль болон Үндсэн хуульчилсан хуулийг зөрчиж байна гэж судлаачийн хувьд үзлээ.

Орчин үеийн шаардлага хангасан Үндсэн хуульд төрийг тодорхойлдог хэм хэмжээний тогтолцоонд Үндсэн хууль нь төрийн дээд хүчин чадал бүхий хэм хэмжээ мөн тул хууль, эрх зүйн бусад акт, дүрэм журмууд түүнд нийцсэн байх ёстой.

Санал

Иймд Монгол Улсад мөрдөгдөж байгаа Үндсэн хуульчилсан хууль, ердийн хууль, тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан журам, дүрэм, заавар Үндсэн хуульд бүрэн нийцэж байхын тухайд “Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар”-ыг Үндсэн хуульд нийцүүлэх, эсхүл Үндсэн хуульдаа Прокурорын байгууллагын хамаарах үйл ажиллагаанд зөрчлийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд тавих хяналтыг нэмж тусгах саналтай байна.

Ашигласан материал

- 1.Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992)
- 2.Прокурорын тухай хууль (2017)
- 3.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль (2017)
- 4.Зөрчлийн тухай хууль (2017)
- 5.Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих прокурорын хяналтын аргачилсан заавар. (МУ-ын Ерөнхий прокурорын тушаал А/71, 2021)
- 6.Чимид, Б. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал (Илтгэл, өгүүлэл, ярилцлага, дурсамж). 2002.
- 7.Чимид, Б. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл. 2017.
- 8.Чимид, Б. Үндсэн хуулийн мэдлэг. 2008.
- 9.Гангабаатар, Д. Үндсэн хуулийн эрх зүй Төрийн байгуулал, зарчим, үзэл баримтлал. 2017.
- 10.Совд, Г. нар. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн тайлбар. 2000.

¹⁴Прокурорын тухай хууль (2017)

СУРГАЛТЫН ЧАНАРТ НӨЛӨӨЛӨХ ХҮЧИН ЗҮЙЛС

EDUCATION DETERMINANTS AFFECTING THE QUALITY OF EDUCATION

Хуучин шийдвэр гүйцэтгэл судлал

С.Цэрэндолгор* Дотоод хэргийн их сургуулийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн ахлах багш, ахмад

Tserendolgor S. Senior Lecturer at the Department of Social Work and Psychology of the Court Decision Execute School, University of Internal Affairs, Captain

*Хариуцлагатай зохиогч: sandagbazar.tsedo@gmail.com

Хураангуй: Сургалтын чанар нь их сургуулийн оршин тогтнох үндэс, хөгжлийн суурь бөгөөд сургалтын чанарыг сайжруулах түлхүүр нь танхимын сургалт юм. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын удирдах ажилтнуудын дунд явуулсан судалгаанд төгсөгчдийн хандлага, гадаад хэл, технологийн мэдлэгийн түвшин дунд дүгнэгдсэн нь сургалтын чанарын талаар дахин бодоход хүргэсэн. Практик байгууллагын үйл ажиллагааг сайжруулахад нөлөөлдөг олон хүчин зүйлийн нэг нь хүний нөөцийн бодлого. Багш нар хичээлийн орчны зохион байгуулалтад сайтар анхаарч, ангийн уур амьсгалыг зохих ёсоор бий болгож, сургалтын үйл явцыг үр дүнтэй хянаж, сонсогч, суралцагчдын оролцоог идэвхтэй удирдан чиглүүлж, зөрүүг анхаарч, сургалтыг үр дүнтэй үнэлэх боломжтой болсноор тухайн ангийн сургалт үр дүнтэй багшлахуйн арга зүйд суурилсан заах арга ухаан болно.

Сургалт нь хоёр талтай үйл ажиллагаа тул түүний мөн чанар нь багшийн дидактик арга барил, мэдлэг туршлагаас шалтгаалахаас гадна, оюутнуудын хичээлд хандах хандлага, тэдний танин мэдэхүйн идэвхийн түвшнээс их хамаарна. Танхимын сургалтаар сонсогчдын ур чадварыг нээн илрүүлэх, мэргэжлийн онцлог, давуу талыг ойлгуулах, идэвхтэй суралцахад дэмжлэг үзүүлэх, зөв хандлагыг төлөвшүүлэх, суралцахад суралцсан чадварлаг боловсон хүчин бэлтгэхэд чухал нөлөөтэй юм. Нийгэм хөгжихийн хэрээр бие даасан чөлөөтэй, бүтээлч сэтгэлгээтэй, шинийг эрэлхийлэн асуудлыг олж харах, шийдвэрлэх чадвартай, харилцааны өндөр соёлтой байх шаардлага ирээдүйн боловсон хүчинд тавигдаж байна. Иймд багш, сонсогч, суралцагчдаас танхимын сургалтын чанартай холбоотой судалгааг тогтмол авч, дүн шинжилгээ хийн, үр дүнг тооцож, багш нарын заах ур чадвар, сонсогч, суралцагчдын суралцах үйлд анхаарч ажиллах шаардлагатай.

Abstract: The quality of teaching is the basis of the university's existence and development, and the key to improving the quality of teaching is classroom teaching. A survey of law enforcement executives found that graduates' attitudes, foreign language and technology skills were mediocre, prompting a rethinking of the quality of education. Human resource policy is one of the many factors that influence the improvement of practical organization. Teachers pay careful attention to the organization of the classroom environment, create the appropriate classroom atmosphere, effectively control the learning process, actively guide the participation of listeners and students, pay attention to the differences, and effectively evaluate the training, so that the training of the class is based on effective teaching methods. teaching method will be smart.

The quality of teaching is the basis of the university's existence and development, and the key to improving the quality of teaching is classroom teaching. A survey of law enforcement executives found that graduates' attitudes, foreign language and technology skills were mediocre, prompting a rethinking of the quality of education. Human resource policy is one of the many factors that influence the improvement of practical organization. Teachers pay careful attention to the organization of the classroom environment, create the appropriate classroom atmosphere, effectively control the learning process, actively guide the participation of listeners and students, pay attention to the differences, and effectively evaluate the training, so that the training of the class is based on effective teaching methods. teaching method will be smart.

Түлхүүр үг: Хөтөлбөр, заах арга зүй, дэмжлэг үзүүлэх, үнэлгээ

Key words: Curriculum, teaching methods, support and assessment

Үндэслэл

Энэхүү судалгаа нь Дотоод хэргийн их сургуулийн сонсогч, суралцагч нарын сурах үйл явц болон сургалтын чанарыг сайжруулахад нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийг тодорхойлоход оршино.

Монгол улсад дээд боловсролын байгууллагын магадлан итгэмжлэлийн үйл ажиллагаа 1995 оноос хийж, мэргэжлийн чадварлаг экспертүүд бэлтгэгдэж, улмаар эрх зүйн үндэс боловсронгуй болсон нь сургалтын хөтөлбөрийн магадлан итгэмжлэлийг явуулах үндэс суурь тавигдсан¹².

Дотоод хэргийн их сургуулийн танхимын сургалтын чанарыг сайжруулахад сургалтын хөтөлбөр, заах арга зүй, дэмжлэг үзүүлэх, үнэлгээний чанарыг сайжруулах хэрэгцээ шаардлага үүсэж байна. Танхимд хичээл заах нь сонсогч, суралцагчид сурах зорилгоо биелүүлэх, багш, суралцагчийн харилцан үйлчлэлийн үйл явц юм. Энэ үйл явцад багш нар хичээлийн орчны зохион байгуулалтад сайтар анхаарч, ангийн уур амьсгалыг зохих ёсоор бий болгож, сургалтын үйл явцыг үр дүнтэй хянаж, сонсогч, суралцагчдын оролцоог идэвхтэй удирдан чиглүүлж, зөрүүг анхаарч, сургалтыг үр дүнтэй үнэлэх боломжтой болсноор тухайн ангийн сургалт үр дүнтэй багшлахуйн арга зүйд суурилсан заах арга ухаан болно.

Сургалтын хөтөлбөрийн агуулга, зорилгыг багш дангаараа биш, суралцагчдын оролцоотой, тэдний санал бодлыг тусгасны үндсэн дээр тодорхойлж чадвал сурах үйл үр дүнтэй, идэвхтэй сургалт явагдах нөхцөл бүрдэнэ³. Багш “Сурах үйлийн тухай” суралцагч нараас асуухад тэд “тухайн шинжлэх ухааныг

ойлгох” гэж хэлдэг ч тэр нь гол биш байдаг ба ихэнх тохиолдолд мэдлэгээ амьдралд хэрэгжүүлэх, шинийг бүтээх, улс орондоо хэрэгтэй зүйл санаачлах, амьдралын асуудлыг бие даан шийдэж сурах, тасралтгүй суралцах, чадваржих нь илүү чухал юм.

Их дээд сургуулийн сургалтын онцлогоос шалтгаалж, оюутнуудыг сурах хэвшмэл арга барилаас салгаж, сургалт, танин мэдэхүйн шинэ чадвар, дадал эзэмшүүлэх томоохон үүрэг их дээд сургуулийн багш нарт ноогддог. Сургалт нь хоёр талтай үйл ажиллагаа тул түүний мөн чанар нь багшийн дидактик арга барил, мэдлэг туршлагаас шалтгаалахаас гадна, оюутнуудын хичээлд хандах хандлага, тэдний танин мэдэхүйн идэвхийн түвшнээс их хамаарна. Нийгэм хөгжихийн хэрээр бие даасан чөлөөтэй, бүтээлч сэтгэлгээтэй, шинийг эрэлхийлэн асуудлыг олж харах, шийдвэрлэх чадвартай, харилцааны өндөр соёлтой байх шаардлага ирээдүйн боловсон хүчинд тавигдаж байна. Манай их сургуулийн төгсөгч нарын дунд ажлын байран дээр дээд боловсролтой хүнд байх наад захын ерөнхий чадвар болсон хариуцлага хүлээгээд бие даан ажиллах, багаар ажиллах, гадаад хэлний чадвар, бичиг баримт төлөвлөн боловсруулах, ажлаа өргөн хүрээнд хараад дараа нь төлөвлөх, төвлөрч ажиллах, ажлаа амаар болон бичгээр үр дүнтэй танилцуулах, илтгэх, тайлагнах, шинэ зүйлийг авхаалжтай хурдан суралцах чадваруудын дээр хувийн зохион байгуулалт сайтай, харилцааны өндөр соёлтой байх шаардлагуудыг хангасан төгсөгчдийн эзлэх хувь бага байна⁴.

Боловсролын бодлого, чиг хандлагадаа тодорхой үе шаттайгаар

¹Murry, Hurry G. Impact of student instructional ratings on quality of teaching in higher education. 1987.

²Пүрэв, О. Боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн чанар ба зөөлөн чадварыг үнэлэх асуудал. //Боловсрол судлал. 2019. №01

³Бэгз, Н. Боловсролын түүх, философи. //Боловсрол судлал. 2019. №06

⁴Даваажаргал, Г. Боловсролын үйлчилгээний чанар, үр өгөөжийг дээшлүүлэх тухай асуудалд. //Боловсрол судлал. 2019. №05.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
ХАМГААЛАХ ЯМ

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХ УРҮҮГ

өөрчлөлт оруулж, сургалтын хөтөлбөр, сурах бичгийг тасралтгүй сайжруулж, тодорхой үр дүнд хүрч байгаа улс орнуудын нэг бол Япон улс юм.

Хэрэв багш “тухайн сэдвээр эзэмшсэн шинэ мэдлэгээ бүтээлчээр ашиглах чадвар эзэмшүүлэх” зорилго дэвшүүлсэн бол түүнийг хангах сургалтын үйл ажиллагаа, арга зүй нь оновчтой байж, суралцагчдын үр дүнгийн үнэлгээгээр батлагдаж байх ёстой. Сургалтыг ямар нэг бүтээлч практик үйл ажиллагаагаар баяжуулаагүй тохиолдолд сургалтын чанарыг сайжруулахад бэрхшээл тулгарч, сургалтын үйл ажиллагаа зорилготойгоо нийцэхгүй болно. Тухайлбал суралцагчид лекцээс тодорхой агуулгыг ойлгосон ч, мэдээллийг идэвхтэй боловсруулаагүй буюу практик үйл ажиллагаанд ашиглах, хэлэлцэж, олон талаас шүүн ярилцаагүй тохиолдолд суралцагчдын сэтгэл ханамжийг хангасан үр дүнг олж авах ямар ч боломжгүй. Суралцагч амжилттай суралцахын үндэс нь сурах арга барил эзэмшсэн байх. Оюутны сурах арга барил төлөвшихөд багшийн заах, сургах арга туршлага, багшийн харилцаа, сургуулийн орчин нөхцөл материаллаг баазаас гадна оюутны өөрийн сурах эрмэлзэл, идэвх чармайлт, хувийн зохион байгуулалт, сэтгэхүйн чадвар чухал нөлөөтэй.

Чанар: Эд бараа, бүтээгдэхүүний ашиг тустай сайн үзүүлэлт- хэрвээ бид идэвхтэй шаргуу хүмүүс болох гэж уран бүтээлээ зөвхөн тоогоор хэмжих юм бол чанар алдагдахад хүрнэ⁵.

Сургалт: Эрдэм мэдлэг, ажлын дадлага туршлага заан эзэмшүүлэх⁶

Бичиг үсэг тайлагдаагүй хүн гэж хэнийг хэлэх бэ? Сурахад суралцаагүй, сурч чаддаггүй, дахин суралцаагүй хүмүүсийг хэлнэ. Багш суралцагчдын сургалтын чанарыг сайжруулахад тухай хичээлийн хөтөлбөрийн агуулгыг зөв гаргаснаар зорилго, зорилтыг оновчтой тодорхойлж, суралцагчдын үнэлгээ бодитоор үнэлэгдэх боломжтой. Хүний мэдлэг эмх цэгцгүй бол

тийм мэдлэг хэдий чинээ их байх тусам санаа бодлыг үймүүлж төөрөгдүүлдэг⁷.

Сургалт нь нийгмийн болон сонсогч, суралцагчийн хэрэгцээг хангах зорилго бүхий багш сурагчдын хамтын бүтээлч үйл ажиллагаа хэлнэ. Хэлбэрийн хувьд танхим, танхимаас гадна амьдрах орчноос суралцах, мэдээлэл холбоо технологийг ашиглах зайны сургалт, бие даан суралцах үйл явц юм. Сургалтын үүрэг зориулалт нь аливаа нийгэмд сургалт нь суралцагчдад шинжлэх ухааны мэдлэг эзэмшүүлэх, бие хүн болгон хөгжүүлэн төлөвшүүлэх, нийгэмшүүлэх үүрэг гүйцэтгэдэг. Үеийн үед хадгалагдан ирсэн сургалтын нэг чухал үүрэг нь суралцагчдад байгаль, нийгэм, техник, урлагийн талаарх мэдлэг, арга, туршлага, үнэт зүйлийг эзэмшүүлэхэд чиглэгдсээр ирсэн. Сургалт багш төвтэй бус суралцагч төвтэй хамтын шинжтэй болж байна.

Сургалтад гарч буй өөрчлөлт нь даяарчлал, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт, мэдээлэл холбоо технологийн хөгжил, боловсролын салбарт баримтлах үзэл онол өөрчлөгдсөн. Эдгээр нь боловсролын зорилго, агуулга, арга технологи, үнэлгээ зэрэг үндсээрээ өөрчлөгдөхөд хүргэдэг. Нийгэм хувьсан өөрчлөгдөж технологийн дэвшил хөгжлийн өнөө үед сургалтын зорилго суралцагчдад бие дааж суралцах, ажиллах, амьдрах арга чадвар эзэмшүүлэх, тэдэнд мэдлэг чадвараа өөрөө дээшлүүлж, өөрийгөө хөгжүүлэх, хурдацтай хөгжиж буй ертөнцөд дасан зохицох, шинийг хүлээн авах, хийж бүтээх, өрсөлдөх чадвартай иргэнийг төлөвшүүлэх явдал юм.

Сургалтын зорилго нь мэдлэг эзэмшүүлэх, чадварыг хөгжүүлэх, зан чанар хандлагыг төлөвшүүлэхэд оршино.

Сургалтын бүтэц нь хэрэгцээ, сонирхол-сургалтын зорилго-сургалтын агуулга-сургалтын арга зүй-сургалтын үр дүн, үнэлгээ гэсэн дарааллаас бүрддэг. Энэ нь нийгмийн, хувь хүний хэрэгцээ, агуулга, стандарт, сургах, сурах арга, хэрэглэгдэхүүн, хэлбэр, үр дүнг үнэлэх арга зүй гэж үзэж байна.

⁵Сарангэрэл, Р. Пүрэвсүрэн, Т. Эрдэнэ, С. Зохиолын хэлний толь бичиг. Уб., 2021. 598 тал.

⁶Мөн тэнд.

⁷www.files.eric.ed.gov

Сургалтын чанарт сургалтын хөтөлбөр нөлөөлөх нь:

Сургалтын зарим онцлог нь суралцагч төвтэй, сургалтын бүтэц нь төвдөө суралцагчийн хэрэгцээг тавьдаг үүнийг дагаж сургалтын зорилго, агуулга, багш, сургалтын арга, хэлбэр, үр дүн гэх мэт элемент дасан зохицон өөрчлөгддөг. Нийгмийн байгууллага, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжил, дэвшил зэрэг объектив хүчин зүйл, нөгөө талаас суралцагчийн өсөн нэмэгдэх хэрэгцээ сонирхол, багшийн ур чадвар, субъектив хүчин зүйл нь динамик шинжийг тодорхойлдог. Иймээс сургалтын зорилго нь өөрчлөгдөхөд түүнийг хэрэгжүүлдэг сургалтын агуулга, арга, багш зэрэг зохих хэмжээгээр өөрчлөгдөнө. Сургалт нь нийгмийн үзэгдэл учир түүнд диалектикийн үндсэн хуулиуд үйлчилдэг. Үүнд тооноос чанарт шилжих хууль, эсрэг тэсрэгийн нэгдэл тэмцлийн хууль, онол практикийн нэгдлийн хууль, үгүйсгэл үгүйсгэлийн хууль нь сургалтад илэрч хэрэгжиж байдаг. Багш шинжлэх ухааны мэдлэгийг тайлбарлахад суралцагчийн ташаа ойлголтыг үгүйсгэж бүрэн зөв болгоно. Суралцагч багш, сургалтын орчин бүр өөр учир сургалтад багш байнга шинээр гарч ирж буй асуудал буюу зорилтыг шийдвэрлэдэг. Суралцагч сургалтын явцад бие дааж сэтгэх, эрэл хайгуул хийх, ном зохиол судлах, шинэ холбоо, хамаарлыг олж тогтоох, бие дааж оюун дүгнэлт хийх, санаа бодлоо нотлох олон үйлийг хийх болсон нь бүтээлч үйл ажиллагаа юм.

Хүрээлэн буй орчин, амьдралын туршлага нь бидний амьдрах явцад хувьсан өөрчлөгдөж, хөгжиж буй тархийг төлөвшүүлэхэд тусалдаг. Өсөн нэмэгдэж буй шинжлэх ухаан нь боловсролын үр дүнг дэмждэг, хэрэв бид суралцах зөв нөхцөлийг бүрдүүлж чадвал оюутан бүрийг сурч, хөгжихөд нь тусалж чадна. Судлаачид шинээр гарч ирж буй мэдлэгийг ашиглан бүх оюутнуудын сониуч занг бадрааж, хөгжих боломжийг нь нэмэгдүүлж, өндөр

чанартай суралцах боломжийг олгодог тогтолцоог дахин төлөвлөх боломжтой.

Хичээл нь цаг хугацаа, зохион байгуулалт, зорилго, агуулга, арга зүйн хувьд бие даасан шинжтэй сургалтын процессын нэг юм. Тодорхой хугацаанд ээлжит хичээлийн зорилт, агуулгыг багш суралцагчид хамтран хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг хичээл гэнэ. Хичээлүүд хоорондоо уялдаа холбоотой байснаар сургалтын зорилго, агуулгыг амжилттай хэрэгжүүлнэ. Өөрөөр хэлбэл сургалт нь уялдаа холбоо бүхий хичээлүүдээс бүрддэг. Хичээл нь тодорхой хугацаанд үргэлжилдэг ч сургалтын процессын хамгийн хариуцлагатай нарийн төвөгтэй үндсэн нэгж гэдгийг ойлгох нь зүйтэй. Хичээл тус бүрийн төлөвлөлт, зохион байгуулалт, чанар үр дүнгээс сургалтын чанар бүхэлдээ хамаардаг. Иймд сургалтын чанарыг сайжруулахад нөлөөлөх хүчин зүйлүүдээс нэн тэргүүнд сургалтын хөтөлбөр гэж дүгнэсэн. Мөн “Тегераны их сургуулийн хөдөө аж ахуй байгалийн нөөцийн коллежийн багш нарын үр дүнтэй сургалтын чанарын хүчин зүйлийн шинжилгээ” сэдэвт илтгэлд дурдсанд үндэслэн сургалтын хөтөлбөр сургалтын чанарт шууд нөлөөлөх хүчин зүйлийн нэг гэж үзсэн⁸.

Сургалтын хөтөлбөр боловсруулах нь боловсролын хөтөлбөр, курсуудыг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг хамардаг. Сургалтын хөтөлбөр боловсруулахад ихэвчлэн оролцдог гол алхмууд нь:

Хэрэгцээний үнэлгээ: Оюутнуудын сурах хэрэгцээ, зорилгыг тодорхойлох мөн тэдний суурь мэдлэг, ур чадварыг тодорхойлж, тэдний хүссэн сургалтыг эзэмшүүлэх⁹.

Сургалтын зорилгоо тодорхойлох: Хичээл эсвэл хөтөлбөрийн төгсгөлд оюутнууд юу мэдэж, ойлгож, юуг хийх чадвартай болохыг тодорхойлж, хэмжигдэхүйц сургалтын зорилтуудыг гарган, сургалтын хөтөлбөрийн ерөнхий зорилготой нийцэж байх ёстой¹⁰.

⁸Ghonji, M, et al., //Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences. 2013.

⁹www.linkedin.com

¹⁰www.bobpikegroup.com. Bob Pike Group

Агуулгын сонголт: Сургалтын зорилгод нийцсэн зохих агуулга, сургалтын материалыг сонгон, сурах бичиг, нийтлэл, олон эх сурвалж, практик үйл ажиллагааг багтааж болно¹¹.

Сургалтын загвар: Агуулга, логик дарааллаар зохион байгуулах, хүргэх тогтолцоог боловсруулах, хичээлийн бүтцийг тодорхойлох, хичээлийн төлөвлөгөөг боловсруулах, сургалтын арга, стратегийг сонгох зэрэг орно¹².

Үнэлгээ: Сурагчдын ахиц дэвшил, сургалтын зорилгын биелэлтийг хэмжих үнэлгээг зохион бүтээнэ. Үүнд асуулт хариулт, шалгалт, төсөл, танилцуулга, гүйцэтгэлийн үнэлгээ багтана¹³.

Хэрэгжилт: Сургалтын хөтөлбөрийг анги, танхим эсвэл боловсролын орчинд хэрэгжүүлэх, зааварчилгаа өгөх, суралцах үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх, оюутнуудыг агуулгатай ажиллахад нь дэмжлэг үзүүлэх.

Хяналт шинжилгээ, сайжруулалт: Суралцагчийн санал хүсэлт, үнэлгээний үр дүн, ажиглалтаар дамжуулан сургалтын хөтөлбөрийн үр нөлөөг байнга хянаж байх. Оюутны сургалтын үр дүнг сайжруулахын тулд шаардлагатай бол тохируулга, сайжруулалт хийх шаардлагатай байгаа асуудлыг шийдвэрлэх

Сайжруулалт: Сургалтын хөтөлбөр боловсруулах үйл явцын үр нөлөөг эргэцүүлэн бодож, цаашдын давталтуудад сайжруулалт хийнэ. Үүнд суралцагч болон багш нараас санал хүсэлт авах, шилдэг туршлагын талаар судалгаа хийх, боловсролын шинэ чиг хандлагын талаар мэдээлэл авах зэрэг орно¹⁴.

Сургалтын хөтөлбөрийг үр дүнтэй боловсруулахын тулд сургалтын хөтөлбөр нь суралцагчдын хэрэгцээнд нийцсэн, тэдний амжилтыг дэмжихийн тулд сурган хүмүүжүүлэгчид, хичээлийн чиглэлээр мэргэшсэн мэргэжилтнүүд, сургалтыг зохион бүтээгчид болон бусад сонирхогч талуудын хамтын ажиллагааг шаарддаг.

Бристолын их сургууль:

Тус сургуулийн сургалтын хөтөлбөрийг сайжруулах баг нь сургалтын хөтөлбөрийг боловсруулах, сайжруулах олон арга замаар хөтөлбөрийн багуудтай хамтран ажилладаг. Үүнд:

Үнэлгээ, санал хүсэлтийг сайжруулах:

Оюутны үнэлгээ, санал хүсэлтийн туршлага нь их сургуульд суралцах туршлагаа тодорхойлоход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Та өөрийн багтай хамтран хөгжлийн тодорхой чиглэлээр ажиллах эсвэл үнэлгээ, санал хүсэлтийг боловсруулахад оюутнуудыг татан оролцуулахыг хүсэж байгаа эсэхийг үл хамааран бид үнэлгээ, санал хүсэлтийн талаар захиалгат сургалтыг санал болгоно.

Хөтөлбөрийн фестиваль.

Сургалтын фестиваль нь шинэ хөтөлбөр боловсруулах эсвэл одоо байгаа хөтөлбөрүүдийг сэргээх арга хэмжээ юм. Наадам бүрд хөтөлбөрийн бүх баг, оюутнууд, төгсөгчид болон холбогдох мэргэжлийн үйлчилгээний ажилтнууд оролцдог¹⁵.

Йелийн Бакалаврын сургалтын хөтөлбөр

Йелийн их сургуулийн бакалаврын түвшний салбар болох Йелийн коллеж нь либерал урлаг, шинжлэх ухаан, инженерчлэлийг хамарсан 120 гаруй сэдвээр сургалт явуулдаг. Хичээлээс гадуурх өргөн хүрээтэй хөтөлбөрүүд нь оюутнууд, ажилтнууд, эрдэмтэн судлаачид, судлаачдын дэмжлэгтэй нийгэмлэгтэй. Гурван зуу гаруй жилийн турш Йел нь либерал урлаг, шинжлэх ухааны чиглэлээр бакалаврын боловсрол олгоход манлайлсаар ирсэн.

- Нарийн төвөгтэй, өөрчлөгдөж буй нийгэмд манлайлж, үйлчлэхийн тулд янз бүрийн давхаргын авьяаслаг оюутнуудыг сургах.

- Нийгмийн туршлага, санал бодлоо чөлөөтэй солилцох нь мэдлэгийг эрэлхийлэхэд үндэслэсэн суралцахад

¹¹ Оюунбилэг, Х. Лекц: “Хөтөлбөр боловсруулах зарчим”. 2024.

¹² www.webpages.uidaho.edu

¹³ www.wholechildpolicy.org

¹⁴ www.webpages.uidaho.edu

¹⁵ www.bristol.ac.uk

дэмжлэг үзүүлэх орон сууцны дэмжлэгийг бий болгох.

• Оюутнуудад коллежийн хаалганаас цааш хөгжих боломжийг олгох өргөн оюуны, ёс суртахуун, иргэний болон бүтээлч чадавх болон илүү нарийн мэргэжлийн ур чадварыг хөгжүүлэх.

• Урлаг, хүмүүнлэг, нийгмийн шинжлэх ухаан, шинжлэх ухаан, инженерчлэл, мэргэжлээрээ дэлхийд хүлээн зөвшөөрөгдсөн удирдагч болох Йелийн их сургуулийн онцлог давуу тал, уламжлалд тулгуурлана¹⁶.

Заах ур чадвар:

Багш мэдлэг мэдээллийг тодорхой арга зүй ашиглан оюутнуудад дамжуулахаас илүүтэй тэдэнтэй бодол санаа, мэдрэмжийн хувьд холбогдож, тэрхүү бодол, санаа мэдрэмжийг хэлэлцэх, харилцан солилцох боломжтой. Хэрвээ EQ-г ашигладаггүй бол таны олгож буй мэдлэг, замаар арга зүйн үр нөлөө буурдаг. Мөсөн уулын өнгөц хэсэгт ямар ёс зүйг баримталбал хүрэх бэ гэдгийг заах нь сургалтын зарчим юм. 1760-1820 он хүртэл нэг багш аль болох олон сурагчдад тогтсон нэг аргаар хичээл заар арга зүй ашигладаг байсан. 1820-1900 он хүртэл сурагчдад мэдлэг, чадвар олгоход чиглэгдэж эхэлсэн. 1900 оноос нэг зорилго стандартыг хэрэгжүүлж, хувь хүний ажиллаж амьдрахад шаардлагатай чадамжийг хөгжүүлсэн.

Сургалтын зорилго нь нийгмийн хэрэгцээ, сурагчдын хэрэгцээнд тулгуурлан, сургалтын агуулга, сургалтын арга, оюуны үйлдэл, хэрэглэгдэхүүн, багшийн үйлдлийг тодорхойлох, зөв чиглүүлэх юм.

Сургалтын аргыг сонгоход тавигдах шаардлага:

1.Хичээл орж буй суралцагчдын нас танин мэдэхүйн хөгжил, хэв маягт тохируулж сонгох.

2.Хичээлийн сэдэв, агуулгын багтаамж, цаг суралцагчдын тоог харгалзах

3.Тухайн аргын тавигдах шаардлагыг хангаж, бүтээлчээр хэрэглэх

4.Нэг аргыг олон давтаж хэрэглэхгүй байх, аргуудыг хослуулан хэрэглэх

Суралцах хэв маягийг сургалтад харгалзах нь:

- Харааны хэв маяг
- Сонорын хэв маяг
- Унших/бичих хэв маяг
- Хүртэх/хүрэлцэх хэв маяг

Сургалтын үр дүнгийн төрлийг тодорхойлдог зүйл бол янз бүрийн сурган хүмүүжүүлэх арга замаар оюутнуудад тохирсон мэдлэг олгох юм. Эндээс хамгийн сайн материалыг сонгох, суралцагчдын мэдлэгийг хамгийн найдвартай эх сурвалж руу чиглүүлэхэд багшийн үүргийг шингээдэг. Хүмүүс байнга суралцаж байгаа тул сурган хүмүүжүүлэгчдэд сургалтын сайн ба муу үр дүнг ялгахад тус болох гарын авлага хэрэгтэй. Байгуулга, нийгэм, түүнчлэн сургалтын сэтгэл зүй нь сургалтын шинэ үр дүн, сургалтын шинэ үйл явцыг шаарддаг бөгөөд энэ нь сургалтын шинэ үр дүнтэй сурган хүмүүжүүлэх арга зүйн үр дүн юм.

Сурган хүмүүжүүлэгчид болон байгууллагын төлөөлөгчдийн тодорхойлсон үр дүнтэй сургалтын үр дүн нь удаан эдэлгээтэй, уян хатан, ажиллагаатай, утга учиртай, ерөнхийд нь дүгнэж болохуйц, хэрэглэхэд чиглэсэн сургалтын үр дүнг хэлнэ. Цаашид үр дүнтэй заах нь бие даан суралцах, сэтгэн бодох, хамтран ажиллах, зохицуулах ур чадварыг бий болгодог. Дээр дурдсан үр дүнд хүрэхийн тулд идэвхтэй бүтээлч зорилгод чиглэсэн, оношилгооны, эргэцүүлэн бодох, нээлтэд чиглэсэн, контекст, асуудалд суурилсан тохиолдол дээр суурилсан гэх мэт шинэ төрлийн сургалтын үйл явц хэрэгтэй. Эдгээр заах стратегийг зохих ёсоор хэрэгжүүлэхэд найдвартай мэдээллийн хэрэгсэл шаардлагатай бөгөөд багшийн үүрэг энд гарч ирнэ.

Олон хүмүүс сайн заах арга барилыг ерөнхийд нь тодорхойлох боломжгүй гэж үздэг ч оюутнууд бусад багш нар, удирдлагуудын үзэж байгаагаар зарим шинж чанарууд нь коллежийн сайн сургалттай байнга холбоотой байдаг

¹⁶www.yale.edu

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМГААГАХ
ХҮҮЛЬ

гэдгийг олон тооны судалгаа харуулж байна. Сайн заах дадал нь идэвхтэй суралцахыг дэмждэг, тэд харж, хийх замаар оюутнууд үнэ цэнтэй ур чадварыг эзэмшдэг төсөлд суурилсан сургалтыг дэмждэг. Мөн багш сурагчдын суралцах ахиц дэвшлийн талаар үнэ цэнтэй санал хүсэлтийг өгдөг,

үүний дагуу суралцагчдын сурах чадварыг сайжруулах нэмэлт өөрчлөлт оруулах боломжтой. Сурган хүмүүжүүлэх туршлага нь өндөр хүлээлттэй байгааг хүнд хэцүү даалгавар өгөх замаар илэрхийлэх ёстой. Онол практикийг хослуулан ашиглахыг оюутнуудад санал болгох нь зүйтэй.

Харьцуулалт	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Сайн	22	55.0	57.9	57.9
Хангалттай сайн	13	32.5	34.2	92.1
Дундаж	2	5.0	5.3	97.4
Хангалтгүй	1	2.5	2.6	100.0
Total	38	95.0	100.0	
System	2	5.0		
	40	100.0		

Хүснэгт 1. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн багш нарын заах ур чадвар

Сонсогч, суралцагч нараас авсан судалгааны үр дүнд 55 хувь нь багш нарын заах ур чадвар хангалттай гэж дүгнэсэн.

Багийн харилцааны ур чадвар:

Хүн хоорондын харилцаа нь амьдралын бүхий л түвшинд хамгийн чухал байр суурь эзэлдэг. Багш хүн суралцагчдын хувьд заах, чиглүүлэх, буруу, зөвийг ялгах хамгийн чухал хүн юм. Сургалтын хөтөлбөрийг олон талын байр сууринаас ярилцан, шалгарсан арга зүйг ашиглан, багш, суралцагч хоёрын саналыг үндэслэн, урт хугацаанд үр дүнтэй боловсрол олгож

болохуйцаар гаргаж, сургалтын үйл ажиллагаанд ашигласан ч суралцагчтай зөв харилцаж чадахгүй бол ямар ч үр дүнд хүрэхгүй. Сургалтын чанарын сайжруулах нь зөвхөн сургалтын хөтөлбөр, зорилго, агуулгаар хязгаарлагдахгүй. Хамгийн чухал зүйлийн нэг нь тухайн хөтөлбөрт багтсан хичээлийн агуулгыг эерэг хандлагаар, зөв харилцаж, суралцагчийн сонирхол, ирээдүйд хэрхэн ашиглах боломжтойг сайтар ойлгуулснаар хөтөлбөрийн зорилго биелэх боломжтой.

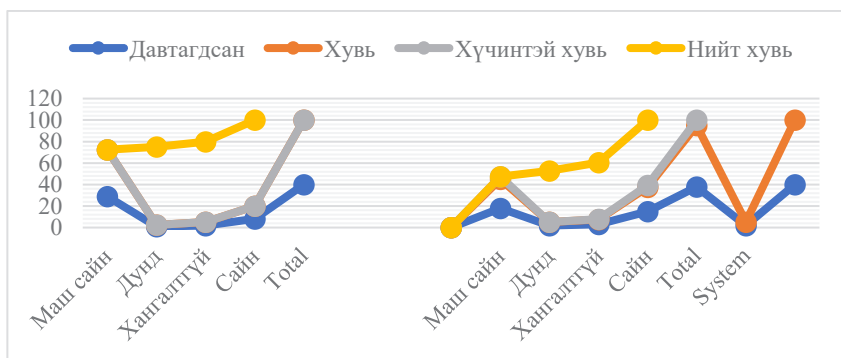

График 1. Мэргэжлийн ур чадвар эзэмшсэн байдал

Багш нар сонсогч, суралцагчид дэмжлэг үзүүлэх нь:

Судлагаанаас багш нарын мэргэжлийн ур чадварыг сайн гэж дүгнэсэн. Судалгааны үр дүн сайн гэж гарсан ч багш нарын заах ур чадварыг сайжруулахад дэмжлэг үзүүлж, удирдлага

зохион байгуулалтаар ханган, үр дүнд хяналт тавин ажиллах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Багшлах арга зүй нь сонсогч, суралцагчдын суралцахуй амжилт болон бүх талын хөгжилд шууд нөлөөтэй болохыг олон эрдэмтэн, судлаачдын судалгааны үр дүн харуулсан байдаг.

График 2. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн багш нар сонсогч, суралцагч нарт дэмжлэг үзүүлэх

Сургалтын чанар багш нарын сонсогч, суралцагч нарт өгсөн бодит үнэлгээний үр дүнгээр тодорхойлох боломжтой. Багш нар сонсогч нарын мэдлэгийг зөв үнэлэх, тохирсон оноог өгөх нь бодит тоо, чанарыг илэрхийлдэг. Сонсогчд нарын хандлага, өөрийгөө үнэлэх үнэлгээ нь зөвхөн багшийн өгсөн оноогоор хязгаарлагдах ёсгүй гэдгийг сайн ойлгодоггүй улмаас хичээлийн агуулгын

хүрээнд олж авсан мэдлэгийн чанарт бус багшийн дүгнэсэн тоонд ач холбогдол ихээр өгдөг нь үнэлгээг шударга гарахад нөлөөлдөг. Энэ нь багшийн дүгнэсэн үнэлгээг үгүйсгэх, сэтгэл ханамжгүй байх, бодит дүгнэсэн эсэхэд эргэлзэх зэрэг сөрөг хандлагуудыг гаргадаг. Үнэлгээг хичээлийн агуулгыг ойлгосон эсэхийг бодитоор үнэлж, дүнг гаргах нь тэднийг идэвхийг нэмэгдүүлдэг.

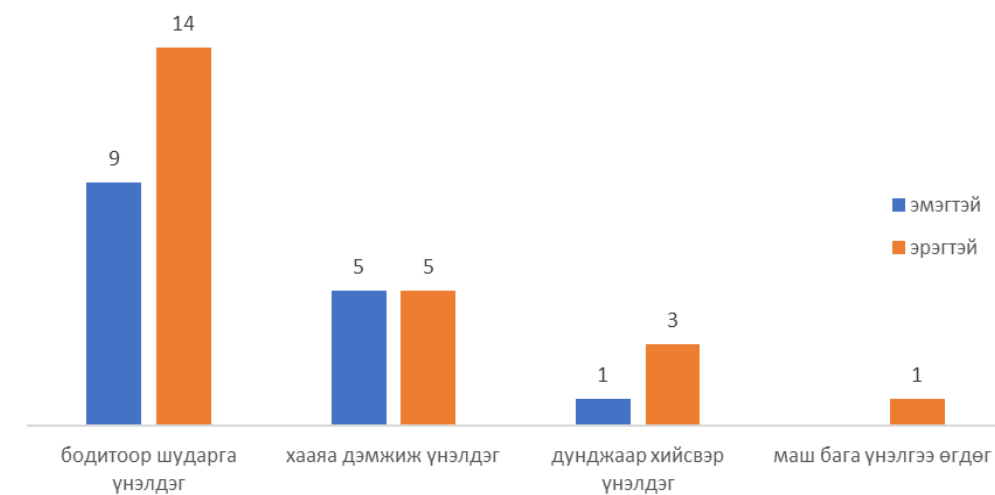

График 3. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн багш нарын үнэлгээний чанар

Дүгнэлт

Сургалтын чанарт сургалтын хөтөлбөр, багшийн заах ур чадвар, харилцаа болон сонсогч нарт дэмжлэг үзүүлэх үйл ажиллагаа нөлөөлнө гэж үзсэн.

Судалгаанд хамрагдсан төгсөгчдийн өгсөн үнэлгээгээр багшид сургалтын явцад ёс зүй, харилцаа, хандлага төлөвшсөн

байдал хангалттай 75%, танхимын дадлага хичээлээр чадвар эзэмшсэн байдал хангалттай 60%, үйлдвэрлэлийн дадлагаар чадвар эзэмшсэн байдал хангалттай 65%, цахим мэдээлэл авах боломжоор хангагдсан байдал 60%, онол-практик хосолсон сургалтыг зохион байгуулсан байдал дунд 50%, ажил байран дээр хэрэглэх зайлшгүй

МОНГОЛЫН ХУУЛЬНИЙ
ХАМГААЛАХ ЯАМ

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

шаардлагатай мэдлэг, чадварын эзэмшсэн хангалттай 70%, багш нар сургалтад техникийн дэвшилтэт хэрэгслийг ашиглаж сургалт явуулдаг дунд буюу 35% гэж үзсэнээс дүгнэж үзэхэд сургалтын хөтөлбөрийг тогтмол сайжруулан, нэмэлт өөрчлөлт хийснээр сургалтын чанарыг сайжруулахад чухал нөлөөтэй.

Сонсогч, суралцагчийн сургалтын чанарт сургалтын хөтөлбөр, багш, орчин нөлөөлнө гэж үзсэн ч эцэг эхийн дэмжлэг, зөвлөгөөг орхигдуулж болохгүй юм.

Их сургуулийн хөтөлбөрт хамрагдан, олж авсан мэдлэг, мэдээлэл сонсогч, суралцагч нарын хувьд ажлын байран дээр 4-5 жил ажиллах хугацаанд сургуулиас олж авсан мэдлэг, мэдээлэл хуучрахгүй байх нь чанартай сургалтын хөтөлбөрийн үр дүн юм.

Санал

Сургалтын хөтөлбөрийн хорооны үйл ажиллагааг өргөжүүлэн, жил бүр хөтөлбөрийн шинэчлэлтэй холбоотой сонсогч, суралцагч нарыг хамруулсан өдөрлөг зохион байгуулж, тэдгээрийн санал шүүмжлэлийг хүлээн авч байх.

Төгсөгч нарын дунд 2 жил тутам санал асуулга хүргүүлэн, сургалтын хөтөлбөрийн чанарыг тодорхойлон, дүн шинжилгээ хийж байх

Багш нар сонсогч, суралцагч нарын сурах үйл явцад дэмжлэг үзүүлэх өдөрлөг

зохион байгуулж, “Сонсогчийн нэг өдөр” зохион байгуулах

Ашигласан материал

1. Murry, Hurry G. Impact of student instructional ratings on quality of teaching in higher education. 1987.

2. Пүрэв, О. Боловсролын сургалтын хөтөлбөрийн чанар ба зөөлөн чадварыг үнэлэх асуудал. //Боловсрол судлал. 2019 №01

3. Бэгз, Н. Боловсролын түүх, философи. //Боловсрол судлал. 2019. №06

4. Даваажаргал, Г. Боловсролын үйлчилгээний чанар, үр өгөөжийг дээшлүүлэх тухай асуудалд. //Боловсрол судлал. 2019. №05.

5. Сарангэрэл, Р. Пүрэвсүрэн, Т. Эрдэнэ, С. Зохиолын хэлний толь бичиг. Уб., 2021. 598 тал.

6. www.files.eric.ed.gov

7. Ghonji, M, et al., //Journal of the Saudi Society of Agricultural Sciences. 2013.

8. www.linkedin.com

9. www.bobpikegroup.com. Bob Pike Group

10. Оюунбилэг, Х. Лекц: “Хөтөлбөр боловсруулах зарчим”. 2024.

11. www.webpages.uidaho.edu

12. www.wholechildpolicy.org

13. www.webpages.uidaho.edu

14. www.bristol.ac.uk

15. www.yale.edu

ӨСВӨР НАСНЫ ХҮНД ОНОГДУУЛСАН НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ ЯЛ ЭДЛҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНЫ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТАД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

THE ANALYSIS OF THE LEGAL REGULATION OF COMMUNITY HELPFUL WORK FOR JUVENILE PEOPLE

Б.Галбадрах* Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн профессор, доктор, дэд профессор, дэд хурандаа

Galbadrakh.B Professor of Department of Social Work and Psychology of Study and Research Unit №403-School of Court Decision Execution, University of Internal Affairs, Ph.D, Associate Professor, Lieutenant Colonel

Д.Одсэр Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, хурандаа

Odser D. Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: batbold.galbadrakh@yandex.ru

Хураангуй: Өсвөр насны хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх асуудлыг Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн наймдугаар бүлэгт тусгасан байдаг. Ингэхдээ гэмт хэрэг үйлдэх үедээ арван дөрвөн насанд хүрсэн ба арван найман насанд хүрээгүй байсан хүнд тус бүлэгт заасан үндэслэл, журмын дагуу эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ гэж заасан. Мөн өсвөр насны хүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага нь түүний нас, биед тохирсон, эрүүл мэнд, ёс суртахуун, сэтгэцийн онцлогийг харгалзан, нийгэмд өөрийн байр суурийг олоход туслах, боловсрол эзэмшүүлэх, үйлдсэн гэмт хэргийнх нь хор уршгийг ухамсарлуулах, гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэсэн орчин, хүмүүсийн нөлөөнөөс тусгаарлах, шаардлагатай тохиолдолд гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнийг хорьж хүмүүжүүлэхэд чиглэсэн байх учиртай.

Өгүүлэлд өсвөр насны хүнд оногдуулсан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалт, практикт дүн шинжилгээ хийсэн.

Abstract: The issue of imposing criminal responsibility on a teenager is included in the eighth chapter of the Criminal Code of Mongolia. In doing so, it is stated that a person who has reached the age of fourteen or under the age of eighteen at the time of committing the crime shall be held criminally liable according to the grounds and procedures specified in this chapter. Also, the criminal liability imposed on a teenager should be appropriate to his age and physical condition, taking into account his health, morals and mental characteristics, helping him find his place in society, educating him, making him aware of the consequences of his crimes, and the influence of the environment and people who caused him to commit the crime. should be aimed at isolating and, if necessary, incarcerating a juvenile who has committed a crime.

The article analyzes the legal regulation and practice of community service sentences imposed on teenagers.

Түлхүүр үгс: өсвөр насны хүн, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял, урамшууллын арга хэмжээ, сахилгын арга хэмжээ.

Keywords: juveniles, community service sentence, incentive measures, disciplinary measures.

Үндэслэл

XXI зууны эхэн үеэс эрүүгийн эрх зүйн хэвшиж тогтсон системүүдийн бүтэц, тогтолцоонд үндсэн өөрчлөлт гарсан

төдийгүй үзэл баримтлал, бодлого, чиг хандлагын хувьд шинэчлэгдэж, бүхэлдээ хувьсан өөрчлөгдсөн байна¹. 1980-аад онд

¹Есаков, Г.А. Основы сравнительного уголовно-правовой науки. Уголовное право. М., 2005. С.21-24.

дэлхийн улс орнуудад өрнөсөн улс төр, нийгэм эдийн засгийн өөрчлөлт нь эрүүгийн хууль тогтоомжийг шинэчлэх, боловсронгуй болгох хандлагыг олон улсад түгээсэн гэж хэлж болох юм. 1990-ээд оноос 50 гаруй улсын Эрүүгийн хууль шинэчлэгдсэн байдаг. Дэлхийн ихэнх улс орон Эрүүгийн хуулийг хүмүүнлэгжүүлэх, гэмт үйлдлийн шинэ төрлүүдийг эрүүжүүлэх чиг хандлага ажиглагдаж байна².

Орчин үед цаазаар авах ялыг хязгаарлаж зарим орнуудад халж, хорих ялыг илт хязгаарлах, шүүхээс хорих ялыг аль болох оногдуулахгүй байх хандлагыг баримталж, хорихоос өөр төрлийн ялыг түлхүү хэрэглэж, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг нийгэмшүүлэх, нөхөн сэргээх нь зүйтэй гэсэн байр суурийг судлаачид бүтээлдээ дурдсан байдаг.

Үндсэн хэсэг

Академич С.Нарангэрэл: “хорих ялыг ихээр хавтгайруулан оногдуулснаас хорихоос өөр төрлийн ялын нэр хүнд буурч, улмаар уг ял нь гэмт явдалтай тэмцэх үр нөлөөтэй хэрэглүүр болж чадахгүй байдалд хүрнэ”³ гээд “хорих ялыг хавтгайруулан хэрэглэх нь түүний хамгийн хатуу хүнд ял гэсэн нэр хүндийг бууруулахаас гадна эл ялын сөрөг нөлөөллийг даван туулахад ихээхэн төвөгтэй байдал үүсдэг”⁴ гэжээ.

Хорих ял нь хүнийг нийгэмшүүлэхээсээ илүү улам нийгмээс тусгаарлаж, шоронжих үйл явцыг дэмжин хурдасгаж, гэмт хэрэгтний сэтгэл зүйд нөлөөлж байна гэж үздэг⁵. Х.И. Албрехт “Шорон бол гэмт хэрэгтнүүдийг бэлтгэдэг их сургууль гэж тэмдэглэсэн байна⁶. Барууны эрдэмтдийн хийсэн судалгаагаар

тухайлбал, Англи Улсад хорих ял эдэлсний дараа болон албадан ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн этгээд дахин гэмт хэрэг үйлдсэн хүний тоо ойролцоо байсан байна⁷ гэж тэмдэглэсэн сонирхол татаж байгаа юм.

Ялын бодлогод үндсэндээ өөрчлөлт орж нь нэг талаас хүний эрхийн үнэт зүйлс, зарчмыг эрүүгийн эрх зүйгээр хамгаалах шаардлага өсөн нэмэгдсэнтэй холбоотой. Үүнээс гадна НҮБ-аас баталсан гэрээ, конвенцод ялын залхаан цээрлүүлэх зорилгыг нийгэмшүүлэх, урьдчилан сэргийлэх ажилд нийцүүлж, өөрчлөн шинэчлэх хандлага гүнзгий тусгагдах болсонтой холбон тайлбарлаж болох юм. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь хорихоос өөр төрлийн ялын уламжлалт мөн чанарын хувьд цоо шинэ ял биш, харин орчин үеийн шаардлага хандлагыг тусгасан шинэчлэгдсэн ялын төрөл юм гэдгийг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Академич С.Нарангэрэл “Эл ялын агуулга нь ялтнаар үндсэн ажил буюу сургалтаас нь чөлөөт цагт нийгэмд ашигтай ажлыг хөлс цалин олгохгүйгээр хийлгэх явдал юм”⁸ гэж тайлбарласан. Доктор, профессор Д.Баярсайхан “Нийгмийн тустай ажлыг заавал хийлгэх ял нь цаашид боловсронгуй болж хөгжих ялын төрөлд багтдаг бөгөөд орчин үед нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын хэрэглээ ач холбогдол, үлэмж дээшилсэн нь энэ ялын хэрэглээ нэмэгдэж, тухайн ялын төрлийн альтернатив нөхцөлийг оновчтой тогтоох явдал зайлшгүй болж, олон улс орны өргөн дэмжлэгийг олж байгаа...”⁹ гэж тэмдэглэжээ.

Албадан хөдөлмөр эрхлүүлэхтэй холбоотой ял нь Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй, эрүүгийн хууль тогтоомжид

²Уранцэцэг, Т. Эрүүгийн болон эрүүгийн процессын эрх зүй: Дэлхийн жишиг-Монголын туршлага. Монголын түүх. II. Түүхэн хөгжлийн тойм, өгүүлэл нийтлэл. Уб., 2016. 103 дахь тал.

³Нарангэрэл, С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. Уб., 1999.

⁴Нарангэрэл, С. нар Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй: Үзэл баримтлал, уламжлал, сургамж. Уб., 2019. 259 дэх тал.

⁵Мөнхбат, Ц. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял. Уб., 2020. 9 дэх тал.

⁶Дэлхийн ял шийтгэлийн бодлого, чиг хандлага сэдэвт олон улсын эрдэмтдийн уулзалт, хэлэлцүүлгийн материал. Уб., 2015.

⁷Энхнасан, Ж. Албадан ажил хийлгэх ялын асуудал // Шүүх эрх мэдэл. 2003. 25 дахь тал.

⁸Нарангэрэл, С. Эрх зүйн толь бичиг. Хоёр дахь хэвлэл. Уб., 2008. 23 дахь тал.

⁹Баярсайхан, Д. Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй. Уб., 2011. 150 дахь тал.

уламжлал болон хэрэглэгдэж ирсэн ба харьцангуй үр дүнтэй гэж үнэлэгддэг. Үүний мөн чанар нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан иргэний ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, амрах, хувийн аж ахуй эрхлэх эрхтэй холбоотой. Гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд оногдуулах нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь заавал биелэгдэх учиртай байдаг.

Хөдөлмөрийг хүмүүжүүлэх арга хэрэгсэл болгон ашиглах нь хөдөлмөрийн өөрийнх нь нийгмийн мөн чанартай холбоотой гарч ирсэн. Хөдөлмөр гэдэг нь хувь хүнийг төлөвшүүлэх, хөгжүүлэх материаллаг үндэс юм. Хөдөлмөрийн ачаар гэмт хэрэгтэнд нийгэм, хууль ёс, ашиг сонирхолд хүндэтгэлтэй хандах, хөдөлмөрийн ур чадвар эзэмшүүлэх, сахилга хариуцлага, сайн шинж чанаруудыг суулгадаг¹⁰.

В.А. Сморгыо “өсвөр насны хүмүүсийг хүмүүжүүлэхэд хөдөлмөр нь хамгийн ач холбогдолтой” гэж тэмдэглэсэн байдаг. Тэрээр хэлэхдээ, хөдөлмөрийн ачаар өсвөр насны гэмт хэрэгтнүүдэд шинэ итгэл үнэмшил, амьдралын шинэ туршлага бий болж, өөрийнхөө төдийгүй хүний хөдөлмөрийн үр дүнд хүндэтгэх хандлага төлөвшдөг гэж үзсэн байна¹¹.

Судлаачдын үзэж байгаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь орчин үед шинэ хандлагаар гарч ирсэн шинэлэг ял мөн болохыг онцлон тэмдэглэх нь зүйтэй. Энэ талаар Францын нэрт хуульч, эрүүгийн ялын эрх зүйн судлаач Ж.Парадель: “Хорьдугаар зууны сүүлийн арваад жилд хууль тогтоогчдын бодож боловсруулсан хамгийн шилдэг хэлбэр нь нийтэд тустай ажил хийлгэх ял мөн”¹² гэжээ.

Дээрхээс дүгнэн үзэхэд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь ямар нэгэн цалин хөлсгүйгээр нийтийн ашиг тусын тулд

чиглэсэн ажлыг хийлгэх, өсвөр насны гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувьд мэдээж нийгмээс тусгаарлалгүйгээр хөдөлмөрөөр хүмүүжүүлэх шинжийг агуулсан ялын төрөл байна.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын эрх зүйн зохицуулалтыг судлан үзвэл Эрүүгийн хуулийн 5.2 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг үндсэн ялаар хэрэглэнэ¹³ гэж заасан байна. Тус хуулийн 5.4 дүгээр зүйлд “гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг шүүхээс тогтоосон нийтийн ашиг сонирхолд тусгай ажлыг цалин хөлс олгохгүйгээр хийлгэхийг нийтэд тустай ажил хийлгэх ял гэнэ” гэж тодорхойлсон байна. Тухайн тодорхойлолтоос харахад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын үндсэн шинж нь:

- ажлын хугацааг шүүхээс тогтоодог;
- тухайн ажил нь нийтийн ашиг сонирхлын төлөө байх;
- ажил хийснийх нь төлөө ямар нэгэн ажил хөлс олгодоггүй байхад оршдог байна.

Ялын хугацааны хувьд шүүх гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдал, учирсан хохирол, хор уршгийн шинж чанар, гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувийн байдлыг харгалзан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өдөрт наймаас дээшгүй цагаар, нийт хоёр зуун дөчөөс долоон зуун хорин цагаар тогтоодог.

2002 оны Эрүүгийн хуулиар албадан ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн ялтанг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн засаг дарга ажлын байраар хангаж, шийдвэр гүйцэтгэгч түүнд өдөр тутам биечлэн болон цаг ашиглалтад хяналт тавихаар хуульчилсан боловч хуулийн хэрэгжилт төдийлөн хангагдахгүй, хаана, ямар төрлийн ажил хийлгэх нь тодорхой бус байсан. Өнөөдөр практикт нийтэд тустай ажил хийлгэх ялаар шийтгүүлсэн ялтныг ажиллуулах нийтийн ашиг сонирхолд

¹⁰Осадчая, Н.Г. Обязательность работы как новый вид наказания в российском уголовном праве : автореф. дис. канд. юрид. наук. -Ростов н/д. 1999. С.14.

¹¹Сморго, В.А. Особенности исправления и воспитания отдельных категорий осужденных : учеб. пособие.-Рязань. 1980. С.120.

¹²Pradel J Droit penal compare. Paris. Dalloz. 2002. P.74.

¹³Эрүүгийн хууль // Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2016. №07.

тустай ажил гэдэгт юуг ойлгох, ямар ажил байх талаар тодорхой зохицуулалт байхгүй байгаа нь уг ялыг хэрэгжүүлэхэд мөн л хүндрэлтэй асуудлын нэг байсаар байна.

Эрдэмтэн, судлаачид нийтийн ашиг сонирхолд тустай, нийгэмд ашигтай ажил гэдгийг дараах байдлаар тодорхойлсон байна. Тухайлбал: Г.Совд “тухайн нутаг дэвсгэрийн тохижилт үйлчилгээний чиглэлийн биеийн хүчний ажлыг”¹⁴, хуульч Д.Дэмбэрэлцэрэн “гудамж талбай цэвэрлэх, тохижуулах, хог цэвэрлэх, булах, мод, сөөг суулгаж арчлах зэрэг ажил багтана”¹⁵ гэсэн бол доктор, профессор Б.Уранцэцэг “нийгэмд ашигтай ажил буюу ялтны хөдөлмөрийн үр дүн нь нийтэд эсхүл тодорхой нутаг дэвсгэрийн, тодорхой бүлгийн хүн амд хүртэж байх ажлыг хэлнэ”¹⁶ гэж тус тус тодорхойлжээ.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулах зохицуулалтын хувьд Эрүүгийн хуулийн 66 заалтад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг оногдуулахаар заасан байдаг¹⁷. Тодруулбал, Эрүүгийн хуулийн 13 бүлгийн 57 зүйлийн 66 заалт буюу 14.7 хувьд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял ногдуулж болохоор хуульчилжээ¹⁸.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулахаар заасан гэмт хэргийг зүйл заалтаар нь авч үзвэл: 11.4. Хүний эрүүл мэндэд хүндэвтэр хохирол санаатай учруулах, 11.5. Хүний эрүүл мэндэд хүндэвтэр хохирол болгоомжгүйгээр учруулах, 13.5. Залилах, 13.6. Бусдын орон байранд хууль бусаар нэвтрэн орох, 13.7. Хууль бусаар нэгжих, хураан авах, битүүмжлэх, 13.8. Зөвшөөрөлгүй гэрэл зураг авах, дуу, дүрс бичлэг хийж дамжуулах, тараах, 13.9. Хууль бусаар баривчлах, саатуулах, 13.10. Хувь хүний нууцад халдах, 13.11. Хүний хувийн нууцыг задруулах, 13.13. Албадан

хөдөлмөрлүүлэх, 14.1. Ялгаварлан гадуурхах, 14.2. Мэдээлэл хайх, хүлээн авахад саад учруулах, 14.3. Үзэл бодлоо илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөнд халдах, 14.4. Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхэд саад учруулах, 17.3. Залилах, 17.7. Авто тээврийн хэрэгслийг зөвшөөрөлгүй авч явах, 17.8. Эд хөрөнгө устгах, гэмтээх, 20.15. Орчиндоо аюул учруулж болох амьтныг зохих хамгаалалтгүй байлгах, 21.2. Худал мэдүүлэх зэрэг зүйлд заасан гэмт хэрэгт нийтэд тустай ажил хийлгэх ял ногдуулахаар заасныг онцлох хэрэгтэй. Үүнээс гадна нэлээдгүй зохицуулалт байгааг тэмдэглэх хэрэгтэй.

Харин 10 дугаар бүлэг хүний амьд явах эрхийн эсрэг гэмт хэрэг, 12 дугаар бүлэг хүний бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, 19 дүгээр бүлэг үндэсний аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, 22 дугаар бүлэг авлигын гэмт хэрэг, 26 дугаар бүлэг цахим мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, 28 дугаар бүлэг цэргийн албаны эсрэг гэмт хэрэг, 29 дүгээр бүлэг хүн төрөлхтний аюулгүй байдал, энх тайвны эсрэг гэмт хэрэгт нийтэд тустай ажил хийлгэх ял ногдуулахгүй онцлогтой байна.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь 2017 оноос Монгол Улсын эрүүгийн ялын гүйцэтгэлд хэрэглэгдэж байгаа утга болон агуулгын хувьд албадан ажил хийлгэх ялын боловсронгуй, энэрэнгүй шинжийг агуулсан ялын төрөл юм. Статистик мэдээнээс харахад 2018-2023 онуудад энэ төрлийн ялыг нийт гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүмүүст оногдуулсан ял шийтгэлийн 18.5%-ийг эзэлж байна. Эндээс харахад шүүх энэ төрлийн ял шийтгэлийг өргөнөөр хэрэглэх хандлагатай байгаа нь харагдаж байна.

¹⁴Совд, Г. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар. Уб., 2002. 690 дахь тал.

¹⁵Дэмбэрэлцэрэн, Д. Эрүүгийн хуулийн ерөнхий анги, гол гол өөрчлөлтүүд, тэдгээрийг хэрэглэх асуудлууд //Монголын төр, эрх зүй. 2002. №2. 49 дэх тал.

¹⁶Уранцэцэг, Б. Албадан ажил хийлгэх ял бүхий ялтныг ажиллуулахад анхаарах асуудлаас //Хүний эрх. 2005. №03. 23 дахь тал.

¹⁷Энхбаяр, Б. Эрүүгийн хууль бол төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого мөн //Өдрийн сонин. Уб., 2017.01.13.

¹⁸Мөнхбат, Ц. Дурдсан бүтээл. 177 дахь тал.

Ял шийтгүүлсэн хүн	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Нийт	1683	1965	2066	1518	1552	1467
Насанд хүрсэн	1611	1892	1978	1457	1500	1436
Өсвөр насны хүн	72	73	88	61	52	31

Хүснэгт 1. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн насанд хүрсэн болон өсвөр насны хүний харьцуулалт

Гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг оногдуулах тустай зохицуулалттай. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн 8.3 дугаар зүйлд гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд түүний нас, биед тохирсон, эрүүл мэнд, ёс суртахуун, хүүхдийн сэтгэцийн хөгжилд харшлахгүй нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулна гэж заасан байдаг. Үүнээс харахад тухайн төрлийн ажил нь тухайн өсвөр насны хүний нас бие, сэтгэцийн хөгжилд харшлахгүй байх нь чухал байна.

Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын байгууллагын 182 дугаар конвенцод¹⁹ өсвөр насны хүнд ногдуулах нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь тэдгээрийн ёс суртахуун, сэтгэцийн хөгжилд харшлахгүй байх, нас бие эрүүл мэндэд тохирсон байхыг заасан байдаг. НҮБ-ын 1985 оны Насанд хүрээгүй хүмүүсийн талаарх байцаан шийтгэх ажиллагаа явуулах наад захын жишиг дүрмүүд²⁰ буюу Бээжингийн дүрмүүдийн 3.3 дугаар зүйлд жишиг хэм хэмжээг өсвөр насны хүнд хэрэглэхээс гадна насанд хүрсэн залуу хүнд нэгэн адил хэрэглэж болохыг гишүүн орнуудад үүрэг болгосон байна.

Академич С.Нарангэрэл “Насанд хүрээгүй хүний насны онцлог ба тэдний гэмт хэрэг үйлдсэн өвөрмөц байдал нь алиныг хослуулахад ач холбогдол өгсөн тийм ялын төрлийг боловсруулахыг

шаарддаг юм. Харин ял үр нөлөө багатай байдгаас шалтгаалан насанд хүрээгүй хүнийг нийтээс тусгаарлахаас аль болохоор зайлсхийж, тэднийг эрүүл орчинд нийтэд тустай хөдөлмөрөөр цээрлүүлэн хүмүүжүүлэхэд анхаарал хандуулах чиг баримжааг удирдлага болгох ёстой”²¹ гэсэн.

Түүний энэ санал нь 2015 оны Эрүүгийн хуульд тусгалаа олж “Өсвөр насны хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх” гэсэн бие даасан бүлгээр (8 дугаар бүлэг) зохицуулагдсан байна. Насанд хүрээгүй хүний физиологийн ба сэтгэл зүйн онцлогийг харгалзсан ялын төрлийг бий болгохыг зорьсон нь яахын аргагүй энэ хуулийн давуу тал бөгөөд олон улсын гэрээ, конвенцод нийцсэн байна.

Өсвөр насны хүнд оногдуулсан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын хугацааны хувьд өдөрт гурваас дээшгүй цагаар, нийт нэг зуун хориос гурван зуун жаран цагаар тогтоодог. Энэ нь насанд хүрсэн гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд оногдуулах нийтэд тустай ажил хийлгэх ялаас ялгаатай юм. Тухайлбал, гэмт хэрэг үйлдсэн насанд хүрсэн хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдал, учирсан хохирол, хор уршгийн шинж чанар, гэмт хэрэг үйлдсэн хүний хувийн байдлыг харгалзан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өдөрт найман цагаас дээшгүй цагаар, нийт хоёр зуун дөчөөс долоон зуун хорин цагаар тогтоодог.

Үзүүлэлт	Өсвөр насны хүн	Насанд хүрсэн хүн
Өдөрт ажил хийлгэх цаг	3	8

¹⁹Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенц // www.legalinfo.mn

²⁰Насанд хүрээгүй хүмүүсийн талаарх НҮБ-ын баримт бичгүүд. UNICEF. Уб., 2003.

²¹Нарангэрэл, С. Насанд хүрээгүй хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх онцлог: Олон улсын жишиг, Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн шинэчлэл // Эрх зүй. Уб., 2007. №1. 68 дахь тал.

Нийт ялын хугацаа	120-360	240-720
-------------------	---------	---------

Хүснэгт 2. Гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд оногдуулсан нийтэд тустай ажил хийлгэх ял эдлүүлэх ажиллагааны харьцуулалт /хугацаа/

Үүнтэй холбогдуулан доктор Ц.Мөнхбат шүүх өсвөр насны хүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өдөрт гурваас дээшгүй цагаар 120-360 цагаар тогтооно гэсэн заалтыг нарийвчлан 14-15 настайд нь өдөрт 2 цаг, 16 нас хүрсэн бол 3 цаг байхаар тогтоож болох юм²² гэсэн саналыг дэвшүүлсэн байдаг. Өсвөр насны хүний төлөвшлийн байдал, нас, биеийн онцлогоос хамааран тухайн саналыг ч бид дэмжиж байгаа юм.

Эрүүгийн хуулийн 8.3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд түүний нас, биед тохирсон, эрүүл мэнд, ёс суртахуун, хүүхдийн сэтгэцийн хөгжилд харлахгүй нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулна гэж заасан байдаг. Үүний дагуу өсвөр насныханд тохирох ажлыг гол төлөв ерөнхий боловсролын сургуульд хийлгэх харьцангуй сонголттой байна. Гэвч сургууль амрах хугацаанд хаана ажил хийлгэх вэ, тухайн өсвөр насны хүн нийтийн дунд орж ажиллавал сэтгэл санаа нь хэрхэн өөрчлөгдөх вэ зэрэг тулгамдсан асуудлууд гарвал хэрхэх вэ гэдгийг анхаарах ёстой. Өсвөр насны хүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг эдлүүлэхдээ түүний бие бялдар, оюун санааны хөгжилд ачаалал өгөхгүй байхаас гадна, тухайн ажлын байранд “халамжлан хүмүүжүүлэгч”, эсхүл “багш”-тай хамт байлгавал үр нөлөөтэй байж болох юм.

Өсвөр насны хүний хөдөлмөр бол нийгэм дэх хөдөлмөрийн өвөрмөц төрөл юм. Нийгэм дэх харилцааны суурь зарчим, суурь зохицуулалтыг тогтоож буй Хөдөлмөрийн тухай хуулиар²³ 4 дүгээр зүйлийн 4.1.6 дахь хэсэгт насанд хүрээгүй ажилтан гэж тус хуульд заасны дагуу хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцаанд орж байгаа 18 насанд хүрээгүй хүнийг ойлгоно гэж заасан. Насанд хүрээгүй хүний долоо хоногийн ажлын цаг 30-аас илүүгүй

байхаар тогтоосон. Мөн насанд хүрээгүй хүний оюун ухаан, биеийн хөгжил, амь нас, эрүүл мэндэд аюул учруулах, хүмүүжил, ёс суртахуунд сөргөөр нөлөөлөх, хууль тогтоомжоор хориглосон хөдөлмөр эрхлүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийг мөлжлөгийн хэлбэрээр ашиглах, цалин хөлсийг шударга бусаар тооцож олгох, хүүхдийн нэрээр хууль бус үйл ажиллагаа явуулах зэрэг тэвчишгүй хөдөлмөрийг хүүхдээр эрхлүүлэхийг хориглодог. Харин 13-15 насны хүний хувьд тэдний эрүүл мэнд, өсөлт хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй, сурч боловсроход саад учруулахгүй нөхцөлд хууль ёсны төлөөлөгч /эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч/-ийн зөвшөөрөлтэйгөөр хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан ажлын байранд хөнгөн ажил эрхлүүлж болох зохицуулалттай. Мөн тэднийг шөнийн цагаар, илүү цагаар, уртын ээлжээр ажиллуулахыг хориглодог байна.

Гэтэл 14-15 насны өсвөр насны хүнээр халуун, хүйтэнд хот тохижилтын ажил хийлгэвэл (цас мөс, хог хаягдлыг цэвэрлүүлэх г.м) тэдгээрийн оюун санаа, бие бялдар, эрүүл мэндийн хувьд таагүй нөлөө үзүүлж болох талтай²⁴. Судлаачийн үзэл бодолтой санал нийлж болох бөгөөд мэдээжийн хэрэг хууль тогтоомжийн дагуу тухайн насны иргэдийг тэдний оюун санаа, бие бялдар, эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй ажил хийлгэх нь зүйтэй юм.

Хорих, зорчих эрхийг хязгаарлах ялуудтай харьцуулахад нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын давуу тал нь гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнийг нийгмээс тусгаарлагдахгүй, эрх чөлөөнд нь ямар нэгэн хязгаарлалт тогтоохгүй, бусад гэмт хэрэгтнүүдийн сөрөг нөлөөнд автахгүй, хөдөлмөрөөр хүмүүжүүлэхэд чиглэгдсэн оршдог. Түүнээс гадна дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх, хуулийг дагаж мөрддөг амьдралын хэв маягт хэвшүүлэх,

²² Мөнхбат, Ц. Дурдсан бүтээл. 198 дахь тал.

²³ Хөдөлмөрийн тухай хууль // Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2021. №31.

²⁴ Мөнхбат, Ц. Дурдсан бүтээл. 199 дэх тал.

сургуульдаа үргэлжлүүлэн сурах, гэр бүл, найзуудтай эерэг харилцаагаа хадгалан үлдэх зэрэг нь чухал юм. Түүнчлэн өсвөр насны хүн болон бусад хүмүүсийн хооронд эрүүл, эерэг нийгмийн харилцааг үүсгэхэд мөн нөлөөлдөг. Энэ нь ялын хэрэгжилтэд хамгийн ихээр нөлөөлөлдөг. Ял эдлүүлэх хязгаарлалтыг зөрчсөн үйлдлийг цаг

тухайд нь илрүүлж, холбогдох арга хэмжээ авах нь дахин зөрчил гаргах, цаашлаад хорих ял эдлэхээс сэргийлдэг байна. Гэсэн хэдий ч нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн өсвөр насны хүний зүгээс ял эдлүүлэх нөхцөл, журмыг зөрчих үйлдэл гарсаар байдаг байна.

Гаргаж буй зөрчил	Тоо	Хувь
Ял эдлүүлэх хугацаанд ажлаа дур мэдэн орхих	1	5.5
Хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр ажил таслах	17	94.5

Хүснэгт 3 Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн өсвөр насны ялтны гаргаж буй нийтлэг зөрчил /2018-2023/

Судалгаанаас харахад нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн өсвөр насны хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр ажил таслах зөрчлийг түгээмэл гаргадаг байна. Энэ төрлийн зөрчлийг нийслэлд ч тэр орон нутаг ч гаргах нь их байна. Энэ нь өсвөр насны хүн өөрт оногдуулсан ялын нөхцөл, хөдөлмөрлөх, ажил хийх үүргээ бүрэн ухамсарлаагүйтэй ч холбоотой юм.

Өсвөр насны хүний хувьд үүрэг гэдгийг зарим талаараа ухамсарлан ойлгох боломж, эсхүл бүрэн ойлгохгүй байх магадлалтай байдаг. Үүнийг 2018-2022 онд гарсан зөрчлийн мэдээ бататгаж байгаа юм.

Ялтан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг биелүүлээгүй бол нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын найман цагийн ажлыг нэг хоногоор тооцож хорих ялаар солих зохицуулалттай. Тухайлбал, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 165 дугаар зүйлд зааснаар ялтан нийтэд тустай ажил хийлгэж байгаа байгууллагын дотоод журмыг зөрчсөн, ял эдлүүлэх нийт хугацаанд ажлаа дур мэдэн орхисон, хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр ажил тасалсан, архи, согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ ажилд ирсэн, нийтэд тустай ажил хийлгэхтэй холбоотойгоор хөдөлмөр аюулгүй ажиллагааны дүрэм, заавар, журам, ажил олгогчоос тавьсан хууль ёсны шаардлагыг удаа дараа биелүүлээгүй тохиолдолд нийтэд тустай ажил хийлгэж байгаа байгууллага энэ тухай шийдвэр гүйцэтгэгчид даруй мэдэгддэг. Хэрэв ялтан хуурамчаар өвдсөн, эмнэлгийн

магадлага, зохих баримтыг хуурамчаар бүрдүүлсэн, бие эрхтэн, эрүүл мэнддээ санаатайгаар гэмтэл учруулсан, чөлөөний баримт, материалыг хуурамчаар бүрдүүлсэн, зөрчил гаргаж шийтгүүлсэн тохиолдолд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг хорих ялаар сольдог байна.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг ажил хийлгэх, хяналт тавихаас гадна бусад арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийг хуульд заасан байдаг. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн 7.2 дугаар зүйлд шүүх Эрүүгийн хуулийн 5.1 дүгээр зүйлд заасан ялын зорилгыг хангахад шаардлагатай гэж үзвэл гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд ял оногдуулахгүйгээр тэнсэж, эсхүл оногдуулсан ял дээр нэмж үүрэг хүлээлгэх, эрх хязгаарлах албадлагын арга хэмжээ, эмнэлгийн чанартай албадлагын арга хэмжээ, хөрөнгө, орлогыг хураах албадлагын арга хэмжээг хэрэглэж болно гэж заасан байдаг. Харин өсвөр насны хүний хувьд Эрүүгийн хуулийн 8.1 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт шүүх гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүний хувийн байдал, гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдлыг харгалзан хуульд заасан журмын дагуу ял оногдуулж, оногдуулсан ял дээр нэмж, эсхүл ял оногдуулахгүйгээр хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ хэрэглэж

ᠮᠣᠩᠭᠤᠯᠤᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

болно²⁵ гэж заасан байдаг. Гэсэн хэдий ч тус хуулийн 8.3 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт шүүх нийтэд тустай ажил хийлгэх ял дээр нэмж хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ хэрэглэж болно гэж заасан нь хүмүүжлийн ажил явуулах ажил ч болж болох юм. Шүүхээс өсвөр насны хүнд оногдуулсан шүүхийн шийдвэрийг судлан үзвэл.

Кейс 1. *Аймгийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол санаатай учруулсан хэрэгт холбогдсон өсвөр насны шүүгдэгч Г-д Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 11.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар 150 цагийн нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг мөн хуулийн 8.4 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасныг журамлан эдлэх ялыг хоёр дахин багасгаж шийтгэсэн байна. Мөн тухайн хүнд зан үйлээ засах сургалтад хамрагдах албадлагын арга хэмжээ нэмж оногдуулсан байна.*

Дээрхээс харахад хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол санаатай учруулсан төрлийн гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулж хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээг хэрэглэсэн байна.

Үүнээс гадна ял эдлүүлэх ажиллагаанд ял эдэлж байгаа хүнийг урамшуулах нь ял эдлүүлэх нөхцөлийг дагаж мөрдөх сэдэл болдог. Хэчнээн энэ нь эрүүгийн ял, албадан биелүүлэх шинжтэй, нийтэд тустай, цалин хөлсгүй ажил хэдий тухайн ялтан нь тодорхой ажлыг л хийж байгаа. Ажил эрхэлдэг энгийн ажилчид ч удирдлагаасаа урмын үг сонсох, урамшуулал авах ч сонирхолтой байдгийг орхигдуулах учиргүй. “Бурмаар тэжээхээр урмаар тэжээ”, “Урмыг нь хугалахаар ууцыг нь хугал” гэдэг хэлц үгнүүдээс энэ нь тодорхой харагдана. Урамшуулал нь захиргааны үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга болохынхоо хувьд өөрийн онцлогтой байдаг. Урам, урамшуулал гэсэн ойлголт нь удирдлагын зүгээс хүмүүст нөлөөлж байгаа тодорхой нөлөөлөл юм. Харин урам гэдэг бол удирдлагын тэрхүү нөлөөллийг хүмүүс

хэрхэн хүлээн авсан байдал, урамшууллын нөлөөллийн хүрсэн үр дүн юм. Урамшууллын бодит үндэслэл нь эрх бүхий сүбъектээс эерэг үнэлж байгаа үйлдэл, гавьяа зүтгэл байдаг.

Бусад ялын төрөлтэй харьцуулахад жишээ нь зорчих эрхийг хязгаарлах ял эдэлж байгаа хүнийг ял эдлүүлэх журмыг зөрчөөгүй, өөрийн зан үйл, хувийн байдлаараа ял эдлүүлэх ажиллагаанд саад учруулаагүй бол 1 сард 5 хүртэл хоногийн шагналын хоног, хоригдолд - хорих ял эдлэх хугацаанд сахилгын зөрчил гаргаагүй, хуваарилсан ажил, үйлчилгээг чанартай хийж гүйцэтгэсэн, сургалт-хүмүүжлийн ажил болон нийгэмшүүлэх хөтөлбөрт идэвхтэй хамрагдсан, хууль тогтоомж, хорих ангийн дотоод журмыг мөрдөж байгаа байдал, өөрийн зан үйл, хувийн байдлаараа хорих ангийн дарга, алба хаагчаас эерэг үнэлгээ авсан бол түр, удаан хугацааны уулзалтын тоог 45 хоногт тус бүр нэгээр нэмэгдүүлэх; хуульд заасан журмын дагуу шагналын хоног олгох; хорих ангийн дотоод журмын дагуу хориглоогүй үнэ бүхий эд зүйлээр урамшуулах зэргээр урамшуулдаг байна.

Энэ тал дээр ч бид бодож үзэх нь зүйтэй юм. Тэр тусмаа өсвөр насны хүний хувьд зөвхөн цээрлүүлэхээс гадна тэднийг урамшуулах нь хүмүүжлийн чухал ач холбогдолтой юм.

Мэдээжийн хэрэг нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг урамшуулахдаа хэд хэдэн шаардлагыг тавих нь зүйтэй. Жишээ нь ажил хийлгэж байгаа байгууллагын дотоод журмыг чанд сахин мөрдсөн, ажилдаа хэрхэн хамрагддаг зэргийг тал бүрээс нь дүгнэн үзэх, хоёрт шагнагдах болсон шалтгааныг бодитойгоор тодруулж, түүнд нь тохирсон урамшуулал үзүүлэх явдал юм.

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг урамшуулал нь агуулгын хувьд ёс суртахууны, материаллаг, холимог хэлбэртэй байж болох юм. Жишээ нь:

²⁵ Эрүүгийн хууль // Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2016. №07.

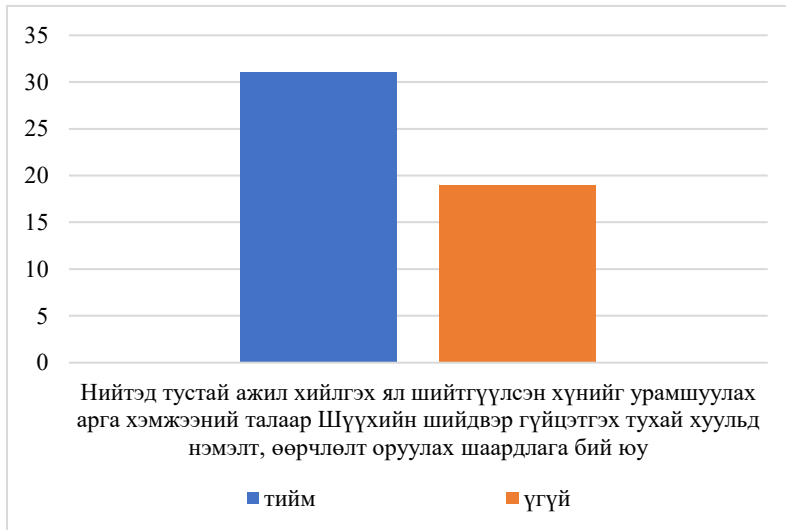
- Ёс суртахууны арга хэрэгсэлд талархал, хүндэтгэл, хамт олны өмнө сайшаах, талархал, өргөмжлөл олгох.

- Материаллаг урамшуулалд нь мөнгөн шагнал, бэлэг дурсгалын зүйлс олгох зэргийг багтааж болно.

Материаллаг урамшуулал нь нэг талаас хүний гачигдаж байгаа материаллаг хэрэгцээг хангах, нөгөө талаас материаллаг эд зүйлсээр дамжуулан ялтны сэтгэл санаанд нөлөөлж сэтгэл зүйн ханамж өгдгөөрөө онцлог байдаг. Материаллаг урамшуулал нь ялтны хөдөлмөрийн амжилтыг үнэлэн мөнгө болон бусад эд зүйлийг өгөх замаар ялтныг идэвхжүүлэх нөлөөллийн арга хэрэгсэл болох учиртай.

Гэхдээ мөнгөн урамшуулал олгох нь ялын мөн чанар буюу нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг цалин хөлсгүйгээр хийлгэх гэсэнд нийцэхгүй байж болох хэдий ч хөдөлмөрлөхөд сэдэлжүүлэх, хөдөлмөрийн үр дүнд урамших байдлыг бий болгохыг үгүйсгэж болохгүй юм.

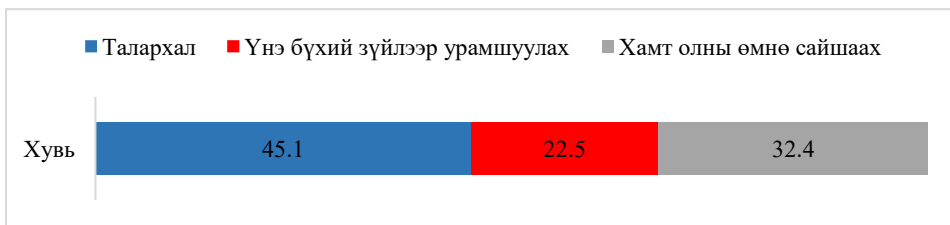
Бидний хийсэн судалгааны хүрээнд “Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг урамшуулах арга хэмжээний талаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлага бий юу?” гэсэн асуултад 31 буюу 62 хувь нь “тийм”, 19 буюу 38 хувь нь “үгүй” гэж хариулсан байна.

Судалгаанаас харахад алба хаагчдын дийлэнх нь нэмэлт, өөрчлөлт оруулах шаардлага байгаа гэж үзсэн байна.

Мөн “Хэрэв “тийм” бол ямар урамшууллын арга хэмжээг хуульд тусгах

шаардлагатай вэ?” гэсэн асуултад нь 14 буюу 45.1 хувь нь “талархал”, 7 буюу 22.5 хувь нь “үнэ бүхий зүйлээр урамшуулах”, 10 буюу 32.4 хувь нь “хамт олны өмнө сайшаах” гэж хариулсан байна.

Ялтныг урамшуулах үйл ажиллагааг эергээр үнэлэх нь зөв бөгөөд энэ нь ялтны

хувьд хуулийг сахих, зан үйлд эерэг нөлөө үзүүлэх учиртайг энд тэмдэглэх нь зүйтэй.

Анхны удаагийн судалгаа

Судалгааны үр дүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг зохицуулалтыг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд 164¹ зүйлийг шинээр нэмж оруулах саналыг дэвшүүлж байна.

Дүгнэлт

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял гэдэг нь хорих, зорчих эрхийг хязгаарлах ялтай харьцуулахад зардлын хүндрэл учруулахгүй, гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүмүүсийг нийгэмд хүмүүжүүлэх, сурч боловсрох, улмаар хөдөлмөр эрхлэх, гэмт хэргийн улмаас учруулсан хохирлыг нөхөн барагдуулах боломжийг олгодог байна.

Үүнээс гадна нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн өсвөр насны хүний өдөрт хийж гүйцэтгэх ажлын хугацаа насанд хүрсэн хүнийхээс бага буюу 3 хүртэл цаг байдаг ба хүмүүжлийн чанартай албадагын арга хэмжээг нэмэгдүүлж оногдуулж болдог нь давуу талтай.

Гэсэн хэдий ч өсвөр насны хүнийг зөвхөн тухайн байгууллагад нийтэд тустай ажлыг гүйцэтгүүлэхээс гадна түүнд тухайн байгууллагаас халамжлан хүмүүжүүлэгч томилон ажиллуулах нь түүний хүмүүжил, гүйцэтгэж байгаа ажлын чанарт хяналт тавьж, хөдөлмөрийн сахилга батыг хангуулж, шийдвэр гүйцэтгэгчийн ажилд нэмэр тус болж ачааллыг нь тодорхой хэмжээгээр бууруулах боломжтой.

Мөн бусад ялын төрөлтэй харьцуулахад нийтэд тустай ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн хүнийг урамшуулах, түүнд хүлээлгэх үүргийг орхигдуулсан байгааг бүлгийн хүрээнд судлан шийдвэрлэх саналыг боловсруулсан.

Ашигласан материал

1. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенц // <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=1275>.
2. Эрүүгийн хууль // Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2016. №07.
3. Хөдөлмөрийн тухай хууль // Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2021. №31.
4. Баярсайхан, Д. Харьцуулсан эрүүгийн эрх зүй. -Уб., 2011.

5. Дэлхийн ял шийтгэлийн бодлого, чиг хандлага сэдэвт олон улсын эрдэмтдийн уулзалт, хэлэлцүүлгийн материал. -Уб., 2015.

6. Дэмбэрэлцэрэн, Д. Эрүүгийн хуулийн ерөнхий анги, гол гол өөрчлөлтүүд, тэдгээрийг хэрэглэх асуудлууд // Монголын төр, эрх зүй. 2002. №2.

7. Мөнхбат, Ц. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял. -Уб., 2020.

8. Монголын түүх. II. Түүхэн хөгжлийн тойм, өгүүлэл нийтлэл. -Уб., 2016.

9. Нарангэрэл, С. Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. -Уб., 1999.

10. Нарангэрэл, С. нар Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй: Үзэл баримтлал, уламжлал, сургамж. Уб., 2019.

11. Нарангэрэл, С. Эрх зүйн толь бичиг. Хоёр дахь хэвлэл. -Уб., 2008.

12. Нарангэрэл, С. Насанд хүрээгүй хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх онцлог: Олон улсын жишиг, Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн шинэчлэл // Эрх зүй. -Уб., 2007. №1.

13. Уранцэцэг, Т. Эрүүгийн болон эрүүгийн процессын эрх зүй: Дэлхийн жишиг-Монголын туршлага.

14. Уранцэцэг, Б. Албадан ажил хийлгэх ял бүхий ялтныг ажиллуулахад анхаарах асуудалаас // Хүний эрх. 2005. №03.

15. Совд, Г. Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тайлбар. -Уб., 2002.

16. Энхнасан, Ж. Албадан ажил хийлгэх ялын асуудал // Шүүх эрх мэдэл. 2003.

17. Энхбаяр, Б. Эрүүгийн хууль бол төрөөс гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлого мөн // Өдрийн сонин. -Уб., 2017.01.13.

18. Есаков, Г.А. Основы сравнительного уголовно-правовой науки. Уголовное право. -М., 2005.

19. Осадчая, Н.Г. Обязательность работы как новый вид наказания в российском уголовном праве : автореф. дис. канд. юрид. наук. -Ростов н/д. 1999.

20. Сморгы, В.А. Особенности исправления и воспитания отдельных категорий осужденных : учеб. пособие.-Рязань. 1980.

21. Pradel J Droit penal compare. Paris. Dalloz. 2002.

ХҮНИЙГ АЛАХ ГЭМТ ХЭРЭГ ҮЙЛДЭН ХОРИХ ЯЛ ЭДЭЛЖ БУЙ ХОРИГДЛЫГ НИЙГЭМШҮҮЛЭХ АЖЛЫН ҮР НӨЛӨӨГ ДЭЭШЛҮҮЛЭХ АРГА ЗАМ

WAYS TO IMPROVE THE EFFECT OF SOCIALIZATION OF PRISONERS WHO HAVE BEEN IMPRISONED FOR THE MURDER

А.Намсаманд* Дотоод хэргийн ир сургуулийн докторант, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын тэргүүн дэд дарга, хурандаа

Namsamand A. Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs, First Deputy Head Of General Department of Court Decision Execution, Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: namsamand.a@cd.gov.mn

Хураангуй: Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд оногдуулсан хорих ял эдлүүлэх ажиллагаа нь бусад хорих ял эдэлж буй хоригдолтой харьцуулахад нэлээдгүй онцлогтой байдаг. Учир нь хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хүнд шүүхээс хугацаатай хорих ял эсхүл бүх насаар хорих ял, оногдуулдагт оршдог.

Өгүүлэлд хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэн шүүхээс хорих ял шийтгэгдэн ял эдэлж буй хоригдлыг нийгэмшүүлж буй өнөөгийн байдалд шинжилгээ хийн, улмаар тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх арга замыг судалгааны дүнд тулгуурлан боловсруулан, холбогдох дүгнэлт, санал дэвшүүлсэн.

Abstract: The process of serving a prison sentence for a person who has committed the crime of murder is quite unique compared to other prison sentences. This is because a person who commits the crime of murder can be sentenced to a term of imprisonment or life imprisonment.

The article analyzes the current situation of socialization of the prisoner who has been sentenced to prison for committing the crime of murder, and then, based on the results of the research, the solutions to the problem have been developed, relevant conclusions and suggestions have been made.

Түлхүүр үг: Хорих ял, хорих байгууллага, нээлттэй, хаалттай хорих анги, энгийн, тусгай зэрэглэл, хоригдол, нийгэмшүүлэх ажил.

Keywords: Imprisonment, penitentiary institution, open and closed penitentiary, prisoner, social work.

Үндэслэл

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны явцад буюу нийт хорих ял эдлэгсдийн 20-30 орчим хувийг хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлууд эзэлж байна. Гэвч өнөөгийн байдлаар тухайн төрлийн гэмт хэрэг үйлдэн ял эдэлж буй хоригдлын ял эдлэх үеийн онцлог, нийгэмшиж буй байдлын чиглэлээр хийгдсэн судалгаа, шинжилгээний ажил бага байна. Түүнчлэн гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг судлан, хууль бус үйлдэл хийх болсон шалтгаан, нөхцөлийг бие хүний онцлог, сэтгэл зүйн онцлогийн үүднээс судлах нь судалгааны ажлын цар хүрээний төдийгүй, үнэн бодит байдлын хувьд ач холбогдолтой юм.

Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны практикт хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн

этгээд нээлттэй, хаалттай хорих анги, түүнчлэн тусгай нэгжид буюу бүх насаар хорих ял эдэлж байгаа ба өсвөр насны болон эмэгтэй, насанд хүрсэн гээд субъектийн хувьд бүх л төрлийн хүн байгаа тул хоригдол бие хүний онцлогийг судлан нийгэмшүүлэх арга замыг эрэлхийлэх шаардлага урган гарч байна.

Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэн хорих ялаар шийтгэгдсэн, тухайлан анх удаа ял эдэлж буй хоригдлын тухайд эрхийн хязгаарлалтад орох, хорих ангийн дотоод журам, цагийн хуваарь дагаж мөрдөх үүрэг хүлээх, нэр төрийн хувьд жирийн иргэн гэхээсээ хоригдол (гэмт хэрэгтэн) гэсэн нэр зүүх, улмаар чөлөөтэй зорчих эрхээ хязгаарлуулж байгаа нь сэтгэл зүйн хувьд хүнд цочролд ордог. Өөрөөр хэлбэл хорих

А. Намсаманд
Дотоод хэргийн ир сургуулийн докторант

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

ял нь өөрөө хүний хувийн орон зайг хязгаарлах, нийгмийн тодорхой харилцаанд орохыг эрхийг хөндөж байгаа нь хоригдлын сэтгэл зүйн хувьд өөрчлөлтийг бий болгож байна гэж үзэж байна.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх үйл явц нь юун түрүүнд хоригдолд хүнлэг, энэрэнгүй хандахад үндэслэсэн байх ёстой. Ингэснээр гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдтэй үр дүнтэй харилцаа тогтоох бөгөөд ингэснээр гэм буруугаа ухамсарлаж, ойлгож эхэлдэг. Үйлдсэн гэмт хэрэгтэй гэмших байдалд хувийн хүчин чармайлт, сэтгэл зүйн зөвлөгөө, нийгэмшүүлэх үйлчилгээ, ар гэрийнхний тусламж, дэмжлэг чухал үүрэгтэй юм.

Нийгмээс тусгаарлагдсан хоригдол өөрсийгөө хохирогч гэж үзэх магадлалтай бөгөөд хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны нөхцөлөөс үүдэлтэй өөрийгөө "хамгаалах" итгэл нь гэмших мэдрэмжийг хааж болзошгүй тул хоригдлыг засарч хүмүүжих, нийгэмших боломжтой хүн гэж хүлээн зөвшөөрч, зохих ёсоор харьцах нь дотоод орчин, гадаад ертөнцтэй харилцах, нөхөн сэргээх боломжийг бүрдүүлдэг.

Үндсэн хэсэг

Хорих байгууллага дахь нийгэмшүүлэх ажил нь хорих ялаар шийтгэгдсэн хүнийг нийгмийн харилцаанд ухамсартайгаар бие даан оролцох төлөвшилийг бий болгоход чиглэсэн сэтгэл зүйн үйлчилгээ үзүүлэх, сургах, иргэд, бусад нийгмийн байгууллагатай зөв харилцаа үүсгэх, хөдөлмөрийн дадал, хүмүүжил олгох, хууль, дэг журмыг хэвшүүлэх нөлөөллийн цогц үйл ажиллагаа юм.

Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэн хорих ял эдэлж буй хоригдлыг нийгэмшүүлэх дараах үе шат, үйл ажиллагааны хүрээнд явуулбал үр дүнтэй гэж үзлээ.

Нэг. Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлыг хорих ангид хүлээн авах үеийн нийгэмшүүлэх ажил:

Хоригдлын хувьд нийгмийн ажлын үйлчлүүлэгч болох үйл явц нь анх хорих ангид ирснээс эхэлдэг. Хэрэв анх удаа хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэн хорих ялаар шийтгэгдсэн хоригдол хорих ангид дасан

зохицох шаардлага гарна. Дахин гэмт хэрэг үйлдэн ирж буй үйлчлүүлэгчийн хувьд энэхүү төрлийн интервенц тэр бүр шаардлагагүй байж болно. Анх удаа ирж буй үйлчлүүлэгчийн хувьд хорих ангийн амьдрал бол үнэхээр айдас, түгшүүрээр дүүрэн байж болзошгүй. Юуны өмнө нийгмийн ажилтан хоригдол хорих ангид анх ирэхэд нөхцөл байдлын үнэлгээний маягт бөглөж, сэтгэл зүйн тестийг аван үйлчлүүлэгчийн хэрэгцээ болон сэтгэл зүйн байдал, зан байдлыг тодорхойлохоос үйл ажиллагаагаа эхлүүлнэ.

Хорих ялаар шийтгүүлэн хорих ангид ирж буй хоригдлын амьдралын замнал нь нийгмийн ажилтан анхааран ажиллах бөгөөд энэхүү амьдралын мөчлөг нь хоригдол бүрд харилцан адилгүй байна. Иймээс нийгмийн ажилтан хоригдол бүрийн онцлогт тохируулан үйлчилгээг үзүүлэх шаардлагатай.

Түүнчлэн анх удаа гэмт хэрэг үйлдэн хорих эдэлж буй хоригдлыг шинэ орчин, нөхцөлд дасан зохицох, айдсыг даван туулахад нийгмийн ажилтан айдсыг арилгах, ярилцах, урьдчилан сэргийлэх, хатуу шаардлага тавихгүй байх, ёс зүйг сахих, сэтгэл зүйч, нийгмийн ажилтан, эмчид хандах, айдас түгшүүрийг намжаах, дуусаагүй өгүүлбэрийн арга, хийж буй үйл ажиллагааг нь судлах, харанхуйг ялах, айдсыг зурах, яриулах зэрэг аргыг хэрэглэж болно.

Хорих байгууллагын нийгмийн ажлын практикт хоригдол ихэвчлэн хэрэгцээгээ хангуулах хүсэл сонирхол давамгайлсан байдаг гэж үздэг. Тиймээс үйлчлүүлэгчийн хэрэгцээг хүсэл сонирхлоос ялгаж салгаж, үйлчилгээ үзүүлэх чадварыг нийгмийн ажилтан эзэмших ёстой.

Нийгмийн ажилтан хоригдлын хэрэгцээг шийдвэрлэхдээ хорих ангид ирсэн хугацаагаар нь ялгаж үзэх, нас, хүйсийн хувьд ялгавартай хэрэгцээг үнэлэх, дэглэмийн ялгааг тооцох, гэмт хэргийн давтамж, хорих ангийн байршил, орчин нөхцөл зэргийг үйлчилгээндээ нэн үзэх ёстой.

Нийгмийн ажилтан хоригдлын дараах нийтлэг хэрэгцээ хангагдаж чадсан

эсэхэд анхаарлаа хандуулах хэрэгтэй. Үүнд:

1.Бие, физиологийн хэрэгцээ:

– хоол хүнс-хангалттай тэжээллэг хоол хүнс хэрэглэх, витамин, хоолны илчлэг болон цэвэр усаар хангагдсан эсэх;

– хувцас-гутал, дотуур хувцас, гадуур хувцас, оймс, малгай;

– ариун цэврийн хэрэгцээ-шүдний оо, сойз, саван, нүүр угаах болон хувцас угаах, алчуур, юм угаах сав, 00-н цаас;

– цагаан хэрэглэл-гудас, ор дэрний цагаан хэрэглэл;

– эрүүл мэндийн оношилгоо, үйлчилгээнд хамрагдсан эсэх;

– дасгал хийх болон спортоор хичээллэх боломж.

2.Сэтгэл зүйн болон нийгмийн хэрэгцээ:

– хорих байгууллагын амьдралын хэв маяг болон тогтсон дэг, хэв журамд дасан зохицох;

– оюун ухааны үйл ажиллагаа-суралцах боломж, ном, сэтгүүл, сонин;

– гэр бүлийн гишүүд болон найзуудтайгаа холбоо харилцаатай байх;

– ял эдлэх нөхцөл, журмын талаарх хууль, эрх зүйн талаар мэдлэгтэй байх.

3.Бүтээлч үйл ажиллагааны хэрэгцээ:

– оюун санааны үндсэн хэрэгцээ;

– үзэл бодлоо илэрхийлэх, бусад хүмүүс түүнийг сонсох;

– өөрт чухал хүмүүстэй уулзах-гэр бүлийн харилцаа холбоо;

– өөрийн бодол, сэтгэлээ илэрхийлэх-зурах, бичих;

– өөрийн сонголтоор шашны үйл ажиллагаанд оролцох эрхтэй байх;

– өөрийн үнэлэмж, өөрийн талаарх өөрийн үзэл бодлоо өөрчлөх, сайжруулах боломж, бололцоотой байх¹.

– Хоригдлыг хорих ангид хүлээн авах үед хувийн онцлог, хэрэгцээг

тодорхойлоход чиглэгдсэн судалгааны ажлыг сайтар явуулах шаардлагатай бөгөөд энэ ажлын үр дүнд ял эдлэх үеийн нийгэмшүүлэх ажлын үр нөлөө шууд хамаарна.

Хоёр. Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлыг ял эдлэх үеийн нийгэмшүүлэх ажил:

Хоригдлыг ял эдлэх хугацаанд нь түүний хэрэгцээг хангах, үйлдсэн гэмт хэргийн хор уршгийг арилгах, гэмшүүлэх, иргэншсэн бие хүн болгон төлөвшүүлэхэд чиглэгдсэн дараах нийгэмшүүлэх үйлчилгээг явуулна. Үүнд:

1.Боловсролын үйлчилгээнд хамруулах:

Хоригдолд боловсрол олгох үйл ажиллагаа нь тэгш хамруулан сургах боловсролын үзэл санаанд тулгуурласан, хүний сурч хөгжих суурь эрхийг хангах, насанд хүрэгчдийн сургалтын өвөрмөц хэлбэр бүхий сургалтын үйл ажиллагаа бөгөөд үндсэн зорилго нь хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны үр өгөөжийг нэмэгдүүлж, хоригдолд мэргэжил боловсрол эзэмшүүлж, улмаар гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлж буй нэг хүчин зүйл болох ажилгүйдлийг бууруулах, хувь хүний нийгэмшлийн чадамжийг дээшлүүлж, нийгэмд бие даан амьдрах, хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нэмэгдүүлэхэд чиглэгдэж байна.

Энэ талаар гадаадын зарим орны судлаачид өөрсдийн өгүүлэл, бүтээлдээ дурджээ. Тухайлбал, Лондон дахь Кингс коллежийн Олон улсын хорих байгууллага судлалын төвийн захирал, профессор Эндрю Койл (Andrew Coyle)-ийн үзэж байгаагаар: “Шоронд боловсрол олгох “хэрэгтэй” гэсэн аргумент нь хамгийн зөв зүйл бөгөөд зөвхөн боловсролын хувьд төдийгүй шоронд явагдаж байгаа үйл ажиллагаанд нэн чухал байр суурийг эзлэх бөгөөд нийгэм дэх олон төрлийн хүмүүст өгч буй чухал мессеж юм” гэжээ. Түүний хийсэн судалгаа нь хөдөлмөр эрхлэлт нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг нэг дахин бууруулдаг болохыг харуулж байна гээд боловсролын аливаа нэгэн үйл

¹Каратис Чех, ТББ. Хорих байгууллага дахь нийгмийн ажил. Уб., 2015. 49 дэх тал.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

ажиллагаанд оролцдоггүй хоригдлууд дахин ял эдлэх магадлал 3 дахин их гэжээ. ХБНГУ-д хоригдлын боловсролын талаарх 2013 онд байгуулагдсан форумаас хоригдлын боловсрол нь өөрийгөө үнэлэх чадварыг бий болгох, өөрийгөө зоригжуулах, суллагдсаны дараа шинэ боломж олгох замаар гэмт хэрэггүйгээр амьдрах түлхүүрийг олгох боломжийг олгодоггоороо нэн чухал гэсэн байдаг².

Зарим улс орон дахь хорих байгууллагад олгож буй хоригдолд зориулсан боловсролын үйл ажиллагааны хэрэгжилт тухайн улсын нийгэм, эдийн засаг, эрүүгийн хариуцлагын зорилгыг хангах, ял эдлүүлэх ажиллагааны үр өгөөжийг нэмэгдүүлэхэд дараах байдлаар нөлөө үзүүлсэн талаар тэмдэглэжээ. Тухайлбал, Английн “Executive of the National Offender Management Service” байгууллагын тэргүүн Мартин Нарей “даван гэмт хэргийг бууруулж, хүмүүсийн амьдралыг өөрчлөхөд бодитоор нөлөөлөх, бас бидний хийж чадах гол арга зам бол боловсрол эзэмшүүлэх явдал юм. Хэрэв бид хоригдлуудад мэдлэг боловсрол олгох аваас бид тэдний амьдралыг өөрчилж, ажилтай болгож, хөдөлмөр эрхлэхэд зуучилж, цаашлаад гэмт хэргийг бууруулж чадна. Энэ бол хувь хүнд өгч буй үр өгөөжөөс гадна эрүүл, аюулгүй нийгмийг бүрдүүлэх үндсэн зорилго мөн”³ гэжээ.

Эндээс үзэхэд хорих ангийн боловсролын зорилго нь хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг сайжруулахад гол үүрэг гүйцэтгэхээс гадна даван гэмт хэргийг бууруулахад хувь нэмэр оруулах ёстой. Гэхдээ боловсролын зорилгыг хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийг сайжруулахаас илүү өргөн утгаар нь ойлгож, хэрэгжүүлэх нь чухал бөгөөд соёл иргэншилтэй, өдөр тутамд хөгжиж буй нийгэмд боловсрол өөрөө үнэ цэнтэй гэдгээр илэрхийлэгдэж байна.

1285 хоригдлоос авсан “хорих ангид зохиогдож буй сургалтыг хэрхэн үнэлдэг вэ” гэсэн асуултад 899 буюу 70 хувь нь сайн, 309 буюу 24 хувь нь дунд зэрэг, 77 буюу 6 хувь нь муу гэж хариулсан байна. Энэхүү хариулт нь өмнөх нийгэмшүүлэх ажлын хүрээнд хийгдэж буй сургалтын үйл ажиллагааг судалгаанд оролцогчдын 28 хувь үнэлсэнтэй харьцуулахад судалгааны найдвартай байдлыг хангаж байгаа юм.

Өмнөх асуултыг бататгах зорилгоор асуусан “таны бие даан сурч хөгжих хэрэгцээ хорих ангид хангагдсан уу?” гэсэн асуултад 647 буюу 51 хувь нь хангагдсан, 216 буюу 17 хувь нь хангагдаагүй, 356 буюу 28 хувь нь сайжруулах шаардлагатай, 56 буюу 4 хувь нь муу гэж хариулсан⁴ нь тэднийг хэрэгцээг бүрэн хангаж чаддаггүй, сурч хөгжих эрэлт хэрэгцээг бүрэн хангасан хэлбэрээр, олон төрлийн сургалт зохион байгуулах шаардлагатай байгаа нь өмнөх хариулттай уялдан батлагдаж байна.

Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлуудын боловсролын ялгаатай байдал, урт хугацаагаар ял эдлэх зэрэг нөхцөл байдлыг харгалзан амьдрах ухааны, ерөнхий боловсролын, дээд боловсролын, мэргэжлийн боловсролын, гадаад хэлний зэрэг сургалтыг явуулах нь ач холбогдолтой гэж үзлээ.

2. Эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хамруулах:

Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэж хорих ял эдэлж буй этгээдэд эрүүл мэндийн үйлчилгээг үзүүлэх нэн шаардлагатай. Учир нь тэдгээр нь ихэвчлэн сэтгэцийн болон бие махбодын өвчин, бие махбодын болон бэлгийн хүчирхийлэл, мансууруулах бодист донтох эрсдэл өндөртэй, гадуурхагдсан, эмзэг бүлгийн хүмүүс байдаг тул эрүүл мэндийн хэрэгцээ ихтэй байдаг. Иймээс суурь, архаг болон бусад төрлийн өвчтэй эсхүл хөгжлийн бэрхшээлтэй хоригдолд үзүүлэх эмнэлгийн

²Мягмарсүрэн, Д. Хоригдолд боловсрол олгох ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон диссертаци. Уб., 2022. 115 дахь тал.

³ The Education and Skills Committee: Prison education. UK., 2005.

⁴ДХИС. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлын эрх зүйн зохицуулалт хэрэгжилт. Судалгааны тайлан. Уб., 2020. 85 дахь тал.

тусламж, үйлчилгээг сайжруулах шаардлагатай юм.

3.Сэтгэл зүйн үйлчилгээнд хамруулах:

Хоригдолд өөртөө аюул учруулахаас сэргийлэх, нийгэмд дасан зохицох чадваргүй, сэтгэцийн тулгамдсан асуудал, сэтгэцийн эмгэгтэй тохиолдлыг оношлох, зөвлөгөө өгөх зэрэг мэргэжлийн үйлчилгээ үзүүлэх явдал чухал юм.

Дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдал нь хэдийгээр нийгмийн болон бусад хүчин зүйлээс шалтгаалж буй хэдий ч ихэнх тохиолдолд сэтгэл зүйн байдал чухал нөлөө үзүүлдэг байна. Бие нь өвдсөн хүн өрхийн эмчээс анхан шатны чиглэл аван дүүргийн эмнэлэг дээр лавшруулан оношлуулж, эмчилгээ хийлгэх тохиолдолд нарийн мэргэжлийн эмч рүү шилжүүлдэг шиг сэтгэлзүйн асуудалтай тулгарсан хүн сэтгэлзүйгээ тестээр оношлуулж сэтгэл зүйн зөвлөгөө авах, хувь хүний хөгжлийн көүчинг хийлгэх, бүр цаашилбал шаардлагатай тохиолдолд сэтгэц засал хийлгэх, сэтгэцийн эм уух, сэтгэц засалч, сэтгэцийн эмчид хандаж сэтгэцийн эмчилгээ хийлгэх шаардлагатай байдаг.

Эндээс сэтгэл зүйч, мэргэжлийн сэтгэл зүйч гэсэн хоёр өөр түвшний ойлголт гарч ирж байгаа юм. Сэтгэл зүйч бол оношилгоо хийлгүйгээр тухайн хүний стресс бухимдлыг тайлах, сонсох үүрэгтэйгээр өрхийн эмчтэй адил байгаа бол мэргэжлийн сэтгэл зүйч тестийн оношилгоонд дээр суурилсан зөвлөгөө өгч, чухам ямар чиглэлийн үйлчилгээ хэрэгтэй байгааг нь тодорхойлж, дараагийн шатны эмчилгээнд шилжүүлдгээрээ нарийн мэргэжлийн эмчтэй адил юм.

Хоригдолд үзүүлэх сэтгэл зүйн үйлчилгээ нь дараах хэлбэртэй байна. Үүнд:

1.Сэтгэц засал хийх шаардлагатай эсэхийг тодруулах /депресс, стрессийн түвшнийг тогтоож, бие хүний эмгэгийг урьдчилан тодорхойлж сэтгэц засал явуулах/;

2.Сэтгэл зүйн нөлөөллийн арга хэмжээ явуулах;

3.Нарийн мэргэжлийн сэтгэцийн эмчтэй хамтарч эмчилгээ, сэтгэц заслыг

хослуулан эмчлэх шаардлагатай эсэхийг тодорхойлох болон Сэтгэцийн Эрүүл Мэндийн Үндэсний Төвийн мэргэжлийн эмчийн оношилгоо, эмчилгээнд явуулах шаардлагатай эсэх зэргийг тодруулах арга хэмжээг авна.

4.Тухайн хүний сэтгэц, зан төлөв, бие хүний онцлогт нөлөө үзүүлж байгаа хөндлөнгийн хүмүүс болох эцэг эх, асран хамгаалагч, хань нөхөр, бусад хүмүүсийг зөвлөгөөнд хамруулах шаардлагатай эсэхийг тодруулах хэрэгтэй юм.

Сэтгэл зүйн зөвлөгөө, оношилгоог зөв хийснээр ял эдлэх үеийн нийгэмшүүлэх ажил, сургалт, хөдөлмөр эрхлэлт болон аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ, цаашлаад хугацаанаас өмнө суллагдах боломжийг олгох ач холбогдолтой юм.

4.Хөдөлмөр эрхлүүлэх:

Монгол Улс Олон Улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас батлан гаргасан 21 конвенцод нэгдэн орсон байна. Үүнээс “Албадан хөдөлмөрийн тухай” 29 дүгээр конвенц, “Албадан хөдөлмөрийг устгах тухай” 105 дугаар конвенцод 2005 онд тус тус нэгдэн орж, соёрхон баталснаар шүүхээр эрх нь хязгаарлагдсан хүмүүсийн хөдөлмөрлөх эрхтэй холбоотой харилцааг зохицуулах, албадан буюу заавал хийлгэх хөдөлмөрийг хориглох зохицуулалтыг үндэсний хууль тогтоомжид тусган хэрэгжүүлж байна.

Олон Улсын Хөдөлмөрийн байгууллагын 29 дүгээр конвенцод дараах нөхцөлийг хангасан тохиолдолд хорих ангид заавал хийлгэх хөдөлмөрийг зөвшөөрөхөөр заажээ. Үүнд:

1.Шүүхээр ял шийтгүүлсэн байх: Гэм буруутай нь шүүхээр эцэслэн шийтгэгдээгүй тохиолдолд заавал хийлгэх хөдөлмөр эрхлүүлэхийг хориглосон нөхцөл юм.

2.Төрийн эрх бүхий байгууллагын хяналттай байх: Хорих ял эдэлж буй хоригдлуудаар ажил, үйлчилгээ хийлгэхдээ төрийн эрх бүхий байгууллагын хяналтын дор гүйцэтгүүлэх, өөрөөр хэлбэл хоригдлыг ажил, хөдөлмөрт гаргахдаа тэдний хөдөлмөр эрхлэлтэд хорих ангиас тогтмол хяналт тавих нөхцөлийг бүрдүүлсэн байхыг шаардсан.

ᠬᠤᠭᠤᠯᠤᠯᠤᠰ ᠰᠠᠬᠢᠭᠤᠯᠠᠬᠤᠢ

3.Хоригдлыг хувь хүн, компани эсвэл нийгэмлэгийн эрх мэдэлд хөлслөх буюу шилжүүлэхгүй байх ёстой.

Түүнчлэн хоригдлын өөрийн гаргасан хүсэлтийг харгалзан үзэхгүйгээр хорих ангийн дотор болон гадна ангийн аж ахуйн ажил, үйлдвэрт, иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад ажиллуулахгүй байх, ажил, хөдөлмөр эрхлэхээ чөлөөтэй албан ёсоор мэдэгдэх боломжийг хангах, гаргасан хүсэлтийнх нь дагуу гэрээний үндсэн дээр цалин хөлстэй ажил, хөдөлмөр эрхлүүлэх, хөдөлмөрийн нөхцөл нь энгийн хөдөлмөрийн нөхцөлтэй ижил, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлагад нийцсэн байхыг шаардсан.

“Албадан хөдөлмөрийг устгах тухай” 105 дугаар конвенцын гол үзэл санаа нь албадан буюу заавал хийлгэх хөдөлмөрийн аливаа хэлбэрийг хориглож, заавал хийлгэх хөдөлмөрийг улс төрийн нөлөөнд оруулах болон хүмүүжлийн арга хэрэгсэл болгох, эсхүл улс төр, эдийн засаг, нийгмийн тогтолцооны эсрэг чиглэсэн улс төрийн үзэл бодол буюу оюун санааны үзэл бодолтой байж, түүнийг илэрхийлсний төлөө оногдуулах шийтгэл болгох, эдийн засгийг хөгжүүлэх зорилгоор ажиллах хүчийг дайчлах, ашиглах арга хэлбэр болгох, хөдөлмөрийн сахилга батыг сахиулах арга хэрэгсэл болгох, ажил хаялтад оролцсонд оногдуулах шийтгэл болгох, арьс өнгө, нийгмийн байдал, яс үндэс, шашин шүтлэгээр алагчлах арга хэрэгсэл болгон ашиглахгүй байхыг шаардсан байна.

Комиссоос 2016 онд 29 дүгээр конвенцын шаардлагад хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлт нийцэж буй эсэхийг үнэлэх зорилгоор хоригдлуудын хөдөлмөрийн нөхцөл, хөдөлмөр зохион байгуулалтын талаар сонгон авсан гурван хорих байгууллагад судалгааны ажлыг хийсэн. Уг судалгаагаар хоригдлыг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад ажиллуулахдаа тэднээс албан ёсоор зөвшөөрлийг авалгүй, хөлсгүйгээр ажиллуулах, хөдөлмөрийн эрүүл ахуйн

стандарт шаардлага хангахгүй нөхцөлд ялтнуудыг хувийн ажил олгогчид хөдөлмөрлүүлэх, цалин хөлснөөс суутгал хийснээр мөнгө бараг үлдэхгүй байх тохиолдол байгааг тогтоож, 29 дүгээр конвенцод тавьсан шаардлагад нийцэхгүй байна гэх дүгнэлтэд хүрч, Монгол Улсын Засгийн газарт зөвлөмж хүргүүлжээ⁵.

Мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтад хамруулж хорих байгууллагын үйлдвэрлэл эсхүл улс орны бүтээн байгуулалтад хоригдлын хөдөлмөрийг оролцуулах нь туйлын чухал юм. Дэглэм, зэрэглэл, үйлдсэн гэмт хэргийн ялгаатай байдалгүйгээр хоригдол бүрийг хөдөлмөрт татан оролцуулах нь суллагдсаны дараа ажил хөдөлмөр эрхэлж зөв амьдрах үндсэн суурь болж өгнө.

5.Гэр бүл, нийгмийн гишүүдтэй холбон зуучлах:

Үүнтэй холбогдуулан эмэгтэйчүүдийн онцлогтой холбоотой асуудалд онцгой анхаарал хандуулах хэрэгтэй гэж үзэж байна. Хүн амины хэргээр ял шийтгүүлсэн хүмүүсийг олон улсад тусгай ангиллын хоригдолд гэж үздэг. Хүн амины хэргээр ял шийтгүүлсэн эмэгтэйчүүдэд сэтгэл зүй, нийгэм, сэтгэцийн болон бусад хүндрэлтэй асуудлууд гарч ирдэг. Эмэгтэй хүн нөхөр эсвэл хамтрагчаа хөнөөж, хүүхдээ хүлээн зөвшөөрч, хайрлаж чадахгүй, сэтгэл гутралтай, нөгөө талаас хүүхэдтэй болон ирээдүйн харилцаанаас айх, хүлээн зөвшөөрөх боломжгүй байх тохиолдол элбэг бөгөөд энэ тохиолдолд сэтгэлзүйн тусламж онцгой чухал байдаг.

Гурав. Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлыг суллахад бэлтгэх үеийн нийгэмшиүүлэх ажил:

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайд, Хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2022 оны 08 дугаар сарын 30-ны өдрийн А/167, А/233 тоот хамтарсан тушаалаар баталсан “Хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөр”-ын дагуу хорих ялын хугацаа дуусахаас өмнө нийгэмд гарахад бэлтгэх, суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг

⁵ХЭҮК. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 22 дахь илтгэл.

Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал. 2023. 282 дахь тал.

үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, суралцах, ажил хөдөлмөр эрхлэх дадал хэвшүүлэх, гэр бүлийн харилцаа, болон хөдөлмөрийн харилцаанд бэлтгэх, нийгэмшүүлэхэд чиглэгдсэн нийгмийн ажил, үйлчилгээний салбар дундын зохицуулалтыг Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар, Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сургалт, үнэлгээ, судалгааны институт, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар, Цагдаагийн ерөнхий газар, Улсын бүртгэлийн ерөнхий газар хэрэгжүүлж байна.

Хөтөлбөрийн 4.3.2-д заасан Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газрын суллагдсан, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг нийгэмшүүлэх, орлогын эх үүсвэртэй болгох төсөл хэрэгжүүлэх, амьдрах ухаанд сургах, амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмж олгуулах асуудлыг шийдвэрлэх чиг үүргээ хангалттай сайн хэрэгжүүлж чадахгүй байна. Түүнчлэн хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн хамтын ажиллагаа, оролцоо чухал шаардлагатай юм.

Хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн хамтын ажиллагаа, оролцоо чухал шаардлагатай бөгөөд Хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийн 4.3.2-д заасан суллагдсан, нийгмийн халамжийн дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнийг нийгэмшүүлэх, орлогын эх үүсвэртэй болгох төсөл хэрэгжүүлэх, амьдрах ухаанд сургах, амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмж олгуулах асуудлыг шийдвэрлэх чиг үүрэг бүхий Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний газар хангалттай сайн хэрэгжүүлж чадахгүй байна.

Хорих ангиас суллагдахын өмнө нийгмийн харилцаанд ухамсартай бие даан

оролцох чадварыг эзэмшүүлэхэд чиглэгдсэн хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийн талаар судалгааны түүврийн 111 буюу 34.2 хувь нь энэхүү хөтөлбөрийн талаар мэдэхгүй гэж хариулсан бол 71 буюу 21.8 хувь нь хөтөлбөрийг үр дүн муутай ач холбогдолгүй буюу амьдралд хэрэгжихгүй байгаа, 143 буюу 44 хувь нь хөтөлбөрийн сургалтад хамрагдан суллагдсаны дараа амьдралд хэрэг болсон гэж хариулсан. Хорих ангиас суллагдахын өмнө нийгмийн харилцаанд ухамсартай бие даан оролцох чадварыг эзэмшүүлэхэд чиглэгдсэн хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийн талаар судалгааны түүврийн 122 буюу 56% нь энэхүү хөтөлбөрийн талаар мэдэхгүй, үр дүн муутай ач холбогдолгүй буюу амьдралд хэрэгжихгүй байгаа гэж хариулсан.

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D), профессор Б.Алтангэрэл “хорих ял эдлэгсдийн дунд явуулах нийгмийн ажлын бүхий л арга хэрэгсэл, хэлбэр нь тэднийг нийгэмшүүлэх, нийгмийн нөхөн сэргээлт явуулах, суллагдсаны дараа нийгэмд дасгахад чиглэгддэг. Эрх чөлөөгөө хасуулсан хүмүүсийн дунд явуулах нийгмийн ажлын үүрэг нь бүх түвшний ажилтны мэргэжлийн үйл ажиллагааны түлхүүр бөгөөд түүнд хоригдлын ар гэр, төрөл бүрийн байгууллага, хоригдол өөрсдөө болон засарч хүмүүжих, нийгэмших үйл явцад оролцдог бүх субъект хамаарах учиртай”⁶ гэж үзсэн байдаг.

Хоригдлыг суллахад бэлтгэх хөтөлбөрийн агуулгын хувьд дахин гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлоос авсан судалгааны дүгнэлт, хэрэгцээг үндэслэн суллагдахад бэлтгэх хөтөлбөрт хамрагдах хоригдолд дараах үйлчилгээг үзүүлэхээр тусгасан. Үүнд:

1. Суллагдах дөхсөн хоригдлыг нийгэм, гэр бүлийн орчин нөхцөлд нь дасан зохицуулах зорилгоор тусгайлан бэлтгэсэн “Суллагдахад бэлтгэх байр”-д байрлуулан сургалт нөлөөллийн ажлыг зохион байгуулах;

⁶ Алтангэрэл, Б. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны онол, арга зүйн асуудал. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2015. 140 дэх тал.

2. Хоригдол бие хүн харилцааны болон бэрхшээлийг даван туулах, асуудлыг эергээр шийдвэрлэх чадвар дутмаг байдаг зэргээс шалтгаалан “Хувь хүний хөгжлийг хангах”-д чиглэгдсэн сургалтад хамруулах;

3. Хорих ангиас суллагдан гарах иргэнд төрийн үйлчилгээг бодиттой хүртээмжтэй хүргэх, бие даан шударгаар амьдрах буюу нийгэмшүүлэх ажлын үр дүнг үнэлж дахин нийгэмшүүлэх нийгмийн халамж, хамгаалал, хөдөлмөрт зуучлалын үйлчилгээнд хамруулах зорилгоор нийгэмд амьдрах, хөдөлмөр эрхлэх ур чадварт үнэлгээ хийх;

4. Гэр бүл, үр хүүхдийнхээ өмнө хүлээх хариуцлагыг ухамсарлуулах, хувь хүнийх нь хувьд чиглэсэн үйл ажиллагааг түлхүү явуулахын зэрэгцээ гэр бүлд чиглэсэн зөвлөгөө өгөх, хүлээн авах орчин бүрдүүлэх, зуучлах, хэрэгцээ, шаардлагаас үүдэн хоригдлын анхдагч нийгмийн орчин болох гэр бүл, хамт олонд мэргэжлийн үйлчилгээг хүргэх зорилгоор “Гэр бүлтэй нь холбон зуучлах” үйлчилгээ үзүүлэх;

5. Нийгмийн болон иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцох, төрийн үйлчилгээ ялгаваргүй авахад чиглэгдсэн сургалт мэдээллийг мэргэжлийн байгууллагаар зохион байгуулах, үйлчилгээ хүргэх зорилгоор “Иргэний бичиг баримтжуулах үйлчилгээ үзүүлэх” ажлыг хамтран зохион байгуулах;

6. Амьдрах орчин нөхцөлийг бий болгоход чиглэсэн үйлчилгээ үзүүлэх;

7. Суллагдсаны дараа ажиллах ажлын байрны судалгааг гаргах, зуучлах үйлчилгээг зохион байгуулах;

8. Нийгмийн халамж, үйлчилгээнд хамруулах;

9. Олон нийтийн оролцоонд чиглэсэн халамжийн үйлчилгээ үзүүлэх;

10. Суллагдсан тухай тодорхойлолт, лавлагаа гаргах зэрэг болно.

Дорөв. Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдэн хорих ял эдлээд суллагдсан иргэнийг нийгэмшүүлэх ажил:

Хорих ял шийтгүүлж, суллагдсаны дараа нийгэмд шилжих үе нь гэмт хэрэгтний хувьд сэтгэл зүйн өөрчлөлтөд оруулдаг. Тэд ихэвчлэн ажлын байр олох, харилцаагаа сэргээх, нийгмийн гадуурхалтай тулгарч, хуулиар тогтоосон хяналтын нөхцөлийг дагаж мөрдөх зэрэг хүндрэл бэрхшээлтэй тулгардаг тул хорих ялаас чөлөөлөгдсөн этгээдэд тусалж дэмжих, чиглүүлэх зайлшгүй шаардлага зүй ёсоор тулгардаг⁷.

Хорих ялаас чөлөөлөгдсөн этгээдийг амжилттай нийгэмшүүлж, нийгмийн хэвийн гишүүн болоход ажил эрхлэлт, орон байр, донтолтоос ангижрах эмчилгээ, нийгмийн дэмжлэг зайлшгүй шаардлагатай байдаг⁸. Хорих байгууллагаас нийгэмд шилжих үед материаллаг, сэтгэл зүйн болон нийгмийн дэмжлэг байхгүйгээс үүдэн дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал нэмэгдэж, хорих ял шийтгүүлэгчдийн тоо буурахгүй байна.

Тиймээс олон нийтийн аюулгүй байдлыг хамгаалахын тулд засгийн газрууд гэмт хэрэг үйлдэж хорих ял шийтгүүлсэн этгээдийг суллагдсаны дараа нийгэмд эргэн орох, гэмт хэргээс ангижрахад нь туслахад чиглэсэн үр дүнтэй арга хэмжээг боловсруулах шаардлагатай. Иймд суллагдсан этгээдийг нийгмийн үйл явц, шилжилтийн хөтөлбөрүүдэд хамруулах нь илүү өргөн хүрээнд хүлээн зөвшөөрөгдөж байгаа бөгөөд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх маш хэмнэлттэй арга зам юм⁹.

Хорих ялаас чөлөөлөгдсөн этгээдийг нийгмийн дунд нийгэмшүүлэх, дэмжлэг үзүүлэх төрөл бүрийн арга барил байдаг бөгөөд үүний нэг нь хорих ялаас хугацаа дуусаж суллагдсан, хугацааны өмнө суллагдсан этгээдэд пробацын байгууллага хяналт тавих, нийгэмшүүлэх арга хэмжээг зохион байгуулах үүргийг хүлээдэг.

Дэлхий улс орнуудад хорих газраас суллагдсан хүмүүст чиглэсэн төрийн бодлого үндсэн хоёр хэлбэртэй байна. Үүнд:

⁷Kinner.G.A. The Post-Release Experience of Prisoners in Queensland (Brisbane, University of Queensland, Queensland Alcohol and Drug Research and Education Centre, March 2006).

⁸C.A. Wisher, “Returning home: emerging findings and policy lessons about prisoner reentry. //Federal Sentencing Reporter. 2007. №2.

⁹UNODC. The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders. 2018. p. 49.

1. Нийгмийн хяналтын хэлбэр (Social control of criminals);

2. Нийгэмд амьдрахад нь дэмжлэг үзүүлэх хэлбэр (Rehabilitation of criminals).

Энэхүү хоёр хэлбэр нь тухайн улсын хөгжлийн чиг баримжаатай холбоотой хандлагаар илэрхийлэгддэг. Жишээ нь: нийгмийн хяналт нь хорих газраас суллагдсан хүмүүсийг “засаршгүй хүмүүс” гэж үзээд “давтог, рецидив гэмт хэрэгтэн” хэмээн нэрлэж, түүнтэй хийх тэмцлийг чангатгадаг. Хүмүүс дахин гэмт хэрэг үйлдэж байгаа нь хууль тогтоомжийг үл ойшоож, засарч хүмүүжихийг хүсэхгүй байгааг илтгэн харуулах шалгуур гэж үзэж суллагдсан хүмүүст нийгмийн зүгээс тавих хяналт илүү чанга байх ёстой бөгөөд ингэснээр дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлж чадна гэж үздэг.

Нөгөө хандлага нь либерал баримжаатай барууны орнуудад хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүсийн сэтгэл зүйг эмчлэх, нийгмийн туслалцаа үзүүлэх ажлын үндэс 1970-аад оноос эхлэн ул суурьтай хөгжиж эхэлжээ. Энэ нь гэмт хэрэгтнийг нийгэмд дахин засаж, хүмүүжүүлж болдог, ингэхийн тулд суллагдсан хүмүүст туслалцаа дэмжлэг хэрэгтэй гэсэн хүмүүнлэг үзэлд тулгуурладаг.

Орчин үед Европын холбоо зэрэг бүс нутгийн хамтын ажиллагааны байгууллагын ардчилсан хүмүүнлэг иргэний нийгмийг баримжаалан хөгжиж байгаа улс орнуудад хорих ял эдлээд суллагдсан хүмүүст дэмжлэг үзүүлэх төрийн бодлого илүү үр дүнтэйг зөвлөж, гишүүн улс орнууддаа энэхүү ажлын стандартыг тогтоох шаардлага тавьж байна¹⁰.

Хорих байгууллагад ял эдэлж байгаа хүмүүсээс суллагдаж гарсны дараа учрах бэрхшээлийн талаар асуулгад ихэнх нь “хорихоос суллагдахад бэрхшээл ихтэй байдаг, нэн ялангуяа тэднийг амьдралд хүлээн авах, хэн нэгэнтэй үл ойлголцох байдал бий болно, ажил олдохгүй байх” гэсэн айдастай байхад, иргэд эсрэгээр

суллагдсан хүмүүсийн талаар сөрөг төсөөлөл, хандлагатай байна.

Иймд манай улсад хорих байгууллагаас суллагдсан хүнийг нийгэмшүүлэхэд нийгмийн хариуцлагаа ухамсарласан аж ахуйн нэгж, байгууллагаар дамжуулан ажилд зуучлах ажлыг засаг захиргааны болон төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн хамтын идэвх санаачилгаар дамжин хэрэгжих ёстой гэж үзлээ.

Удаан хугацаагаар хоригдож буй хоригдлын нийгэмшүүлэх ажлын үр дүнг сайжруулах хүрээнд:

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлыг хэрэгжүүлж буй түгээмэл хэлбэр нь хоригдлыг боловсролын үйлчилгээнд хамрагдах сургалт зохион байгуулах, хөдөлмөрийн чиг баримжаа олгох, мэргэжил эзэмшүүлэх, үйлчилгээ үзүүлж байна. Тухайлбал, Хорих ял эдлүүлэх албаны Сургалт, нийгэм, сэтгэл зүйн хэлтсийн 2019-2023 оны тайланд шинжилгээ хийж үзвэл жилд дунджаар хорих ял эдэлж буй хоригдлын 30-32.2 хувийг бичиг үсэг эзэмшүүлэх, суурь боловсрол олгох, мэргэжил эзэмшүүлэх, хууль эрх зүй, сэтгэл зүйн зэрэг сургалтад хамруулжээ.

Хорих ангид мэргэжлийн боловсрол олгох сургалтыг аймаг, орон нутгийн Мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төв, ШШГЕГ-ын харьяа Мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төвтэй хамтран зохион байгуулагддаг хэдий ч хорих анги бүрд харилцан адилгүй зохион байгуулагджээ. Өөрөөр хэлбэл, хоригдлуудын дунд сурч боловсрох эрхээ эдлэх, өөрийгөө хөгжүүлж мэргэжил эзэмших, сургалтын орчин нөхцөлөөр хангагдах хэрэгцээ ихтэй байдаг хэдий ч хорих ангийн хувьд сургалт зохион байгуулах орчин нөхцөл бүрэн хангагдаагүй, сургалтын чанар, зохион байгуулалтад анхаарах мэргэжилтэнгүй байгаа нь ажиглагдсан.

Иймд удаан хугацаагаар хоригдож буй хоригдол хувь хүний чадвар, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
ХАМГААГАХ ЯАМ

¹⁰ХЗҮХ. Судалгааны тайлангийн эмхэтгэл. УБ., 2012. 663 дахь тал.

Хууль сахиулахуй

нийцүүлэн мэргэжил эзэмшүүлэх, хоригдлын эзэмшсэн мэргэжлээр нь суллагдах үеийн нийгэмшүүлэх ажлын хүрээнд хөдөлмөрийн зах зээлд нийлүүлэх буюу гэрээгээр ажиллуулах зэрэг зохион байгуулалтын болон эрх зүйн зохицуулалт хийх шаардлага байна.

Ял эдлүүлэх, тэр дундаа удаан хугацаагаар хоригдож буй хоригдлыг нийгэмшүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг бусад хуультай нийцүүлэх шаардлага үүсээд байгаа бөгөөд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын үйл ажиллагаанаас хамаарахгүй бөгөөд бусад хууль тогтоомжтой уялдуулан шинэчилж хөгжүүлэх хэрэгцээ нэгэнт үүссэн байна.

Гадаад улс орнуудын хоригдлыг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийг судалж үзвэл субъектээс нь шалтгаалан таван төрөлд буюу урьдчилан нийгэмшүүлэх, нас, хүйсийн онцлогийг харгалзан, нийгэм хамт олонд нэгтгэх, дахин нийгэмшүүлэх гэсэн төрөлтэйгөөр хоригдлын хэрэгцээг зөвхөн нотолгоонд суурилан үнэлэх замаар, тодорхойлогдсон хэрэгцээг хангахад чиглэгдэж байна. Энэхүү хоригдлыг нийгэмшүүлэх хэрэгцээг хангахын тулд тусгайлсан нийгэмшүүлэх хөтөлбөрөөр дамжуулан хэрэгжүүлж байгаа туршлагыг Монгол Улсын хорих байгууллагын онцлогт тохирсон хөтөлбөр, загварыг боловсруулах хэрэгтэй байна.

Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлын үр нөлөөг дээшлүүлэх хүрээнд гарч буй эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох, нийгэмшүүлэх хөтөлбөр, үр дүнгийн үнэлгээ хийх, нийгэмшүүлэх ажлын удирдлага, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, хүний нөөцийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, нийгэмшүүлэх ажлын үр дүнг сайжруулахад хоригдолд боловсрол олгох, эрүүл мэндийн үйлчилгээ, хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх зэрэгт чиглэгдэх шаардлага байна гэж дүгнэлээ.

Санал

1. Хүнийг алах гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлыг нийгэмшүүлэх эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх, сэтгэцийн эрүүл мэнд, сэтгэл зүйн зөвлөгөө өгөх, согтуурах, мансуурах дон, хорт зуршлаас татгалзуулах, боловсрол, мэргэжлийн

сургалтад хамруулах, хөдөлмөрт хамруулах гэсэн үндсэн 5 хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх;

2. Хоригдлыг хөдөлмөрт хамруулах асуудлыг прокурорын зөвшөөрлөөр бус хорих ангийн дарга шийдвэрлэн, үйл ажиллагаанд нь прокурор хяналт тавьдаг тогтолцоонд шилжих, цаашид бүх төрлийн төрөл, дэглэм, зэрэглэлийн хоригдлыг хөдөлмөрт бүрэн хамруулдаг эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох;

3. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх хөтөлбөрийг тухайн хоригдлын онцлогийг нь харгалзан ялгамжтай байдлаар боловсруулж хэрэгжүүлэх;

4. Хоригдлыг дэглэм, зэрэглэл харгалзахгүй их, дээд сургууль, сургалтын бусад байгууллагад цахим хэлбэрээр сургалтад хамруулах;

5. Хаалттай хорих ангид ял эдэлж буй хоригдлыг хорих ангийн бүсээс гадуур ажиллах үед хянах цахим хяналтын тогтолцоог бий болгох зэрэг болно.

Ашигласан материал

1. Алтангэрэл, Б. Хорих ял эдлүүлэх ажиллагааны онол, арга зүйн асуудал. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2015.

2. Мягмарсүрэн, Д. Хоригдолд боловсрол олгох ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон диссертаци. Уб., 2022.

3. Каратис Чех, ТББ. Хорих байгууллага дахь нийгмийн ажил. Уб., 2015.

4. ХЭҮК. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 22 дахь илтгэл. Хоригдлын хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал. 2023.

5. ХЗҮХ. Судалгааны тайлангийн эмхэтгэл. Уб., 2012.

6. ДХИС. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэн. Хоригдлыг нийгэмшүүлэх ажлын эрх зүйн зохицуулалт хэрэгжилт. Судалгааны тайлан. Уб., 2020.

7. The Education and Skills Committee: Prison education. UK., 2005.

8. Kinner.G.A. The Post-Release Experience of Prisoners in Queensland (Brisbane, University of Queensland, Queensland Alcohol and Drug Research and Education Centre, March 2006).

9.C.A. Wisher, “Returning home: emerging findings and policy lessons about prisoner reentry. //Federal Sentencing Reporter. 2007. №2.

10.UNODC. The Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders. 2018.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԾԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՆԻՍՏԵՐԱՆ

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН ГҮЙЦЭТГЭХ АЖЛЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХОД АНХААРАХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

SOME ISSUES TO CONSIDER IN DEVELOPING THE LEGAL REGULATIONS FOR
EXECUTIVE AGENCY OF COURT DECISION

Ч.Нэргүй*

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант, хурандаа

Nergvi Ch.

Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

*Хариуцлагатай зохиогч: buynaab140@gmail.com

Хураангуй: Энэхүү бүтээлд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын Гүйцэтгэх албаны үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтэд тулгамдаж буй асуудал, нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, боловсронгуй болгох шалтгаан нөхцөл, хэрэгцээ шаардлагыг судалж, дүн шинжилгээ хийж, шийдвэрлэх арга замыг тодорхойллоо. Энэхүү судалгааны үр дүн нь хорих байгууллагаас оргосон хоригдлыг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээ, мэдээллийг шалган баримтжуулахад шаардлагатай саналуудыг тусгах боломжтой гэж үзэж байна.

Abstract: In this article, I, the researcher, aim to examine the legal foundation of the Intelligence Agency (referred to as the IA) within the Executive Agency of Court Decision (referred to as the EACD), exploring the reasons and circumstances necessitating improvements to the legal framework through amendments to Article 9.1.4 of the Law on Enforcement. Additionally, carry out the rationale and conditions for searching for and apprehending escaped prisoners, as well as the factors influencing enforcement actions outlined in clause 23.3 of the law.

Түлхүүр үг: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага, Гүйцэтгэх ажил, Гүйцэтгэх алба, Эрүүгийн тагнуулын үйл ажиллагаа, хоригдол, сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч

Keywords: Executive Agency of Court Decision, Intelligence Operations, Intelligence Agency, Criminal Intelligence Operations, Inmate/Prisoner, Suspect, Culprit, Defendant

Үндэслэл

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн өсөлт, мэдээлэл, технологийн хурдацтай хувьсан өөрчлөлтийг даган хүний хөгжил, сэтгэхүй, хүсэл, сонирхол, техник технологитой харьцах чадамж ч мөн өөрчлөгдөж түүнийг дагаад шинэ төрлийн гэмт хэргүүд ч ихээр үйлдэгдэж (ЭХ-ийн 20.7, 26.1, 26.2, 26.3 г.м) хоригдлын гэмт санаа бодол, хэргийн төрөлд өөрчлөлт орж буй энэ үед гүйцэтгэх ажлын эрх бүхий тусгай байгууллага болох Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын гүйцэтгэх албанд анхаарч, эрх зүйн зохицуулалтыг зайлшгүй шинэчлэх, сайжруулах шаардлага үүсэж байна.

Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 9.1.4-т “шүүхийн шийдвэр биелүүлэх газрын гүйцэтгэх алба хоригдол оргох, үймээн гаргах, бусдыг барьцаанд авах, хорлон сүйтгэх зэрэг ноцтой гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, тэдгээрийн урьд үйлдсэн болон хорих анги дотор гарсан хэргийг илрүүлэх, түүнчлэн оргосон хоригдлыг баривчлах түүнчлэн энэ хуулийн 9.1.1, 9.1.3, 9.1.6-д заасан байгууллагын гүйцэтгэх ажилд дэмжлэг үзүүлэх”-ээр заасан.

Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангах үйл ажиллагаа нь бүхэлдээ Үндэсний аюулгүй байдлыг хангах, хуульд заасан гэмт хэрэгтэй тэмцэх нийтлэг зорилготой боловч түүнийг

хэрэгжүүлэгч байгууллага тус бүрийн зорилго, зорилт, чиг үүргийг үндэс болгон уг үйл ажиллагааг гадаад тагнуулын үйл ажиллагаа, сөрөх тагнуулын үйл ажиллагаа, цэргийн тагнуулын үйл ажиллагаа, хилийн тагнуулын үйл ажиллагаа, эрүүгийн тагнуулын үйл ажиллагаа гэсэн үндсэн таван хэлбэртэй гэж үздэг.¹

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын гүйцэтгэх алба нь 87 жилийн өмнө Дотоод явдлын яамны сайд, өрлөг жанжины 1937 оны 6 дугаар сарын 27-ны өдрийн 135 тоот тушаалаар Төв засан сайжруулахын дотор гүйцэтгэх тагнуулын ажлыг сайжруулах “Гүйцэтгэх анги” нэртэйгээр анх байгуулагдсан² бөгөөд гүйцэтгэх ажлын тухай бие даасан хуульгүйгээр уг харилцааг тухайн үеийн Дотоод явдлын яам (ДЯЯ) хожмоо Нийгмийг аюулаас хамгаалах яам (НАХЯ)-ны дүрэм, 1963, 1974 онуудад НАХЯ-ны сайдын тушаалаар батлагдсан “Гүйцэтгэх ажлын ерөнхий заавар”, “Засан хүмүүжүүлэх нөхцөлд гүйцэтгэх ажлыг явуулах тухай заавар”, НАХЯ-ны сайд, НАХЯ-ны 1-р орлогч сайд бөгөөд УАХГ-ын даргын тушаал, шийдвэр, албан даалгавар зэргийг эрх зүйн үндэс, удирдамж болгон зохицуулж байсан.

Монгол Улсад өрнөсөн ардчилал өөрчлөлт, шинэчлэлтийн давалгаанд улс төр, эдийн засгийн тогтолцоо үндсээрээ өөрчлөгдөж эхэлсэн цаг үе буюу 1992 онд батлагдсан “Улсын Аюулгүй Байдлыг Хангах тухай хууль”-иар Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын гүйцэтгэх ажил эрхлэх эрх нь хязгаарлагдсан. Үүнээс хойш 1997 онд батлагдсан “Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль”-иар Хорих байгууллагад гүйцэтгэх ажил явуулах эрх зүйн үндэс нь дахин тавигдаж, 1999 онд “Хорих ял эдлүүлэх байгууллагын гүйцэтгэх ажлын заавар” батлагдан³ гарснаас хойш 2006, 2023 онуудад цаг үеийн нөхцөл байдал, хөгжил дэвшлээс үүдэн тус тус шинэчлэгдэж “Гүйцэтгэх ажлын тухай

хууль”-ийн 9.1.4-т заасан зорилго чиг үүргийн хүрээнд үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа түүхэн уламжлалт байгууллага юм.

Энэхүү өгүүллэгийн зорилго нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын гүйцэтгэх албаны үйл ажиллагааны өнөөгийн байдал, эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилт, тулгамдаж буй асуудлыг тодорхойлж, дүн шинжилгээ хийснээр сайжруулах арга замыг тодорхойлох явдал юм. Энэхүү зорилгын хүрээнд хорих анги, цагдан хорих байрны гүйцэтгэх ажлын өнөөгийн байдал, нэр томьёоны эргэлзээтэй байдлыг судалж, оргосон хоригдолын эрэн сурвалжлах ажлын эрх зүйн зохицуулалтын хэрэгжилтийг судална.

Нэг. Хорих анги, цагдан хорих байрны гүйцэтгэх ажлын нөхцөл байдал, эрх зүйн орчны өнөөгийн байдал. Юуны түрүүнд ШШГБ-ын гүйцэтгэх ажлын нөхцөл байдал гэж юуг ойлгох талаар авч үзвэл зохилтой юм. “ШШГБ-ын Гүйцэтгэх ажлын заавар”-ын дагуу зохион байгуулж буй хорих анги, байгууллагын үйл ажиллагаа, нийт хоригдогсдын уур амьсгал, санаа бодол, түүнд нөлөөлж буй гадаад, дотоод хүчин зүйлүүдийг судалж, тогтоох, үнэлэлт дүгнэлт өгөх, улмаар уг ажиллагаанд ашиглах хүч, арга, хэрэгсэл, зам суваг болон бусад байдлыг тодорхойлж байдаг үнэлгээний цогц юм” гэж томъёолж болно.

Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн өсөлт, бууралт, мэдээлэл, технологийн хурдацтай хувьсан өөрчлөлттэй уялдан гэмт хэргийн төрөл, зүйл (хар тамхи, мансууруулах бодис, хүн худалдаалах, мөнгө угаах, авлига хээл хахууль, мөрийтэй тоглоом, цахим залилан г.м) шинээр бий болж, гэмт хэрэг үйлдэгчдийн арга барил, зохион байгуулалт нь улам бүр нарийсахын хэрээр нийгэмд учруулах хор уршиг нь өсөж, дээрх гэмт хэрэгт хорих ял шийтгэгдэх явдал улам нэмэгдэх хандлагатай байна.

Шүүхээс анх удаагаа хорих ялаар шийтгүүлсэн болон давтан гэмт хэрэг

¹Гүйцэтгэх ажлын удирдахуй. УБ., 2021. 41-р тал.

²ШШГБ-ын Гүйцэтгэх албаны мэдээлэл. УБ., 2011. 75-76 дахь тал.

³Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох нь. //Онол практикийн бага хурлын илтгэлүүдийн эмхтгэл. УБ., 2003. 69-70 дахь тал

үйлдсэн хоригдлын сүүлийн 5 жилийн тоон үзүүлэлтийг харуулан дараах хүснэгтээр харуулъя.

Он	Шинээр ял шийтгэгдэн ирсэн хоригдол		
	Анх удаа гэмт хэрэг үйлдсэн	Давтан гэмт хэрэг үйлдсэн	Бүгд
2019	1170	1473	2643
2020	1192	1849	3041
2021	975	748	1723
2022	1209	1145	2354
2023	1247	1551	2798

Хүснэгт 1. Ял шийтгэгдсэн хоригдлын статистик

Хүснэгтээс харахад ШШГБ-ын харьяа хорих анги, байгууллагад хорих ял эдэлж буй нийт хоригдлын 55-аас дээш хувь нь давтан гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдлууд эзэлж, гэмт этгээдүүдийн 41 орчим хувь нь 18-35 насны залуучууд эзэлж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.⁴

Мөн улсын хэмжээнд хорих ял шийтгэгдсэн хоригдол болон цагдан хоригдсон хоригдогчийн сүүлийн 5 жилийн тоон үзүүлэлтийг дараах хүснэгтээр авч үзлээ.

Он	2019	2020	2021	2022	2023
Хоригдогчийн тоо (Цагдан хорих байр)	1342	1169	1024	1070	1119
Хоригдлын тоо (Хорих анги)	3933	4489	3044	4157	4526

Хүснэгт 2. Хоригдогчийн тоон үзүүлэлт

Хоригдогсдын тоо нэмэгдэх, шинэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгчид олшрох хэрээр тэдний зүгээс оргох гэмт хэрэг үйлдэх сэдэл, арга хэлбэр нарийсах, хорих анги, байгууллагад гэмт бүлэглэл үүсгэх санаа зорилго агуулах, хорих байгууллагын хэвийн үйл ажиллагааг алдагдуулахад нөлөөлөх хүчин зүйлс болох бөгөөд гүйцэтгэх ажлын шугамаар байнгын хяналт тавьж, ердийн ба тусгай, нууц арга хэрэгсэл ашиглан мэдээ, мэдээлэл, баримт нотолгоо эрж олох, цуглуулах, шалгах үйл ажиллагаа явуулж, гүйцэтгэх ажлын нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, үнэлэлт дүгнэлт гарган, нууц хамгаалах зарчмыг мөрдөн ажилладаг.

Нийт хорих анги, байгууллагын хэмжээнд 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан нийт мэдээ, мэдээллийн 17.7 хувийг дахин гэмт хэрэг үйлдэж болзошгүй, 15.9 хувийг зөрчлийн шинжтэй, 15.1 хувийг амиа хорлох, бие эрхтэндээ

гэмтэл учруулж болзошгүй, 9.4 хувийг албаны эсрэг яриа өгүүлэл, 5.5 хувийг нуугдмал гэмт хэргийн шинжтэй, 4.9 хувийг оргож болзошгүй, 2.1 хувийг мансууруулах эм, сэтгэцэд нөлөөт бодистой холбоотой, 2.12 хувийг бусдыг дарамталж болзошгүй, 0.4 хувийг бэлгийн гаж чиг хандлагын талаар, 0.07 хувийг үймээн гаргаж болзошгүй талаарх гүйцэтгэх ажлын мэдээ, мэдээллүүд тус тус авагдаж, урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох арга хэмжээг шуурхай авч хэрэгжүүлэн, аюулгүй байдлыг ханган ажилласан.⁵

ШШГБ-ын гүйцэтгэх алба нь хоригдол оргох, үймээн гаргах, бусдыг барьцаанд авах, хорлон сүйтгэх зэрэг ноцтой гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, тэдгээрийн урьд үйлдсэн болон хорих анги дотор гарсан хэргийг илрүүлэх, түүнчлэн оргосон хоригдлыг баривчлах, түүнчлэн Тагнуул, Цагдаа, Авлигатай тэмцэх газрын

⁴Нэгдсэн тоо бүртгэлийн хэлтсийн судалгаа (ШШГЕГ, 2023)

⁵Гүйцэтгэх ажлын хэлтсийн нэгдсэн судалгаа (ШШГЕГ, 2023)

гүйцэтгэх ажилд дэмжлэг үзүүлэх”⁶ гэж гүйцэтгэх ажил явуулах эрх, зорилгыг заасан.

“Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай Монгол Улсын хууль”-ийн 6 дугаар зүйлд баривчлах, цагдан хорих байрны тогтолцоог “нийслэлд цагдан хорих төв, баривчлах байр, аймгуудад цагдан хорих, баривчлах байр байна” гэж тодорхойлсон бөгөөд 2002 онд тухайн үеийн нэршлээр “Урьдчилан хорих төв байр” нь ШШГБ-ын харьяалалд шилжин ирсэн.

Шүүхээс цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авагдсан хоригдогч (сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч)-д дундаас харуул хамгаалалтын сул талыг ашиглаж оргон зайлах, бусдын амь бие, эрүүл мэндэд халдах, цагдан хоригдож буй бусад этгээдүүд болон өөрийн хань хамсаатантай харилцаа холбоо тогтоохыг оролдох (гэмт хэргийг үнэн зөвөөр тогтооход саад, тогтор учруулах), цуг хоригдож буй хоригдогч нарыг айлган сүрдүүлэх, дарамтлах, бие эрхтэндээ гэмтэл учруулах, хорих байранд хууль, журам зөрчсөн орчин нөхцөл бий болгохыг санаархах, цаашлаад алба хаагчийн аюулгүй байдалд халдах зэрэг хоригдогчид дундаас байгууллагын хэвийн үйл ажиллагаанд ноцтой хор, хохирол учруулж болзошгүй дээрх үйлдлүүдийг илрүүлэх, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх хоригдогчдоос нуугдмал гэмт хэргийг илрүүлэхэд гүйцэтгэх ажлын хүч хэрэгслийг чиглүүлэн ажиллах нь гүйцэтгэх ажлын зорилтыг хангахад нэг үзүүлэлт болно гэж үзэж байна. Тухайлбал, Улсын хэмжээнд 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар эрэгтэй **сэжигтэн**-2, эрэгтэй **яллагдагч**-468, эмэгтэй-35, эрэгтэй хүүхэд-8, эмэгтэй хүүхэд-1, эрэгтэй **шүүгдэгч**-532, эмэгтэй-57, эрэгтэй хүүхэд-16 нийт-1119 этгээд цагдан хоригдсон бөгөөд тус онд хоригдогчдын дундаас нийт 52 зөрчил гарсан нь 2022 оны мөн үеэс 11.5 хувиар өссөн үзүүлэлттэй байна.

Дээрх зөрчлийг задалбал хориотой эд зүйлс хадгалсан, хэрэглэсэн 3, бусдыг

тохуурхан доромжилсон 4, алба хаагчийн хууль ёсны шаардлага биелүүлээгүй 21, бусдын биед санаатай гэмтэл учруулсан 1, бие эрхтэндээ гэмтэл учруулсан 1, бусадтай маргалдаж зодолдсон 22 зөрчил илэрсэн.⁷

Цагдан хорих байрны аюулгүй байдлыг хангах тогтолцоог бүрдүүлж буй арга хэмжээнүүд нь хоорондоо салшгүй холбоотой бөгөөд цогц байдлаар хэрэгжих шаардлагатай юм. Жишээ нь, цагдан хоригдогсдын дундаас сэтгэл санаа тогтворгүйн улмаас амиа хорлох, ганцаар болон бүлэглэн оргох мэдээлэл гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдахад харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэж байгаа бүрэлдэхүүнд үүрэг, анхааруулга өгөх, нэмэлт эргүүл жижүүр томилох, улмаар амиа хорлох мэдээ авагдсан этгээдийн амиа хорлоход хүргэж болзошгүй эд зүйлсийг үзлэг, нэгжлэгээр хураан авах, орчны аюулгүй байдлыг хангах, оргох санаа бодол бүхий этгээдийн зүгээс ашиглаж болох эмзэг цэг, объектын хамгаалалтын техник хэрэгсэл, телехяналтын болон бусад хэрэгслийг чанаржуулах, шинэчлэх зэрэг арга хэмжээг удирдлага, зохион байгуулалтын үүднээс авч хэрэгжүүлж байж, цогц үр дүнд хүрэх боломжтой юм.

Дээрх цогц үр дүнд хүрэхийн тулд Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 9.1.4 дэх заалтад “Шүүхийн шийдвэр **гүйцэтгэх байгууллагын** гүйцэтгэх алба **хоригдогсод** оргох, үймээн гаргах, бусдыг барьцаанд авах, хорлон сүйтгэх зэрэг ноцтой гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, тэдгээрийн урьд үйлдсэн болон хорих анги, **цагдан хорих байранд** гарсан хэргийг илрүүлэх, түүнчлэн оргосон **хоригдогсдыг** баривчлах түүнчлэн энэ хуулийн 9.1.1, 9.1.3, 9.1.6-д заасан байгууллагын гүйцэтгэх ажилд дэмжлэг үзүүлэх” нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан тохиолдолд цагдан хорих байранд гүйцэтгэх ажлын арга хэмжээ явуулах эрх зүйн үндэс нь тавигдаж, хуулиар хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд чухал алхам болно гэж судлаач миний бие үзэж байна.

⁶Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль (1997)

⁷Нэгдсэн тоо бүртгэлийн хэлтсийн судалгаа (ШШГЕГ, 2023)

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

Хоёр. Оргосон хоригдлыг эрэн сурвалжлах ажиллагааны гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилт.

Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 6 дугаар зүйлийн 6.2-т “Эрэн сурвалжлах ажил” гэж Тагнуулын байгууллага, цагдаа, хорих ял эдлүүлэх байгууллагад Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль болон бусад хууль тогтоомжоор харьяалуулсан эрүүгийн хэргийг илрүүлэх, түүнийг үйлдсэн этгээдийг олж тогтоох чиглэлээр хийх нууц ажиллагааг хэлнэ”⁸, мөн хуулийн 11.4-т “хорих ял эдлүүлэх байгууллага нь энэ хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 1.4-т заасан зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд хоригдлын дунд, түүнчлэн оргосон ялтныг баривчлах зорилгоор эрэн сурвалжлах ажил явуулна”⁹ гэж тус тус эрэн сурвалжлах нууц ажиллагааг явуулах үндэслэлийг заасан.

ШШГБ-ын гүйцэтгэх албанаас гүйцэтгэх ажлын эрэн сурвалжлах хэргийг үндсэн 3 нөхцөлд нээж ажилладаг. Үүнд:

1. Хорих анги, байгууллагаас оргосон хоригдогч (сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч), хоригдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн тохиолдолд;

2. Гэмт хэрэгт нотолгооны ач холбогдол бүхий баримт материал, оролцогч этгээдүүдийн тухай гүйцэтгэх ажлын эрх бүхий байгууллагын хүсэлт;

3. Хорих ял эдэлж буй хоригдлын нуугдмал эд хөрөнгийг олж тогтоох хүсэлт

зэргийг үндэслэн эрэн сурвалжлах хэргийг нээж нууц ажиллагааг явуулдаг.

Дээрх үндэслэлээс оргосон хоригдлыг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд гүйцэтгэх ажлын нууц ажиллагааг явуулахад эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал, хэрэгжилт, тулгамдсан асуудлыг судалж үзлээ.

ШШГБ-ын үндсэн чиг үүргийн нэг болох хорих ял эдлүүлэх зорилгыг хангах, хоригдол, хоригдогчдын зүгээс гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх тэдгээрийн дунд хорих байрны дотоод журмыг сахиулах, тухайн үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэх явцад хоригдогсдын зүгээс үйлдэж буй оргох санаа зорилго, сэдэл гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээ, тайланд тогтмол тусгагдсаар байгаа бөгөөд тухайн гэмт санаа бодлоо хэрэгжүүлэх явдал цөөнгүй үйлдэгдсээр байна.

Өнөөдрийн байдлаар ШШГБ-ын хэмжээнд оргосон хоригдолд эрүүгийн хэрэг үүсэн гүйцэтгэх ажлын эрэн сурвалжлах хэрэг нээн эрэн сурвалжлагдаж байгаа этгээд байхгүй боловч хорих анги, байгууллагаас хоригдол, хоригдогчид ганцаар болон бүлэглэн оргох гэмт хэргийг үйлдсэн нь судалгаагаар тогтоогдож байна.

Байгууллагын хэмжээнд сүүлийн 5 жилийн байдлаар оргох гэмт хэрэг үйлдсэн хоригдол, хоригдогчийн тоон судалгааг харуулбал:¹⁰

д/д	Он	Оргосон хоригдол	Оргосон хоригдогч	Нийт	Аль хорих анги, байгууллагаас оргосон байдал
1	2019	0	1	1	дугаар анги
2	2020	3	1	4	дугаар хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх хэлтэс,
3	2021	0	0	0	-
4	2022	3	2	5	дугаар хорих анги, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газар
5	2023	1	0	1	дугаар хорих анги
Нийт		7	4	11	Хорих анги, байгууллага - 10

Хүснэгт 3. Оргосон хоригдол, хоригдогчийн тоон үзүүлэлт

Мөн 2024 он гарсаар 427 дугаар нээлттэй, хаалттай хорих ангиас 2 хоригдол

бүлэглэн оргох гэмт хэрэг үйлдсэнийг ШШГБ өөрсдийн хүч, хэрэгслээр эрэн

⁸Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль (1997)

⁹Мөн тэнд.

¹⁰Нэгдсэн тоо бүртгэлийн хэлтсийн судалгаа (ШШГБГ, 2023)

сурвалжлах ажиллагааг түргэн шуурхай явуулсны үндсэнд оргосон хоригдлуудыг цаг алдалгүй баривчлан саатуулж харьяаллын дагуу цагдаагийн байгууллагад шилжүүлсэн байна.

Дээрх судалгаанаас үзэхэд 2019-2023 онуудад хорих байгууллагаас оргосон хоригдогсад нь амьдралын бүсээс гадна гэрээт хэсэг, аж ахуйн заалтаас болон харуул хамгаалалтын албан хаагчдын сонор сэрэмжгүй байдал, харуул хамгаалалтын техник, тоног төхөөрөмжийн сул талыг ашиглах арга замаар ихэвчлэн үйлдэгдсэн.

Хорих анги, байгууллагаас оргосон этгээдийг эрэн сурвалжлах ажиллагаа гэдэг нь: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын харьяа хорих анги, цагдан хорих төв, байрнаас оргосон этгээдийг орогнож, нуугдах боломжийг илрүүлж, олж баривчлахад чиглэсэн Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль болон түүнд нийцүүлэн гаргасан эрх зүйн актад тулгуурласан гүйцэтгэх ажлын нууц далд болон ил арга хэмжээнүүдийн нэгдсэн тогтолцоо юм.¹¹

Гэвч Хорих байгууллагаас оргосон хоригдол, хоригдогчийг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд гүйцэтгэх ажлын нууц далд аргууд бүрэн утгаараа хэрэгжихэд Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 23.3 дахь заалтад “Гүйцэтгэх байгууллага хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах шатанд дор дурдсан ажиллагаа явуулахад прокурор бичгээр урьдчилан зөвшөөрөл өгнө” гэж заасан нь мөн хуулийн 6.2, 9.1.4, 11.4 дэх заалтуудад байгууллагын гүйцэтгэх ажил явуулах хүрээ, зорилгыг тусгаж өгсөн боловч энэхүү заалтаар гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан мэдээ, мэдээллийг шалган баримтжуулахад нэн чухал шаардлагатай аргуудыг хэрэгжүүлэхийг хязгаарласан гэж судлаачийн хувьд үзэж байна.

Тус заалтад дараах гүйцэтгэх ажлын аргууд багтжээ. Үүнд:

- Харилцаа холбооны сүлжээнд хяналт тавих;
- Шуудан харилцааг хянах;

– Орон байр, барилга байгууламж, газар, тээврийн хэрэгсэл, ачаа, тээш, эд зүйлд нууц үзлэг хийх;

– Нууцаар ажиглалт явуулах;

– Хяналтын худалдан авалт;

– Нууцаар сонсох, харах тусгай техник хэрэгсэл ашиглах.

ШШГБ нь хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах хуулиар олгосон эрх, чиг үүрэггүй бөгөөд зөвхөн хоригдлын дунд болон оргосон хоригдлыг эрэн сурвалжлах ажиллагаанд гүйцэтгэх ажил явуулах эрх, хүрээг Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар тогтоож өгсөн билээ.

Хорих байгууллагаас хоригдол, хоригдогч оргох гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд хор уршгийн хувьд дараах байдлаар илэрдэг. Үүнд:

1.Оргосон хоригдол, хоригдогч оргох санаа, сэдлээс шалтгаалан дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал эрс өсөх;

2.Хорих анги, байгууллагад хоригдож байгаа хоригдол, хоригдогчдын сэтгэл зүй, уур амьсгал өөрчлөгдөх, хэвийн байдал алдагдах;

3.Нийгмийг айдаст автуулах;

4.Байгууллагын өдөр тутмын хэвийн үйл ажиллагаа алдагдах;

5.Оргох явцдаа харуул хамгаалалтын тоног төхөөрөмжийг гэмтээх, эвдэж сүйтгэх цаашлаад албан хаагчийн амь биед хүч хэрэглэх, түрэмгийлэх зэрэг хор уршгийг учруулдаг байна.

Техник, технологийн хурдацтай хөгжлийн эрин үе болсон өнөө цагт төрөл бүрийн харилцаа холбооны хэрэгслүүд нийгмийн хэрэглээнд бий болж, мэдээллийн хурд цаг хугацаа, орон зайг үл хамааран маш хурдацтай тархаж хүн бүр гар утас, интернэтээр дамжуулан өөрийн сонирхсон бүхий л төрлийн мэдээллийг цаг алдалгүй авч байгаа энэ цаг үе дор оргосон гэмт хэрэгтнийг зөвхөн сургаар олж тогтооно гэдэг хэт хуучирсан арга барил бөгөөд шуурхай эрэн сурвалжлах ажиллагаанд цаг хугацаа ихээр алдах үүнийгээ дагаад оргосон этгээдэд дараа,

¹¹ШШГЕГ-ын Гүйцэтгэх албаны мэдээлэл. УБ., 2011. 44 дэх тал

дараагийн хууль бус алхмыг хийх боломж, нөхцөлийг бүрдүүлэх эрсдэл үүсэж байна.

Нийгэм, цаг үе, хүний хөгжлийг дагаад төрийн байгууллагууд тэр тусмаа гүйцэтгэх ажлын эрх бүхий тусгайлсан чиг үүргийн тусгай албад үндэсний аюулгүй байдлыг хангах чиг үүргээ улс орон, ард түмнийхээ аюулгүй байдлын өмнө хүлээсний хувьд хөгжил, дэвшлийг манлайлж, урьдчилан мэдэрч, нөхцөл байдлыг үнэн бодитоор үнэлэн дүгнэж, цаашдын эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж ажиллах учиртай билээ.

Оргосон хоригдогсдыг шуурхай эрэн сурвалжилж баривчлах, нийгэмд учруулах аюул эрсдэлийг таслан зогсооход гүйцэтгэх ажлын дээр дурдагдсан аргуудыг хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага, нэн хэрэгцээ чухал ач холбогдолтой хэмээн судлаачийн зүгээс үзэн Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 23.3 дахь заалтыг шинэчлэн найруулах хэрэгцээ, шаардлага байгаа нь харагдаж байна.

Дүгнэлт

Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 23.3 дахь заалтад “Гүйцэтгэх байгууллага хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, **оргосон хоригдогсдыг эрэн сурвалжлах** шатанд дор дурдсан ажиллагаа явуулахад прокурор бичгээр урьдчилан зөвшөөрөл өгнө” гэж заах нь зүйтэй юм.

Дээрх эрх зүйн зохицуулалтуудын ач холбогдол, хүрэх үр дүн, гарч болох эрсдэл зэргийг ШШГБ-ын гүйцэтгэх ажил хариуцсан зохион байгуулалтын нэгжээс нарийвчлан судалж, ШШГЕГ-аас харьяалах дээд байгууллагад уламжлан шийдвэрлүүлэх боломж бүрдэнэ.

Санал

1. Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Прокурорын тухай хуульд заасан “эрэн сурвалжлах ажил”, “гүйцэтгэх ажил”, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” гэсэн нэр томъёог нэр мөр ойлгож, хуульчлан заах.

2. Гүйцэтгэх ажлын зааварт оргосон хоригдлыг эрэн сурвалжлахтай холбоотой зохицуулалтыг хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу урьдчилан зөвшөөрөл авах талаар тусгах г.м.

Судлаач миний бие үүнээс илүү дэлгэрүүлэх нь төрийн нууцын холбогдох заалтыг зөрчих эрсдэлтэйг уншигч Та бүхэн ойлгон хүлээж авна гэдэгт найдаж байна.

Ашигласан материал:

1. Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль. (1997)

2. Сэжигтэн, яллагдагчийг баривчлах, цагдан хорих шийдвэрийг биелүүлэх тухай хууль (1999)

3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2017)

4. Прокурорын тухай хууль (2017)

5. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль (2017)

6. Гүйцэтгэх ажлын удирдахуй. Уб, (2021)

7. ШШГЕГ. Гүйцэтгэх албаны мэдээлэл. Уб, 2011. 75-76-р тал,

8. “Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн үндсийг боловсронгуй болгох нь” онол практикийн бага хурлын илтгэлүүдийн эмхэтгэл Уб, 2003.

ДХИС-ийн Онцгой Байдлын Сургуулийн Оюутнуудын Сэтгэл Ханамжийн Хүчин Зүйлсийн Дүн Шинжилгээ

RESULT ANALYSIS OF STUDENT SATISFACTION FACTORS OF EMERGENCY INSTITUTE OF THE UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

А.Оюунжаргал* Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Oyuunjargal A. Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

Б.Энхтүвшин Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй тэмцэх албаны тэнхимийн профессор, доктор, дэд хурандаа

Enkhtuvshin B. Professor at the Department of Firefighting Services, School of Emergency Management, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: aoyunjargal1234@gmail.com

Хураангуй: Энэхүү өгүүллэг нь Онцгой байдлын сургуульд суралцаж буй 113 суралцагчийн сэтгэл ханамжийн байдлыг тодорхойлсон бөгөөд судалгааг 22 асуулгын хүрээнд Smart PLS 4.0 статистикийн программаар шинжлэн үзэхэд суралцагчийн сэтгэл ханамжийн хамаарлын үзүүлэлт 0.929 буюу сэтгэл ханамж хангалттай өндөр гэсэн үр дүн үзүүлсэн. Энэхүү суралцагчийн сэтгэл ханамжийн судалгааны үр дүнгийн илтгэлцүүр Кронпа альфа утга нь 0.903 гэсэн үзүүлэлт гаргасан нь тус судалгааны ажилд итгэж болох үзүүлэлт бөгөөд судалгаанд оюутны сэтгэл ханамжид гурван хүчин зүйлс нөлөөлдөг гэж таамаглал дэвшүүлэн судалгааг явуулсан.

Сургалтын чанар, дэмжин туслах үйлчилгээ, сургалтын хөтөлбөрт оролцогчдын оролцоо зэрэг нь оюутны сэтгэл ханамжид нөлөөлдөг болохыг судалгааны үр дүн харуулж байна. Бидний судалгаанд дараах 3 таамаглал батлагдсан ба цаашид сургалтын үйл ажиллагаанд багшийн оролцоог эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд суралцагчийн оролцоог нэмэгдүүлэх. Мөн судалгааны явцад сургалтын үйл ажиллагаанд дэвшилтэд технологи ашиглаж буй байдалд маш сул буюу сөрөг холбоостой гарсан нь цаашид сургалтын үйл ажиллагаанд технологи, лабораторийн орчныг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байгааг тогтоогдсоноос гадна судалгааны үр дүнд суралцагчийн зүгээс сургуулиараа бахархах сэтгэгдэл төрүүлж буй байдал нь сул холбоостой үр дүн үзүүлсэн нь цаашид мэргэжлийн удиртгал хичээлд албаны бахархал, сэтгэл зүйн чиглэлээр суралцагчийн хандлага, төлөвшилд тус тус нөлөөлөх шаардлагатай байгааг тус судалгааны үр дүнгээр тогтоосон болно.

Abstract: This article describes the satisfaction status of 113 students studying in the Special Education School. When the research was analyzed by Smart PLS 4.0 statistical program in the context of 22 questionnaires, the correlation index of student satisfaction was 0.929, or satisfaction is high enough. The Cronpa alpha value of this student satisfaction survey results is 0.903, which is a reliable indicator for this research, and the research was conducted with the hypothesis that three factors affect student satisfaction.

The results of the study show that the quality of teaching, support services, and the participation of participants in the curriculum affect student satisfaction. In our study, the following 3 hypotheses were confirmed, and in the future, the teacher's participation in the teaching activities should be increased, and the student's participation in research work should be

Дотоод Хэргийн Их Сургууль

increased. Also, in the course of the research, there was a very weak or negative link with the use of advanced technology in learning activities, and it was determined that there is a need to increase the technology and laboratory environment in learning activities in the future. In addition, the result of the research showed a weak link with the feeling of pride of the students in their school. According to the results of the research, it is necessary to influence the attitude and maturity of the student in the field of psychology in the professional introduction course.

Түлхүүр үг: Далд хувьсагч, суралцахуй үр дүн, Кронпа альфа, оролцогч тал, дэмжин туслах.

Keyword: Latent variables, learning outcomes, Cronpa alpha, stakeholders, support.

Үндэслэл

Дээд боловсролтой мэргэжилтэн бэлтгэх үйл ажиллагааг Монгол Улсын хөгжлийн төлөвлөлт, нэн шаардлагатай мэргэжилтэн, хүний нөөц, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх бодлогыг Төрөөс баримтлан ажиллаж байгаа энэ цагт ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн суралцагч нарт суралцахуйн үр дүнд нөлөөлөх сургалтын чанар, сургалтын материаллаг бааз, оролцогч талуудын оролцоо зэрэг хүчин зүйлүүдийг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр судлах зайлшгүй шаардлага тулгарч байгаа нь энэхүү судалгаа хийх практик үндэслэл болж байна.

Судалгааны ажлын зорилго, зорилт: Сонсогч, суралцагчдын суралцах явцад сэтгэл ханамжид нөлөөлөх хүчин зүйлсийг судлахад чиглэх бөгөөд дараах зорилтуудыг авч үзнэ. Үүнд:

- Онцгой байдлын сургуулийн “Онцгой байдал-Гамшиг судлал” хөтөлбөрөөр суралцаж буй сонсогч, суралцагчийн сэтгэл ханамжид нөлөөлөх хүчин зүйлсийг судлах
- Суралцахуйн үр дүн, дэмжин туслах үйлчилгээ, оролцогч талуудын оролцоо нь сонсогчийн сэтгэл ханамжид хэрхэн

нөлөөлдөг талаар олон хүчин зүйлийн шинжилгээ хийн үр дүн гаргахад оршино.

Судалгааны арга зүй: Сургалтын байгууллагын сэтгэл ханамжийн талаар эрдэмтэд сургалтад оролцогч болон сургалтын үйл ажиллагаанд оролцогч талуудын олон асуудлыг олон талаас нь судалж байна¹.

Энэ чиглэлээр эрдэмтэн Орпэн (1990 он) Оюутнуудын сэтгэл ханамжийг сайжруулах ба хадгалан авч үлдэх нь их сургуулиудын гол зорилго хэмээн тэмдэглэсэн байдаг².

ДХИС-ийн Сургалтын бодлогын газраас жил бүр суралцагч нарын дунд сэтгэл ханамжийн судалгааг авдаг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд тус судалгааны программыг өргөн ашиглах болсон.

Тус судалгааны үр дүнг сүүлийн үеийн шинэлэг, олон улсын чанарын судалгаанд манлайлж буй судалгааны арга зүйн шаардлага бүрэн хангасан SMART PLS 4.0 программаар шинжилсэн^{3 4}. Үүнд:

1. Судалгааны тоон мэдээллийг тусгайлан кодлож программд оруулсан.

2. Судалгаанд таамаглал болгон дэвшүүлсэн загварыг программд таниулсан.

3. Судалгааны мэдээллийн баазыг загвартаа таниулж мэдээллээ

¹Cronbach, L. J. Response sets and test validity Educational and Psychological Measurement. (1946). doi.org/10.1177/001316444600600405

²Luthans, F. Organizational behavior. New York: McGraw-Hill/Irwin. 2011.

³Kramer, M. et al., Changing our lens: seeing the chaos of professional practice as

complexity. //Journal of Nursing Management. 2013. 21(4). doi.org/10.1111/jonm.12082

⁴ Bayasgalan, Ts. Job satisfaction as a determinant of effective performance on academic staff in selected public and private Universities in Mongolia. //The Korean Journal of Policy Studies. 2015. №30.

баталгаажуулан шинжилгээг тус тус гүйцэтгэсэн.

Дотоод хэргийн их сургуулийн суралцагч, сонсогчдын хичээлийн суралцахуй үр дүнг тодорхойлох тус судалгааны санал асуулгад Онцгой байдлын сургуулийн 113 суралцагч, сонсогч хамрагдсан ба судалгаанд оролцогчдын талаарх ерөнхий мэдээллээс харахад 611 дүгээр дамжааны 25 оролцогч, 621 дүгээр дамжааны 15 оролцогч, 631 ба 632 дугаар дамжааны нийт 29 оролцогч, 641

дүгээр дамжааны 12 оролцогч, 643 дугаар дамжааны 6 оролцогч, эчнээ дамжааны 26 оролцогч тус тус хамрагдсан нь нийт суралцагчдын 88% нь хамрагдсан оролцоо өндөр байна.

Судалгаанд оролцож байгаа 113 суралцагчийн хувьд “Онцгой байдал – гамшгаас хамгаалах алба” хөтөлбөрийг сонгох болсонг судлахад нийт оролцогчийн 99% нь өөрийн хүсэл сонирхлоороо Онцгой байдлын сургуулийг сонгосон гэж санал өгсөн.

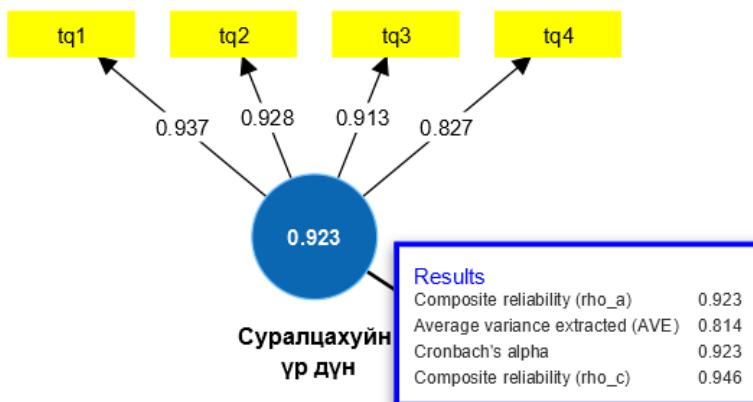
Зураг 1 – 2023-2024 оны хичээлийн жилд Онцгой байдлын сургуулийн суралцагч, сонсогчдын суралцахуйн үр дүнд хийсэн сэтгэл ханамжийн судалгаа

Хэмжил зүйн замын зураглалын шинжилгээнээс дүгнэж үзэхэд суралцахуй үр дүнгийн үнэлгээний нийт далд хувьсагчийн үр дүн 0.827-0.937 хооронд хэлбэлзэж байна. Өөрөөр хэлбэл суралцахуйн үр дүнд хичээл хоорондын уялдаа, суралцаж буй хөтөлбөрийн ерөнхий суурь хичээл, мэргэжлийн суурь хичээл,

мэргэшүүлэх хичээл, тусгай чадвар олгох хичээл, суралцагч нарт тухайн улиралд судалж буй хичээлийн ачаалал суралцахуй үр дүнд, суралцахуй үр дүнд багшийн хичээл зааж буй байдал зэрэг 4 далд хувьсагчийн үзүүлэлт нь 0.827-0.937 хооронд хэлбэлзэж байгаа нь сайн үр дүнг үзүүлсэн байна. (Зураг 1 болон 2 -т үзүүлэв)

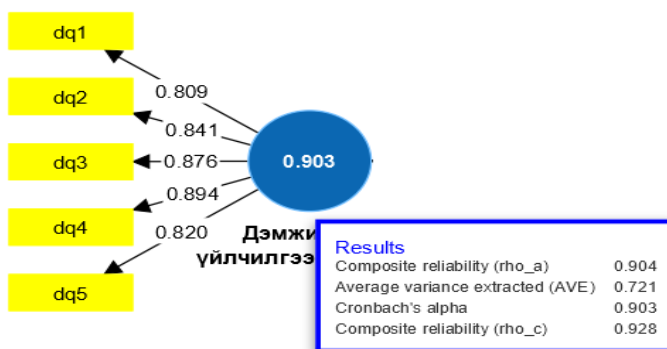
МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
ЭРХНИЙН
ХАМГААЛАХ
АЛБА

Зураг 2 – Судалгаанд оролцогчдын суралцахуйн үр дүнгийн далд хувьсагчийн хамаарлын Кронна утга

Дэмжин туслах үйлчилгээний талаар оролцогчдын үнэлэмжийг шинжлэн үзэхэд нийт 3 далд хувьсагчийн үр дүн 0.809-0.894 хооронд хэлбэлзэж байгааг дүгнэж үзэхэд багш, сургалтын арга зүйч нь хөтөлбөр, нэгж хичээлийн талаарх мэдээллийг суралцагчдад тайлбарладаг эсэх, сургалтын материал, сурах бичгийн хүрэлцээ, хүртээмж, сургалтын орчин, танхимын бус цагаар бие даан суралцах үйл явцад зөвлөн тусалдаг эсэхийг хамаарлыг судалж үзэхэд

хамаарлын үзүүлэлт өндөр буюу 0.8 гэсэн үзүүлэлттэй гарсан байна. Харин семинар, дасгал, лабораторийн хичээлд суралцахуйн үр дүнд чиглэсэн дэвшилтэд технологи ашиглаж буй байдалд маш сул буюу сөрөг холбоостой шинжилгээний үр дүн буюу – 0.01 гэсэн үзүүлэлт тус тус үзүүлсэн. Кронна альфа утга нь 0.903 үзүүлэлттэй байгаа нь хангалттай сайн үр дүнг үзүүлсэн. (Зураг 3 -т үзүүлэв)

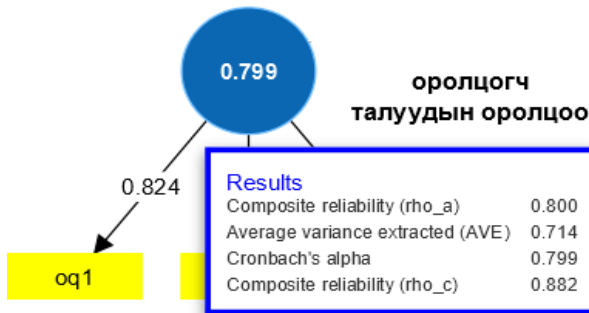
Зураг 3 – Судалгаанд оролцогчдын суралцахуйн үр дүнгийн далд хувьсагчийн хамаарлын Кронна утга

Оролцогч талуудын оролцоог шинжлэхэд нийт 4 далд хувьсагчийг судалсан боловч 1 далд хувьсагч нь судалгааны ач холбогдлын хамаарлын холбоос нь бага байсан тул хасаж тооцоонд оруулсан. Иймд сонгосон 3 далд хувьсагчийн үр дүн 0.824-0.883 хооронд хэлбэлзэж байгааг дүгнэж үзэхэд оролцогч талуудын эрдэм шинжилгээ, судалгааны

ажилд багш зөвлөн чиглүүлж буй байдал, хичээлийн мэдлэг, чадвар, хандлага төлөвшүүлэхэд багш нарын зүгээс идэвхтэй сургалтын арга ашиглаж байгаа эсэх, хичээлийн дараах ажил нь суралцахуйн үр дүн нөлөөлж буй байдлын хамаарлыг судалж үзэхэд хамаарлын үзүүлэлт өндөр буюу 0.8 гэсэн үзүүлэлттэй гарсан байна. Мөн оролцогчдын хувьд

эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд оролцогч талуудын харьцаа маш бага гэсэн сөрөг холбоостой шинжилгээний үр дүн буюу – 0.09 гэсэн үзүүлэлт тус тус

үзүүлсэн. Кронпа альфа утга нь 0.799 үзүүлэлттэй байгаа нь хангалттай сайн үр дүнг үзүүлсэн. (Зураг 4 -т үзүүлэв)

Зураг 4 – Судалгаанд оролцогч талуудын оролцоо суралцахуйн үр дүнгийн далд хувьсагчийн хамаарлын Кронпа утга

Суралцагчийн суралцахуйн үр дүнд суурилсан сэтгэл ханамжийг шинжлэхэд нийт 8 далд хувьсагчийн үр дүн нь 0.339-0.908 хооронд хэлбэлзэж байна. Хичээл, сургалтын үйл ажиллагаанд хэр сэтгэл ханамж 0.781 үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, хичээл сургалтын үр дүн суралцагч таны хандлагыг төлөвшүүлж байгаа нь 0.809 гэсэн үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, сургалтаас өөрийн эзэмшихийг хүссэн мэдлэгийг авч чадаж буй байдал 0.908 үзүүлэлт нь маш өндөр хамааралтай, танхимын сургалтаар олсон мэдлэг ашиглагдаж буй байдал 0.887 үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, танхимын

сургалтаар олгосон мэдлэг таны хүсэж буй үр чадварыг өгч байгаа байдал 0.833 үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, сургалтаас өөрийгөө илэрхийлэх үр чадвар, хандлага, шийдвэр гаргах арга барил (цогц чадамж) эзэмшиж буй байдал 0.711 үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, суралцагчийн мэдлэгийг багш хэр бодитой шударга үнэлж буй 0.745 үзүүлэлт нь өндөр хамааралтай, таны сонгосон хэргэжил (хөтөлбөр), багш, сургуулиараа бахархах сэтгэгдэл төрүүлж буй байдал 0.339 нь харьцангуй бага гэсэн хамаарлын үзүүлэлтийн үр дүнг тус тус гаргаад байна.

Загварын хувьсагчид	Асуулт	Хүчин зүйлсийн үр дүн	Нийлмэл найдвартай байдал (Composite reliability)	Кронпа альфа утга (Cronbach's alpha)	Дундаж хэлбэлзэл (Average variance extracted)
Суралцахуйн үр дүн	tq1	0.937	0.923	0.893	0.814
	tq2	0.928			
	tq3	0.913			
	tq4	0.827			
Дэмжин туслах үйлчилгээ	dq1	0.809	0.923	0.923	0.721
	dq2	0.841			
	dq3	0.876			
	dq4	0.894			
	dq5	0.820			
Оролцогч талуудын оролцоо	оq1	0.824	0.800	0.799	0.714
	оq2	0.826			
	оq3	0.883			
Суралцагчийн сэтгэл ханамж	SetHam1	0.781	0.922	0.893	0.593
	SetHam2	0.809			
	SetHam3	0.908			

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХҮЙ

SetHam4	0.887			
SetHam5	0.833			
SetHam6	0.711			
SetHam7	0.745			
SetHam8	0.339			

Хүснэгт 1. – Хэмжил зүйн шинжилгээний үр дүн (ОБС)

Дээрх судалгааны үр дүнгээс сонсогчдын эрдэм шинжилгээний ажилд багш, суралцагчийн хоорондын хамтын ажиллагаа дутмаг бөгөөд цаашид хамтран ажиллах талд анхаарах шаардлагатай. Харин семинар, дасгал, лабораторийн хичээлд суралцахуйн үр дүнд чиглэсэн дэвшилтэд технологи ашиглаж буй байдалд маш сул буюу сөрөг холбоостой шинжилгээний үр дүн буюу – 0.01 гэсэн

үзүүлэлт тус тус үзүүлсэн байна. Хэмжил зүйн шинжилгээний үр дүнд суралцагчийн сэтгэл ханамжийн судалгааны нийлмэл найдвартай байдлын хамаарал 0.922 буюу маш сайн, Кронпа альфа утгын хамаарлын коэффициент 0.903 буюу мөн маш сайн хамаарлын утга, дундаж хэлбэлзлийн утга 0.593 дундаж хангалттай үр дүн үзүүлсэн байгааг хүснэгт 1-ээс харж болно

д/д	Таамаглал	Дундаж утга	Стандарт хэлбэлзэл	Т статистик утга	П үнэ цэнэ	Үр дүн
1	Суралцахуй үр дүнгийн үнэлгээ суралцагчдын сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө.	0.477	3.380	0.185	0.427	Батлагдсан
2	Дэмжин туслах үйлчилгээний үнэлгээ суралцагчдын сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө.	0.820	2.387	0.373	0.355	Батлагдсан
3	Оролцогч талуудын оролцоо сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө	-0.237	5.404	0.081	0.468	Батлагдсан

Хүснэгт 2. – Замын шинжилгээний үр дүн (ОБС)

д/д	Таамаглал	Дундаж утга	Стандарт хэлбэлзэл	Т статистик утга	П үнэ цэнэ	Үр дүн
1	суралцагчдын сэтгэл ханамжийн байдал	1.042	0.165	6.201	0.000	Батлагдсан

Хүснэгт 3. – Замын шинжилгээний үр дүн (ОБС)

Замын шинжилгээний үр дүнгээс харахад Суралцахуй үр дүнгийн үнэлгээ суралцагчдын сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө гэх таамаглалын хувьд Т статистик утга 0.185, П үнэ цэнэ 0.427 үр дүнтэй; Дэмжин туслах үйлчилгээний үнэлгээ сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө гэх таамаглалын хувьд Т статистик утга 0.373, П үнэ цэнэ 0.355 үр дүнтэй; Оролцогч талуудын оролцооны үнэлгээ сэтгэл ханамжид эергээр нөлөөлнө гэх

таамаглалын хувьд Т статистик утга 0.081, П үнэ цэнэ 0.468 үр дүнтэй тус тус батлагдлаа. Хүснэгт 3.2., 3.3 -аас судалгааны үр дүнг үзнэ үү. Мөн суралцагчийн сэтгэл ханамжийн үнэлгээний эцсийн үр дүнг илтгэх Т статистик утга 6.201, П үнэ цэний утга нь 0.000 гэсэн утга нь суралцахуйн үр дүнд ОБС-ийн суралцагчид сэтгэл ханамжтай суралцаж байгааг илтгэж байна. Энэхүү судалгааны үр дүнг хүснэгт 3-аас үзнэ үү.

Дүгнэлт

Дотоод хэргийн их сургуулийн “Онцгой байдал-Гамшиг судлал”

сургалтын хөтөлбөрөөр суралцаж буй суралцагчийн сэтгэл ханамжийн судалгааг SMART PLS 4.0 программаар сэтгэл ханамжид нөлөөлөх олон хүчин зүйлсийн шинжилгээг ашиглан энэхүү судалгааны зорилгод хүрсэн болно. Судалгаанд оюутны сэтгэл ханамжид гурван хүчин зүйлс нөлөөлдөг гэж таамаглал дэвшүүлэн судалгааг явууллаа.

Сургалтын чанар, дэмжин туслах үйлчилгээ, сургалтын хөтөлбөрт оролцогчдын оролцоо зэрэг нь оюутны сэтгэл ханамжид нөлөөлдөг болохыг судалгааны үр дүн харуулж байна. Бидний судалгаанд дараах 3 таамаглал батлагдсан ба цаашид сургалтын үйл ажиллагаанд багшийн оролцоог эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажилд суралцагчийн оролцоог нэмэгдүүлэх, цаашид сургалтын үйл ажиллагаанд дэвшилтэд технологи ашиглаж буй байдалд маш сул буюу сөрөг холбоостой гарсан нь цаашид сургалтын үйл ажиллагаанд технологи, лабораторийн орчныг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

- 1.Амаржаргал, Б. Мөнхжаргал, Б. Менежмент. Уб., 2013.
2. Амартогтох, Г. Хүний нөөцийн онол практик. Уб, 2016.
3. Эрдэнэсүвд, Л. Бизнесийн статистик. Уб., 2008.
- 4.Cronbach, L. J. Response sets and test validity Educational and Psychological Measurement. (1946). doi.org/10.1177/001316444600600405
- 5.Luthans, F. Organizational behavior. New York: McGraw-Hill/Irwin. 2011.
- 6.Kramer, M. et al., Changing our lens: seeing the chaos of professional practice as complexity. //Journal of Nursing Management. 2013. 21(4). doi.org/10.1111/jonm.12082
- 7.Bayasgalan, Ts. Job satisfaction as a determinant of effective performance on academic staff in selected public and private Universities in Mongolia. //The Korean Journal of Policy Studies. 2015. №30.

МОНГОЛЫН ХӨДӨМӨӨЛӨХ, ХАМГААХ, АЖИЛЛАХ, АЖИЛЛАХ

ГАМШГААС ХАМГААЛАХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ БҮТЦЭД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF DISASTER PROTECTION PLANS

М.Өлзий-Орших* Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Ulzii-Orshikh M. Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

Б.Батцэцэг Дотоод хэргийн их сургуулийн Сургалтын бодлого төлөвлөлтийн газрын сургалтын төлөвлөлт хариуцсан мэргэжилтэн, ахлах дэслэгч

Battsetseg B. Training Planning Specialist at the Training Policy and Planning Department of the University of Internal Affairs, Senior Lieutenant

*Хариуцлагатай зохиогч: ulzii.m144@gmail.com

Хураангуй: Гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийг сайжруулахад бүх шатны гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг оновчтой төлөвлөж хэрэгжилтэд хяналт тавих хэрэгтэй.

Дэлхий нийтээр сүүлийн жилүүдэд гамшгаас хамгаалах менежментийн үзэл баримтлалд аюул, түүнээс учрах хор уршгийг арилгахаас илүүтэйгээр гамшгийн эрсдэлийг бууруулах замаар улс орны тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэсэн арга хэмжээ авахын ач холбогдлыг онцлон үзэж байна.

Энэхүү судалгааны ажлаар гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний эрх зүйн орчин, төрөл, бүтэц түүн дотроо гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг оновчтой хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлсийг судалж, гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний давуу болон сул тал, түүнд нөлөөлж байгаа таатай нөхцөл буюу боломж, таагүй нөхцөл буюу аюул байгааг тодорхойлж орчны SWOT шинжилгээ хийв.

Abstract: In order to improve the disaster prevention planning, it is necessary to properly plan and monitor the implementation of the disaster prevention plan at all levels. Globally, in recent years, the concept of disaster prevention management emphasizes the importance of taking measures aimed at ensuring the sustainable development of the country by reducing the risk of disasters, rather than eliminating the dangers and their consequences.

In this research work, the legal framework, type and structure of the disaster protection plan, including the factors that affect the optimal implementation of the disaster prevention and risk reduction plan, the advantages and disadvantages of the disaster protection plan, favorable conditions or opportunities, unfavorable conditions or threats that affect it determined and carried out a SWOT analysis of the environment.

Түлхүүр үг: гамшгаас хамгаалах, төлөвлөлт, бүтцийн арга хэмжээ, бүтцийн бус арга хэмжээ

Keywords: disaster protection, planning, structural measures, non-structural measures

Үндэслэл

Төрийн бэлэн байдлыг хангахад гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийн ач холбогдол маш өндөр.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийг хийх хамгийн оновчтой арга хэлбэр бол бүх түвшинд Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулах явдал юм.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг засаг захиргааны бүх түвшинд хийх

шаардлагатай бөгөөд орон нутгийн болон аж ахуйн нэгж, байгууллагын төлөвлөгөөнд гамшгаас хамгаалах шуурхай арга хэмжээнүүдийг тусгаж, эдгээр үйл ажиллагаанд оролцогч талуудын хамтын ажиллагааг нарийвчлан тусгах хэрэгцээ шаардлага байдаг.

Гамшигт өртөх байдал, эмзэг байдлыг бууруулах үйл ажиллагааг сайжруулан гамшгийн шинэ эрсдэл

үүсэхээс сэргийлэх, гамшгийн эрсдэлийг бий болгож буй үйл ажиллагаанд хариуцлага тооцох зарчмыг бүх түвшинд хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.¹ Түүнчлэн ядуурал тэгш буй байдал, уур амьсгалын өөрчлөлт, цаг агаарын тогтворгүй байдал, төлөвлөлтгүй, хурдацтай явагдаж буй хотжилт оновчгүй газар ашиглалт зэрэг гамшгийн эрсдэл үүсэхэд нөлөөлж буй далд хүчин зүйлс, мөн хүн ам зүйн өөрчлөлт, хууль, эрх зүйн зохицуулалт, эрсдэлийг тооцоогүй бодлого, гамшгийг эрсдэлийг бууруулах хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг зохицуулах, урамшуулах механизм дутагдалтай, технологийн боломж хязгаарлагдмал байдал, экосистемийн доройтол, халдварт болон голомтод өвчин зэрэг нийлмэл хүчин зүйлсийг шийдвэрлэхэд чиглэсэн дорвитой арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Үндсэн хэсэг

Төлөвлөгөө: Төлөвлөгөө бол биелэгдэхүйц үйл ажиллагааг тусгасан баримт бичиг, байгууллагын үйл ажиллагааны чиглүүлэгч нь юм.² Энэ утгаараа төлөвлөгөө бол бодож боловсруулсан аргачлалыг тодорхой стандартын дагуу шинжлэн судалж хэрхэн, яаж, хэдийд, хэн гүйцэтгэхийг зааварчилсан гарын авлага буюу баримт бичиг юм.” Цэдэв .П, 2018, х-19

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө: Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.2 заалтад “Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө нь гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, бэлэн байдлыг хангах, эрэн хайх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох, хүмүүнлэгийн тусламжийг зохион байгуулах удирдлагын баримт бичиг байна.” гэж заасан байдаг.

Гамшгаас хамгаалах гэдэг нь улс орны тогтвортой хөгжлийг хангах, хүн амын амь нас, эрүүл мэнд, өмч хөрөнгийг хамгаалах, хүрээлэн байгаа орчны аюулгүй

байдлыг хангахад чиглэсэн үйл ажиллагаа юм.³

Дэлхийн улс орнууд том, жижиг, хөгжсөн, хөгжөөгүй, эдийн засгийн чадавхтай, чадавхгүй ялгаагүй, нийгэм, улс төрийн тогтолцооноос үл хамааран хүн ам, эдийн засгаа гамшгаас хамгаалахад чиглэсэн бодлого үйл ажиллагаа явуулдаг.

Доктор, дэд профессор Д.Сэржмядаг (2017)-ийн тэмдэглэснээр “Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө нь хүн амын хэрэгцээ болон тухайн гамшгийн төрлөөс хамааран олон янз байхын зэрэгцээ эрэн хайх аврах, хор уршгийг арилгах, сэргээн босгох ажиллагааны үед үүсэх маш олон төрлийн хэрэгцээг хангахуйцаар хийгдэх шаардлагатай” хэмээн тэмдэглэсэн байна.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний зорилго нь гамшигтай холбоотой аливаа нөхцөл байдал, шаардлага хэрэгцээг урьдчилан харж, тооцоолох замаар гамшгаас хамгаалах арга хэмжээг амжилттай зохион байгуулж, зохицуулахад оршино.

Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлаж гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулна. Энэ ч утгаараа гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний гамшгийн аюулын төрөл тус бүрийн учруулах хор уршиг нь өөр өөр байх тул түүний хор уршгийг арилгах арга хэмжээний төлөвлөгөө болон шаардагдах нөөц нь мөн ялгаатай байна. Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд суурилсан гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулахдаа тухайн газарт тохиолдож болох гамшгийн эрсдэлийг тодорхойлж, энэ нь хүн ам, эд хөрөнгө, хүрээлэн буй орчинд хэрхэн нөлөөлөхийг тооцсоноор гамшгаас хамгаалах тогтолцоог оновчтой төлөвлөх үндэс бүрдэнэ.

Эрсдэлийн үнэлгээний үр дүнд бий болсон мэдээлэлд үндэслэн гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг хийхийн зэрэгцээ үлдэгдэл эрсдэлд хэрхэн бэлэн байдлаа хангах,

¹Алтангэрэл, Д. Даш, П. Сэржмядаг, Д. Чимэдцэрэн, П нарын. Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги. Уб., 2020. 241 дэх тал.

²Цэдэв, П. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөлт. Дам эшлэв. Уб., 2018. 19 дэх тал.

³Алтангэрэл, Д. Даш, П. Сэржмядаг, Д. Чимэдцэрэн, П нарын. Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги. Уб., 2020. 129 дэх тал.

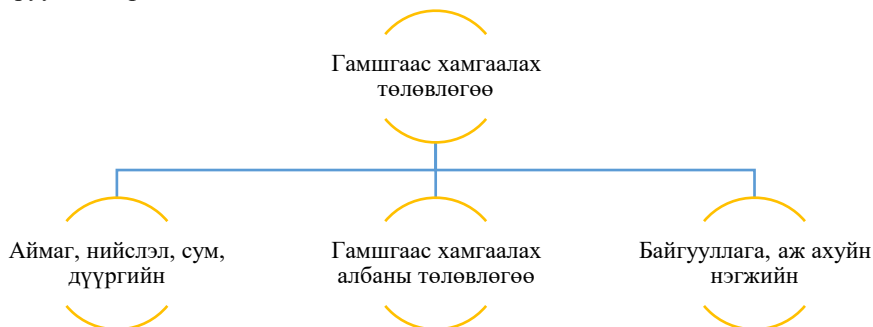
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠭᠤᠨ ᠰᠤᠭᠤᠨ ᠰᠤᠭᠤᠨ

тохиолдсон үед гамшгийн дараах үе шатуудад авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүдийн төлөвлөгөөг боловсруулна.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний эрх зүйн орчин:

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 8.1⁴ заалтад заасан заалтын хэрэгжилтийг хангах зорилгоор Монгол Улсын Шадар сайдын 2018 оны 120 дугаар тушаалаар “Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө боловсруулах заавар”, Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын 2019 оны А/388 дугаар тушаалаар “Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө боловсруулах загвар”-ыг тус тус баталсан.

Эдгээр баримт бичигт зааснаар Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг дараах 3 төрлөөр боловсруулна. Үүнд:

Эдгээр төлөвлөгөөний нэг салбар төлөвлөгөө нь Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө байна.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний төрөл	Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний бүтэц	Төлөвлөгөө боловсруулах бүрэлдэхүүн	Төлөвлөгөө батлах эзэн	Төлөвлөгөөг санхүүжүүлэх эх үүсвэр	Төлөвлөгөөнд хяналт тавих
Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө	Нийтлэг үндэслэл Танилцуулга Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө Хариу арга хэмжээний төлөвлөгөө Сэргээн босгох төлөвлөгөө Хүмүүнлэгийн тусламжийг зохицуулах төлөвлөгөө	Аймаг, нийслэл, дүүргийн Засаг даргын захирамжаар байгуулагдсан ажлын хэсэг Бүрэлдэхүүн: ОББ ЗДТГ ГХ-х алба, мэргэжлийн анги Хуулийн этгээд Сайн дурын хэсэг иргэний төлөөлөл	Засаг дарга	Орон нутгийн төсөв	Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн зөвлөл
Гамшгаас хамгаалах албаны төлөвлөгөө	Нийтлэг үндэслэл Танилцуулга Гамшгаас хамгаалах бэлтгэл, бэлэн байдлыг хангах төлөвлөгөө Хор уршгийг арилгах төлөвлөгөө	Гамшгаас хамгаалах албаны даргын тушаалаар байгуулсан ажлын хэсэг Бүрэлдэхүүн: ОББ Мэргэжлийн анги Хуулийн этгээд Сайн дурын хэсэг Иргэний төлөөлөл	Гамшгаас хамгаалах албаны дарга	Төсвийн ерөнхийлөн захирагчийн төсвийн багц	Онцгой комисс

⁴Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, төрийн гамшгаас хамгаалах алба, хуулийн этгээд болон нутгийн захиргааны байгууллага, гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөтэй байна.

	Сэргээн төлөвлөгөө босгох				
Байгууллага, аж ахуйн нэгжийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө	Нийтлэг үндэслэл Танилцуулга Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө Аюулт үзэгдэл, гамшиг, ослын үед хэрэгжүүлэх хариу арга хэмжээний төлөвлөгөө Аюулгүй цэгт цугларах, нүүлгэн шилжүүлэх төлөвлөгөө Хавсралт	Байгууллагын удирдлагын шийдвэрээр байгуулагдсан ажлын хэсэг Бүрэлдэхүүн: Байгууллагын бүтцийн нэгжийн төлөөлөл	Төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага, хуулийн этгээдийн дарга, удирдлага	Байгууллагын төсөв, үйл ажиллагааны зардал	Онцгой байдлын байгууллага

Дотоод Ажлын Яам

Хүснэгт 1. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний тойм мэдээллийн шинжилгээ:

Дээрх хүснэгтэн тойм мэдээллийн шинжилгээнээс харахад гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний төрлүүдэд бүтцийн хувьд ялгаатай байдал бага ч төлөвлөгөөг санхүүжүүлэх эх үүсвэр, хяналт тавих субъектийн хувьд өөр хоорондоо ялгаатай байна.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний 2 төрөлд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх,

эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг тусган хэрэгжүүлж байгааг харж болно.

Дэлхий дахинд гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхэд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг оновчтой төлөвлөн хэрэгжүүлэх арга замыг сүүлийн жилүүдэд онцолж байгаа билээ.

	Аймаг, нийслэл, сум дүүргийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө	Байгууллага, аж ахуйн нэгжийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө
Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөө	Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлд заасан бүтцийн 5 болон бүтцийн бус барга хэмжээг хэрэгжүүлэх асуудал хамаарна. Орон нутгийн гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий болон нарийвчилсан үнэлгээний тайланд тусгасан зөвлөмжийн дагуу: Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах үйл ажиллагаанд шаардагдах зардал Хүрэх үр дүн Шалгуур үзүүлэлт Хэрэгжүүлэх хугацаа Хариуцах байгууллага, албан тушаалтныг тусгана.	Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний тайланд тусгасан зөвлөмжийн дагуу: Ажилтан, албан хаагчдад гамшгаас хамгаалах бэлэн байдлыг хангах Мэдлэг, дадлага олгох арга хэмжээг тусгана.

Хүснэгт 2: Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөнд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг хэрхэн төлөвлөх тухайд:

Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг оновчтой төлөвлөхийн тулд бүх шатны гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний үр дүн ихээхэн нөлөөлдөг. Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ хэрхэн бодитой хийгдсэнд тулгуурлан

гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөх асуудал өөр хоорондоо шууд хамааралтай болж байгаа юм.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ:

⁵“Бүтцийн арга хэмжээ” гэж барилга байгууламж, объект, зам, гүүр зэрэг дэд бүтэц, биет зүйлийн аюулгүй болон гамшигт тэсвэртэй байдлыг хангах арга хэмжээг ойлгоно.

⁶“Бүтцийн бус арга хэмжээ” гэж хууль тогтоомж, дүрэм, журам, заавар, стандартыг мөрдөх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах ажиллагааг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, сургалт, сурталчилгаа зохион байгуулах болон бусад арга хэмжээг ойлгоно.

МОНГОЛ УЛСЫН ШАДАР САЙДЫН 2018 ОНЫ 120 ДУГААР ТУШААЛ

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ нь гамшгаас хамгаалах менежментийн гамшгийн өмнөх үе шатад хамаарах ба гамшгийн эрсдэлийн менежмент, гамшгийн эрсдэлийг үнэлэх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн болон бүтцийн бус арга хэмжээг дотроо агуулна.

Эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээ нь 2 үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэгтэй:

1. Бүтцийн арга хэмжээ: Энэ нь инженер техникийн оновчтой шийдэл, тэсвэртэй барилга байгууламж, үерээс хамгаалах далан, хөрсний нуралтыг багасгаж, хөрс бэхжүүлэх зорилго бүхий ургамалжуулуут хийх зэрэг үйл ажиллагааг хамарна.

2. Бүтцийн бус арга хэмжээ: Үүнд барилгын код, газар ашиглалтын төлөвлөлтийн хууль болон эдгээр хуулийг хэрэгжүүлэх, судалгаа, үнэлгээ, мэдээллийн нөөц болон олон нийтэд мэдээлэл хүргэх хөтөлбөрүүд ордог.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ:

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ нь инженерийн шийдлийг хэрэглэж бодит нөхцөл байдлыг өөрчлөх эсвэл шинээр барьж байгуулах замаар эрсдэлийг бууруулахад чиглэсэн ажиллагаа юм.

Эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ тухайн гамшгийн эрсдэлийн магадлал ба хор уршгийг бууруулахад чиглэсэн хийх бүтээц, инженерийн арга ажиллагааны зарим хэлбэрийг эсвэл

механик өөрчлөлт, сайжруулалтыг авч хэрэгжүүлэх хэрэгцээгээр тодорхойлогдоно.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээнд дараах арга хэмжээнүүд хамаарна. Үүнд:

– Нийтийн түр хоргодох байрыг байгуулах

– Хаах, өөрчлөх, тогтоох системийг барих

– Илрүүлэх систем бий болгох

– Газрын гадаргууг хувиргах

– Аюулыг зайлуулах систем барих

– Орших байх аюулгүй байдлыг

хангах дэд бүтцийг нөөцлөх

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн бус арга хэмжээ:

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ нь инженерийн шийдэл хэрэглэхгүйгээр байгалийн үйл явц ба хүний зан төлөвийг өөрчлөх замаар эрсдэлийн магадлал, үр дагаврыг бууруулахад чиглэгдэнэ.

Бүтцийн бус арга аюулыг бууруулах арга хэмжээ нь “хүмүүс байгальтай зохицох” арга барилаар илэрхийлэгдэнэ. Эдгээр арга хэмжээ нь санхүүгийн болоод технологийн нөөц бага шаарддаг гэдэг утгаараа хэрэглэхэд илүү хялбар юм.⁷ Олон төрлийн арга хэмжээ байдаг ч эдгээр нь дараах ерөнхий ангилалд хуваагдана. Үүнд:

– Зохицуулалт хийх

– Хүн амд мэдлэг, боловсрол олгох

– Бүтцийн бус хувиргалт хийх

– Хүрээлэн буй орчинд хяналт тавих

– Зан төлөвийг өөрчлөх

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний бүтцэд хийсэн шинжилгээ:

Монгол Улсын Шадар сайдын 2018 оны 120 дугаар тушаал “Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг боловсруулах заавар”-ын дагуу төлөвлөгөө боловсруулахад ямар давуу болон сул тал байна, мөн оновчтой хэрэгжүүлэхэд нөлөөлж байгаа таатай нөхцөл буюу боломж, таагүй нөхцөл буюу аюул байгааг

⁷Сэржмядаг, Д. Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс. Уб., 2017. 71 дэх тал.

тодорхойлох зорилгоор SWOT шинжилгээ хийв.

SWOT шинжилгээ нь шийдвэр гаргах дүн шинжилгээний үндсэн хүрээг

тогтоож өгөх ч энэ нь хүчин зүйлсийн ач холбогдлыг шинжлэх эсвэл хүчин зүйлсэд хамаарах шийдвэрийн хувилбаруудыг үнэлэх арга замыг агуулдаггүй.⁸

Хүчин зүйлүүд	Давуу тал	Сул тал
Боломж	Бүх шатны гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг оновчтой төлөвлөн хэрэгжүүлэх нь гамшгаас хамгаалах төлөвлөлт сайжрахад онцгой түлхэц болно. Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг амжилттай хэрэгжихэд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлсийг дэмжих бүх талын эрх зүйн зохицуулалт, санхүүжилтийг сайжруулах хэрэгтэй. Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлан бүтцийн арга хэмжээг /инженерийн шийдлийг хэрэглэж бодит нөхцөл байдлыг өөрчлөх эсвэл шинээр барьж байгуулах/ оновчтой төлөвлөснөөр учирч болзошгүй хохирлын хэмжээг бууруулна. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх, хянах үйл явцыг илүү тодотгож өгөх.	Бүх шатны Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө цаасан дээр буусан байдаг ч төлөвлөгөөний дагуу дадлага, сургалт хийх, түүний хэрэгжилт, үр дүнд хяналт тавих үйл ажиллагаа нь дутмаг байна. Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөнд бүтцийн болон бүтцийн бус арга хэмжээг тусгасан байдаг ч хэрэгжүүлэх явцад төдийлөн анхаарахгүй байна. Гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий болон нарийвчилсан үнэлгээг чанартай сайн гүйцэтгэж, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөнд ашиглахгүй байна. Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг эрсдэлийн үнэлгээ болон гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөтэй уялдуулах хэрэгцээ шаардлага өндөр байна.
Аюул	Томоохон хэмжээний аюулт үзэгдэл, осол тохиолдсон үед бүх шатны гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө нь тэр нөхцөл байдлыг даван туулах бүх төрлийн арга хэмжээг тусгасан удирдлагын баримт бичиг байна. Олон нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдал үүсэхэд удирдлагын баримт бичигт заасны дагуу оролцогч талууд өөр өөрсдийн чиг үүргийг ухамсарлан ажиллах нь зүйтэй. Эрх зүйн орчныг сайжруулах, ашиглах.	Г.А.Лейер “Төлөвлөгөө нь удирдлагын баримт бичгийнхээ хувьд хэчнээн сайн байлаа ч түүнд жинхэнэ үнэ цэнийг зөвхөн хэрэгжилт нь тодорхойлно” ⁹ гэж хэлсэн байдаг. Иймээс бүх шатны гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө сайн төлөвлөгдсөн байлаа ч үйл явцыг нь хянаж хэрэгжилтийг хангуулж байхгүй бол зүгээр цаас төдий зүйл болох юм. Гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлаж боловсруулаагүй төлөвлөгөө нь үйл ажиллагааны хувьд зөрөөтэй санхүүгийн хувьд хохирол их учруулна.

Хүснэгт 3. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний бүтцэд хийсэн SWOT шинжилгээ:

Дээрх SWOT шинжилгээнээс харахад гамшгийн эрсдэлийн ерөнхий болон нарийвчилсан үнэлгээг гамшгийн төрөл тус бүрээр нарийвчлан хийж, эрсдэлд суурилсан төлөвлөлтийг үе шаттай хийх, урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагааг гамшгаас хамгаалах төлөвлөлттэй уялдуулахгүй байна. Мөн эрх зүйн орчныг сайжруулах, хэрэгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага байна.

Мөн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд оролцогч талуудын хамтын ажиллагааг тодотгох дадлага, сургалтыг тогтмол хийх бэлэн

байдлыг сайтар хангаж төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих үйл ажиллагааг эрх зүйн хувьд онцлон тусгах шаардлагатай.

Дүгнэлт

Дэлхий нийтээр гамшгаас хамгаалах менежментийн гамшгийн болон гамшгийн дараах үе шатуудад арга хэмжээнүүдийг зохион байгуулахаас илүүтэй гамшгийн өмнө буюу гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг оновчтой төлөвлөн, хэрэгжүүлэхэд илүү анхаарал хандуулж байна.

⁸Алтангэрэл, Д. Даш, П. Сэржмядаг, Д. Чимэдцэрэн, П. нарын. Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги. дам эшлэв. Уб., 2020. 254 дэх тал.

⁹Цэдэв, П. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөлт. Уб., 2018. 19 дэх тал.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠠᠯᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤ

Монгол орны хувьд газар зүйн байршил, хүн ам, хөгжлийн хувьд харьцангуй томоохон хэмжээний аюулт үзэгдэл, осол болох нь ховор ч сүүлийн жилүүдэд суурин иргэншилтэй амьдрал, буруу хот төлөвлөлт, хүн амын нягтаршлаас үүдэн гарах гамшиг, ослын тохиолдол ихсэж байна. Иймээс гамшгийн эрсдэлийг тооцсон оновчтой төлөвлөгөө зайлшгүй хэрэгтэй.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөг оновчтой боловсруулж, хэрэгжүүлэх нь гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийн өнөөгийн байдалд ихээхэн ач холбогдол өгнө.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний 2 төрөлд гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг тусгаж өгдөг.

Аймаг, нийслэл, сум дүүргийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөө болон байгууллага, аж ахуйн нэгжийн гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний 3 дугаар бүлэгт Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээний тайланд тусгасан зөвлөмжийн дагуу энэхүү төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардал, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх хугацаа, хариуцах байгууллага, албан тушаалтныг тусгаж жил бүр төлөвлөнө гэж заасан байдаг.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ нь бүтцийн бус арга хэмжээнээс илүүтэй санхүүгийн эх үүсвэр шаарддаг. Тухайн газар орон байгууллагын эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлан инженерийн шийдлийг хэрэглэж бодит нөхцөл байдлыг өөрчлөх эсвэл шинээр барьж байгуулах зүйлс хамаарах тул их хэмжээний санхүүгийн дэмжлэг хэрэгтэй. Гамшгийн төрөл, тоо давтамж, тохиолдох магадлалыг үндэслэн хэрэгцээ шаардлагатай бүтцийн арга хэмжээнд мөнгө зарах нь гамшгийн үед болон гамшгийн дараа учрах хохирлыг багасгаж чадна.

Харин бүтцийн бус арга хэмжээний тухайд байгалийн үйл явц ба хүний зан төлөвийг өөрчлөх замаар төлөвлөгдөх арга

хэмжээ ба бүх нийтийн оролцоо тэдгээрийн мэдлэгийг дээшлүүлэх арга замыг оновчтой төлөвлөхөд оршино.

Гамшгаас хамгаалах төлөвлөгөөний салбар төлөвлөгөө болох гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, эрсдэлийг бууруулах төлөвлөгөөг илүү боловсронгуй хэрэгцээ шаардлагатай төлөвлөхийн тулд бүх шатны гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээг оновчтой хийх нь бас нэг том шийдэл юм.

Санал

Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 51.2.Төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага тухайн жилийн төсвийн 1.0 хувийг, хуулийн этгээд тухайн жилийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зардлын 1.5 хувиас доошгүй хэмжээний хөрөнгийг гамшгийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээнд төлөвлөж зарцуулна гэж заасан байдаг.

Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах бүтцийн арга хэмжээ нь бүтцийн бус арга хэмжээтэй харьцуулахад их хэмжээний хөрөнгө шаарддаг. Иймд бүтцийн бус арга хэмжээгээр дамжуулан бүтцийн арга хэмжээг онцлох. Өөрөөр хэлбэл олон нийтэд бүтцийн арга хэмжээний тухай мэдлэг олгож түүнд шаардлагатай санхүүгийн эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх хэрэгцээ шаардлага байгааг ойлгуулах хэрэгтэй.

Ашигласан материал

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (2020)
2. Монгол Улсын Шадар сайдын тушаал. (№ 120, 2018)
3. Онцгой байдлын ерөнхий газрын даргын тушаал. (А/388, 2019)
4. Сэржмядаг, Д. Гамшгаас хамгаалах менежментийн үндэс, Уб, 2017.
5. Цэдэв, П. Гамшгаас хамгаалах төлөвлөлтийн үндэс, Уб, 2018.
6. Алтангэрэл, Д. Даш, П. Сэржмядаг, Д. Чимэдцэрэн, П. нар. Гамшгаас хамгаалах бодлого, стратеги. Уб, 2020.
7. Базаррагчаа, С. Гамшгийн эрсдэлийн удирдлага, Бүх шатны гамшгийн эрсдэлийг бууруулах зөвлөл, гамшгаас хамгаалах албадын бүрэлдэхүүнд зориулсан гарын авлага. Уб, 2023.

ҮЕРИЙН ЭРСДЭЛИЙГ ТООЦООЛОХ ХҮЧИН ЗҮЙЛИЙН СУДАЛГАА

FLOOD RISK CALCULATION FACTORS STUDY

Б.Нямцогт* Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Nyamtsogt B. Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, captain

Б.Саранцэцэг Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч, гамшиг судлалын доктор, дэд хурандаа

Sarantsetseg B Head of Disaster center of Research Institute, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant Colonel

*Хариуцлагатай зохиогч: bayalagnyamtsogt@gmail.com

Хураангуй. Сүүлийн жилүүдэд байгалийн аюулт үзэгдэл, тэр дундаа үерийн аюулт үзэгдэл тоо давтамжаар нэмэгдэж байна. Энэ нь улс оронд эдийн засгийн хохирол ихээр үүсэж, тогтвортой хөгжил, хүн амын ядуурал үүсэх гол шалтгаан болоод байгаа билээ.

Үерийн аюулт үзэгдлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх, аврах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох ажиллагаа зохион байгуулахаас өмнө үерийн эрсдэлийг тооцоолох, байгаль нийгмийн хүчин зүйлийн хоорондын хамаарлыг тооцоолох асуудал чухал байна.

Иймд үерийн эрсдэлийг тооцоолох хүчин зүйлийн судалгааг хийж, Нийслэл Улаанбаатар хот орчмын үерийн эрсдэлийн зураглал, аюул, эмзэг байдал, өртөнги, чадавхын асуудлаас гадна үерийн эрсдэлийг үнэлэх загварчлалын аргыг судалж нэвтрүүлэхийг зорьсон.

Abstract. In recent years, the frequency of natural disasters, including floods, has increased. This is the main reason for the country's economic loss, stable development, and poverty of the population.

It is important to calculate the flood risk and calculate the relationship between natural and social factors before organizing measures to reduce, prevent, rescue, and restore the flood hazard.

Therefore, it was intended to conduct a study of factors for calculating flood risk and introduce a modeling method for flood risk assessment in addition to flood risk mapping, danger, vulnerability, opportunity, and capacity issues in the vicinity of the capital city of Ulaanbaatar.

Түлхүүр үг. Гамшиг, үерийн эрсдэл, загвар, эрсдэлийг бууруулах, хот суурин газрын үер

Key words. Disasters, flood risk, models, risk reduction, urban flood.

Үндэслэл

Нийслэл Улаанбаатар хотод сүүлийн жилүүдэд ус дамжуулах хоолой, далан, голын гольдриг өөрчилсний улмаас үер болох магадлал өндөр боллоо. Нөгөө талаар хот төлөвлөлтийн асуудлаас болж ихээхэн хохирол учруулж болзошгүй байна.

2023, 2024 онуудад Улаанбаатар хотод үерийн улмаас үүссэн эдийн засгийн хохирол өсөж байгааг статистик судалгаанаас тодорхой харж болохоор байна. (газар, 2024)

Дэлхийн улсууд мөн адил үерийн эрсдэл нэмэгдэж, үүнээс үүсэх аюул, хохирлыг даван туулж чадахгүй байна. Үүний шалтгаан нь олон янз бөгөөд зарим аюулыг даван туулах аргагүй байгааг бид бүхэн мэдэж байгаа. Гэсэн хэдий ч Улаанбаатар хотын менежментийн олон төлөвлөгөөний дунд үерийн эрсдэлийн менежмент, үерийн эрсдэлийг бууруулах, түүнийг давах туулах чадавхыг тусгасан байдаг. Тухайлбал, Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд үерийн эрсдэлт газрууд, үерийн хамгаалалтын барилга

Улаанбаатар
Дотоод
Хэргийн
Университет

ᠮᠤᠩᠭᠤᠯᠤᠯᠤᠰ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

байгууламжууд, зам талбайн борооны ус зайлуулах шугам сүлжээ зэргийг тусгасан байна. (Хот төлөвлөлт, 2021)

Эдгээр Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд үерийн эрсдэлт газрууд, үерийн хамгаалалтын барилга байгууламжууд, зам талбайн борооны ус зайлуулах шугам сүлжээ тусгагдсан нь давуу талтай боловч цаашид хот суурин газрын үерийн эрсдэлийн менежментэд тулгуурлан үерийн эрсдэлийг нарийвчлан тусгах, аюулын зураглал гаргах, орон зайн, экологийн, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн эрсдэлийг тооцон оруулдаг хэдий ч үер болох эрсдэлт хүчин зүйлийг судлан оруулах зайлшгүй шаардлагатай байна гэж үзэж байна.

Үерийн эрсдэлийн онол, арга зүйг судалж, олон улсын туршлага дээр тулгуурлан, Улаанбаатар хотын үерийн эрсдэлийн өнөөгийн байдлын шинжилгээг хийж, цаашид үерийн эрсдэлийг тооцоолох, үнэлэх загварчлалын аргуудыг нэвтрүүлэх зорилго тавьсан:

Үндсэн хэсэг

Үерийн эрсдэлийг тооцоолох хүчин зүйлийг судлахаас өмнө эрсдэлийг бий болгодог бүрэлдэхүүн хэсгийн талаар тайлбарлая.

Эрсдэлийн бүрэлдэхүүнийг дараах системийн хандлагын үүднээс дараах математик томъёоллоор илэрхийлж болно. (Б.Саранцэцэг, 2023)

$$R = f\{H, E_r, V(H, E_r)\},$$

Энд, R – эрсдэл,

H – аюул

E_r – эрсдэлтэй элементүүд,

$V(H, E_r)$ – аюул болон эрсдэлтэй элементүүдээс хамаарсан эмзэг байдал

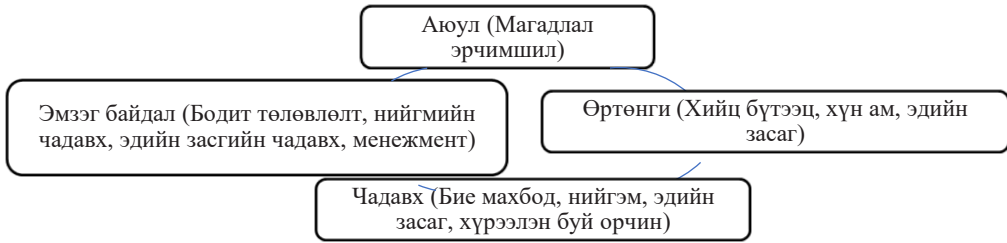
Энэ тэгшитгэлд “аюул” гэдэгт хүний амь нас, эрүүл мэнд, мал, амьтан, эд

хөрөнгө, түүх, соёлын дурсгалт зүйл, хүрээлэн байгаа орчинд хохирол учруулж болзошгүй аюулт үзэгдэл, осол, хүний буруутай үйл ажиллагааг; “эмзэг байдал” гэдэгт аюулд хүн ам, мал амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчин өртөнг и зэргийг гэж тус тус ойлгоно. Арга зүйн хувьд энэ томъёолол болон аюул, эмзэг байдлын ойлголт нь эрсдэлийн ерөнхий томъёоллыг гамшгийн эрсдэлтэй холбох үндэс болно. (Б.Саранцэцэг, 2023)

Дүгнэн үзэхэд эрсдэл гэж ирээдүйд тохиолдох тодорхой бус байдал бөгөөд тухайн тодорхой хугацаа өнгөрөхөд бий болох үр дагаврыг хэлнэ. Иргэд, аж ахуйн нэгж байгууллага, бизнесийн салбар, нийгэм улс оронд ирээдүйд юу тохиолдохыг шууд тодорхойлж чадахгүй гэхдээ таамаглаж болно. Таамаглал нь бодитой болохыг тохиолдож болох магадлалын төвшингөөр л илэрхийлж чадна. Үүнийг үерийн эрсдэлтэй холбож ойлгож ойлгоно.

Түүнчлэн аюул, эмзэг байдлын хоорондын харилцан үйлчлэлээс эрсдэл хамаарахыг гаргасан байна.

Аюул нь аюултай байдлын магадлалаар, өртөнг и нь хийц бүтээц, хүн ам, эдийн засгийн онцлогоор, эмзэг байдал нь бие махбодын, нийгмийн, эдийн засгийн, хүрээлэн буй орчны онцлогоор илэрхийлэгдэх бол гамшгийн эсрэг тэмцэх чадавх нь төлөвлөлт, нийгэм эдийн засгийн чадавхыг удирдах асуудлаар илэрхийлнэ. Гамшгийн аюулыг бууруулах үйл ажиллагааны ихээхэн хэсэг эмзэг байдлыг бууруулахад чиглэнэ. Эмзэг байдлыг багасгах ажиллагааны хувьд хөгжлийг төлөвлөж буй хүмүүс бодитой тодорхой аюулын эмзэг байдлыг үнэлэхэд чиглэгдэнэ. (Б.Саранцэцэг, 2023)

Зураг 1. Гамшгийн эрсдэл Эх сурвалж: (Birkmann, 2007)

Өнөө үед эрсдэл тооцдоггүй эдийн засгийн салбар байхгүй болж байна. Банк, санхүүгийнхэн, үйлдвэрлэл, бизнесийнхэн, малчид, газар тариаланчид, дэд бүтцийнхэн бүгд л эрсдэлийн үнэлгээнд тулгуурлан эрсдэлийн учирч болзошгүй хэмжээ, хор уршиг, үр дагаврыг багасгахад чиглэсэн багц арга хэмжээг төлөвлөж, түүний мөрөөр сэргийлэх, хамгаалахад чиглэсэн ажил, арга хэмжээг хэрэгжүүлэх хандлагатай болж байна.

Үерийн улмаас 1980 оноос хойш дэлхий даяар 1 их наяд гаруй долларын хохирол учирсан бөгөөд нөхцөл байдал улам дордох төлөвтэй байна. Дэлхийн нөөцийн хүрээлэнгийн үерийн эрсдэлд хийсэн дүн шинжилгээгээр 2030 он гэхэд үерт нэрвэгдсэн хүмүүсийн тоо дэлхий

даяар хоёр дахин нэмэгдэх болно. Дэлхий даяарх үерийн эрсдэл, шийдвэрлэх арга замд дүн шинжилгээ хийдэг Дэлхийн нөөцийн хүрээлэнгийн мэдээллээс үзэхэд гол мөрний үерт нэрвэгдсэн хүмүүсийн тоо 2010 онд 65 сая байсан бол 2030 онд 132 сая болж, эрэг орчмын үерт өртсөн хүний тоо 7 сая байсан бол 15 сая хүртэл нэмэгдэнэ, гол мөрний үерийн улмаас сүйдсэн хот суурин газрын эд хөрөнгийн хэмжээ гурав дахин буюу жил бүр 157 тэрбум доллароос 535 тэрбум доллар болж өснө, далайн эрэг орчмын шуурганы давлагаа, далайн түвшний өсөлтөөс болж сүйдсэн хот суурин газрын эд хөрөнгө жил бүр 17 тэрбум доллароос 177 тэрбум доллар хүртэл өсөх болно гэж тооцоолжээ. (Б.Саранцэцэг, 2023)

Зураг 2. Ирэх 60 жилийн хугацаанд эргийн үерийн улмаас учирч болзошгүй хохирол (institute, 2024)

Өртөх хүний тоо, хот суурин газрын өртөх эд хөрөнгийн хэмжээ

Зураг 3. Ирэх 60 жилийн хугацаанд гол мөрний үерийн улмаас учирч болзошгүй хохирол
Өртөх хүний тоо Хот суурин газрын өртөх эд хөрөнгийн хэмжээ

Энэтхэг, Бангладеш, Индонез зэрэг улсууд жил бүр голын болон эрэг орчмын үерт өртдөг. 2030 он гэхэд эдгээр гурван улс жил бүр гол мөрний үерт нэрвэгддэг дэлхийн хүн амын 44%, далайн эргийн үерт нэрвэгдсэн хүн амын 58% нь тус тус нэрвэгдэх магадлалтай гэж тооцоолсон байна. Үерээс хамгаалах дэд бүтцийн тусламжтайгаар голын үерийн эрсдэлд дасан зохицох зардал, үр ашгийг үнэлэх, ингэснээр хөрөнгө оруулалтын үр өгөөжийг өгдөг гэж үзэж байна. Тухайлбал, Энэтхэг, Бангладеш, Индонез зэрэг голын үерт хамгийн олон хүн өртсөн гурван улс голын далан барихад Бангладешийн далан сувгийн дэд бүтцэд зарцуулсан 1 доллар бүр нь одоо байгаа 3 жилийн үерийн хамгаалалтын системээс 2050 он гэхэд 10 жилийн хугацаатай үерийн хамгаалалтын систем рүү шилжих үед хотын өмчид 123 долларын хохирол учруулахаас зайлсхийх ба энэхүү хөрөнгө оруулалт нь 2050 он гэхэд үерийн аюулыг 33%-иас 10% хүртэл бууруулах болно. Энэтхэгт хөрөнгө оруулалт хийснээр 1 доллар бүр нь одоо байгаа 11 жилийн үерийн хамгаалалтын системээс 2050 он гэхэд 25 жилийн хугацаатай үерийн хамгаалалтын систем рүү шилжихэд 248 долларын хохирол учруулахаас зайлсхийх боломжтой. Индонезид хөрөнгө оруулалт хийвэл 1 доллар бүр нь 2050 он гэхэд одоо байгаа 10 жилийн үерийн хамгаалалтын системээс 25 жилийн хугацаатай үерийн хамгаалалтын

систем рүү шилжих үед хотын өмчид 33 долларын хохирол учруулахаас зайлсхийх болно гэж тооцоолжээ. (Б.Саранцэцэг, 2023)

Монгол Улсад 1966 оноос эхлэн барьж байгуулсан далан сувгийн урт 2016 оны байдлаар 130 км-т хүрч, Туул гол, Сэлбэ гол, Улиастайн голыг эргийн хамгаалалтын байгууламжтай болсон хэдий ч 80 орчим хувь нь үндсэн үүргээ гүйцэтгэх боломжгүй өнөө үед цаашид үерийн байгууламжуудыг шинээр төлөвлөж байгуулахад үерийн эрсдэлд суурилсан хохирлын тоон үнэлгээ, үр дүн чухал суурь судалгааны материал ч болох боломжтой юм.

Судалгааны арга зүй.

Үерийн эрсдэлийн үнэлгээний олон аргууд байдаг. Үүнээс UFRM (Urban Flood Risk Mitigation) арга буюу хот суурин газрын эрсдэлийн үнэлгээний аргыг олон улсад өргөн ашиглаж байна.

Мөн үерийн эрсдэлийг тооцоолох Стэнфордын их сургуулийн “Байгалийн капитал” хөтөлбөрийн баг болон бусад мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран боловсруулсан экосистемийн үйлчилгээний хэлбэрүүдийг үнэлж, зураглахад чиглэсэн InVEST загварын “дэд загвар” юм. Үерийн эрсдэлийн үнэлэх iTree, SWMM, HEC-RAS гэх мэт нэлээдгүй загварчлалын аргууд байдаг.

Үер нь цаг уурын болон ус зүйн хүчин зүйлсийн нөлөөллөөс үүсдэг. Ихэнх

тохиолдолд үер үүсэхэд хүний буруутай үйл ажиллагааны хүчин зүйлийн нөлөөллөөс үүсдэг байна. Иймээс үер нь

байгалийн болон хүний хүчин зүйлийн нөлөөллийн үр дүнд үүсдэг аюулт үзэгдэл юм.

Цаг уурын хүчин зүйл	Ус зүйн хүчин зүйл	Байгалийн үерийн аюулыг даамжруулж буй хүний хүчин зүйл
Хур тунадас Хүчтэй салхи, шуурга Агаарын хэм	Хөрсний чийгийн түвшин Газрын доорх ус Гадаргын ууршилтын зэрэг Гадаргын нэвтрүүлэх байдал Сувгийн хэлбэр Усны хагалбарын урсцын давхцал Ус зайлуулах сүлжээний байдал	Газар ашиглалтын зүй зохисгүй (хотжилт, ой устах нь газрын гадаргыг элэгдүүлж) урсцыг нэмэгдүүлэх Үерийн аюултай сав газарт суурьших Өндөрлөг газрын ус зайлуулах систем нь сайн бол нам дор газраа үерт автуулах Уур амьсгалын өөрчлөлт хур тунадасны болон үерийн давтамж, цар хүрээг нэмэгдүүлэх Хотын бичил уур амьсгал хур тунадасны хэмжээг нэмэгдүүлнэ

Хүснэгт 1. Үерийн аюул үүсэхэд нөлөөлөх хүчин зүйл¹

Үерийн эрсдэлийг тооцоолох дараах үндсэн оролтын мэдээг ашигладаг. Үүнд:

Д/д	Оролтын мэдээ	Нэгж
1	Хур тунадасны эрчимжил, хэмжээ	Мм/цаг
2	Газар ашиглалт, газрын бүрхэвч	Raster
3	Хөрсний гидрологийн бүлэг	Raster
4	Биофизикийн үзүүлэлт	CSV
5	Хотын барилгажсан талбай	Shp
6	Хохирлын мөнгөн дүн	CSV

Хүснэгт 2. Оролтын мэдээ

Үерийн эрсдэлийг тооцоолохдоо үндсэн оролтын мэдээн дээр тулгуурлан боловсруулах загвар нь InVEST загварын “дэд загвар” юм. Мөн UFRM загвар нь InVest-ийн бусад загваруудтай хоршин ажиллах бөгөөд харьцангуй бага оролтын мэдээ ашигладгаараа давуу талтай юм. Тус загвар нь гадаргын урсцыг орон зайн хувьд тооцож, үерийн боломжит хэмжээ, дэд бүтэц, инженерийн барилга, байгууламжид учирч болзошгүй хохирлыг мөнгөн дүнгээр тооцдог.

Газар ашиглалтын төрөл, хөрсний шинж чанар бүхий пиксел бүрийн урсцын зузаан Q (мм)-ыг муруйн дугаар (CN)-ын аргаар тодорхойлно.

Урсцын индексийг тооцоход

$$Q_{pi} = (P - \lambda S_{max, i})^2 / (P + (1 - \lambda) S_{max, i}) \text{ хэрвээ } P > \lambda S_{max, i} \text{ бол } Q_{pi} = 0$$

Энд, P -Аадар борооны хэмжээ, мм-ээр,

S_{max} -потенциал хуримтлал, мм-ээр,

λS_{max} -урсац үүсэхэд шаардагдах гүн

$$S_{max} = \frac{2400}{CN} - 254$$

Энд, S_{max} -Муруйн дугаарын томьёо,

CN-газар ашиглалт, хөрсний шинж чанараас хамаарсан эмпирик параметр

$$R_i = 1 - \frac{Q_{p, i}}{P}$$

Энд, R_i -Пиксел тутмын урсцын хэмжээг тооцно

$$R_{m3i} = R_i * P * \text{пиксел. талбай} * 10^{-3}$$

Энд, R_{m3i} - Пиксел бүр дэх урсац хуримтлал

¹www.apfm.info

$$Q_{mzi} = Q_{pi} * \text{пиксел. талбай} * 10^{-3}$$

Энд, Пиксел бүр дэх урсцын хэмжээ, м³ –аар

Потенциал хохирлыг тооцоход:

$$Affected. build_w = E_{b \in B} a(b, W) * d(b)$$

Энд, b -Барилга байгууламжийн талбай,

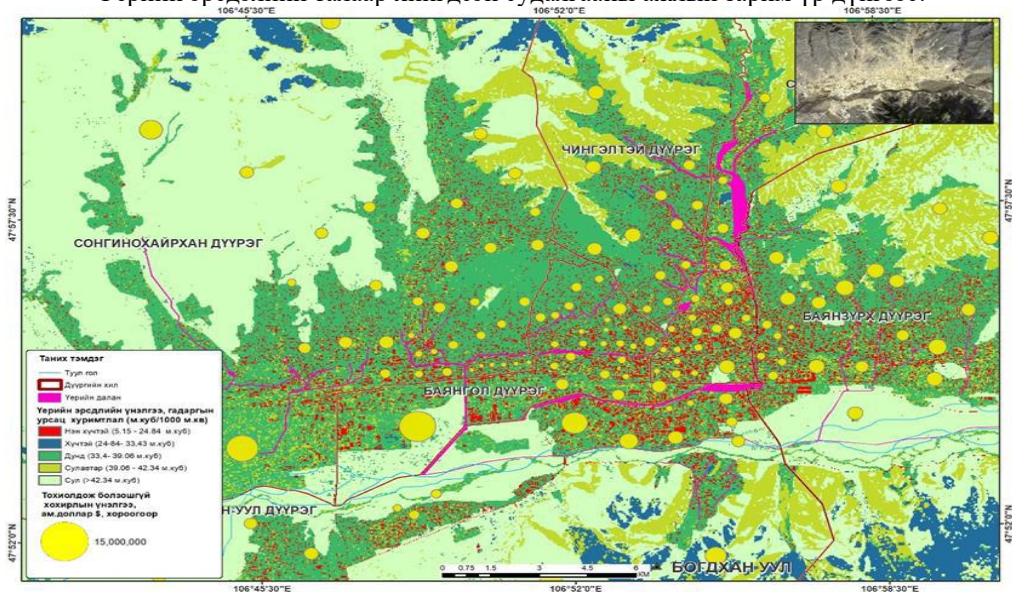
$a(b, W)$ -Тухайн ус хагалбар болон сонгосон газар дахь барилгын талбай,

$d(b)$ -барилгын төрөл бүр дэх хохирлын үнэлгээ нэгж/м²

Улаанбаатар хотын үерийн эрсдэл, үнэлгээг тооцохдоо аадар борооны эрчимжилтийг нэг цагт 24 мм, 50мм, 70 мм, хохирлын хэмжээг 1 ам.доллар /1 м², 4 ам.доллар/1 м², 7ам.доллар/1 м² буюу 3 хувилбараар тус, тус тооцон авч үзлээ.

Дээрх үерийн эрсдэлийн үнэлгээний аргуудаас Улаанбаатар хот орчмын үерийн хэмжээг UFRM (Urban Flood Risk Mitigation) загварыг ашиглаж тооцоолон судалгааг хийхэд эрсдэл бүхий газруудыг зураглан, үүсэж болох хохирлыг мөнгөн дүн, үерийн урсац (м3) болон үерийн усны нийт хэмжээ (м3)-г тооцоход Улаанбаатар хотын төвийн 7 дүүргийн хэмжээнд авч үзвэл Сонгинохайрхан болон Баянзүрх дүүргүүдэд хамгийн өндөр гарсан. (С.Энх-Амгалан, 2023)

Үерийн эрсдэлийн талаар хийгдсэн судалгааны ажлын зарим үр дүнгээс:

Зураг 4. Улаанбаатар хотын үерийн эрсдэл
Эх сурвалж. С.Энх-Амгалан, Ц.Батням хамтарсан төслийн тайлан. 2023.

Дүүрэг	Хур тунадас 30 мм, цаг			Хур тунадас 50 мм, цаг			Хур тунадас 70 мм, цаг		
	Урсац хуримтлал		Үерийн ус (м3)	Урсац хуримтлал		Үерийн ус (м3)	Урсац хуримтлал		Үерийн ус (м3)
	0-1	м3		0-1	м3		0-1	м3	
ЧГД	0.92	2100291.1	100944	0.85	3736755	849150	0.74	4640888	1779379
НЛД	0.90	16342436.9	109811	0.82	32294337	1981174	0.71	42399523	5586194
СХД	0.95	28406381.2	350179	0.89	56115763	3793729	0.80	74625040	9248250
БЗД	0.95	29057257.7	497162	0.89	56312092	5259607	0.80	73659871	12540512
БГД	0.95	543907.6	40437	0.91	963557	253828	0.83	1205903	498436
СБД	0.91	4862143.7	197247	0.83	8783351	1757044	0.73	10981454	3775098
ХУД	0.96	11850072.4	131320	0.92	23503411	1457819	0.85	31444499	3501224

Хүснэгт 3. Хүчтэй аадар борооны дараах урсац хуримтлал, үерийн усны хэмжээ
Эх сурвалж. С.Энх-Амгалан, Ц.Батням хамтарсан төслийн тайлан. 2023.

INVEST-UFRM загварын нэг давуу тал нь үерийн эрсдэлийн орон зайн хувьд тооцож, тоон болон чанарын утгаар илэрхийлдэг. Тухайлбал, Дүүргээр авч үзвэл Сонгинохайрхан дүүрэг хамгийн өндөр хохирол хүлээхээр байна.

Д.д	Дүүрэг	Хэрчигдлийн шигүү (км/км ²)							
		0-3	3-6	6-9	9-12	12-15	15-18	18-21	>21
1	Багахангай дүүрэг	7.4	6.9	14.4	23.4	26.3	16.3	4.8	0.4
2	Чингэлтэй дүүрэг	3.7	7.0	7.1	8.2	28.0	26.9	17.4	1.7
3	Багануур дүүрэг	5.7	10.1	18.0	22.5	21.9	15.5	5.9	0.4
4	Налайх дүүрэг	7.3	13.8	17.9	18.7	17.8	14.7	8.5	1.3
5	Сонгинохайрхан дүүрэг	7.1	6.7	12.0	17.0	20.6	21.2	13.9	1.5
6	Баянзүрх дүүрэг	6.4	8.1	11.5	16.5	19.1	19.9	15.7	2.8
7	Баянгол дүүрэг	1.9	29.1	37.5	20.4	7.5	3.3	0.3	0.0
8	Сүхбаатар дүүрэг	3.7	8.1	10.9	12.2	18.5	27.0	18.6	1.0
9	Хан-Уул дүүрэг	7.4	13.5	17.8	17.0	17.6	16.3	9.3	1.2
Дундаж (%)		5.6	11.5	16.3	17.3	19.7	17.9	10.5	1.1

Хүснэгт 4. Хэрчигдлийн шигүү (км/км²)

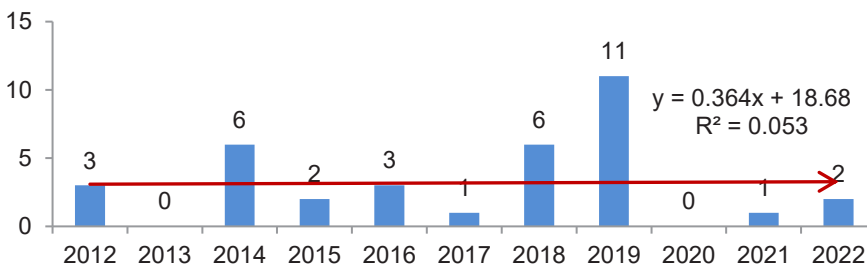
Эх сурвалж. С.Энх-Амгалан, Ц.Батням хамтарсан төслийн тайлан. 2023

Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрийн гуу, жалгаар хэрчигдсэн үзүүлэлт буюу хэрчигдлийн шигүү (км/км²)-ийн үзүүлэлтээр авч үзвэл 12-15 км/км² хэрчигдэлтэй газар нутаг хамгийн өргөн буюу 19.7% тархсан байна.

Судалгааны үр дүн.

Нийслэл Улаанбаатар хотод сүүлийн 10 жилд үерийн тоо буурах хандлага

багатай байна. Огцом өсөлт бий болох аюул харагдаж байна. Нийслэл хот 2012-2023 онд тохиолдсон гамшгийн мэдээллээс харахад нийт 41 үерийн аюул тохиолдсоноос жилд дунджаар 3 удаа тохиолдож байна. Цаашид энэ эрчимжил нь буурахгүй хандлагатай байна.

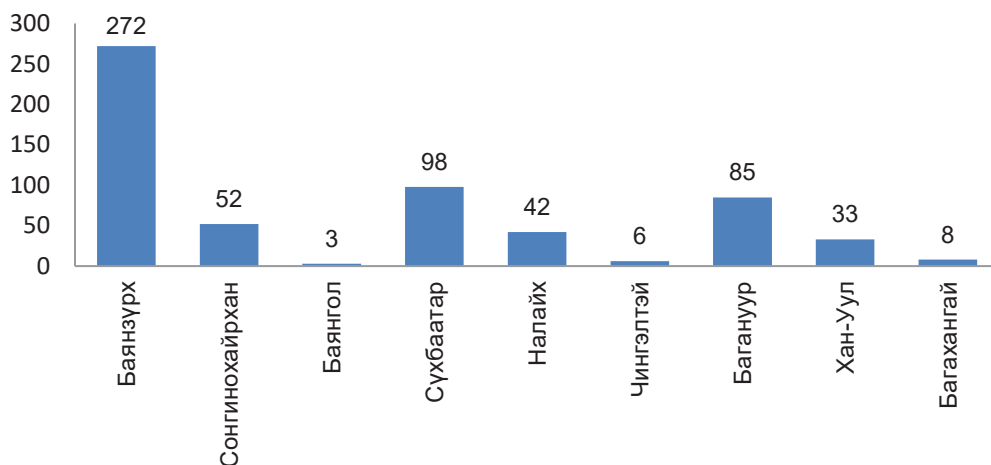
Зураг 5. Нийслэлийн үерийн тохиолдлын тоо /10 жилээр

Эх сурвалж: Онцгой байдлын ерөнхий газар Статист мэдээ Уб., 2023

Мөн ус, цаг агаарын гаралтай аюулт 2012-2022 оны хооронд дараах байдалтай үзэгдэл болох үерийн дуудлага, бүртгэл байгааг дүүргээр ялган харууллаа.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤ

Зураг 6. Нийслэлийн дүүргүүдийн үерийн дуудлагын тоо

Эх сурвалж: Онцгой байдлын ерөнхий газар Статистик мэдээ Уб., 2023

Сүүлийн 10 жилийн үерийн аюул нь нийтдээ 599 удаа тохиолдсон. Үүнийг дүүрэг тус бүрээр харахад хамгийн их үерийн дуудлага бүртгэл Баянзүрх дүүрэг, дараа нь Сүхбаатар, Багануур, Сонгинохайрхан дүүрэг тус тус дараалан орж байна.

Өнөөдөр Улаанбаатар хотын хэмжээнд үер усны аюултай бүс, голын ай сав, үерийн байгууламж орчимд аж төрж буй 2063 нэгж талбар байна. Тэдгээр нэгж талбарын олонх нь зөвшөөрөлгүй бөгөөд болзошгүй аюулаас эрсдэлээс сэргийлж суурьших шаардлагыг үл тоон амьдарсаар олон жил болж байна. Жил бүрийн хаврын улиралд цөөнгүй айл өрх уруйн болон усны үерт автаж, булаг шанд, голын усны халиа дошин үүссэнээс болж хохирол амсдаг.

Үер болох бас нэг нөхцөл нь түүнээс хамгаалах барилга байгууламжийн чадавх, даац билээ. Улаанбаатар хотын үерээс хамгаалах барилга байгууламж, арга хэмжээний талаар авч үзлээ. Хотжих процесс хүчтэй өрнөсөн 1960-аад оноос Улаанбаатар хотын зарим хэсгийг үерээс хамгаалах борооны ус зайлуулах талаар төлөвлөж байсан хэдий ч 1966-1967 оны Туул голын үерийн аюулд өртөж ихээхэн хохирол амсаж сэргээн засварлах ажилд үлэмж хөрөнгө зардал гарсан байдаг. Улаанбаатар хотод 1966 оноос Туул голын далан, 1969 оноос Баруун уулын суваг, Сэлбэ голын үерийн хамгаалалтын далан

байгуулж, ээлж дараатай нэмэгдүүлж өдий хүрсэн байна.

Үерийн эрсдэлийг тооцоолохдоо үндсэн оролтын мэдээн дээр тулгуурлан боловсруулсан харьцангуй бага оролтын мэдээ ашиглаж, гадаргын урсцыг орон зайн хувьд тооцож, үерийн боломжит хэмжээ, дэд бүтэц, инженерийн барилга, байгууламжид учирч болзошгүй хохирлыг мөнгөн дүнгээр тооцох аргачлалыг нарийвчлан авч үзье.

1.1. Хур тунадасны эрчимжил, хэмжээ: Хүчтэй аадар борооны улмаас 1 эсвэл 2 цагийн хугацаанд орох нийт хур тунадасны хэмжээг оруулна. Мөн түүнчлэн сүүлийн 100 жилийн хугацаан дахь хамгийн их тунадасны мэдээг оруулж болдог (Richard et al., 2020). Хур тунадасны эрчимжлийг байгаль, газарзүйн хүчин зүйлээс хамааруулан янз бүрээр авах бөгөөд 35 мм-50 мм бол бол ноцтой, 50 мм-70 мм бол эрчим ихтэй, 70 мм-ээс их бол маш их эрчим ихтэй (Quagliolo, 2021) аадар бороо гэж үздэг. Иймд бид судалгаандаа Улаанбаатар хотод 2016 оны 7-сарын 28 нд буусан аадар борооны хэмжээ (24 мм) болон эрчим ихтэй (50 мм), маш их эрчим ихтэй (70 мм) гэсэн 3 хувилбараар авч үзлээ.

1.2. Газар ашиглалт, газрын бүрхэвч: Газар ашиглалт, газрын бүрхэвчийн давхаргын үндсэн ангиллыг “Монгол орны ландшафт” (Фадееда Н.В, 1990) баримталсан. Дунд орон зайн шийд

бүхий “Ландсат 8” хиймэл дагуулын 130, 131-р замын 26, 27 дугаар мөрний 2022 оны 8-р сарын 1, 26-ний мэдээг ашиглаж “Туслах векторын машин” (Support vector machin)-ий ангиллыг арга ашиглаж газар ашиглалт, газрын бүрхэвчийн ангилал хийсэн. Бид тус ангиллыг радиал суурьт функцийн цөм (Radial basis function kernel)-ийг ашигласан. RBF-нь дараах байдлаар илэрхийлэгдэнэ. Үүнд:

$$K(x, x') = \exp(-\gamma \|x * x'\|^2)$$

Энд, γ -цөм (kernel)-ийн тархалтыг тохируулдаг параметр $\|x * x'\|^2$

Хоёр векторын хоорондох Евклидийн зайн квадрат зэрэг

Сансрын зургийн спектрийн хувьд давхцал бүхий тариалангийн талбайг дижитайз хийх замаар орон зайн мэдээлэлд оруулсан.

1.3.Хөрсний гидрологийн бүлэг тодорхойлох

Хөрсний нэвчилтийн хурдыг буурах дарааллаар нь А, В, С, D гэсэн гидрологийн 4 бүлэгт хуваадаг бөгөөд энэ нь INVEST загвараар гадаргын урсцыг тооцоолоход шаардлагатай параметр юм (Kadaverugu et al., 2022). Судалгааны талбайд тархсан хөрсний хэв шинж нь шавранцар (Loam), хөнгөн шавранцар (Silty loam), элсэнцэр (Sandy loam) механик бүрэлдэхүүнтэй байна (Батхишиг, 2016), (Батхишиг, 2013). Дээрх хөрсний механик бүрэлдэхүүний ангилалд тулгуурлан хөрсний гидрологийн бүлгийн (Ross et al., 2018) тархалтын зураг гаргасан. Суурьшлын бүс орчмын хөрс нь бүтцээ алдаж, өнгөн хэсэгтээ нягтарсан байдаг тул хот орчмын хөрсийг (техносол) “D” бүлэгт авч үзлээ.

1.4.Биофизикийн үзүүлэлт

Код	Газрын бүрхэвч	cn_a	cn_b	cn_c	cn_d	Код	Газрын бүрхэвч	cn_a	cn_b	cn_c	cn_d
1	Элс	77	86	91	94	9	Зам	98	98	98	98
2	Ой		80	87	93	10	Авто зогсоол	98	98	98	98
3	Нуга	30	58	71	78	11	Барилга, байгууламж	77	85	90	92

Биофизикийн үзүүлэлт буюу муруйн дугаар (curve number)-ийг газар ашиглалт, газрын бүрхэвчийн ангилал тус бүрд хэрэглэнэ. Урсцын муруйны дугаар нь хур тунадасны илүүдлээс үүдэлтэй нэвчилт болон шууд урсцыг тодорхойлох эмперик параметр юм (Urban Hydrology for Small Watersheds, 1986). АНУ-ын Хөдөө аж ахуйн хэлтэс (USDA)-ээс гаргасан (Donald E. et al., 2004) гидрологийн хөрсний бүрхэвчийн иж бүрдэлд газар ашиглалтын үүднээс хөдөө аж ахуй, ойн бүс, хот болон суурьшлын бүс гэсэн 3 үндсэн ангиллын хүрээнд гаргасан муруйн дугаар (CN)-ыг ашигласан. Энд, мөн газрын бүрхэвчийн үндсэн ангиллыг ургамал бүрхцийн эзлэх хувиар нь 50%-иас бага, 50%-70%, 75%-иас дээш гэсэн 3 дэд бүлэгт мөн хуваасан. Ургамал бүрхцийг тооцоходоо дараах аргачлалыг баримталсан (Fazel & Abdul, 2010).

$Y =$

$$10.08 + 86.55 * NDVI \quad (2)$$

Энд, Y-Ургамал бүрхэх, NDVI-ургамлын нормчилсон ялгаврын индекс

Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт хөдөө аж ахуй, суурьшлын бүс болон ойн бүс өргөн тархалттай тул 50%-иас доош ургамлын бүрхэцтэй хуурай хээрийг алос палсарын гадаргын өндрийн тоон мэдээ (PALSAR Radiometric Terrain Corrected Low res; Includes Material © JAXA/METI 2007. Accessed through ASF DAAC 11 November 2015., n.d.)-г ашиглаж, гадаргын хэвгийн 5 ангилал (Sprenger, 1978)-д хуваасан (Хүснэгт 4).

МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ
МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ
МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ

4	Торлог (>50%)	48	67	77	83	12	Хээр (00-10)	33	55	68	74
5	Торлог (50-70%)	35	56	70	77	13	Хээр (10-50)	39	61	74	80
6	Өвслөг хээр	49	69	79	84	14	Хээр (150-100)	42	64	77	83
7	Сарьдаг орчим	76	85	59	91	15	Хээр (100-200)	44	66	79	85
8	Тариалан	72	81	88	91	16	Хээр (>200)	45	67	80	86

Хүснэгт 4. Газрын бүрхэвчийн ангилал, муруйн дугаар

5. Хотын барилгажсан талбай

Барилга, байгууламж, гэр, байшин болон зам, авто зогсоолын 332433 объектын орон зайн мэдээллийг 2022 оны 8-р сарын Open StreetMaps (OSM) (*OpenStreetMap Database [PostgreSQL via API]*, n.d.) мэдээллийн сангаас авсан.

6. Хохирлын мөнгөн дүн

Үерийн улмаас бий болсон хохирлыг хэмжээг барилга, байгууламжийн төрөл тус бүрээр гаргах шаардлагатай байдаг. Бид судалгаандаа европын комиссоос гаргасан потенциал хохирлын хэмжээ (European Commission. Joint Research Centre., 2016)-г баримталсан. Потенциал хохирлын хэмжээ ам доллар/1 м² нэгжээр гарах ба Ази тивд дунджаар 111 €/1 м² байна (European Commission. Joint Research Centre., 2016). Бид энэ үзүүлэлтийг үерийн дараах урсцын гүн болон, хохирлыг хүчин зүйл (damage factor) зэргийг харгалзан 1 ам.доллар /1 м², 4 ам.доллар/1 м², 7 ам.доллар/1 м²-аар тооцон үзлээ.

Дүгнэлт, санал

НҮБ-ын Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах газраас 2015 онд Япон улсын Сендай хотноо зохион байгуулсан Дэлхийн бага хурлаас гаргасан “2015-2030 онд Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээ” баримт бичигт гамшгийн эрсдэлийн ойлголт, мэдлэгийг сайжруулах, хөрөнгө оруулалт хийх, гамшгийн эрсдэлийг удирдах засаглал болон бэлэн байдлын чадавхыг бэхжүүлэх, орон нутгийн засаг захиргаа, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх, уур амьсгалын

өөрчлөлтөөс үүдэлтэй гамшгийн эрсдэлийг бууруулах”² үйл ажиллагааг үндсэн чиглэл болгон тусгасны дагуу улс орнууд энэхүү чиглэлийн хүрээнд бодлогоо тодорхойлон үйл ажиллагаагаа чиглүүлэн хэрэгжүүлж, аливаа эрсдэлийг тооцоолох, эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх ажлыг зохион байгуулан ажиллаж байгаа билээ.

Иймд манай улсын тулгамдсан нэг болох үерийн эрсдэлийг бууруулах асуудлыг эрчимжүүлэх нь бидний тулгамдсан асуудлын нэг юм.

Цаашид агаар сансрын зураг болон, цаг уурын мониторингийн цэгүүдийн олон жилийн явцад дүн шинжилгээ хийж Монгол орны үерийн аюулын хүчин зүйл, түүний эх үүсвэр, түүний замналыг харуулсан зураглал зохион, •үерийн аюулын давтамж тархалтын зүй тогтлыг танин мэдэж түүний эрсдэлийг бууруулах, урьдчилан сэргийлэх аргазүйд тулгуурлан үерийн эрсдэлийг бууруулах боломжийг бүрдүүлэн хэрэгжүүлэх боломжтой гэж үзлээ.

Мөн үерийн эрсдэлийн үнэлгээ, тооцоолох арга зүйг дээрх олон улсад ашиглагддаг загварчлалын дагуу боловсруулалтыг хийх хэрэгтэй байна.

Энэхүү судалгааны үр дүнд дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

Гамшгийн нэгдсэн мэдээллийн сан, эрсдэлийн зураг зохиох, аюулт үзэгдлийн давтамжид математик тооцоолол ашиглан загварчлал боловсруулан үерийн эрсдэлийг тооцоолох.

²Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх

дунд хугацааны стратеги. (МУЗГ-ын тогтоол №355, 2017)

Гамшигт өртөх өндөр магадлалтай бүс нутгийн нийгэм эдийн засгийн өнөөгийн төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийх, гамшигт бэлэн байдлыг хангах зөвлөмж боловсруулан хэрэгжүүлэх.

Гамшгийн аюултай бүсэд байрлах ард иргэд, өрх бүрд болзошгүй үерийн аюулын талаар мэдлэг, мэдээлэл олгох, менежмент хийх, гамшгийн эрсдэлийг бууруулах төлөвлөлт хийх, аймаг, сум орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд гамшгийн эрсдэлийг бууруулах талаар тусгах

Ашигласан материал:

1. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги. (МУЗГ-ын тогтоол №355, 2017)

2. Барилга, хот байгуулалтын яам, Барилгын хөгжлийн төв. Улаанбаатар хотын 2040 он хүртэлх хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө. 2021.

3. Birkmann, J. I. Risk and vulnerability indicators at different scales. // www.elsevier.com. 20-31. 2007.

4. institute, W. r. www.wri.org. Татаж үзсэн: 08.25.2024.

5. Quagliolo. Experimental Flash Floods Assessment Through Urban Flood Risk Mitigation (UFRM) Model. Ligurian Coastal Cities: *Frontiers in Water*. 2021.

6. Саранцэцэг, Б. Гамшгийн эрсдэлийн менежмент. Мөнхийн үсэг. 2023.

7. Гамшгийн мэдээлэл. www.1212.mn. Татаж үзсэн: 09.05.2024.

8. nema.gov.mn Татаж үзсэн: 03.27.2024.

9. Энх-Амгалан, С. Байгаль нуурын сав дагуух хот суурин газрын байгалийн нөөцийн чадавх. 2023.

10. Фадееда Н.В, Монгол орны ландшафтын зураг: Монгол орны үндэсний атлас. 1990.

АУУСЫН ХӨГЖЛӨЛТ

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН БҮС НУТГИЙН ГАЗАР ХӨДЛӨЛТИЙН ГОРИМЫН СУДАЛГАА

STUDY OF EARTHQUAKE FRAMEWORK OF UMNOGOVI REGION

Б.Үүрцайх*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахмад

Uurtsaikh B.

Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

*Хариуцлагатай зохиогч: nema.uuree@gmail.com

Хураангуй Бүс нутгийн горимын судалгаа гэдэг нь тус бүс нутагт болсон газар хөдлөлтүүдийн орон зай болон цаг хугацааны хамаарлын зүй тогтлыг хэлдэг. Монгол орны хувьд горимын судалгааны ажлын эхлэл нь 1964-1965 онуудад орон нутагт газар хөдлөлтийг бүртгэх сүлжээ станцууд байгуулагдаж $M=4.0$ -тэй хөдлөлтүүдийг бүртгэх боломж эхэлсэн. Газар хөдлөлтийн горимын судалгаа нь шинжлэх ухааны олон асуудлыг хамардаг бөгөөд үүний дотроос газар хөдлөхүй, голомтод болж буй процессыг судлахад онцгой байр суурийг эзэлдэг. (И. Балжинням, 1975)

Тус судалгааны ажлаар Өмнөговь аймаг орчмын бүс нутагт болж буй газар хөдлөлтийн идэвхжил болон давтагдлыг тооцоолон гаргана. Мөн судлагдсан идэвхтэй хагарал орчмын идэвхжил давтагдлыг тодорхойлоход оршино.

Abstract: A regional mode study refers to the spatial and temporal pattern of earthquakes occurring in a region. For Mongolia, the beginning of mode research began in 1964-1965, when a network of earthquake recording stations was established in local areas, and earthquakes with $M=4.0$ could be recorded. The study of earthquake mode covers many scientific issues, among which the study of ground movement and the processes taking place at the epicenter has a special place. (I. Balzhinyam, 1975)

Through this research, the activity and frequency of earthquakes in the region around Umnogov province will be calculated. It is also to determine the frequency of activity around the studied active fault.

Түлхүүр үг: Идэвхжил, давтамж, горимын судалгаа, хагарал

Keyword: Activity, Frequency, Mode Studies, Cracks

Үндэслэл

Энэхүү судалгааг хийснээр тухайн нутаг дэвсгэрийн газар хөдлөлийн явц хэр байгааг харуулах, газар хөдлөлтийн түр зуурын болон удаан хугацааны зүй тогтлыг тодорхойлохын зэрэгцээ хүчтэй газар хөдлөлтийг таамаглах зэрэг асуудалд тус дөхөм болдог. Өөрөөр хэлбэл судалгаа хийж буй бүс нутаг бүрийн хувьд газар хөдлөлийн идэвх болоод горимын үндсэн параметруудийг тодорхойлдог. (И. Балжинням, 1975)

Ингэснээр бүс нутгийн газар хөдлөлтийн давтамжийг судалснаар тухайн нутаг газар хөдлөлтийн эрсдэлийг бууруулах арга хэмжээг зохион байгуулах

боломж бүрдэнэ гэж үзэн энэхүү судалгааны ажлыг бичлээ.

Өмнөговь аймгийн бүс нутгийн газар хөдлөлтийн горимын судалгааг 1900 оноос 2016 он хүртэлх мэдээллийн сан ашиглан хийж идэвхжил болон давтамжийг тодорхойлов.

Онолын үндэс. Тухайн бүс нутгийн газар хөдлөлийн идэвхжилт болон давтагдалтын хугацааг түүний хүч ба газар хөдлөлтийн тоонд дүн шинжилгээ хийх замаар тогтоох боломжтой байдаг. Давтагдалтын хамаарал нь тухайн сейсмик долгионы далайцын динамик ангиллаар (M) тодорхойлогдсон газар хөдлөлтийн тооны логарифм утгын шулуун хамаарал юм. Давтагдалтын графикийн налалтын

өнцөг b утга нь сул ба хүчтэй хөдлөлүүдийн хоорондын харьцааг тодорхойлох өөрөөр хэлбэл тухайн бүс нутгийн хүчдэл хуримтлагдах нөхцөлийг тодорхойлдог бөгөөд сейсмотектоник хөдөлгөөний төрлөөс хамаарна. (С.Д.Хилько, 1985) Давтагдалтын графикийн a утга нь газар хөдлөлтийн идэвхжилтийн зэргийг харуулна. Дээрх илэрхийллийг томъёолбол:

$$\text{Log}(N) = a - bM$$

Энд: N – газар хөдлөлтийн тоо, M – магнитуд.

(Гутенберги-Рихтерийн хууль)

Томъёоллыг ашиглан идэвхжил, давтагдлыг тодорхойлно.

Мэдээллийн сан бүрдүүлэлт

Өмнөговь аймгийн бүс нутаг болох ХӨ 40.588468 ЗУ 98.494032, ХӨ 46.177582, ЗУ 109.060924 талбайг сонгож авч судалгааны ажлыг хийж гүйцэтгэсэн болно. Нийт 1900 оноос 2016 оны нийт 116 жилийн 34112 хөдлөлт бүртгэгдсэн. Үүнд:

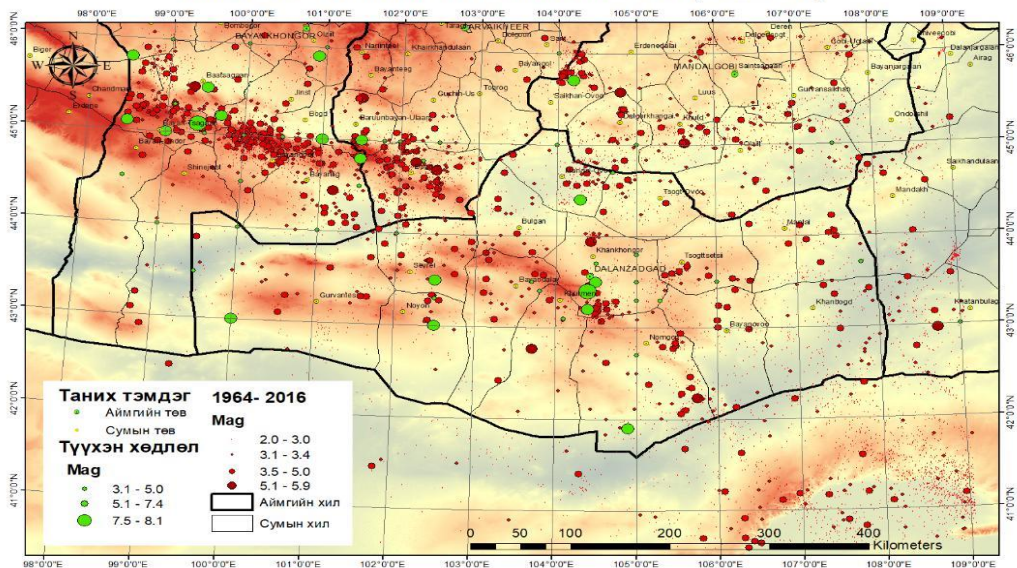
- 1900 оноос 1964 оны хоорондох 88 хөдлөлт,

- Багажийн үеийн 1964 оноос хойш 2016 оны хоорондох 34024 хөдлөлтийг ашиглан судалгааны ажлаа хийж гүйцэтгэсэн.

Өмнөговь аймаг орчмын хүчтэй газар хөдлөлтийн голомтот бүсүүд

Өмнөговь аймгийн Гурвантэс сумын нутагт оршдог Тост, Нэмэгтийн уул, Ноён сумын нутагт орших Ноён богд уул, Булган Ханхонгор, Хүрмэн сумын нутагт орших Говь гурван сайхан уул, Үнэгтийн хяр, Хан-Уул, Номгон сумын нутагт орших Буурын хяр, Манлай сумын нутагт орших Жавхлант хайрхны бүс нутаг, Мандал-Овоо Цогт-Овоо сумдын нутагт орших Алгүй улаан цав, Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэрт байрлах Цэций уул зэрэг газрууд нь газар хөдлөлтийн голомттой газруудаар нэрлэж болно.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН СЕЙСМШЛИЙН ЗУРАГ (1900- 2016)

МОНГОЛЫН ИРГЭД
ДЭМЖЛЭХ
ХАМГААГАХ
МОНГОЛ

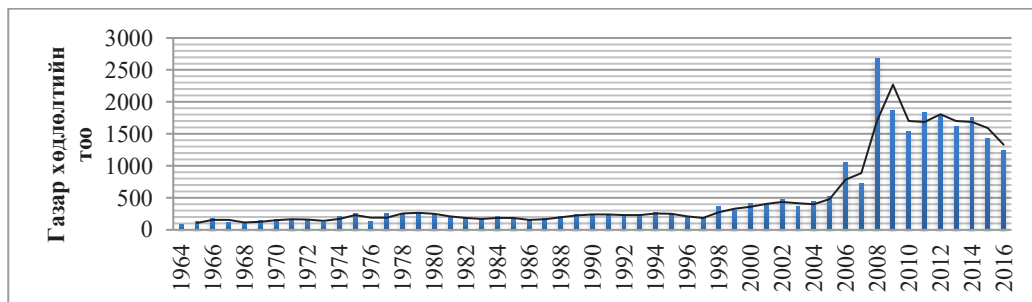
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

Зураг 1 Өмнөговь аймгийн Газар хөдлөлтийн сейсмишлийн зураг 2 магнитудаас дээш хүчтэй хөдлөлийн мэдээлэл. Ногоогоор 1900-1964 оны түүхэн хөдөлтүүд. Улаанаар 1964-2016 оны газар хөдлөлтийн хөдөлтүүдийг тэмдэглэсэн

Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрт болсон газар хөдлөлтийн тархалтын зургаас харахад Даланзадгад сумаас өмнө болон баруун өмнө зүгт 100 км дотор Үнэгтэй хагарал, Буурын хярын хагарал, 500км дотор Говь Алтайн хагарал гэх мэт олон тооны хүчтэй хөдлөлтөөс үүссэн хагарлууд судалгааны талбайд байгаа нь өнөөг хүртэл сул хөдлөлтийн идэвхжил

ажиглагдсаар байгаа нь аюул учруулж болохуйц эх үүсвэрүүдийн нэг юм. Тухайн бүс нутгийн газар хөдлөлтийн голомтын голомтын бүсүүдийг түүхэн сейсмишил болон бүс нутгийн хагарлын нөхцөлүүдээр тодорхойлдог.

Тухайн бүс нутагт 1964 оноос хойш бүртгэгдсэн 2 магнитудаас дээш газар хөдлөлтийг оноор харуулбал:

Зураг 2 Өмнөговь аймгийн бүс нутгийн 2 магнитудаас дээш газар хөдлөлтийн тоо

Өмнөговь аймгийн бүс нутагт болсон түүхэн хүчтэй хөдлөлтүүд

Өмнөговь аймгийн бүс нутагт болсон хамгийн хүчтэй хөдлөлт нь 1903 оны 02 сарын 01 өдрийн 09 цаг 34 минут 30 Хүрмэн сумын нутагт Үнэгт гэдэг газар аймгийн төв Даланзадгадаас баруун өмнө зүгт 20 км орчим болсон 7.5 магнитудтай бүртгэгдсэн.

Судалгааны талбай орчимд ажиглагдсан хүчтэй газар хөдлөлт нь

50км –ийн бүс нутагт болсон хүчтэй газар хөдлөлт нь:

-1903 оны 02 сарын 01 өдрийн 09 цаг 34 минут 30 секундэд Хүрмэн сумын нутагт Үнэгт гэдэг газар аймгийн төв Даланзадгадаас баруун өмнө зүгт 30 км т 7.5 магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт болсон. Газрын гадаргад 20 км хагарал үүссэн. Даланзадгадаас 18 км орчим зайд

-1960 оны 12 сарын 03 ны өдрийн 04 цаг 24 минут 14 секундэд Номгон сумын нутагт Буурын хяр хэмээх газар 6.7 магнитудын хүчтэй хөдлөлт ажиглагджээ. Тухайн газарт 18 км газарт хагарал үүссэн. Энэхүү хөдлөлтийн дараах давталтууд

олноор бүртгэгдсэн. Даланзадгадаас 40км орчим зайд

-2011 оны 08 сарын 26-ны 18 цаг 29 минут 45 секундэд Өмнөговь аймгийн Ханхонгор сумаас хойшоо 18 км-т магнитуд нь 5,8-тай газар хөдлөлт болсон байна. Даланзадгадаас 41 км орчим зайд

100км –ийн бүс нутагт болсон хүчтэй газар хөдлөлт нь:

-1975 оны 12 сарын 08 нд 16 цаг 26 минут 30 секундэд солиболцолд Мандал-Овоо сумаас баруун зүгт 58 км 5,7 магнитудын хүчтэй хөдлөлт болсон. Энэ нь Даланзадгадаас 124 км орчимд

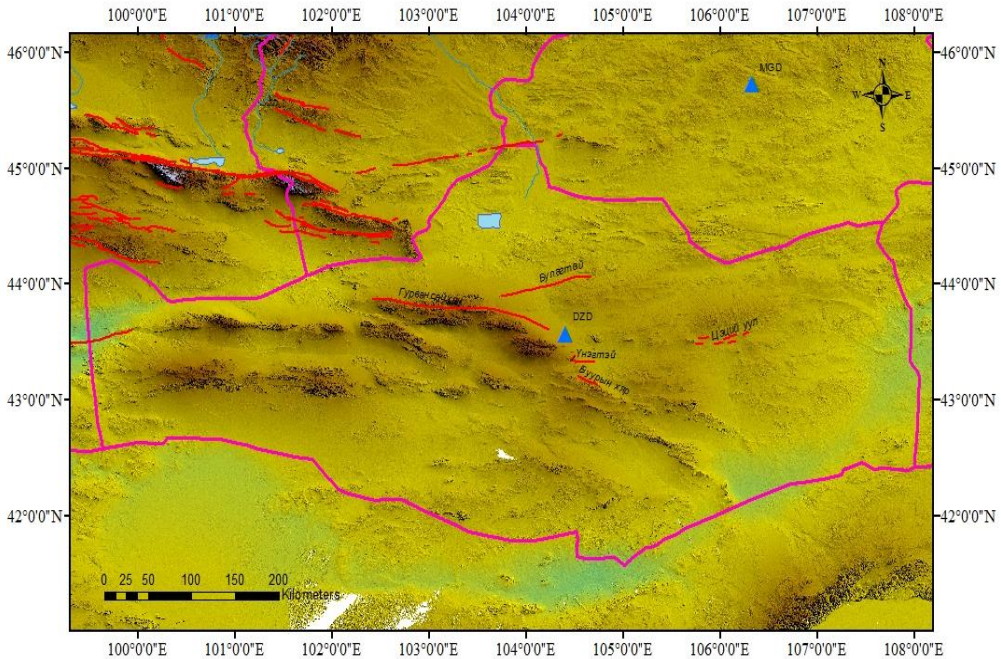
-2012 оны 02 сарын 04 ны 04 цаг 04 минут 33.8 секундэд Баян-Овоо сумаас баруун урд зүгт 81 км ийн зайд 5.3 магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт болсон. Энэ нь Даланзадгад сумаас 180 км орчим зайтай

-2005 оны 07 сарын 07 ны 14 цаг 12 минут 08 секундэд Өмнөговь аймгийн Хүрмэн сумаас баруун тийш 63 км, Даланзадгадаас 105 км 5.6 магнитудын хүчтэй хөдлөлт болсон. (ООГХ, Үндэсний мэдээллийн төв, 2019)

Өмнөговь аймгийн бүс нутгийн идэвхтэй хагарлууд

Өмнөговь аймгийн бүс нутагт газар хөдлөлтөөс үүссэн хагарлуудыг дурдвал: Хүрмэн сумын нутаг дэвсгэрт Үнэгтэйн хагарал салбарласан 4 км, 10 км үргэлжилсэн 2 хагарал, Номгон сумын

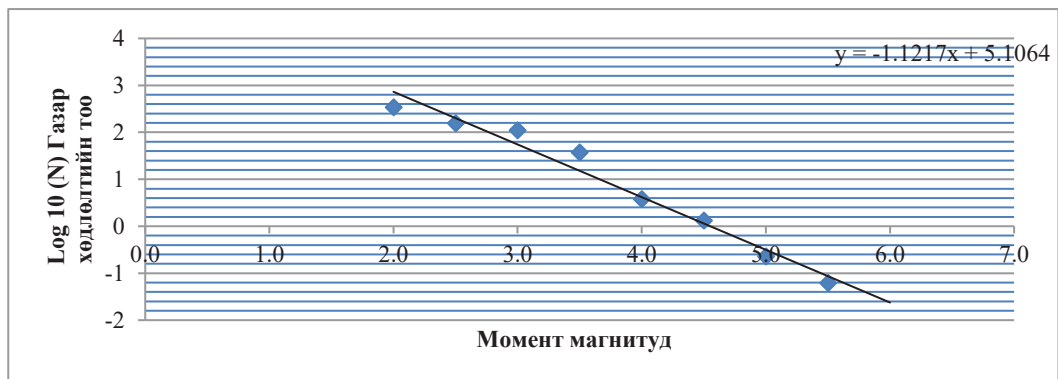
нутаг дэвсгэрт Буурын хярын 18 км үргэлжилсэн, Ханхонгор сумын нутагт Булагтай 77 км үргэлжилсэн, Цогтцэций сумын нутаг дэвсгэрт Цэций уулын 45 км үргэлжилсэн хагарлууд үүссэн. Үүнээс гадна Говь гурван сайхан ууланд судлагдаагүй олон тооны хагарлууд байдаг.

Зураг 3. Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэр дахь идэвхтэй хагарлууд

Үр дүн Судалгааны талбайд болсон нийт 34112 газар хөдлөлтөөс 2 магнитудаас дээш 5.5 магнитудаас дооших ($2 < M_w < 5.5$) хүчтэй газар хөдлөлтийг сонгон авч

(Хүчтэй хөдлөлтийн дараах үйлчлэлээр үүссэн хөдлөлийг оруулаагүй) Гутенберг-Рехтирийн хуулиар тодорхойлоход

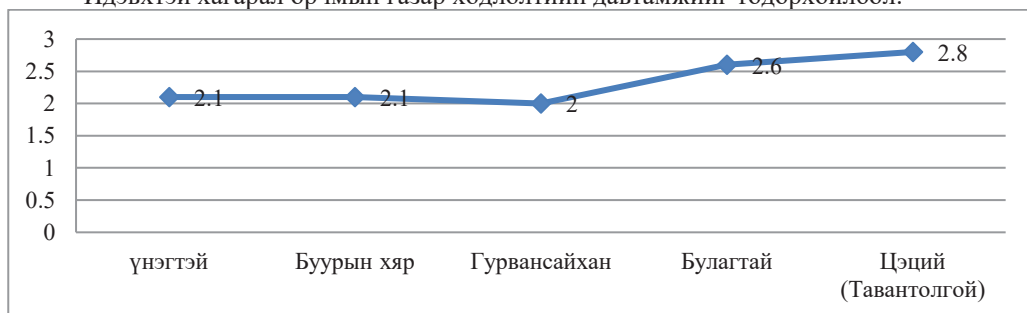

Зураг 4. Судалгааны талбайд хамрагдах газар хөдлөлтийн тоо ба хүчний хамаарал (Хүчийг момент магнитудаар-Mw)

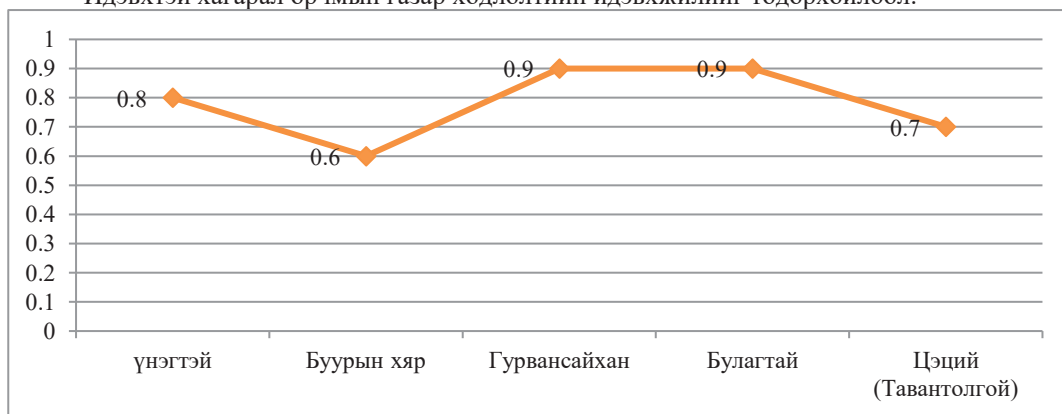
магнитуд-давтамжийн утгыг өндөр идэвхжилттэй болохыг харуулж тодорхойлоход газар хөдлөлтийн байна. Мөн тухайн бүс нутгийн идэвхтэй идэвхжилт нь $a=1.1$ ба давтагдал нь $b=5.1$ хагарлын орчим газар хөдлөлтийн байна. Энэ нь бүс нутаг хүчтэй газар хөдлөлтийн давтамжаас хамааралтайгаар идэвхжил давтамжийг тодорхойлоход

Хагарал	a	b	Нийт газар хөдлөлтийн тоо	Тооцоонд ашиглагдах хамгийн бага магнитуд	Тооцоонд ашигласан хамгийн их магнитуд
Үнэгтэй	0.8	2.1	207	2.0	4.7
Буурын хяр	0.8	2.1	288	2.0	4.6
Гурвансайхан	0.6	2.0	365	2.0	4.7
Булагтай Ханхонгор	0.9	2.6	3097	2.0	4.0
Цэций	0.9	2.8	766	2.0	4.0

Хүснэгт 1 Судалгааны талбайд орших идэвхтэй хагарал орчмын идэвхжил давтамж Идэвхтэй хагарал орчмын газар хөдлөлтийн давтамжийг тодорхойлбол:

Зураг 5 Хагаралын орчим хамрагдах хагарлын орчмын давтагдал Идэвхтэй хагарал орчмын газар хөдлөлтийн идэвхжилийг тодорхойлбол:

Зураг 6. Хагарлын орчим хамрагдах хагарлын орчмын идэвхжил

Дүгнэлт

Тухайн бүс нутагт болсон хүчтэй газар хөдлөлт түүний давтан газар

хөдлөлтүүд, газар хөдлөлт бүртгэх станцын техник технологийн шинэчлэл зэргийг харгалзан үзэж Газар хөдлөлтийн идэвхжил (a утга), хүчтэй газар хөдлөлтийн давтагдал (b утга)-ын утгуудыг тооцоолон үзэхэд идэвх болон давтагдал нь огцом өөрчлөлтгүй хэвийн түвшинд явагдсан нь харагдаж байна. Харин 1903-2016 оны хугацааны мэдээллээр тухайн бүс нутгийн газар хөдлөлтийн горимыг үнэлэх боломжтой гэж үзэж байна.

Магнитуд давтамжийн утгыг тооцож үзэхэд газар хөдлөлийн давтагдалт нь 1.1 байгаа нь энэхүү бүс нутагт хүчтэй хөдлөлт болох магадлалтай мөн идэвхжилт нь их буюу 5.1 байна.

Өмнөговь аймгийн газар хөдлөлтийн давтагдалт $b=1.1$ байгаа нь энэхүү бүс нутагт хүчтэй газар хөдлөлт тохиолдох магадлалтай боловч идэвхжилт их буюу $a=5.12$ байна. Энэ нь газар хөдлөлтийн давтамжаас хамааралтайгаар өндөр идэвхжилтэй болохыг харуулж байна.

Судалгааны ажлаар нийт бүс нутгийн хэмжээнд тодорхойлохоос гадна бүс нутагт байрлах хагарал бүрийн орчим газар хөдлөлтийн идэвхжилт болон давталтыг тодорхойлов. **Өмнөговь аймгийн бүс нутагт 5.5 магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт 15 жилд, 6 магнитудын хүчтэй газар хөдлөлт 40 жилд болох магадлалтай гэж үзэв.**

Ашигласан материал:

- 1.Балжинням, Д. Монголын газар хөдлөхүй. УБ., 1975.
- 2.ООГХ. Улаанбаатар хотын бичил мужлалын зураглал хийх тайлан. 2014.
- 3.ООГХ. Дорноговь аймгийн Газар хөдлөлтийн аюулын үнэлгээ. УБ., 2017.
- 4.ООГХ. “Таван Толгой – Цахилгаан Станц”-ын газар хөдлөлийн аюулын үнэлгээ төсөл. 2019.
- 5.ООГХ. Үндэсний мэдээллийн төв. 2019.
- 6.Хилько, С. Д. Землетрясения и основы сейсмического районирования Монголий. 1985.

Дорноговь аймгийн газар хөдлөлтийн
идэвхжилт ба давтамжийн
үнэлгээ

ОНЦГОЙ БАЙДЛЫН АЛБА ХААГЧДЫН ХҮНСНИЙ ХАНГАМЖИЙН ИЛЧЛЭГ, ШИМ ТЭЖЭЭЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ

NUTRITIONAL ANALYSIS OF EMERGENCY SITUATIONS PERSONNEL'S FOOD CONSUMPTION

Т.Сэргэлэн Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн магистрант, ахлах дэслэгч

Ц.Тэмүүлэн* Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн багш, ахмад

Б.Одгэрэл Дотоод хэргийн их сургуулийн Онцгой байдлын сургуулийн профессор, доктор, дэслэгч

Sergelen T. Master's student in the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Senior Lieutenant

Temuulen Ts. Teacher at the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, Captain

Odgerel B. Professor at the School of Emergency Management, University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant

*Хариуцлагатай зохиогч: temuulen8891@gmail.com

Хураангуй: Монгол Улсын төрийн цэргийн байгууллагуудад, цэргийн хүнсний хангамжийн хоногийн норм, хилчний хүнсний норм зэрэг тодорхой хүнсний нормыг мөрдлөг болгон алба хаагчдын ажиллах орчин нөхцөл, гүйцэтгэх үүргийн хүндрэлээс хамааруулан тогтоож өгсөн байдаг. 2021 онд Японд хийгдсэн хийсвэр гамшгийн цагийн байдал үүсгэн 2 хоногийн хугацаатай, 240 алба хаагчдыг хамруулсан сургалтын хугацаанд ойролцоогоор хоногт нэг албан хаагч дунжаар 3619 (± 499) ккал зарцуулж байгаа нь нотлогдсон. Үүнд аврагч, гал сөнөөгч буюу ахлагчийн бүрэлдэхүүн 4118 ккал буюу хамгийн их энергийг зарцуулж байсан. Онцгой байдлын салбарт гал сөнөөгч, аврагчдад тусгайлан зориулсан, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй илчлэг, шим тэжээлийг нарийн тооцсон хүнсний норм одоогоор байхгүй байна. Тиймээс Онцгой байдлын байгууллагын хүнсний хангамжийн бодит байдлыг судлах зорилгоор 100 алба хаагчдыг санамсаргүй түүврээр сонгон, анкетын судалгааны аргыг ашиглан ээлжийн хоногийн хүнсний нэр төрөл, хэмжээний жагсаалтыг бүртгэлжүүлсэн. Судалгааны үр дүнд хоногийн ээлжийн үүрэг гүйцэтгэж байгаа бие бүрэлдэхүүн хоногт дунджаар 120 гр уураг, 74 гр тос, 322 гр нүүрс ус буюу 3112 ккал илчлэгийг хоол хүнснээс авч байна. Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрлийн хувьд цөөн, шим тэжээл багатай нүүрс ус ихээр агуулсан гурил, цагаан будаа түлхүү хэрэглэж байгаа нь ажиглагдсан. Энэ нь биеийн хүчний хүнд хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс болон цэргийн алба хаагчдын хоол хүнснээсээ авдаг илчлэг, шим тэжээлтэй харьцуулахад ойролцоогоор илчлэг 200(450) ккал, уураг 4(64) гр, нүүрс ус 173(143)гр, өөх тос 17.5(32.9)гр дутуу авч байна. Тиймээс Онцгой байдлын салбарт гүйцэтгэж буй ажил, мэргэжлийн онцлогт тохирсон, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хоногт зарцуулах илчлэгийг тооцсон хүнсний норм, хоолны цэс, хүнсний нэр төрөлтэй болох шаардлагатай нь харагдаж байна.

Abstract: In 2021, the military organization and border officers of Mongolia have determined the number of people who have a problem based on the working conditions of the officers and the difficulties of their duties. In 2021, in Japan, there was a 2-day period in the group that included 240 officers. 3619 kkal. In this, 4118 kcal, or 4118 kcal, was spent on the body of the driver, the killer, or the victim. Currently, there is no drug that accurately calculates the basic calories and nutrients for fire extinguishers and patients in emergency situations. Therefore, in order to study the condition of the quality of the prices of the emergency organizations, 100 officials were selected in a sample without a sample, and a list of the types and amounts of food for the day of the shift was registered using the questionnaire research method. As a result of the

research, the personnel on duty for the day receive an average of 120 g of protein, 74 g of oil, 322 g of carbohydrates or 3112 kcal of massage from food per day. It has been observed that flour and white rice, which contain a lot of low-nutrient carbohydrates, are used more in terms of the variety of food products. It is approximately 200 (450) kcal, 4 (64) g of protein, 173 (143)g of carbohydrates, and 17.5 (32.9)g of fat compared to the calories and nutrients consumed by hard-working people and military personnel. Therefore, it is possible to calculate the amount of calories that are suitable for the work and profession performed in the field of emergency management, and which are based on analysis, and the types of food and clothing are available.

Түлхүүр үг: онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдын хүнсний хангамж, шим тэжээл, илчлэг, хүнсний аюулгүй байдал, аврагч, гал сөнөөгч

Keyword: food supply, nutrition, calories, food security for emergency situations personnel, rescuers, firefighters

Үндэслэл

Онцгой байдлын албаны албан хаагч нь өргөсөн тангарагтаа үнэнч байж, гамшиг, гал түймэр унтраах үед аврах үйл ажиллагааг мэргэжлийн ур чадвар, сэтгэл зүй, бие бялдрын хүч нөөцийг бүрэн дайчлан тэсвэр хатуужил, авхаалж самбаа гарган ямар ч үед хүнд бэрхшээлийг даван туулж, өгөгдсөн үүргийг биелүүлэх үүрэгтэй бөгөөд сэтгэл зүй болоод бие бялдрын хувьд өндөр ачаалалтай ажилладаг. Удаан хугацаагаар үргэлжилсэн буюу томоохон гамшиг болон гал түймэр унтраах үйл ажиллагааны явцад тухайн үүссэн гамшиг, гал түймрийн онцлогоос шалтгаалаад бие бүрэлдэхүүн олон хоногоор хүндрэлтэй орчин нөхцөлд ажилладаг.

Хүн амын хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, хоол тэжээлийн асуудал нь нийгмийн тогтвортой байдал, улс төр, эдийн засаг, тусгаар тогтнолын чухал баталгаа болдог учир төрийн бодлогын үндсэн чиглэл мөн. Үүний адил Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчдыг тэжээллэг чанартай, аюулгүй хүнсээр жигд хүртээмжтэй хангах асуудал нь цаашлаад эрүүл мэндийн хэвийн байдлыг хангах өндөр ач холбогдолтой.¹

Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагаанд тавигдах чухал шаардлага бол гал сөнөөгч, аврагчдад зориулсан хоол хүнс буюу “хоол тэжээл” гэсэн маш энгийн

мөртлөө чухал шаардлага юм. Онцгой байдлын үед гал сөнөөгч, аврагчдын биесийн байдлыг хэвийн байлгах, гамшгийн бүсэд аврах ажиллагаанд оролцоход нь дэмжлэг үзүүлэхэд “хоол хүнс” онцгой ач холбогдолтой байдаг. Маш их өндөр ачаалалтай хэвийн бус нөхцөл байдлын үед хоол хүнсний хангамж хангалтгүй байх нь хоол хүнс (энерги) дутагдал үүсгэж улмаар гал сөнөөгч, аврагчдад өмнөө тавьсан үүрэг даалгавраа биелүүлэхэд сөрөг нөлөө үзүүлдэг. Цаашлаад амжилтгүй болох ч магадлалтай.

2021 онд Японы судлаачид гал сөнөөгч, аврагчдын нийт энергийн зарцуулалтыг тооцоолохын тулд томоохон хэмжээний гамшгийг хийсвэрээр дуурайлган зохион байгуулж сургалтад хамрагдаж буй янз бүрийн ссубъектүүдийг үйл ажиллагаандаа оролцуулж судалгааны бүртгэл хөтөлсөн. Томоохон хэмжээний байгалийн гамшгийн сургалт нь 2 өдрийн хугацаатай, 240 алба хаагч хамрагдсан байна. Үйл ажиллагааны бүлгийн ажлын төрөл, албан тушаалын зэрэглэлээр нь шинжилж, дунджийг харьцуулсан. Судалгааны сургалтын хугацаанд ойролцоогоор хоногт нэг албан хаагч дунжаар 3619 (±499) ккал зарцуулж байсан нь хөл бөмбөгийн улирлын туршид мэргэжлийн тамирчдын зарцуулсан илчлэгтэй ижил утгатай байсан. Албан тушаалын онцлогоор нь авч үзэхэд аврагч,

¹"Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, хоол тэжээл" үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх,

хүнсний аюулгүй байдлын асуудлыг зохицуулах "салбар хоорондын үндэсний хороо"-ны дүрэм

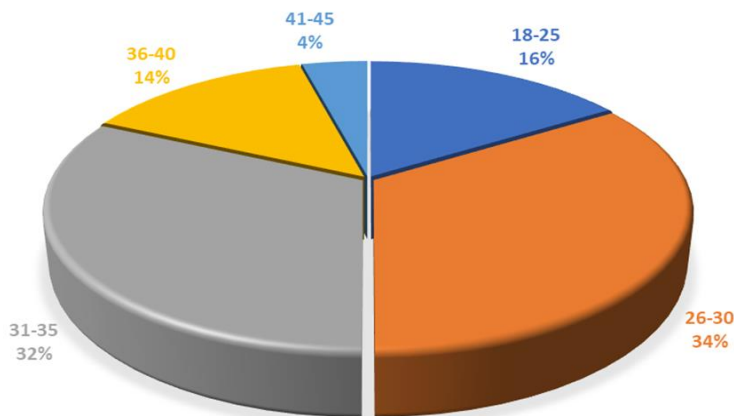
ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠭ

гал сөнөөгч буюу гүйцэтгэх албан тушаалын алба хаагчид нь яаралтай тусламжийн баг, удирдах албан тушаалтнуудаас илүү илчлэгийг зарцуулж байсан нь тогтоогдсон. Энэхүү судалгаа нь аврагч, гал сөнөөгчийн илчлэг зарцуулалтыг нөхөхийн тулд одоогийн хангалтын хоол хүнсний нэр төрөл, илчлэгийн хэмжээг эргэн харах шаардлагатай байгааг харуулж байна. Нэмж дурдахад ажлын төрөл, албан тушаалын зэрэглэл хоёрын хооронд мэдэгдэхүйц ялгаа байгаа тул тус бүрд нь тохирсон илчлэгийн хэмжээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалж, тооцох шаардлага үүссэн.

Их хэмжээний хохирол учруулж болзошгүй аюул, гамшиг, гамшгийн онцгой нөхцөл байдал үүсэхэд аврагч, гал сөнөөгчид байгаль цаг уур, орчны хүнд нөхцөлд удаан хугацаагаар гамшиг, галаас аврах ажиллагаанд оролцдог. Гамшгийн нөхцөл байдал үүссэнээс хойш 48 цагийн хугацаа нь аврах ажиллагааны үед онцгой ач холбогдолтой байдаг. Учир нь нэн

тэргүүнд хохирогчдын амь насыг аврах явдал байдаг бөгөөд энэ үед гал сөнөөгч, аврагчид ихэвчлэн нойр, амралтгүй ажилладаг. Монгол Улсын хэмжээнд гамшиг, гал түймрийн аюул тохиолдоход ОБЕГ аврах анги, салбаруудыг гамшгаас хамгаалах янз бүрийн арга хэмжээнд орон даяар илгээдэг. Энэ нь үндсэн ажлын байрлалаас алслагдсан бүс нутагт олон цагаар томилогдон үүрэг гүйцэтгэхийн тулд үндсэн байрлалаас хол ажиллах нөхцөл байдал үүсэж, аврах, гал сөнөөх багаж хэрэгсэл, нөөцийг тээвэрлэх шаардлагатай байдаг.

Дээрх судалгаанаас авч үзэхэд бодит гамшгийн үед аврах үйл ажиллагаанд хэр их илчлэг зарцуулдаг вэ? гэдгийг асуухад хүргэсэн. Гал сөнөөгч, аврагчид нь албан тушаалаасаа зэрэглэлээсээ шалтгаалаад өөр өөр үүрэг гүйцэтгэж байдаг бөгөөд илчлэг зарцуулалтад ч ялгаатай байдаг гэж таамагласан. Түүгээр ч зогсохгүй, ажил үүргийн хуваарилалт дээр үндэслэн ажил мэргэжлийн онцлогоор нь харьцуулах шаардлагатай байна.

Зураг-1. Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын насны ангилал

Судалгаанд 18-25 насны 16, 26-30 насны 34, 31-35 насны 32, 36-40 насны 14, 41-45 насны 2 албан хаагч хамрагдсан байна. Графикаас үзэхэд 26-35 насны алба

хаагчид өнөөдрийн Онцгой байдлын байгууллагын гол нурууг үүрч байгаа нь ажиглагдаж байна.

Зураг-2. Судалгаанд хамрагдсан алба хаагчдын албан тушаалын ангилал

Судалгаанд хамрагдсан нийт бие бүрэлдэхүүнийг албан тушаалаар нь авч үзвэл хэлтсийн дарга 1%, салааны захирагч-16%, аврагч, гал сөнөөгч-39%, аврагч холбоочин-39%, аврагч холбоочин-4%, гал унтраах автомашины жолооч-12%, дуудлага хүлээн авагч-18% буюу гамшиг, галын аюултай нүүр тулан ажилладаг ахлагчийн бүрэлдэхүүн дийлэнх хувийг эзэлж байна.

Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчаас хамгийн сүүлийн хоногийн ээлжид үүрэг гүйцэтгэх хугацаандаа хэчнээн нэр төрлийн бүтээгдэхүүнийг хэр их хэмжээтэй хэрэглэсэн байдлыг

судалгааны асуумжаар бүртгэлжүүлж алба хаагчид хэрэглэсэн хүнсний бүтээгдэхүүнээсээ илчлэг, шим тэжээл, амин дэм, эрдэс бодисыг ямар хэмжээтэй авч байгааг тогтоов.

Хүснэгт 1-ээс харахад Цэргийн алба хаагчдын хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрлийг Онцгой байдлын алба хаагчдынхтай харьцуулахад илүү олон төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүнийг ашиглаж байна. Ээлжийн бүрэлдэхүүн цөөн нэр төрлийн тэр дундаа цардуул, нүүрс усыг ихээр агуулдаг, амин дэм, шим тэжээл багатай цагаан гурил, будааг ихээр ашиглаж байна.

№	Хүнсний бүтээгдэхүүн	Хэмжих нэгж	Цэргийн алба хаагчийн хүнсний норм	Онцгой байдлын байгууллагын ээлжийн бүрэлдэхүүний хүнс(бодит)
1	Малын мах	гр	420	361
2	Улаан буудайн гурил	гр	100	260
3	Төрөл бүрийн гоймон	гр	40	
4	Цагаан будаа	гр	50	245
5	Бусад будаа	гр	40	
6	Талх /1-р гурилан/	гр	200	200
7	Талх /2-р гурилан/	гр	300	
8	Төмс	гр	350	240
9	Манжин	гр	50	70
10	Лууван	гр	100	77
11	Байцаа	гр	200	

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠯ

12	Сонгино	гр	80	80
13	Нөөшилсөн ногоо	гр	25	
14	Сармис	гр	5	
15	Шингэн сүү	гр	200	160
16	Цөцгийн тос /75-аас багагүй хувийн тослогтой/	гр	25	
17	Цай	гр	4	
18	Ургамлын тос	мл	30	30
19	Элсэн чихэр	гр	33	
20	Хуурай хөрөнгө	гр	0.5	
21	Давс /иоджуулсан/	гр	12	12

Хүснэгт 1.Цэргийн болон Онцгой байдлын алба хаагчдын хэрэглэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл

Хүний төв мэдрэлийн системийг цэнэглэдэг, булчингийн ажиллах чадварыг тэтгэдэг гол эрчим хүч нь нүүрс ус юм. Цаашлаад нүүрс ус нь уургийг энергийн эх үүсвэр болгон ашиглахаас хамгаалдаг ба тархи мэдрэлийн системийн үйл ажиллагаанд чухал шаардлагатай, хүний сэтгэл санааны байдал, сэтгэн бодох чадвар болон санах ойд эерэг нөлөө үзүүлдэг. Гол эрчим хүч буюу нүүрс усыг энгийн болон нийлмэл гэж ангилдаг бөгөөд онцлох ялгаа нь химийн бүтэц, найрлага, сахарыг хүний бие организмд хэр хурдацтай боловсруулж, шингээж байгаагаар нь ангилж ялгадаг.

Жимс, жимсгэнэ, бүхэл үр тариа, шош, хүнсний ногоо удаан шингэж боловсруулагддаг, хүний биед шим тэжээлтэй, нэмэлт амин дэмээр баялаг хамгийн сайн чанарын нүүрс ус юм. Хэдий нүүрс ус бие организмын энергийн эх үүсвэр боловч Онцгой байдлын алба хаагчдын маань хэрэглэж буй хүнсний нэр төрөлд эдгээр хүнсний бүтээгдэхүүнүүд хараахан ажиглагдахгүй, гурил, цагаан будаа гэх мэт амин дэм багатай, нүүрс ус ихээр агуулсан хүнсний бүтээгдэхүүнийг ихээр хэрэглэж байна.

Үндсэн шимт бодис	Биеийн хүчний хүнд хөдөлмөр эрхлэгчид	Цэргийн алба хаагч	Онцгой байдлын алба хаагч
Уураг, (г)	124	184.67	120.63
Тос, (г)	92	107.4	74.5
Нүүрс ус, (г)	495	465	322
Илчлэг(ккал)	3300	3565	3112

*Хүснэгт-2. Цэргийн болон Онцгой байдлын алба хаагчдын хүнсний шим тэжээл
Эрүүл мэндийн сайдын 2017 оны А/74 дүгээр тушаалын 1 дүгээр хавсралт*

Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодисын зөвлөмжийн хэмжээгээр насанд хүрсэн биеийн хүчний

хүнд хөдөлмөр эрхэлдэг эрэгтэй хүн 3300 ккал-ыг хоногт зарцуулдаг. Хүснэгт 2-оос харахад хоногийн ээлжийн үүрэг гүйцэтгэж

байгаа бие бүрэлдэхүүн хоногт дунджаар 120 гр уураг, 74 гр тос, 322 гр нүүрс ус буюу 3112 ккал илчлэгийг хоол хүнснээс авч байна. Хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрлийн хувьд цөөн, шим тэжээл багатай нүүрс ус ихээр агуулсан гурил, цагаан будаа түлхүү хэрэглэж байгаа нь ажиглагдсан. Энэ нь биеийн хүчний хүнд хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс болон цэргийн алба хаагчдын хоол хүнснээсээ авдаг илчлэг, шим тэжээлтэй харьцуулахад ойролцоогоор илчлэг 200(450) ккал, уураг 4(64) гр, нүүрс ус 173(143)гр, өөх тос 17.5(32.9)гр-аар дутуу авч байна.

Хүний эрүүл, саруул амьдрахад хэрэгцээтэй шим тэжээл, аминдэм, эрдэс бодисыг бие организмдаа шингээн авах нь эрүүл мэндэд нэн чухал шаардлагатай байгалийн хуулиараа хүнд зориулж тогтоон өгсөн хүчин зүйл юм.

Олон төрлийн хүнсний бүтээгдэхүүн хэрэглэснээр хүний бие идэвхтэй, эрүүл амьдрахад шаардлагатай хангалттай шим тэжээлийг илүү давтамжтай өдөр тутамдаа хэрэглэх, эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөтэй хүнсний бүтээгдэхүүнээс татгалзаж хязгаарлах шаардлагатай байна. Хүний бие организм бодисын солилцооны хэвийн байдлыг хангах шаардлагатай уураг, өөх тос, амин дэм, эрдэс бодис, эслэгээр шим тэжээлийг зүй зохистой тэнцвэртэй хэмжээнд агуулсан хооллолт нь эрүүл, хэвийн, тогтвортой амьдрахын эх үүсвэр юм.

Судалгааны үр дүн: Хүний анхдагч хэрэгцээ дундаас хоол тэжээлийн хэрэгцээ нэн тэргүүнд тавигддаг. Хүний бие мах бодь өдөрт зарцуулсан энергээ зөвхөн хоол хүнсээрээ л нөхөж авах шаардлагатай байдаг. Иймд зарцуулсан энерги ба хоолны илчлэг гэсэн хоёр үзүүлэлт хоорондоо тэнцвэрт байдалд байх нь эрүүл байх хэвийн нөхцөл байдал юм. Хүний биеийн хөгжил 25 нас хүртэл өсөж хөгжсөөр л байдаг. Энэ насны заагт онол практикийн хувьд зарцуулсан илчлэгээсээ хоолны илчлэг илүү байх шаардлагатай. Асуумжид хамрагдсан бүрэлдэхүүний ихэнх нь 25-35 насны алба хаагчид хамрагдсан байсан бөгөөд хамгийн их энерги зарцуулдаг, хамгийн их энерги авах шаардлагатай

насны үечлэл юм. Японд хийгдсэн хийсвэр гамшгийн цагийн байдал үүсгэсэн судалгааны сургалтын хугацаанд ойролцоогоор хоногт нэг албан хаагч дунжаар 3619 (± 499) ккал зарцуулж байгаа нь нотлогдсон. Үүнд аврагч, гал сөнөөгч буюу ахлагчийн бүрэлдэхүүн 4118 ккал буюу хамгийн их энергийг шатааж байсан. Гэвч хүснэгт 1-ийн өгөгдлөөс харахад цэргийн болон онцгой байдлын алба хаагчдын хоол хүнсний нэр төрөл цөөн, авч байгаа илчлэг тус үзүүлэлтээс 800-1000 ккал-аар бага байна.

Ажил, мэргэжлийн онцлог, биеийн хүчний ачаалал, ажиллах орчин нөхцөлийн харгалзан үзэж бие бүрэлдэхүүний эрүүл мэндэд тустай, ашиг шимтэй хүнсний нэр төрлийг агуулсан, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хоногт зарцуулах илчлэгийг тооцсон өөрийн салбарын онцлогт шинж чанарт тохирсон хүнсний норм, хоолны зэс, нэр төрөлтэй болох шаардлагатай нь харагдаж байна. Гамшигтай тэмцэх, Гал түймэр унтраах аврах, хэсэг, аврах анги, эрэн хайх аврах анги, салбаруудад ажиллаж, үүрэг гүйцэтгэж байгаа Онцгой байдлын байгууллагын алба хаагчид, аврагч, гал сөнөөгчдийн хүнсний хангамж, хангамжийн аюулгүй байдал, шим тэжээлийг сайжруулах асуудал нь нэн чухал хэрэгцээтэй гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

1.2017 дугаар 2 дугаар сарын 23-ны өдөр дугаар А/74 Монгол Улсын эрүүл мэндийн сайдын тушаал “Хоногийн хоол хүнсээр авбал зохих илчлэг, үндсэн шимт бодис, амин дэм, эрдэс бодисын зөвлөмжийн хэмжээ”.

2."Хүнсний Хангамж, Аюулгүй Байдал, Хоол Тэжээл" Үндэсний Хөтөлбөрийг Хэрэгжүүлэх, Хүнсний Аюулгүй Байдлын Асуудлыг Зохицуулах "Салбар Хоорондын Үндэсний Хороо"-ны Дүрэм

3.Estimating Total Energy Expenditure for Fire-Fighters during Large Scale Disaster Response Training Using a Tri-Axial Accelerometer

4.Human energy requirements, 2001, Protein and amino acid requirements in

human nutrition, 2007, Fat and fatty acids in human nutrition, 2010, FAO/WHO

5. Vitamin and mineral requirements in human nutrition: report of a joint FAO/WHO expert consultation, WHO and FAO, Geneva 2004.

6. Dietary Reference Intakes for Calcium and Vitamin D. Institute of Medicine (US) Committee to Review Dietary Reference Intakes for

7. Vitamin D and Calcium; Ross AC, Taylor C.L., Yaktine A.L., et al., editors.

Washington (DC): National Academies Press (US); 2011

8. Vitamin and mineral requirements in human nutrition: report of a joint FAO/WHO expert consultation, WHO and FAO, Geneva 2004.

9. Dietary Reference Intakes, Elements (1997), Food & Nutrition Board, Institute of Medicine, National Academies Press (US); Washington, D.C

ӨНДӨР НАСНЫ ТЭТГЭВРИЙН ШИНЭЧЛЭЛ, ЧИГ ХАНДЛАГА (ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын жишээн дээр)

PENSION REFORM AND TRENDS (Based on Examples from OECD Member Countries)

Ц.Мөнхдэлгэр*, А.Пүрэвдулам

Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант

Munkhdelger Ts., Purevdulam.A

Doctoral Candidate at the University of Internal Affairs

*Хариуцлагатай зохиогч: munkhdelger.tsevegjav@citi.edu.mn

Хураангуй. Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа Хөгжлийн Байгууллага (ЭЗХАХБ) буюу Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага нь 1948 онд байгуулагдсан бөгөөд эдийн засаг, нийгмийн бодлогоо хэлэлцэж, боловсруулдаг 38 гишүүн орноос бүрддэг. Дээрх 38 улсуудын дийлэнх нь эдийн засгийн өндөр хөгжилтэй, хүний хөгжлийн индекс өндөр орнууд бөгөөд олон эх үүсвэрээс тэтгэвэр авах эрх зүй, эдийн засгийн шинэчлэлүүдийг хэрэгжүүлсний үр дүнд өндөр тэтгэвэр авдаг байна. Хүн амын төрөлт багасаж, хөдөлмөр эрхэлж буй хүмүүсийн тоо буурахын зэрэгцээ анагаах ухаан хөгжлийн үр дүнд хүмүүсийн дундаж наслалт нэмэгдэж байгаа нь дэлхийн улс орнуудын өнөөгийн нийгмийн хамгаалал, тэтгэврийн тогтолцоонд ихээхэн дарамт учруулах болов. Эдгээр улсын тэтгэврийн шинэчлэл нь бусад улсуудын анхаарлын төвд байж орчин үеийн тэтгэврийн тогтолцооны чиг хандлагыг тодорхойлж буйд анхаарал хандуулах нь зүйтэй юм.

Abstract. The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) was established in 1948 and consists of 38 member countries. These countries discuss and develop their economic and social policies. Most of the 38 countries have advanced economic development and a high human development index. Due to the implementation of legal and economic reforms, citizens receive high pensions from many sources. The world is experiencing a decrease in birth rates and a reduction in the number of employees. Consequently, the average age is increasing as a result of advancements in medicine. This poses significant challenges for countries in their national pension systems. It's noteworthy that the pension reforms in OECD countries are drawing attention from other nations. Furthermore, it is shaping the direction of modern pension systems.

Түлхүүр үг. тэтгэврийн шинэчлэл, дундаж наслалт, тогтолцоо,

Keyword. pension reform, life expectancy, system,

Үндэслэл

Дэлхий нийтээр төрөлт болон дундаж наслалтын өөрчлөлтөөс шалтгаалсан хүн ам зүйн өөрчлөлт нь тэтгэврийн тогтолцоонд бэрхшээл учирч улс бүр өөрийн соёл, уламжлалд тохируулан олон тогтолцоог хэрэгжүүлж байгаа билээ. Монгол Улс ганц эх үүсвэрт эв санааны нэгдлийн зарчим бүхий хуваарилалтын тогтолцоотой байгаа нь тэтгэвэр авагчдын өнөөгийн хэрэгцээ шаардлагыг хангаж чадахгүй улсын

төсвөөс ихээхэн хэмжээний татаас авдаг. Тэгвэл Эдийн Засгийн Хамтын Ажиллагаа Хөгжлийн Байгууллага (ЭЗХАХБ)-ын улсуудыг нийгмийн хамгааллын тогтвортой сайн тогтолцоотой гэж үздэг байна. Иймд эдгээр улсуудын олон эх үүсвэрт тэтгэврийн тогтолцоог судлан үзэх шаардлагатай гэж үзлээ.

Судалгааны арга зүй. Уг судалгааны өгүүлэлд нийгмийн шинжлэх ухаанд өргөнөөр ашигладаг тоон судалгааны баримт бичигт дүн шинжилгээ

хийх, эх сурвалжийг ашиглах болон статистик үзүүлэлтийг харьцуулах аргуудыг ашиглав.

Үндсэн хэсэг

ЭЗХАХБ-ын гишүүн улсууд 2023 оны байдлаар нийгмийн хамгааллын дундаж зардал ДНБ-ий 21%-д хүрсэн байна¹. Ялангуяа Европын хүн амын хөгшрөлт, дундаж наслалт улам бүр нэмэгдэж байгааг харгалзан үзвэл 2030 он гэхэд тэтгэвэрт зориулсан ДНБ-д эзлэх хувь хоёр дахин нэмэгдэх төлөвтэй² (Public pensions.2024). Тэтгэврийн тогтолцоо нь ЭЗХАХБ-ын орнуудад олон загвараар хөгжиж байгаа бөгөөд санхүүгийн тогтвортой байдлыг хадгалахын зэрэгцээ тэтгэврийн хангалттай орлоготой болгоход чиглэгддэг. ЭЗХАХБ нь тэтгэврийн тогтолцооны үйл ажиллагааг сайжруулах бодлогыг дэмжин хүн амын урт хугацааны хөгшрөлтийн чиг хандлага, макро эдийн засаг, санхүүгийн хүнд нөхцөлд дасан зохицох шаардлагатай болж байна. Тэтгэврийн тогтолцоог бий болгохдоо улс орнууд ихэвчлэн Беверижийн арга барил, бүх хүнд тэгш хувьтай тэтгэмж төлөх, тэтгэмж нь өмнөх орлоготой шууд холбоотой Бисмаркийн тогтолцоо хүртэлх олон хүрээнд сонголт хийдэг³. Тэтгэврийн шинэчлэл нь дараах хэд хэдэн шалтгаануудын улмаас ЭЗХАХБ-ын гишүүн хөгжингүй болон хөгжиж буй зах зээлийн эдийн засагтай орнуудын засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт чухал байр суурь эзэлдэг.

- 1.Тэтгэвэр нь засгийн газрын төсвийн зардлын нэлээн хувийг эзэлдэг тул уг төсвийг бууруулах, тэтгэврийн зардлыг өсгөхгүй хадгалах.
- 2.Хүн амын дундаж наслалт нэмэгдэж буйтай холбоотой ирээдүйд ирэх тэтгэврийн зардлыг

нэмэгдүүлэхгүйн тулд зайлшгүй шинэчлэл хийх шаардлагатай.

- 3.Тэтгэврийн тогтолцоог өнөөгийн нөхцөл болон ирээдүй хэтийг харж шинэчлэхгүй бол хүн амын томоохон хэсэг болох ахмад настан, ядууралд нэрвэгдэх эрсдэлд хүргэх болно.

1990 оноос хойш хөгжингүй болон хөгжиж буй зах зээлийн эдийн засагтай орнуудын засгийн газрууд тэтгэврийн тогтолцоонд хэд хэдэн шинэчлэл хийж, төсвийн тогтвортой байдлыг нь сайжруулан⁴ хүн амын дундаж наслалттай холбоотой улсын төсөвт учрах сөрөг нөлөөллийг арилгахад чиглэсэн. ЭЗХАХБ-ын гишүүн хөгжингүй эдийн засагтай орнуудад дундаж наслалт нэмэгдэж, нөхөн үржихүйн түвшин бага байгаа нь өндөр настны хараат байдлын харьцаа буюу 65 ба түүнээс дээш насны хүмүүсийн тоог хоёр дахин нэмэгдүүлэх төлөвтэй байна⁵. Хүн амын хөгшрөлтөөс шалтгаалж хөдөлмөр эрхэлж буй хүмүүсийн тоо буурч байгаа бол анагаах ухаан хөгжсөнөөр хүмүүсийн дундаж наслалт нэмэгдэж байгаа нь өнөөгийн нийгмийн хамгаалал, тэтгэврийн тогтолцоонд ихээхэн дарамт учруулах болов.

Хүн ам зүйн шилжилтийн онолын дагуу аливаа улс орны төрөлт өндөр түвшнээс бага түвшинд шилждэг. Монгол Улсад 1960-80 оны өндөр төрөлт буурч, 2005 онд хүн ам нөхөн үржихүйн эргэн нөхөгдөх түвшнээс доогуур буюу төрөлтийн нийлбэр коэффициент (ТНК) (төрөлтийн түвшин өөрчлөгдөхгүй нөхцөлд нэг эмэгтэйн амьдралын турш төрүүлэх хүүхдийн тоо) 1.95 болсон. Төрөлтийн түвшин 2005 оноос хойш бага зэрэг өсөж нэг эмэгтэйд ногдох хүүхдийн тоо 2006 онд 2.07, 2007 онд 2.34, 2008 онд 2.6, 2010 онд 2.4, 2022 онд 2.7 болжээ⁶. Их

¹Organization for Economic Cooperation and Development. <https://web.archive.oecd.org>. Social Costs—Aggregated Data.

²Pension systems should be adjusted to deal with ageing challenges. <https://www.oecd.org>.

³OECD Workshop-Improving the pension income prospects of EU Member States: Lessons from the Pension Reviews. <https://web.archive.oecd.org>.

⁴European Commission. 2012 Report - Economic and fiscal projections for the 27 EU Member States (2010–2060). 2012.

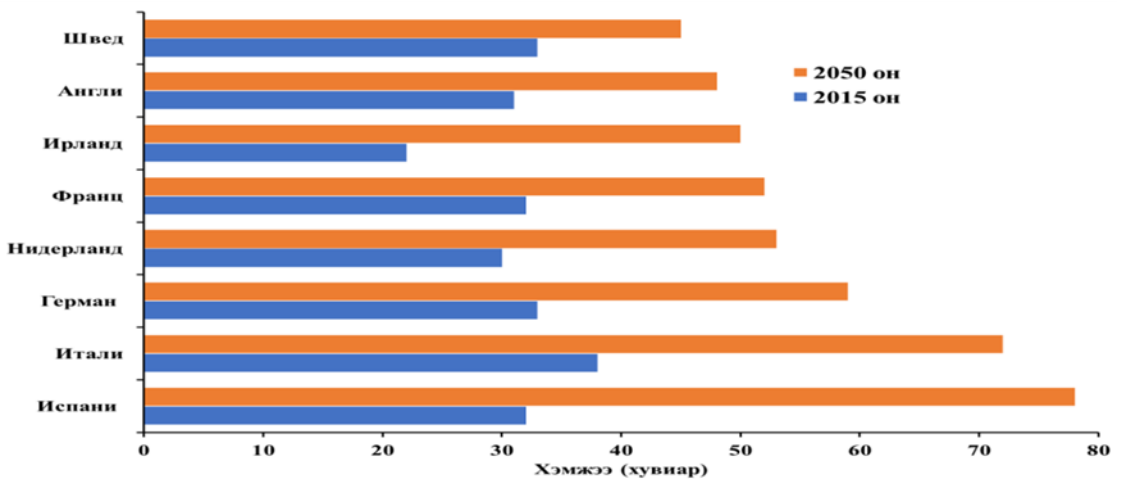
⁵ЭЗХАХБ-ын тайлан. 2022.

⁶Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.2022.

төрөлтийн үеийн хүн ам зүйн цонх ганц удаа нээгдээд хаагддаг үзэгдэл тул энэ үзэгдлийг аль болох урт хугацаанд ашиглаж, цонх хаагдах үед тулгарах асуудлуудаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд төрөлт, гэрлэлтийг дэмжих нь чухал юм. Хэрвээ төрөлтийг дэмжих “зорилтот” бодлого авч хэрэгжүүлбэл төрөлтийн бууралтыг сааруулах боломж байгаа бөгөөд хэт оройтохоос өмнө арга хэмжээ авах нь үр дүнтэй болохыг дэлхийн бусад улсуудын туршлага харуулж байна⁷.

Нидерланд, Герман улсууд тэтгэврийн томоохон шинэчлэл хийж байгаа бол Франц улс 2023 оноос шинэчлэлийг эрчимтэй хэрэгжүүлж байна. Германы төрийн тэтгэврийн тогтолцоо нь Европын олон орны нэгэн адил эв санааны нэгдлийн (PAYG) тогтолцоо бөгөөд одоогийн ажилчдын шимтгэл нь өнөөгийн тэтгэвэр авагчдын

орлогыг санхүүжүүлдэг гэсэн үг юм. Германд 2050 он гэхэд хоёр ажилчин тутамд бараг нэг тэтгэвэр авагч ногдох бөгөөд түүнээс хойш энэ харьцаа улам өсөх төлөвтэй байна. Шимтгэлийн хувь хэмжээ одоогийн байдлаар нийт цалингийн 18.6% байсан бол 2045 онд 22.7% болж өснө. Тэтгэврийн шинэчлэлээр Германы тэтгэврийн тогтолцоонд мөн ажил мэргэжлээс шалтгаалах тэтгэвэр нэмэгдэнэ. Хувийн тэтгэврийн сангууд хамгийн өндөр хөгжсөн орнуудын хувьд (АНУ, Их Британи, Нидерланд) хөрөнгийн зах зээлийн үнэлгээ хамгийн өндөр байдаг. Сүүлийн 30 жилийн хугацаанд хөдөлмөрийн насны 100 хүнд (20-64 нас) ногдох 65-аас дээш насны хүмүүсийн тоо ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудад дунджаар 1994 онд 21 байсан бол 2024 онд 33 болж нэмэгджээ⁸.

Зураг 1. ЭЗХАХБ-ын зарим орны хөдөлмөрийн насны 100 хүнд ногдох 65-аас дээш насны хүмүүсийн тоо

Эх сурвалж: Large variety in pension systems among EU members

Тэтгэврийн шинэчлэлд дараах нөхцөл байдлууд ихээхэн нөлөөлж байна гэж үзэж болно.

- Нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, түүнд хандах хандлагын өөрчлөлтүүд нь тэтгэврийн тогтолцоонд шинэ сорилт

бэрхшээлүүдийг бий болгож байна. Хөгжиж буй зах зээлийн эдийн засагтай орнуудад хөдөө орон нутгаас хот суурин газар руу шилжих шилжилтээс шалтгаалан олон ам бүл бүхий гэр бүлээс ганц бие өрх рүү шилжих, хөгжингүй эдийн засагтай

⁷Энхцэг, Б. Хүн ам зүйн цонх нээгдэх үеийн төрөлтийг дэмжих боломжууд. //Монголын хүн амын сэтгүүл. 2011. №20

⁸<https://www.oecd.org/en>. ЭЗХАХБ-ын тайлан. 2022.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

орнуудад гэрлээгүй хүн амын эзлэх хувь нэмэгдэж, хөдөлмөрийн зах зээл дэх эмэгтэйчүүдийн үүрэг өөрчлөгдөж байгаагаас гэр бүлийн бүтэц өөрчлөгдөж байна.

- Тэтгэврийн шинэчлэлийн дараах төрлүүд байна. Барууны эрдэмтэн судлаачид орчин үеийн тэтгэврийн шинэчлэлийг **параметрийн** болон **бүтцийн** гэсэн хоёр ангилалд хуваан үздэг. Тэтгэврийн тогтолцооны параметрийн шинэчлэл нь хамгийн түгээмэл бөгөөд голчлон тэтгэврийн тогтолцоог хадгалах зорилготой боловч түүний урт хугацааны төсвийн тогтвортой байдлыг сайжруулах, мөн түүний хуваарилалтын шинж чанарыг өөрчлөх зорилготой юм. Ердийн параметрийн өөрчлөлтүүд нь тэтгэврийн насыг нэмэх, шимтгэлийн хувь хэмжээ, суурьт шинэчлэн тохируулга хийх, тэтгэврийн үнэлгээний хугацаа болон өмнөх орлогын үнэ цэнгийн өөрчлөлт, индексжүүлэлтийн өөрчлөлт оруулах зэрэг багтдаг. Параметрийн өөрчлөлтийг тэтгэвэрт гарах эрх болон тэтгэврийн хэмжээ зэргийг хүн ам зүй, эдийн засгийн хувьсагчдын өөрчлөлтөд нийцүүлэн боловсруулж хуульчилж болдог.

Харин бүтцийн шинэчлэлт нь тогтоосон тэтгэвэр болон тодорхой шимтгэлтэй тэтгэврийн үнэлгээний ач холбогдлыг өөрчлөн хувийн болон төрийн менежментийн ач холбогдлыг шинэчлэх явдал гэж үздэг. 1980 оноос хойш хийгдсэн хамгийн чухал бүтцийн шинэчлэл нь уламжлалт эв санааны нэгдлийн буюу хуваарилалтын гэж нэрлэдэг төрийн удирдлагатай, тодорхой тэтгэмжийн тогтолцоог бүрэн санхүүжүүлдэг хувийн хэвшлийн удирдлагатай, олон эх үүсвэрт тэтгэврийн тогтолцоогоор хэсэгчлэн солих шинэчлэлийг эхлүүлсэн явдал юм. Бүтцийн шинэчлэл нь эрсдэлийг засгийн газар болон хувь хүмүүст хуваарилах, системийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг санхүүжүүлэх, удирдах, тэтгэвэр олгох арга хэлбэр зэрэгт ихээхэн өөрчлөлт оруулдаг. Бүтцийн бусад шинэчлэлтүүд нь өндөр настны ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн шимтгэлгүй, бүх нийтийн, нийгмийн тэтгэвэр гэх мэт

тодорхой зорилгод хүрэх шинэ тэтгэмжийг нэвтрүүлэх явдал юм.

Хөдөлмөрийн зах зээлд нөлөөлдөг хүйсийн байдал нь өндөр настны халамжийн ялгааны гол эх үүсвэр хэвээр байна. Эмэгтэйчүүдийн насны онцлогт тохирсон ажиллах хүчний оролцоо хэд хэдэн шалтгааны улмаас эрэгтэйчүүдээс ялгаатай байдаг бөгөөд үүнд уламжлалт хөдөлмөрийн хуваарь нь хүүхэд өсгөн хүмүүжүүлэх, ахмад настнуудыг асрах ажил зэргээс шалтгаалан удаан хугацаагаар тасалдахад хүргэдэг. Нөхөн олговрын арга хэмжээг (жишээлбэл, нөхөн олговрын өндөр хувь, шимтгэлийн доод хэмжээг богиносгосон, эсвэл хүүхдийг асран халамжлахад зарцуулсан хугацааг хүлээн зөвшөөрөх гэх мэт) нэвтрүүлэхгүй бол тэтгэврийн даатгалын шимтгэл төлсөн хугацаа богино байх нь авах тэтгэврийн хэмжээг бууруулдаг. Эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн дундаж наслалтын ялгаа нь бүх нийгэмд байдаг бөгөөд эсрэгээрээ эмэгтэйчүүд урт насалдаг тул нийт тэтгэврээс хүртэх өгөөжийг нэмэгдүүлдэг байна.

Параметрийн шинэчлэл нь дараах өөрчлөлтийг багтаадаг. Үүнд:

- **Тэтгэврийн насыг нэмэгдүүлэх** нь тэтгэврийн тогтолцооны тогтвортой байдлыг сайжруулах үр дүнтэй хэрэгсэл гэж үздэг. Тэтгэврийн насыг нэмснээр ажил эрхлэлтийн түвшин болон эдийн засгийн өсөлтийг дэмждэг. Тэтгэврийн насыг нэмэгдүүлэх нь насан туршдаа ажиллах хугацаа, орлогыг нэмэгдүүлснээр богино хугацаанд ч гэсэн бодит хэрэглээний өсөлтийг нэмэгдүүлдэг. Мөн тэтгэврийн насыг нэмэгдүүлэх нь хууль тогтоомжоор тогтоогдсон нөхцөлөөс илүү хөдөлмөр эрхэлж орлого олж өндөр насны ядууралд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулна. Дараагийн нэг нөлөөлөл нь дундаж наслалт нэмэгдэж байгаагаар холбогдуулан тэтгэврийн насыг нэмэгдүүлэх нь олон нийгэд тайлбарлахад хялбар байдаг.

Хуулиар тогтоосон тэтгэврийн насыг үр дүнтэй тэтгэвэрт гарах нас болгохын тулд эрт тэтгэвэрт гарахыг хязгаарлах, жишээлбэл, санхүүгийн хөшүүргийг бууруулах замаар өндөр насны

хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх арга хэмжээ авах шаардлагатай⁹. Насан туршийн боловсрол, давтан сургалтыг дэмжих, зарим ажил мэргэжлээр эрт тэтгэвэрт гарах тусгай журмыг хязгаарлах зэрэг замаар эрт тэтгэвэрт гарахыг багасгахаар бодлого боловсруулах болжээ. Одоогийн байдлаар ЭЗХАХБ-ын улс орнуудад хувь хүмүүс хуулиар тогтоосон наснаас дунджаар дөрөв орчим жилийн өмнө тэтгэвэр тогтоолгож байна. Нийгэм-эдийн засгийн хөгжил нь дундаж наслалттай эерэг хамааралтай бөгөөд ажил мэргэжлийн орлого, эд баялаг, санхүүгийн мэдлэгийг тодорхойлох чухал хүчин зүйл болдог. Тиймээс өндөр боловсролтой, чинээлэг хүмүүс урт наслах хандлагатай байдаг бөгөөд хөдөлмөрийн зах зээлээс тэтгэвэрт гарах цагаа сонгохдоо илүү уян хатан байдаг. Мөн дундаж наслалт харилцан адилгүй байгаа тул нийгэм, эдийн засгийн доод түвшний тэтгэвэр авагчид тэтгэврээ богино хугацаанд авдаг байна. Энэ нь дундаж наслалтын зөрүү олон улс оронд, ялангуяа орлогын тэгш бус байдал их байгаа тохиолдолд нэмэгддэг.

- **Орлуулах хувь хэмжээг бууруулах.** Тэтгэврийн шинэчлэлийн өөр нэг хувилбар бол тэтгэврийн хувь хэмжээг бууруулах явдал юм. 2022 онд 22 наснаас эхлэн бүрэн карьертай дундаж орлоготой хүмүүсийн хувьд тэтгэвэрт гарсны дараах цэвэр орлого нь ЭЗХАХБ-ын хэмжээнд дунджаар тэтгэвэрт гарахын өмнөх орлогын 61.4% байна. Эдгээр цэвэр тэтгэврийн хувь хэмжээ Австрали, Эстони, Литвад 35%-с доош, Грек, Нидерланд, Португал, Турк улсад 90% ба түүнээс дээш хооронд хэлбэлздэг¹⁰.

Тэтгэврийг индексжүүлэх эсвэл тэтгэвэр тогтоох суурийг өөрчлөх (насан туршийн орлого, ажлын сүүлийн жилүүдийн орлого) зэрэг хэд хэдэн аргаар тэтгэврийн хэмжээг бууруулж болно. Хувийн тэтгэврийг татварын хөнгөлөлт эсвэл түүнд тохирсон шимтгэлээр дамжуулан татаас олгодог улс

орнууд эдгээр татаасыг багасгах талаар бодож үзэх боломжтой бөгөөд энэ нь үндэсний хуримтлалд маш бага нөлөө үзүүлдэг бөгөөд ихэвчлэн өндөр орлоготой өрхүүдэд ашиг тустай байдаг хэмээн Европын Комиссын зөвлөмжид дурдсан байна. тэтгэврийн хувь хэмжээг бууруулах нь ядуурлыг нэмэгдүүлэхэд хүргэж болзошгүй тул бага цалинтай ажилчдын орлуулах хувь хэмжээг хангалттай байлгах замаар энэ үр дагавраас зайлсхийх боломжтой.

- **Шимтгэлийг нэмэгдүүлэх.** Тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийг нэмэгдүүлэх нь тэтгэврийн зардлын өсөлтийг нөхөхөд тус дөхөм болж, ирээдүйд улсын төсөвт учрах эрсдэлийг багасгахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Гэхдээ шимтгэл өндөр байх нь хөдөлмөр эрхлэлт, ажиллах хүчний оролцоо, өрсөлдөх чадварт сөргөөр нөлөөлж болзошгүй.

Бүтцийн шинэчлэлд дараах нөлөөллүүд багтана. Үүнд:

- **Хувийн шимтгэлийн тэтгэврийг нэвтрүүлэх.** Бүтцийн тэтгэврийн шинэчлэл нь ерөнхийдөө тогтоосон тэтгэвэр, шимтгэлтэй тэтгэврийн тогтолцооны харьцангуй ач холбогдлыг өөрчилдөг. Төрийн тэтгэврийн тогтолцоонд хамгийн түгээмэл зүйл бол тодорхой тэтгэвэр тэтгэмжийн зохицуулалт гэж үздэг. ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудад хувийн тэтгэвэр ихээхэн хөгжсөн байдаг. Тогтоосон тэтгэврийн тогтолцооны дагуу шимтгэл төлөгч нь хуульд заасан тодорхой шаардлага хангасны дараа хөдөлмөр эрхэлсэн жилийн цалин эсвэл насан туршийн орлого дээрээ тулгуурлан тэтгэвэр авах эрхийг олж авдаг.¹¹

Монгол Улс хуваарилалтын тогтолцооноос хуримтлалын тогтолцоонд шилжих зорилгоор 2024 оноос эхлэн нэрийн дансны орлогыг Ирээдүйн өв сангийн тухай хуульд зааснаар улсын төсөвт шилжүүлэх орлогоос болон улсын төсвөөс мөнгөжүүлэх, мөнгөжүүлсэн

⁹Neutral or Fair? Actuarial Concepts and Pension-System Design Monika Queisser and Edward Whitehouse. 2006. <https://www.oecd-ilibrary.org>.

¹⁰OECD Economic Outlook. Volume 2022 Issue 2.

¹¹German pension reform push crystallises challenges faced by many European countries. <https://www.bruegel.org>.

хөрөнгийг тэтгэврийн нөөц санд байршуулах, тэтгэврийн нөөц санг тэтгэврийн даатгалд ажил олгогч, даатгуулагчийн төлж байгаа хоёр хувийн шимтгэлийн болон дээр дурдсан мөнгөжүүлсэн орлогоос бүрдүүлэхээр заасан. Энэхүү мөнгөжүүлсэн орлогыг даатгуулагч бүрээр бүртгэж, даатгуулагчийн саналыг харгалзан санхүүгийн хэрэгсэлд хөрөнгө оруулж өсгөх, эсхүл даатгуулагч эрүүл мэнд, боловсрол, орон сууцны ипотекийн санхүүжилтдээ зарцуулах нөхцөл бүрдэж байгаа¹² Мөн даатгуулагч нас барвал түүний мөнгөжүүлсэн орлогыг хууль ёсны өв залгамжлагчид нь өвлүүлэх юм¹³. Эдгээр зохицуулалт 2030 оноос хэрэгжиж эхэлнэ. Мөн хувийн нэмэлт тэтгэврийн хуулийг УИХ-р хэлэлцүүлэхээр өргөн бариад байна.

- Нийгмийн буюу төрийн тэтгэвэр.

Энэхүү тэтгэвэр нь ахмад настуудын хамрах хүрээг өргөжүүлэх, тэгш байдлыг хангах, ахмад настны ядуурлаас хамгаалах үр дүнтэй арга юм. Шимтгэлгүй, тэгш тэтгэвэр нь орлого, ажил мэргэжлээс үл хамааран бүх ахмад настан өндөр насны орлоготой байх боломжийг олгоно. Цалинтай, албан ёсны ажил эрхлэлт, тэтгэвэрт гарах орлогын хоорондын уялдаа холбоог тасалснаар шимтгэлгүй тэтгэвэр нь эмэгтэйчүүд болон албан бус салбарын ажилчдад тустай. Шимтгэлгүй тэтгэврийн хэмжээ нь чухал ач холбогдолтой бөгөөд төсвийн өндөр зардал, хөдөлмөрийн зах зээлд үзүүлэх сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийхийн тулд төдийлөн ихгүй дунд зэрэг байх нь зохистой байдаг байна..

- Тэтгэврийн засаглалын үр нөлөө, ил тод байдлыг сайжруулах. Тэтгэврийн тогтолцооны санхүүгийн менежмент нь нийгмийн нийт ашиг сонирхолд нийцэж, шударга гэж үзэхэд сайн засаглал чухал үүрэгтэй. Иймд нөөцтэй шимтгэл бүхий төрийн удирдлагатай тэтгэврийн тогтолцоо, болон төрийн салбарын тэтгэврийн тогтолцоонд онцгой анхаарал хандуулдаг байна. Засгийн газрууд нөөцөө улсын өр, зарлагыг санхүүжүүлэхэд

чиглүүлэх хүчтэй хөшүүрэгтэй байдаг бөгөөд энэ нь шимтгэлийн өгөөжийн хувь хэмжээг бууруулахад хүргэж болзошгүй юм. Нийгмийн даатгалын бүх нийтийн тэтгэврийн тогтолцооны шийдвэр гаргах эрх бүхий байгууллага, удирдлага нь уг тогтолцооны гишүүдийн өмчлөх эрхээс илүү засгийн газрын төсвийн ашиг сонирхлыг илүүд үздэг.

Шинээр хөгжиж буй зах зээлийн эдийн засагтай олон оронд давхар стандарт бий болдог ба төрийн албан хаагчдын тэтгэврийн тогтолцоо нь өгөөмөр, хуулийн дагуу сайн хамгаалагдсан, төрөөс татаасыг ихээхэн хэмжээгээр авдаг байхад нийгмийн даатгалын тогтолцоо нь нөөц хомс, менежмент муутай байдаг гэж судлаачид үздэг. Тэтгэврийн засаглалын шинэчлэл нь итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчдийг сонгох, төлөөлөгчдийг сонгох дүрэм, нягтлан бодох бүртгэл, тайлан, стандарт, хариуцлага, маргаан гарсан тохиолдолд хэрхэн шийдвэрлэх зэрэг заалтуудыг багтаадаг. Төр өөрөө өөрийгөө зохицуулах нь эргэлзээтэй учраас хөрөнгө оруулалтын өгөөж болон бусад гүйцэтгэлийн үзүүлэлтүүдийг мэдээлэхийн зэрэгцээ хөндлөнгийн итгэмжлэгдсэн төлөөлөгч, ТУЗ-ийн гишүүдийн үүрэг хариуцлага ихээхэн чухал юм. Хуулийн засаглал хүчтэй, парламент нь гүйцэтгэх засаглалыг үр дүнтэй хянаж чаддаг тэтгэврийн тогтолцоонд нөлөөлөх ашиг сонирхол, улс төрийн зорилготой хөрөнгө оруулалтын шийдвэрүүд зэргээс урьдчилан сэргийлэхэд ихээхэн тустай байдаг.

Зүүн Европын ихэнх орнуудад хийгдсэн санхүүжилтийн шинэчлэл нь бодит бус хүлээлт, оновчтой бус загвар, хэрэгжилтээс шалтгаалж тэтгэврийн шинэчлэл хангалтгүй явагдаж байна. Бодлого боловсруулагчид онолын хувьд боломжтой тэтгэврийн загваруудаас өөрийн улсын онцлог нөхцөл байдалд хамгийн сайн тохирохыг нь сонгох ёстой. Ядуурлаас ангижрахад харьцангуй бага ач холбогдол өгдөг, хувь хүмүүс эрсдэлээс татгалздаггүй, харин санхүүгийн зах

¹²Нийгмийн даатгалын ерөнхий хууль (2023)

¹³Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэврийн тухай хууль (2023)

зээлийн тоглогчид болон засгийн газарт дансны зохицуулалт хийхдээ итгэдэг улсуудад хувийн данс, нэмэлт тэтгэврийн тогтолцоо үр дүнтэй. Харин төрийн шууд оролцоо илүү хүчтэй тогтолцоо нь нийгмийн эв нэгдэл, эрсдэлийг хуваалцахад илүү ач холбогдол өгдөг, засгийн газрын эрсдэлийг санхүүгийн зах зээлийн үйл ажиллагаанаас бага эрсдэлтэй гэж үздэг улсуудад тохиромжтой гэж үздэг¹⁴.

Хувь хүний санхүүжүүлсэн дансыг зөвхөн хөрөнгө оруулалт, хуримтлал, тэтгэмжийн зах зээл, зохицуулалтын чадавх байгаа тохиолдолд л нэвтрүүлэх ёстой. Улс орнууд мөн шилжилтийн үеийн зардал, тэдгээрийн төсвийн тогтвортой байдалд үзүүлэх нөлөөллийг харгалзан үзэх ёстой. Тэтгэврийн шинэчлэлийг амжилттай хэрэгжүүлэх хоёр чухал хүчин зүйл бол **сайн засаглал ба эдийн засгийн өсөлт** гэж үздэг.

Дүгнэлт

ЭЗХАХБ-ын гишүүн улсууд 1980-д оноос эхлэн тэтгэврийн шинэчлэлийг эхлүүлсэн бөгөөд одоо ч үргэлжилж байна. Нийгэм эдийн засаг өндөр хөгжсөн ЭЗХАХБ-ын гишүүн улсуудын тэтгэврийн тогтолцоо тогтвортой, тэтгэврийн өгөөж харьцангуй өндөрт тооцогддог. Иймд ЭЗХАХБ-ын гишүүн орнуудын тэтгэврийн шинэчлэл, эрх зүйн зохицуулалт, түүний өнөөгийн чиг хандлага, хэтийн төлөвийг судлах нь ихээхэн ач холбогдолтой юм. Зүүн Европын постсоциалист ихэнх улсуудад хийгдсэн санхүүжилтийн шинэчлэл нь бодит бус хүлээлт, оновчтой бус загвар, хэрэгжилтээс шалтгаалж тэтгэврийн шинэчлэл хангалтгүй явагдаж байна. Дээр дурдсан судлаачдын судалгаа болон ОУХБ-ын дүн мэдээлэл зэргийг харьцуулан дүгнэхэд тэтгэврийн шинэчлэлийг амжилттай хэрэгжүүлэх хоёр чухал хүчин зүйл бол сайн засаглал ба эдийн засгийн өсөлт гэж үздэг. Тэгвэл Монгол Улс тэтгэврийн шинэчлэлийг 1990-д оноос эхлүүлсэн боловч улс төрийн оролцоотой шийдвэр, төр засгийн тогтворгүй бодлого зэргээс шалтгаалан

иргэдийн хүсэн хүлээсэн тогтолцоонд хүрээгүй байна. Сүүлийн жилүүдэд Монгол улсын эдийн засгийн өсөлт сайжирч байгаа энэ үед тэтгэврийн талаарх сайн засаглалд анхаарал хандуулж чадвал тэтгэврийн шинэчлэлийг үр дүнтэй хэрэгжүүлсэн тохиолдолд ирээдүйд учрах эрсдэлээс сэргийлэх боломжтой гэж үзэж байна. Иймд дундаж наслалт болон тэтгэвэр авагчдын тоо нэмэгдэж, улсын төсөвт учрах дарамт ихээхэн өсөх хандлагатай байгаа тул ЭЗХАХБ-ын гишүүн улсуудын туршлага, онол практикийг асуудлыг судлан тэтгэврийн цаашдын шинэчлэл болон бодлого боловсруулахад анхаарах шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. Нийгмийн даатгалын ерөнхий хууль (2023)
2. Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэврийн тухай хууль (2023)
3. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан.2022.
4. Энхцэцэг, Б. Хүн ам зүйн цонх нээгдэх үеийн төрөлтийг дэмжих боломжууд. //Монголын хүн амын сэтгүүл. 2011. №20
5. ЭЗХАХБ-ын тайлан. 2022. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/economic-outlook.html>
6. Social Costs—Aggregated Data. Organization for Economic Cooperation and Development. <https://web-archive.oecd.org>. Татаж үзсэн: 06.24.2024.
7. Pension systems should be adjusted to deal with ageing challenges. 2019. <https://www.oecd.org>. 11.12.2019.
8. OECD Workshop-Improving the pension income prospects of EU Member States: Lessons from the Pension Reviews. 2019. <https://web-archive.oecd.org>. 11.12.2019.
9. European Commission. 2012 Report - Economic and fiscal projections for the 27 EU Member States (2010–2060). 2012. <http://envejecimiento.csic.es>.
10. Neutral or Fair? Actuarial Concepts and Pension-System Design Monika Queisser

¹⁴Pension systems should be adjusted to deal with ageing challenges countries. <https://www.oecd.org>.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХ УЙРХАМ

and Edward Whitehouse. 2006. <https://www.oecd-ilibrary.org>.

11. OECD Economic Outlook. Volume 2022 Issue 2.

12. German pension reform push crystallises challenges faced by many

European countries. <https://www.bruegel.org>. Татаж үзсэн: 05.13.2024

13. Pension systems should be adjusted to deal with ageing challengesountries. <https://www.oecd.org>.

ХӨДӨЛМӨРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ, ЭРҮҮЛ АХУЙН НӨХЦӨЛ БАЙДЛЫН СУДАЛГАА

(Замын-Үүд хилийн боомтын хил хяналтын байгууллагуудын жишээн дээр)

SURVEY OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH CONDITIONS
(A Case Study on Border control organizations in Zamiin-Uud)

Г.Сарантуяа* Дотоод хэргийн их сургуулийн хил судлалын магистрант, ахмад
Sarantuya G. Master of Border Studies in the University of Internal Affairs, Captain
Н.Нямаа Хөдөө аж ахуйн их сургуулийн Эдийн засаг, бизнесийн сургуулийн багш, доктор, профессор
Nyamaa N. Teacher at the School of Economics and Business, Mongolian University of Life Sciences, Ph.D, Professor

*Хариуцлагатай зохиогч: glsaraad@gmail.com

Хураангуй: Хилийн боомт дээр ажиллаж байгаа төрийн албан хаагчдын хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлж, цаашид хөдөлмөрийн аюулгүй байдлыг хангах санал, зөвлөмжийг боловсруулахад судалгааны ажлын оршино. Судалгааны ажлын хүрээнд Замын-Үүд боомт дээр ажиллаж буй хил, гаалийн байгууллагын ажилтнуудаас хөдөлмөрийн аюулгүй байдал хэрхэн алдагдаж байгааг тодорхойллоо. Судалгааны үр дүнд тулгуурлан үйлдвэрлэлийн ослын даатгалын тогтолцоо нь “үл-буруутгах” зарчимд суурилах, ажилтны гэм бурууг олоход голлон чиглэхгүй байхыг санал болгож байна. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ тогтолцоог шинэчлэн бүрдүүлэх шаардлагатай бөгөөд “Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн дүрэм, журам”-ыг санхүүжилтийн механизмтай уялдуулан боловсруулах, ажлын байранд тэмдэг, тэмдэглэгээ, санамж байрлуулах, гэрэлтүүлгийг сайжруулах хэрэгтэй нь судалгаагаар нотлогдлоо.

Abstract: The purpose of the research work is to determine the current situation of occupational safety of government employees working at the border, and to develop proposals and recommendations to ensure labor safety in the future. In the frame of research work, it was determined how occupational safety is compromised by border and customs officials working at Zamyn-Uud port. In result of survey, the industrial accident insurance system should adhere to a "no-fault" and should not to focus on finding fault with the employee. Research indicates that the top priority for implementing occupational safety and health policies is to develop comprehensive "Occupational safety and health policies is to develop comprehensive "Occupational safety and health Rules and Regulations" in conjunction with an effective financing

Түлхүүр үг: АНР шинжилгээ, хилийн байгууллага, хөдөлмөрийн нөхцөл, осол, аварга нөлөөлөх хүчин зүйлс

Keyword: ANP analysis, borders protection organization, working condition, factors of occupational accident

Үндэслэл

Судалгааны зорилго нь хилийн боомтод ажиллаж буй албан хаагчдын хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн өнөөгийн нөхцөл байдалд үнэлгээ өгч, цаашид сайжруулах саналыг боловсруулахад оршино.

Судалгааны ажил нь АНР (Analytic Hierarchy Process) шинжилгээний арга зүйд

суурилав. АНР шинжилгээний арга зүйн хүрээнд салбарын хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, нөхцөл байдлыг тодорхойлж чадахуйц 20 хүнээс судалгааны асуулгын дагуу үнэлгээ хийлгэж шинжилгээг гүйцэтгэв. АНР (Saaty.R.W, 1987) нь зорилго, шалгуур, дэд шалгуур, сонголт гэсэн шаталсан нийлмэл бүтэцтэй асуудлыг шийдвэрлэх үнэлгээний хэрэгсэл юм.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн нөхцөл

Үзүүлэлтүүдийг хос хосоор нь дараах байдлаар үнэлсэн. Зорилгыг шалгуур үзүүлэлтүүдээр, шалгуур бүрийг сонгох үзүүлэлт бүрээр хос хосоор нь зэрэгцүүлэн үнэлж үнэлгээний матрицыг гаргасан.

A_j үзүүлэлтийг A_i үзүүлэлттэй жишвэл үнэлгээ түрүүчийн үнэлгээний урвуу $1/3, 1/5, 1/7, 1/9$ болно. $A_1, A_2, \dots, A_n$ үзүүлэлтийн жинг харгалзан $w_1, w_2, \dots, w_n$ гэж тэмдэглэвэл тэдгээрийн харьцангуй жин w_i/w_j болно. Үнэлгээний бодитой эсэхийг нийцтэй байдлын индекс CI –ийг ашиглан үнэлсэн.

“Ажлын байран дахь эрсдэл” гэдэг нь иргэнийг үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлого, мэргэжлээс шалтгаалах өвчинд хүргэж болзошгүй ажлын байрны нөхцөлийг хэлнэ. “Эрсдэлийн үнэлгээ” гэдэг нь ажлын байрны эрсдэлд үнэлэлт өгөх үйл явцыг хэлнэ (Монголын Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй, 2021). Уг тодорхойлолтыг үндэс болгон судалгааны ажлыг гүйцэтгэлээ.

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй” тухай хууль (УИХ, 2008)-ийн 27-р зүйлд “ХАБЭА-н төлөвлөлт төлөвлөгөө боловсруулах батлах”, “ХАБЭА-н зөвлөл байгуулах”, “ХАБЭА-н журам боловсруулах”, “ХАБЭА-н төсөв гаргаж батлуулах”, “ҮО, МШӨ, Хурц хордлогыг судлан бүртгэх”, “Эрсдэл тооцож, эрсдэлийн үнэлгээ гаргах”, “ХАБЭА-н сургалт зохион байгуулах”, “Аюулгүй ажиллагааны зааварчилгаа өгөх”, “Хяналт шалгалт хийх хариуцлага тооцох”, “ХАБЭА-н анхан шатны баримтууд боловсруулах”, “Аюулаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах”, “ХАБЭА-н менежмент тогтолцоог хэрэгжүүлэх” тухай заасан.

Монгол Улсад “Зөрчлийн тухай” хууль (УИХ, Зөрчлийн тухай, 2021)-ийн 10.15 заалтад хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль зөрчих заалтыг “сахин хангуулах үүргээ биелүүлээгүй”, “хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн стандарт, дүрэм, журам хангаж ажиллаагүй бол хүнийг дөрвөн зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг дөрвөн

мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно” хэмээн заасан байдаг.

“Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй” хууль (УИХ, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=564>, 2008) -ийн 28-р зүйлд “Үйлдвэрлэлийн ослын орон тооны бус байнгын комисс байгуулах”, “Үйлдвэрлэлийн осол хурц хордлого МШӨ-гарсан бол холбогдох байгууллагад мэдээлэх”, “ХАБЭА-н зөвлөл ажиллуулах”, “ХАБЭА-н төсөв батлах”, “ХЧА ажилтанд хуулийн дагуу нөхөн төлбөр олгох”, “Эрсдэлийн түвшин их ажлын байранд ажиллаж байгаа ажилтныг амь нас, эрүүл мэндийн даатгалд тухайн ажилтны 36 ба түүнээс дээш сарын дундаж цалинтай тэнцэх хэмжээгээр заавал даатгуулна” хэмээн тус тус зүйлчилжээ.

Хөдөлмөрийн хууль (УИХ, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16230709635751>, 2021)-ийн 125 дугаар зүйлд үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлого, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний хохирлыг нөхөн төлөх хэмжээг Хөдөлмөрийн чадвар алдалт-30% хүртэл 5 сар, Хөдөлмөрийн чадвар алдалт-31%-50 % хүртэл 7 сар, Хөдөлмөрийн чадвар алдалт-51%-70 % хүртэл 9 сар, Хөдөлмөрийн чадвар алдалт-71 % дээш 18 сарын цалингийн дундажтай тэнцэх хэмжээний нөхөн төлбөр, ҮО, МШӨ, хурц хордлогын улмаас нас барсан ажилтны ар гэрт 36 сараас дээш сарын цалинтай тэнцэх нөхөн төлбөрийг нэг ба түүнээс дээш гэж тогтоосон.

Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн зааварчилгаа (Засгийн газар, 2019) болох MNS 4969:2000 стандартын дагуу боловсруулсан. Уг зааварчилгаанд үйлдвэрлэлийн ослоор бүртгэх нөхцөл нь ажилтан ажилдаа ирэх буцах маршрутын дагуу осолдох, ажилтан томилолт, дайчилгаагаар бусад газарт ажил үүргээ гүйцэтгэж байхдаа осолдох, хими, биологийн гаралтай халдварт өвчин хордлогод өртөж осолдох, байгалийн гэнэтийн аюул, гамшиг гоц халдварт өвчний голомтоос шалтгаалж осолдох, хими, биологи, цацрагийн хордож осолдох, ажлын байр, нэгж, хэсэг, салбарын хооронд байнга явж ажил үүрэг гүйцэтгэдэг ажилтан бүх төрлийн тээврийн хэрэгсэл, ердийн

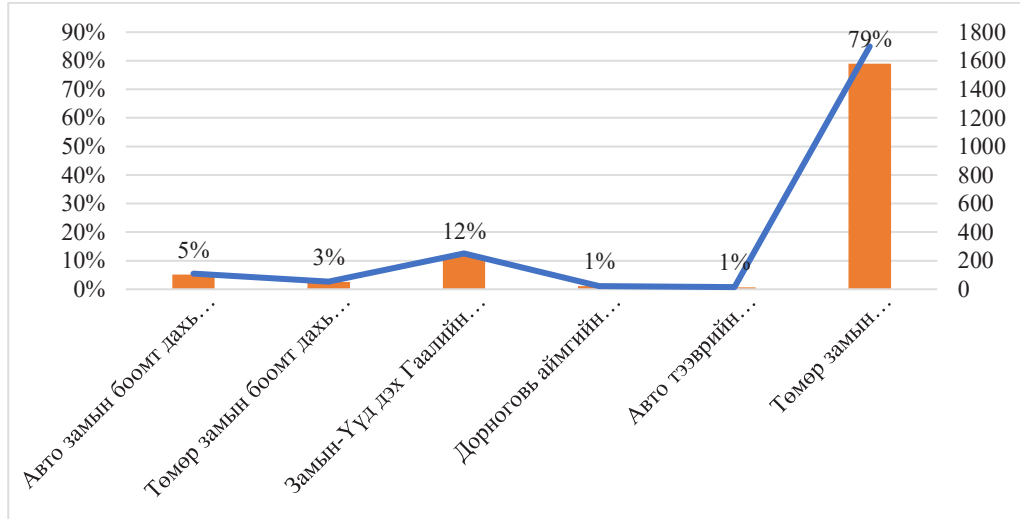
хөсгөөр буюу явган явж байх үед осолдох, ажлын байраа орхих боломжгүй ажил үүрэг гүйцэтгэдэг ажилтан осолдох гэж ангилдаг.

Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйг хангахад чиглэсэн “ХАБЭА ерөнхий дүрэм”, “ХАБЭА-н зөвлөл ажиллах журам”, “ХАБЭА-н дотоод хяналтын журам”, “ХАБЭА-н сургалт зохион байгуулах, шалгалт авах журам”, “ХАБЭА-н осолд дөхсөн байдлыг судлах журам”, “Аюулгүй ажиллагааны тэмдэг

тэмдэгтүүд, түүнийг дагаж мөрдөх журам”, “Нэг бүрийн хамгаалах хэрэгсэл ашиглах журам”, “Галын аюулгүй байдлын журам”, “Цэвэрлэгээ үйлчилгээ хийхэд баримтлах журам”-ыг тус тус боловсруулан мөрдөж байна.

Судалгааны үр дүн

Дорноговь аймгийн Замын Үүд хилийн авто зам болон төмөр замын боомтод ажилладаг ажиллагсдын тоог дараах зургаар харуулав.

Зураг 1. Замын Үүд хил хяналтын байгууллагуудад ажиллагсдын тоо, хувь
Эх сурвалж: Судлаачийн ойролцоо тооцоолол

Замын Үүд хилийн боомтод ажиллаж буй ажиллагсдын 79.0 хувь нь төмөр замын байгууллагын ажилчид, 12.0 хувь нь гаалийн газрын ажилчид, 5.0 хувь нь автозамын боомт дахь хил хамгаалах байгууллагын ажилчид, 3.0 хувь нь төмөр зам дахь хил хамгаалах байгууллагын ажилчид, 1.0 хувь нь Дорноговь аймгийн гадаад иргэн харьяатын ажилчид, 1.0 хувь нь авто тээврийн байгууллагын ажилчид байна.

Бүртгэл, мэдээллийн зохистой тогтолцоо бүрдүүлж чадаагүй улс орнуудад үйлдвэрлэлийн ослын тоо мэдээ цөөн, ялангуяа жижиг аж ахуйн нэгжид гарсан үйлдвэрлэлийн осол захиргааны бүртгэлд ихэвчлэн мэдээлэгддэггүй (Takala, J. нар, 2009). Үйлдвэрлэлийн осол, гэмтэл, өвчлөлийн улмаас ажилтанд учирч буй өвчин зовлон, ажилгүйдэл, ядуурлыг хэмжих аргагүйн зэрэгцээ эдийн засагт

үзүүлж байгаа нөлөөлөл жилд ДНБ-ний 4 орчим хувьтай тэнцэж байдгийг ОУХБ-аас тооцож гаргасан байна (Ц.Батнасан, 2019).

Монгол Улсын хэмжээнд 2018-2022 онд хөдөлмөрлөх үүргээ биелүүлэх явцдаа амь нас үрэгдсэн 213, хүнд гэмтсэн 765, хөнгөн гэмтсэн 646 гээд нийт 1,624 үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлого бүртгэгдсэн байна (Ийгл ТВ, 2023).

Ажил олгогчоос өгсөн үүрэг даалгавартай шууд холбогдолгүй байгууллагын нийгмийн ажилд оролцох, томилолтоор ажиллахаар явахдаа маршрутын дагуу гардаг болон албан үүргээ биелүүлэх явцдаа осолд өртөх гэсэн ангиллаар осол, аваарт өртөх байдлыг Замын Үүд дэх хилийн байгууллагуудын жишээн дээр гүйцэтгэв.

Дорноговь аймгийн Замын Үүд сумын хилийн боомтод ажиллаж байгаа хилийн байгууллагуудын дээд болон дунд

Дослідження Окремих Значень

шатны удирдах 20 албан тушаалтнаас хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй зөрчигдөх болон осол, гэмтлийн шалтгааныг АНР шинжилгээний арга зүйгээр гүйцэтгэлээ. Ингэхдээ албан хаагчдын ажил үүргээ гүйцэтгэх явцад хөдөлмөрийн аюулгүй байдал алдагдах, гарах ослыг төрөл, шалтгаанаар нь тодорхойлсон. Хөдөлмөрийн аюулгүй

байдал алдагдаж буй шалтгаануудыг тодорхойлсны дараа тохиолдлын тоогоор нь 1, 3, 5, 7, 9 гэсэн үнэлгээг өгч эрэмбэлүүлсэн болно. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй алдагдах шалтгаануудыг тодорхойлсны дараа хэрхэн сайжруулах саналыг судалгаанд оролцогчдын дэвшүүлсэн саналыг нэгтгэж эрэмбэлүүллээ.

AHP Analytic Hierarchy Process (EVM multiple inputs)

K. D. Goepel Version 26.07.2014

Free web based AHP software on: <http://bomsg.com>

Only input data in the light green fields and worksheets!

n= 6 Number of criteria (3 to 10) Scale: 1 Linear

N= 20 Number of Participants (1 to 20) α : 0.1 Consensus: 89.5%

p= 4 selected Participant (0=consol.) 2 33 Participant 4

Objective Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй \шалтгаан\

Author Capaa

Date 9-Feb-24

Thresh: 1E-07

Iterations: 11

FVM check:

7 OF 08

Table	Criterion	Comment	Weights	Rk
1	Бууж суух	Ачаа тээврийн вагон шалгах үед бууж суухад унаж	26.1%	1
2	Вагон доогуур шу	Шалгалтын үед вагон доогуур шурган гарах үед	25.6%	2
3	Гэрэлтүүлэг муу	Гэрэлтүүлэг муу байсны улмаас унаж бэртэх	13.8%	3
4	Автомашинд мөр	Авто машинд мөргүүлэх	12.2%	4
5	Ачаалал өндөр	Албаны ачаалал өндөр байсны улмаас ядарч, ул	10.7%	6
6	Орчны бохирдол	Орчны бохирдол эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх	11.7%	5
7			0.0%	
8			0.0%	
9		for 9&10 unprotect the input sheets and expand the	0.0%	
#		question section ("+" in row 66)	0.0%	

Result

Eigenvalue

lambda: 11.948

Consistency Ratio

0 37

GCI: 2.71

CR: 94.9%

Зураг 2. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй алдагдах шалтгаанууд

Matrix	Бууж суух	Вагон доогуур шургах	Гэрэлтүүлэг муу	Автомашинд мөргүүлэх	Ачаалал өндөр	Орчны бохирдол	0	0	0	0
Бууж суух	1	1	5	1	7	9	-	-	-	-
Вагон доогуур шургах	2	1	1	5	7	9	-	-	-	-
Гэрэлтүүлэг муу	3	1/5	1	3	1/7	7	-	-	-	-
Автомашинд мөргүүлэх	4	1	1/5	1/3	1	9	-	-	-	-
Ачаалал өндөр	5	1/7	1/7	7	1/9	1	-	-	-	-
Орчны бохирдол	6	1/9	1/9	1/7	9	1	-	-	-	-
0	7	-	-	-	-	-	1	-	-	-
0	8	-	-	-	-	-	-	1	-	-
0	9	-	-	-	-	-	-	-	1	-
0	10	-	-	-	-	-	-	-	-	1

normalized
principal
Eigenvector

(26.14%)
25.61%
13.75%
12.16%
10.65%
11.68%
0.00%
0.00%
0.00%
0.00%

Матриц 1. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй алдагдах шалтгаанууд
Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Хилийн байгууллагын ажилтнуудын өртөж буй осол, аваарын шалтгааны нэгдүгээрт “ачаа тээврийн вагон шалгах үед бууж суухдаа унаж бэртэх” гэсэн шалтгааныг 26.1 хувиар эрэмбэлсэн байна. Энэ нь тус осол, аваарын шалтгааныг цаашид хэрэгжүүлэх арга хэмжээндээ анхаарах шаардлагатайг илтгэнэ. Хоёрдугаарт, шалгалтын үеэр вагон доогуур шургахдаа осол, гэмтэлд өртдөг болох нь 25.6 хувийн үнэлгээнээс харагдаж байна. Гуравдугаарт, хил орчмын гэрэлтүүлэг муу байсны улмаас унаж бэртдэг хэмээн 13.8 хувиар эрэмбэлсэн. Дөрөвдүгээрт, автомашинд мөргүүлэх 12.2 хувь, дараа нь орчны бохирдол эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх 11.7 хувь, ажлын ачаалал өндөр байдгаас шалтгаалж ядарч сульдах, улмаар осол, гэмтэлд амархан өртөх шалтгаан болдог хэмээн 10.7 хувиар эрэмбэлжээ.

Хилийн байгууллагын ажилтнуудад тохиолдож буй осол, аваар, гэмтлийг бууруулахын тулд ямар арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатайг судалгаанд оролцогчдоос тодруулж, АНР шинжилгээг хийсэн үр дүнг зураг 2 ба матриц 2-т харуулав.

AHP Analytic Hierarchy Process (EVM multiple inputs)

©. D. Goepel Version 26.07.2014

Free web based AHP software on:

<http://bpmsq.com>

Only input data in the light green fields and worksheets!

n= 6 Number of criteria (3 to 10) Scale: 1 Linear
N= 20 Number of Participants (1 to 20) α: 0.1 Consensus: 89.1%
p= 4 selected Participant (0=consol.) 2 33 Participant 4

Objective Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй 'арга зам'

Author Capaa

Date 9-Feb-24

Thresh: 1E-07

Iterations: 12

EVM check: 7.8E-08

Table	Criterion	Comment	Weights	Rk
1	Илрүүлэх судалг	Ажлын байрны нуугдмал болон ил аюулыг илрүүл	28.2%	1
2	Эрсдэлийн тогто	Эрсдэлийг хянаж, урьдчилан төлөвлөх тогтолцоог	25.5%	2
3	Сургалт	ХАБ сургалтыг зохион байгуулах	13.5%	3
4	Орон тооны бус	Үйлдвэрлэлийн ослыг бууруулах орон тооны бус	11.0%	5
5	ХАБЭА зөвлөл	ХАБЭА-н зөвлөл байгуулах	10.7%	6
6	Санхүүжилт	Байгууллагын төсөвт ХАБЭА-н төсвийг нэмэгдүүл	11.1%	4
7			0.0%	
8			0.0%	
9			0.0%	
#		for 9&10 unprotect the input sheets and expand the question section ("+" in row 66)	0.0%	

Result Eigenvalue lambda: 11.633
Consistency Ratio 0.37 GCI: 2.55 CR: 89.9%

Зураг 3. Хилийн байгууллагуудын ажилтнуудад тохиолдол осол, аваарыг бууруулах арга зам

МОНГОЛЫН
Дотоод
Хэрэг
Яам

ᠬᠤᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ
ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

Matrix	Илрүүлэх судалгаа	Эрсдэлийн тогтолцоо	Сургалт	Орон тооны бус комисс	ХАБЭА зөвлөл	Санхүүжилт	0	0	0	0	normalized principal Eigenvector
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Илрүүлэх судалгаа	1	1	5	3	7	9	-	-	-	-	28.25%
Эрсдэлийн тогтолцоо	2	1	1	5	7	9	-	-	-	-	25.52%
Сургалт	3	1/5	1	3	1/7	7	-	-	-	-	13.45%
Орон тооны бус комисс	4	1/3	1/5	1/3	1	9	-	-	-	-	10.99%
ХАБЭА зөвлөл	5	1/7	1/7	7	1/9	1	-	-	-	-	10.73%
Санхүүжилт	6	1/9	1/9	1/7	9	1	-	-	-	-	11.07%
0	7	-	-	-	-	-	1	-	-	-	0.00%
0	8	-	-	-	-	-	-	1	-	-	0.00%
0	9	-	-	-	-	-	-	-	1	-	0.00%
0	10	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.00%

Матриц 2. Хилийн байгууллагуудын ажилтнуудад тохиолдол осол, аваарыг бууруулах арга зам. Эх сурвалж: Судлаачийн тооцоолол

Судалгаанд оролцогчид ажлын байран дахь осол, аваарыг бууруулахын тулд ажлын байрны нуугдмал болон ил аюулыг илрүүлэх, эрсдэлийг хянаж, урьдчилан төлөвлөх тогтолцоог бүрдүүлэх, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын сургалтыг зохион байгуулах, үйлдвэрлэлийн ослыг бууруулах орон тооны бус комисс байгуулах, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн зөвлөлийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх, байгууллагын төсөвт хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн зардлын төсвийг нэмэгдүүлэх гэсэн саналуудыг дэвшүүллээ. Эдгээрээс ажлын байран дахь осол, аваарыг бууруулахын тулд ажлын байрны нуугдмал болон ил аюулыг илрүүлэх судалгааг хийх хэрэгтэй гэсэн саналыг 28.3 хувь, эрсдэлийг хянаж, урьдчилан төлөвлөх тогтолцоог бүрдүүлэх 25.5 хувь, хөдөлмөрийн аюулгүй байдлын сургалтыг зохион байгуулах 13.5 хувь, байгууллагын төсөвт хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн зардлын төсвийг нэмэгдүүлэх 11.1 хувь, үйлдвэрлэлийн ослыг бууруулах орон тооны бус комисс байгуулах 11.0 хувь, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн зөвлөлийн үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх 10.7 хувийн санал өгсөн байна. Хилийн байгууллагуудад тохиолдож буй осол, аваарыг бууруулахын тулд сургалт, судалгааны ажлыг тогтмол зохион

байгуулах нь ач холбогдолтой байна. Мөн үйлдвэрлэлийн, ажлын байран дахь осол, аваарыг бууруулахын тулд бүртгэл мэдээллийн тогтолцоог боловсронгуй шаардлагатай.

Дүгнэлт

Судалгааны үр дүнгээр Замын-Үүд хилийн боомтын Хил хяналтын байгууллагуудад ажлын байрны нуугдмал болон ил аюулыг илрүүлэх, эрсдэлийг хянаж, урьдчилан төлөвлөх ажлыг тооцоо, судалгаанд үндэслэн улмаар тогтолцоог шинэчлэх шаардлагатай нь батлагдлаа. Мөн ажлын байрны, үйлдвэрлэлийн ослыг хянах давхар тогтолцоотой болох нь ач холбогдолтой юм. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ нэн тэргүүнд тогтолцоог шинэчлэн бүрдүүлэх ажлын хүрээнд “Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн дүрэм, журам”-ыг санхүүжилтийн механизмтай уялдуулан боловсруулах, ажлын байранд тэмдэг, тэмдэглэгээ, санамж байрлуулах, гэрэлтүүлгийг сайжруулах хэрэгтэй нь судалгаагаар нотлогдлоо.

Ашигласан материал:

1. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай (2008)
2. Зөрчлийн тухай хууль (2017)
3. Хөдөлмөрийн тухай хууль (2021)

4. Эрүүл мэндээ хамгаалж, эдийн засгаа сэргээх 10.0 (арван) их наядын цогц төлөвлөгөө. (МУЗГ-ын тогтоол №42, 2021)

5. J-A, A. Consistency in the Analytic Hierarchy Process: a New Approach. Int. J. Uncertain. Fuzziness Knowledge Based System. 2006. 443-449.

6. Saaty R.W. (1987). The analytic hierarchy process—what it is and how it is used. Mathematical Modelling.

7. Takala, J. et al., Global trend according to estimated number of occupational accidents and fatal work-related diseases at

region and country level. //Journal of Safety Research 2009. №40.

8. Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн зааварчилгааг MNS 4969:2000 стандарт. <https://mongolia.gov.mn>. Татаж үзсэн:10.17.2024.

9. Монголын Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй. (2021).

10. Батнасан, Ц. Үйлдвэрлэлийн осол, хурц хордлогын бүртгэл мэдээллийг сайжруулах нь. //Олон улын эрдэм шинжилгээний хурал, 2019.

Анхны тусламж
Хүндэтгэл
Хүндэтгэл
Хүндэтгэл

БАГА ОРЛОГОТОЙ ИРГЭДЭД ЧИГЛЭСЭН НИЙГМИЙН ХАЛАМЖИЙН БОДЛОГО, ЗОХИЦУУЛАЛТ

SOCIAL WELFARE POLICIES AND REGULATIONS FOR INDIVIDUALS WITH LOW- INCOME STATUS

Э.Ууганцэцэг* Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант
Uugantsetseg E. Doctoral Candidate in the University of Internal Affairs

*Хариуцлагатай зохиогч: uugaa3030@gmail.com

Хураангуй: Ард иргэдийнхээ амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх бага орлоготой иргэдэд чиглэсэн нийгмийн халамжийн бодлогын хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газраас төрөл бүрийн төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсээр ирсэн. 2004 оноос иргэдэд улсаас мөнгөн олговор олгосноор нийгмийн халамжийн сангийн зардлын өсөлт нь ард, иргэдийн амьжиргааны түвшин дээшлэх, инфляцыг хөөрөгдөх, хүн амын бэлэнчлэх сэтгэлгээг бий болгох сөрөг үр дагаврууд үүсэхэд нөлөөлсөн. 2004 оноос 2023 оны хооронд нийгмийн халамжийн зардал 30.4 хувиар нэмэгдсэн хэдий ч үүний үр дүнгээс үзвэл тоон болон чанарын үзүүлэлт нь хангалттай биш юм¹. Тиймээс ашигт малтмал, уул уурхайгаас олборлож буй баялгаас бүрдэх орлогыг мөнгөн хэлбэрээр халамж болгон ард иргэдэд засгийн газраас олгох бодлогыг хязгаарлаж, үүний оронд ард иргэдэд оюуны хөрөнгө оруулалт хийж, мэдлэг боловсролыг дээшлүүлэх, хөдөлмөр эрхлэх боломжийг нээж өгснөөр эдийн засгаа дэмжих, хавтгайрсан халамжийг багасгах замаар нийгмийн хамгааллын бодлогуудыг боловсруулан хэрэгжүүлэх, энэ арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэхэд гадаадын зарим улс орны бодлого, зохицуулалт болон өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг хэрхэн ашиглаж байгаа сайн туршлагыг Засгийн газар үйл ажиллагаандаа нэвтрүүлэх шаардлагатай байна.

Abstract: In recent years, the Government of Mongolia has been implementing various measures and projects as part of its social welfare policy. These initiatives aim to increase the real income of citizens and reduce poverty. As a result, the level of low-income citizens has decreased to some extent, and the cash income of citizens has also increased. Since 2004, the rise in social welfare fund spending, specifically in the form of cash payments to citizens, has led to adverse effects such as increased inflation, and fostered a dependence on cash among the population, rather than effectively improving the standard of living. Between 2004 and 2023, the cost of social welfare has increased by 30.4 times, but there are insufficient quantitative and qualitative indicators to assess its results. Hence, the government should restrict the dispersal of mining wealth in the form of cash. This can be achieved by enhancing the education of citizens, investing in intellectual property, boosting the capabilities of individuals to work, and establishing a comprehensive social security policy to transition from welfare to wages.

Түлхүүр үг: Төсөл, хөтөлбөр, нийгмийн халамж, нийгмийн халамжийн бодлого, нийгмийн халамжийн зарцуулалт, хөдөлмөр эрхлэлт, хууль

Keywords: Projects, programs, social welfare, social welfare policy, social welfare spending, employment, law

Үндэслэл

Нийгмийн халамжийн тухай ойлголт, түүний үйл ажиллагааны хамрах хүрээ нь улс орон бүрийн түүхэн хөгжлийн

үе шат, хөгжил, халамжийн зорилтод ач холбогдол өгч буй байдал, үйлчилгээ үзүүлэх төрийн бүтцийн хувьсал зэргээс хамаарч өөр өөр байдаг. Нийгмийн

¹Оюунцэцэг, Д. Нийгмийн халамжийн бодлогын үр дүнгийн судалгаа. //Монголын хүн амын сэтгүүл. 2013. №23.

халамжийн үүсэл нь XIX зууны сүүл үеэс эхэлсэн бөгөөд тухайн үеийн Их өөрчлөлтөөс үүдэлтэй нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн, аж үйлдвэржилт, хотжилт, хүн амын өсөлт, тэр ч байтугай капитализмын өсөлт нь "гэр бүлийн сүлжээ, буяны байгууллага, феодалын холбоо, бүлгүүд, хотын захиргаа, түүнчлэн сүм хийдээс санал болгож буй халамжийн уламжлалт хэлбэрийг таслан зогсоосон зэрэг томоохон өөрчлөлтүүдтэй холбоотой юм. Эдгээр өөрчлөлтийн улмаас хүн төрөлхтний бүтээмжийн түвшин нэмэгдсэнтэй уялдуулан шинэ нийгмийн хэрэгцээ, нөөцийг хангах шаардлага болох боломжтой болсон байна.

НҮБ-аас бэлтгэсэн "Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд нийгмийн халамжийн төлөвлөлтийн тухай" баримт бичигт "Нийгмийн халамж гэдэг нь үндсэндээ хувь хүн, бүлэг, хамт олонд өөрсдийн нөхцөл байдлыг сайжруулах, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд, хөгжлийн ажилд оролцох, нийгэмд дасан зохицох боломжийг олгох зорилготой зохион байгуулалттай үйл ажиллагаа ²" юм гэж тодорхойлсон байдаг.

Нийгмийн халамжийн тухай хууль болон "Алсын хараа 2050" урт хугацааны хөгжлийн бодлого нь амьжиргааны түвшин доогуур бага орлоготой иргэдийн тоог бууруулахаар нийгмийн халамжийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх зорилт тавьсан. Нийгмийн халамжийн тухай хуульд нийгмийн халамжийн бодлогын хүрээнд дэмжлэг, туслалцаа зайлшгүй шаардлагатай айл өрхийн гишүүн, иргэнд мөнгөн тэтгэмж болон хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхээр тусгасан. Энэ тэтгэмж, хөтөлбөрт хамрагдах иргэнд "Үндэсний статистикийн хороо, нийгмийн халамжийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хамтран баталсан аргачлалын

дагуу өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд орсон, амьжиргааны түвшин нь тухайн үеийн ядуурлын шугамаас доогуур өрхөөс сонгогдсон өрхийн гишүүн ³ " гэж тодорхойлсон.

Бага орлоготой иргэдийн тоон үзүүлэлтийг гадаадын зарим улс оронтой харьцуулан үзэхэд нийгмийн халамжийн төсөл, хөтөлбөрт манай улс бусад улсыг бодвол их мөнгө зарцуулдаг байна⁴. Ихэнх хөтөлбөр, ялангуяа хүүхдийн мөнгөний хөтөлбөрөөс хамааран орлого багатай айл өрхүүд дийлэнх нь нийгмийн халамжид хамрагддаг. Гэвч бага орлоготой, амьжиргааны түвшин доогуур иргэдэд олгож байгаа нийгмийн халамж хангалттай бус байсаар байгаа нь бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх нийгмийн халамжийн чадавхыг хязгаарлаж байна.

Бага орлоготой иргэдийг 1998 оны 1 дүгээр сарын 8-ны өдрийн Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг тодорхойлох тухай хуулийг баримтлан, Үндэсний статистикийн газар норм, нормативыг эрдэм шинжилгээний байгууллагуудын оролцоотойгоор тодорхойлсон.

Монгол Улсын "Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг тодорхойлох тухай" хуулийн 5 дугаар зүйлд "Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг хэрэглээний доод хэмжээг үндэслэн Үндэсний Статистикийн хороо тодорхойлно" гэж хуульчилсан.

Үндэсний статистикийн хорооны дарга болон Хөдөлмөр нийгмийн хамгааллын сайдын хамтарсан тушаалаар аргачлал шинэчлэн баталсан байна. Хавсралт 1 үзнэ үү.

Төрөөс нийгмийн халамжийн бодлогын хүрээнд авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ

Улс орнуудын авч хэрэгжүүлж байгаа нийгмийн халамжийн бодлого нь

² Нэгдсэн үндэсний байгууллага. Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд нийгмийн халамжийн төлөвлөлтийн тухай баримт бичиг. 2022.

³ Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

⁴ Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам. Монгол улсын Нийгмийн халамжийн үр ашгийг нэмэгдүүлэхэд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн тогтолцоо судалгааны ажил. УБ., 2020

тухайн улс орон бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг нэмэгдүүлэх, хувь хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөр эрхлэх боломж олгодог. Тиймээс нийгмийн халамж бол иргэдийн нийгмийн хамгаалал, халамж заавал шаардлагатай зорилтод бүлэгт хамрах хагас болон бүтэн өнчин хүүхэд, өрх толгойлсон эцэг, эх, өндөр настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд рүү чиглэсэн нийгмийн цогц үйлчилгээ⁵ юм гэж “Азийн Хөгжлийн Банк” тодорхойлсон. Монгол Улсын Засгийн Газраас бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх, амьдрах нөхцөл боломжийг хангах чиглэлээр нийгмийн халамжийн хүрээнд олон төрлийн бодлогыг хэрэгжүүлсээр байгаа билээ. Монгол Улс 1990 он гарч зах зээлийн чөлөөт эдийн засгийн харилцаанд шилжин орсноор нийгмийн эмзэг буюу ядуу хэсгийг учирч болох болзошгүй эрсдэлээс хамгаалах, ядуурлыг бууруулах нийгмийн халамжийн бодлогыг хэрэгжүүлэх шаардлага үүсэн бий болсон. Нийгэм хамгаалал, хөдөлмөрийн яамнаас нийгмийн халамжийн бодлого үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд “Монгол хүний аж амьдралын чанарыг сайжруулахад чиглүүлэх бөгөөд нийгмийн хамгаалал халамжийн тогтолцоог эрс шинэчлэх үндсэн дээр 2004-2023 онд ядуурлыг хоёр дахин бууруулна” гэсэн зорилгыг тавьсан.

Энэхүү Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод дэвшүүлсэн зорилгыг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа нийгмийн халамжийн бодлого чиглэсээр ирсэн нь айл өрхийн амьжиргаа, орлогын түвшин дээшилж, бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлсэн байна. Хувь хүний хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжин амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх зорилготой төсөл, хөтөлбөрийг батлуулан хэрэгжүүлсэн. Жишээлбэл, 2008-2010 он “Атрын III аян” хөтөлбөрийн хүрээнд буудай болон төмс 100 хувь, хүнсний ногоо

53.2 хувийг дотооддоо хангаж чадсан. Хүнсний хангамж сайжирсантай холбоотойгоор хөдөө орон нутагт ажилгүйдэл буурах гол их үндсийн суурь нь болж өгсөн. Мөн бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх зорилгоор хэрэгжүүлж байгаа “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр”, “Ногоон хувьсгал хөтөлбөр”, “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого” зэрэг төсөл хөтөлбөрүүд энд багтана.

Бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн төсөл, хөтөлбөрүүдээс гадна Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний зөвлөлөөс “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрүүд”-ийг боловсруулан баталж, хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- Ажил олгогчийг дэмжих хөтөлбөр;
- Малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийн сургалт зохион байгуулах хөтөлбөр;
- Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, нөхөрлөл, хоршоо байгуулагч иргэнийг дэмжих хөтөлбөр;
- Хөдөлмөрт бэлтгэх хөтөлбөр;
- Дөчөөс дээш насны иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөр;
- Эзэнтэй Монгол хөтөлбөр зэрэг юм.

Дээрх төсөл, хөтөлбөрүүдээс гадна улсаас бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн бусад үйл ажиллагаануудыг санхүүжүүлж байна. Үүнд:

- “Атрын III аян”-ны хүрээнд “Тариалангийн хөгжлийн үндэсний хөтөлбөр”-т 30.3 тэрбум төгрөг;
- “Дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлэх, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлэх”-д 18.9 тэрбум төгрөг;
- “Усгалтын системийг байгуулж, сэргээн засварлах”-д 4.9 тэрбум төгрөг;
- “Гүний худаг гаргах” 3.4 тэрбум төгрөгийг “Хөгжлийн Сан”- 2019 онд санхүүжилт хийсэн байна.

⁵Asian Development Bank. 1993

Дээрх ажлуудыг хийж гүйцэтгэснээрээ хөдөө, орон нутаг, алслагдсан бүс нутагт хөдөлмөр эрхлэлт ихсэж, иргэдийн амьжиргааны түвшин нэмэгдсэн байна.

Засгийн Газраас авч хэрэгжүүлж байгаа нийгмийн халамжийн бодлогын хүрээнд бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх зорилгоор дотоод бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлтэд хөрөнгө оруулалт хийхээс гадна аж ахуй нэгж, байгууллагуудад татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, татвараас чөлөөлөх зэрэг дэмжлэг үзүүлж байна.

Бага орлоготой иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх, амьжиргааны түвшнийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн халамжийн бодлогын хүрээнд улсаас төрөл бүрийн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлсээр байгаа боловч 2004 оноос хойш иргэдэд мөнгөн хэлбэрээр халамж олгох болсон нь нийгмийн халамжийн сангийн зардлын зарцуулалт өсөж, бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлж, ард иргэдийн бэлэнчлэх сэтгэлгээг бий болгож, хөдөлмөр эрхлэлд сөрөг үр дагаврууд үүсэхэд нөлөөлсөн байна.

Гадаадын зарим улс орны нийгмийн халамжийн бодлогын хүрээнд хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ

АНУ-ын нийгмийн халамжийн бодлогын онцлог нь засгийн газрын томоохон өргөтгөлийн эсрэг тэмцдэг, хувийн болон төрийн үйлчилгээг олон ургалч байдлаар хослуулдагт оршино. Нийгмийн халамжийн салбарт хувийн байгууллагууд төрийн байгууллагуудтай адил эрх хэмжээтэй зэрэгцэн оршдог бөгөөд АНУ-ын нийгмийн халамжид сайн дурын иргэдийн бүлгүүд орон нутгийн асуудлыг шийдвэрлэхэд голлох санаачилга гаргадаг. Үүнээс шалтгаалан нийгмийн халамж том бизнес болсон бөгөөд сүүлийн 30 жилийн хугацаанд зах зээлээр дамжуулан нийгмийн халамжийг хангадаг ашгийн төлөө ажилладаг хүмүүсийн үйлчилгээний корпорацуудын тоо эрс нэмэгдсэн байна.

АНУ-ын нийгмийн халамжийн бодлого нь бие даах чадвар, ажил хөдөлмөр, зах зээлийн бүх зүйлийг мэддэг байх зэрэг үнэт зүйлсээр голчлон тодорхойлогддог.

Бодлого боловсруулагчид эмзэг бүлгийн хүмүүсийг илүү бие даасан байх ёстой гэж үзэж байсан тул хараат байдлаас ангижруулахын тулд засгийн газрын нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн дэмжлэгийг бууруулсан. Хэдийгээр эдгээр цомхотгол нь богино хугацаанд мөнгө хэмнэсэн ч тийм ч үр дүнтэй байгаагүй. Тиймээс нийгмийн хөтөлбөрүүдийг танах нь илүү их зардал гаргахад хүргэж болзошгүй тул зайлшгүй шаардлагатай үйлчилгээнд хамрагдаагүй хүүхдүүд эх, нялхсын эрүүл мэнд, ядуурал, бичиг үсэг тайлагдаагүй байдал, гэр бүлийн эмх замбараагүй байдалтай холбоотой асуудлуудыг арилгах хөтөлбөрүүдийг шаардаж эхэлсэн.⁶

Герман Улс нь жил бүр засгийн газраас тогтоосон босго хэмжээнээс доогуур орлоготой иргэд эрүүл мэндийн даатгалд төлбөргүй хамрагдах боломжийг олгодог. Тодорхой босго онооноос дээш орлоготой иргэд сайн дурын үндсэн дээр эрүүл мэндийн даатгалын тогтолцоонд хамрагдах эсвэл хувийн даатгалын тогтолцоог сонгох боломжоор хангаж өгдөг байна. Герман Улсаас хэрэгжүүлж байгаа нийгмийн халамжийн тусламжийн хөтөлбөр нь өөрийн хэрэгцээг хангах боломжгүй, нөөц бололцоо муутай, бусад даатгал, халамжийн тогтолцоонд хамрагдах боломжгүй иргэдэд хэвийн амьдрах боломжийг хангах зорилгоор амьжиргааны зардалд үзүүлэх тусламж, ахмад настны хэрэгцээнд суурилсан тэтгэврийн нэмэгдэл, эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст олгох мөнгөн тусламж зэрэг халамж, тусламж үйлчилгээг үзүүлдэг байна⁷.

Япон Улсын Үндсэн хуулийн 25 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “төр нь нийгмийн халамж, нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэндийг амьдралын бүхий л салбарт сайжруулах, дэмжихийг хичээнэ” гэж

⁶www.pearsonhighered.com Social Policy and the American Welfare State

⁷www.pearsonhighered.com Social security system in Germany

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠶ᠋ᠢᠨ
ᠡᠷᠭᠡ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠯ

заасан байдаг. Амьдралын түвшин доогуур эмзэг бүлгийн хүмүүс, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, 18 насанд хүрээгүй хүүхэд, өрх толгойлсон эцэг, эх, өндөр настан, гачигдалтай иргэдэд нийгмийн халамжийн тухай хуульдаа тусламж үзүүлэхээр тусгаж өгсөн байна.

Япон Улсад төрөлтийн түвшин буурч, хүн амын хөгшрөлтийг даван туулах, халамжийн үйлчилгээний тоо хэмжээг нэмэгдүүлэх, чанарыг сайжруулах зорилгоор 1945 оноос хойш өнөөг хүртэл бий болсон нийгмийн халамжийн үндсэн гурван бүтцийг өөрчлөх зорилт тавьсан. Нэгдүгээрт, засгийн газар халамжийн тогтолцоог хамгаалалтын системээс гэрээний тогтолцоо болгон өөрчилсөн. Гэрээний системийн дагуу үйлчилгээг хэрэглэгч болон үйлчилгээ үзүүлэгчийн хооронд байгуулсан гэрээгээр үзүүлж, хэрэглэгчдэд үйлчилгээгээ сонгох боломжийг олгосон.

Бүтцийн хоёр дахь томоохон шинэчлэл бол хувийн хэвшлийнхнийг халамжийн үйлчилгээний зах зээлд нэвтрүүлэх явдал байсан. Тухайн үед Япон Улсад моодонд орж байсан NPM (New Public Management) хэмээх ойлголтыг халамжийн салбарт хэрэглэсэн. Орон нутгийн засаг захиргаа, нийгмийн халамжийн нэгдэл гэх мэт цөөн тооны байгууллага халамжийн үйлчилгээг төрийн байгууллагаар явуулах ёстой гэсэн зарчмаар халамжийн үйлчилгээг үзүүлсэн.

Гурав дахь бүтцийн шинэчлэл нь төвлөрлийг сааруулсан. 2000 онд төвлөрлийг сааруулах тухай багц хууль батлагдаж, түүнээс хойш төвлөрлийг сааруулах нь зөвхөн нийгмийн халамжийн хүрээнд төдийгүй бодлогын бүх салбарт дэвшилттэй болсон. Халамжийн үйлчилгээг орон нутгийн нөхцөл байдалд нийцүүлэхийн тулд тогтолцооны үйл ажиллагаанд орон нутгийн засаг захиргааны оролцоог чухалчилж, үйлчилгээ үзүүлэх, аж ахуйн нэгжид хяналт тавих орон нутгийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлж, үндэсний санхүүжилтийг шилжүүлсэн.

Эдгээр гурван том шинэчлэлээс гадна халамжийн асуудлыг төрөлжүүлэхэд

хариу арга хэмжээ авахын тулд бусдыг хүчирхийлсэн хууль бус үйлдлээс болж хохирсон хүмүүсийг хамгаалах тогтолцоог бий болгосон. Хүүхдийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2000), Гэр бүлийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2001), Ахмад настны хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2005), Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн хүчирхийллээс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2011) тус тус батлагдсанаар энэхүү тогтолцоо бий болсон байна.

Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн ашиглалт, хамрах хүрээний харьцуулалт

Монгол Улсад өрхийн амьжиргааны түвшнийг тодорхойлоход орлогын талаарх мэдээлэл тодорхой бус байдаг. Хөдөө орон нутагт мал маллаж оршин суудаг малчин өрх, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч, улирлын чанартай түр ажил эрхлэгч иргэдийн сарын болон жилийн орлогыг тодорхойлох боломж бололцоо байхгүй юм. Иймд гадаад улс оронд нийтлэг ашигладаг манай улс орны нөхцөл байдалд тохирсон "Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал"-аар өрхийн амьжиргааны түвшинг үнэлж байна. Энэхүү аргачлал нь Монгол Улстай ард иргэдийн амьжиргааны түвшин болон эдийн засгийн нөхцөл байдал ижил төстэй улс орон болох Зүүн европ, Зүүн өмнөд ази, Латин Америк орнууд ашигладаг байна. Амьжиргааны түвшин тогтоох аргачлалын гол шинж нь хэн аль бүс нутагт, амьжиргааны түвшин бусад айл өрхөөс доогуур амьдарч байгааг олж тогтоодог болохоор бусад төрлийн аргачлалаас давуу талтай. "Орлогыг орлуулан тооцох аргачлал"-ыг Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, Үндэсний статистикийн хороо хамтран баталж, холбогдох хууль тогтоомжид заасны дагуу шинэчилсэн. Аргачлалаар тодорхойлсон холбогдох мэдээлэл нь Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газарт байдаг. Тухайн байгууллагаас бага орлоготой, амьжиргааны түвшин бусад айл өрхүүдээс доогуур өрхийн мэдээллүүдийг айл өрх бүрээр нь гарган аймаг, нийслэлийн

холбогдох байгууллагуудад хүргүүлэн, анхаарал хандуулан ажиллаж байна.

Манай улсын хувьд “Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сан” -д улсын хэмжээнд нийт өрхийн 80 хувийг хамруулсан байдаг. Гадаадын зарим улс орнууд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн нэгдсэн мэдээлэлтэй харьцуулахад үзэхэд манай улс харьцангуй өндөр юм. Мали Улс, Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс, Сьерра-Леон улсад таваас доош хувьтай бол Пакистан Улс, Бүгд Найрамдах Доминикан Улсуудад 80 хувьтай. “Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сан”-ийн бүртгэл Монгол Улс бусад улс орнуудтай харьцуулахад өндөр хувьтай бөгөөд удаах нь Филиппин Улсаас 75 хувьтай байна. Харин Гүрж Улс 36 хувь, Турк Улс 50 хувьтай байгаа нь Төв Ази ба Зүүн азийн орнуудаас харьцангуй өндөр хувьтай. Нэгдсэн сангийн мэдээлэл өндөр хувьтай байгаа орнуудын зорилтот бүлэг буюу бага орлоготой иргэдийг бүртгэх томоохон тогтолцоотой байдаг ч Колумби Улс, Чили Улсууд иргэдийн хүсэлтийн дагуу бүртгэх эсвэл холимог бүртгэлийн тогтолцоогоор бүртгэх зэрэг замаар бүртгэлд хамруулдаг. Өмнөд Америк, Төв Ази ба Зүүн азийн орнууд мөн ижил системтэй байдаг байна. Тухайлбал, Чили Улсын Нийгмийн Өрхийн Бүртгэлийн 80 хувь хөтөлбөр, Пакистан Улсад Нийгэм, Эдийн Засгийн Үндэсний Бүртгэлийн 70 хувь нь хөтөлбөр, Филиппин Улсын Листахананыг 52 хувь нь хөтөлбөр ашигладаг. Харин Монгол Улс, Бүгд Найрамдах Доминикан Улс нь нийгмийн бүртгэлийн хүрээ өндөр ч түүнийг ашиглах хөтөлбөр цөөн гэдгээрээ онцлогтой байна. Орлогыг орлуулан тооцох аргачлалын хувьд хэрэгжүүлэх зардал, хугацааг тооцоход хүндрэлтэй байдаг. Филиппин Улсад Листахананы хийсэн судалгаагаар нэг айл өрхөд 3.34 доллар, Пакистан Улсад 2.2 доллар, Турк Улс, Колумб Улсад 1.3 доллар, Индонези Улсад 2.66 доллар, Бразил Улсад 2.1 доллар зарцуулдаг бол Монгол Улс 2019 оны байдлаар нэг айл өрхөд 3.4 доллар зарцуулсан гэсэн судалгаа

байна. Зардлын зарцуулалт хамрах хүрээ, мэдээлэл цуглуулах системээр дамжуулан зардлыг бууруулах боломжтой байдаг. Тухайлбал, Колумб Улсаас хийсэн SISBEN судалгааны гуравдугаар шатанд мэдээлэл цуглуулах зардал нэг айл өрхөд 2.5 доллар байсан бол цахим мэдээлэл цуглуулах системд шилжүүлснээр SISBEN дөрөвдүгээр шатанд нэг айл өрхөд 1.27 доллар болж буурсан байна⁸.

Монгол Улсад хэрэгжүүлж байгаа өнөөдрийн тогтолцоонд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сан буюу бага орлоготой айл өрхийн амьжиргааны түвшнийг үнэн зөвөөр тодорхойлох судалгаагаар цугларсан мэдээ мэдээлэлд айл өрхийн орлогыг орлуулан тооцох аргачлалаар гаргасан оноонд үндэслэн айл өрхийн амьжиргааны түвшинг бодитоор тодорхойлж байна. Амьжиргааны түвшинг тодорхойлох судалгаа нь гурван жил тутамд нэг удаа хийгддэг бөгөөд явцын дунд шаардлагатай бол мэдээллийн шинэчлэлийг хийдэг.

Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг ашиглах, хөгжүүлэхэд их хэмжээний санхүүжилт хийсэн ч бага орлоготой иргэдэд чиглэсэн нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүд тодорхой зорилтот бүлэгт хүрч очиход одоогоор хязгаарлагдмал хэвээр байсаар байна. Нийгмийн халамжийн тухай хуульд ядуурлыг бууруулахад чиглэсэн бэлэн мөнгө олгох хөтөлбөр өнөөдрийн байдлаар хэрэгжүүлж эхлээгүй байна. Нийгмийн халамжийн дийлэнх хөтөлбөрүүдийг хүүхэд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өндөр настан, өрх толгойлсон эцэг, эх, асран хамгаалагч гэсэн нийгмийн тодорхой бүлэгт чиглүүлсэн байна⁹. Хүнсний эрхийн бичиг олгох журам, Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн хөтөлбөрөөс өөр бусад хөтөлбөрүүд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн мэдээллийг ашиглахгүй байна. Сүүлийн үед орсон нэмэлт өөрчлөлтөөр хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж олгох хөтөлбөр нь бага орлоготой иргэд рүү чиглэсэн гэхээсээ илүүтэйгээр нийтлэг нийтийг хамарсан хэлбэртэй учир өрхийн мэдээллийн нэгдсэн

⁸Leite. 2021. Majoka ба Palacios. 2022.

⁹Дэлхийн банкны тайлан. 2020.

сангийн хэрэглээний хамрах хүрээ хязгаарлагдмал болж байна. Иймээс Хүнсний эрхийн бичиг олгох хөтөлбөр нь өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг ашигладаг бага орлоготой иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхэд чиглэсэн нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдээс гол хөтөлбөр хэвээр байна. Хэдийгээр өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сан нь нийгмийн халамжийн бүх хөтөлбөрт хамрагдах боломжийг зохицуулдаг ч энэ нь бүрэн дүүрэн ашиглагдахгүй хэвээр байна.

Монгол Улсад өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг ашиглаж байгаа хөтөлбөрүүд

Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сан нь тодорхой хүрээний хөтөлбөрт хамрагдах иргэдийг олж тодорхойлоход өнөөдөр ашиглаж байна. Дор дурдсан хөтөлбөрүүд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд цугларсан мэдээлэл, оноонд үндэслэн хөтөлбөрт хамрагдах шаардлагыг харгалзан үзсэний үндсэн дээр тодорхойлж байна. Үүнд:

- Хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөр: Бага орлоготой иргэд руу чиглэсэн нийгмийн халамжийн хөтөлбөр болох хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөрт хамрагдах эсэх нь оноонд үндэслэдэг бөгөөд нийт хүн амтай харьцуулан үзэхэд бага хувийг эзэлдэг. Улаанбаатар хотод 292.5-аас доош оноотой айл өрх, хөдөө орон нутагт 310-аас доош оноотой айл өрх хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөрт хамрагдаж эрхийн бичиг авах боломжтой. Өнөөдрийн байдлаар хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөр нь Монгол Улсын нийт хүн амын 8 хувь буюу 242,000 иргэнд тэтгэмж олгож байна. Хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөр нь насанд хүрсэн иргэнд нэг сард 16000 төгрөг, насанд хүрээгүй хүүхдэд нэг сард 8000 төгрөгтэй тэнцэх хүнсний эрхийн бичиг олгосон байна¹⁰.

- Хүүхдийн мөнгөний хөтөлбөр: Хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн хөтөлбөрт хамруулах нь өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санд байгаа мэдээлэлд үндэслэнэ. 2022 он гарсаар хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн хөтөлбөрт нэг сая нэг зуун хүүхдийг

хамруулсан мөнгөн тэтгэмжийн хөтөлбөр болсон.

- Эрүүл мэндийн даатгал: Эрүүл мэндийн даатгалын тухай хуульд амьжиргааны түвшин доогуур айл өрхийн эрүүл мэндийн даатгалын төлбөрийг Эрүүл мэндийн яамнаас олгодог. Уг хөтөлбөр нь айл өрхүүдийн 25 хувийг хамруулсан. Энэ хөтөлбөрт хамрагдах гол шалгуур нь айл өрх дөрвөн зуун арваас дээшгүй оноотой байна. 2022 оны байдлаар уг хөтөлбөрт нийт 359,000 иргэнийг хамруулсан байна¹¹.

- Хууль зүйн үйлчилгээ, зөвлөгөө. Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн мэдээллийг ашиглан дөрвөн зуун арваас дээшгүй оноотой айл өрхөд хууль эрх зүйн зөвлөх үйлчилгээ болон зөвлөгөөг төлбөргүй өгсөн байна. Уг хөтөлбөрийн үр дүнд 2022 он гарснаар 1800 иргэн хууль, эрх зүйн үйлчилгээ, 4900 иргэн хууль зүйн зөвлөгөөг төлбөргүй авсан байна.

- Онцгой үеийн дэмжлэг: Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг хорих ял эдлээд суллагдсан, мөн орон гэргүй хүмүүс болон дөрвөөс дээш хүүхэдтэй өрх толгойлсон эцэг, эхэд дэмжлэг үзүүлэхэд ашигладаг. Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн айл өрхийн дөрвөн зуун арваас дээшгүй оноотой бол хамрагдана. Уг хөтөлбөрт 2022 он гарснаар 124 ял эдэлсэн иргэнд 148.8 сая төгрөг, 20 өрх толгойлсон эцэг, эхэд 24 сая төгрөгийн тусламж дэмжлэг үзүүлсэн байна.

Дүгнэлт, санал

Төрөөс ард иргэдийнхээ амьжиргааны түвшнийг нэмэгдүүлэх, бага орлоготой иргэдэд чиглэсэн төсөл, хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байгаа боловч бодитой үр дүнд хүрч чадахгүй байсаар байна. Нийгмийн халамжийн бодлого нь бэлэн мөнгө тараах нь сонгуульд нэр дэвшигч болон намын мөрийн хөтөлбөрийн амлалтаа биелүүлэх нэг арга хэрэгсэл болсон. Түүнчлэн инфляцыг өсгөх, нийгмийн муу үр дагавар бий болох, хөрөнгө оруулалт буурах сөрөг нөхцөл байдлыг дагуулдаг. Халамж, тусламж, дэмжлэг байдлаар ард иргэдэд олгож

¹⁰www.1212.mn.

¹¹www.1212.mn.

байгаа бэлэн мөнгө нь ирээдүй үедээ хийх хөрөнгө оруулалт бус хувь хүний хөгжил, хөдөлмөр эрхлэлтийг үгүй болгож, төрөөс хараат байдлаар амьдрах байдлыг бий болгов.

Халамж нэрээр бэлэн мөнгө олгохгүй байх, иргэдийн амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх зорилгоор нийгмийн хамгааллын бодлогыг уялдуулах, халамжаар олгож байгаа мөнгийг дэд бүтэц, логистик, мега төсөл, хөтөлбөрийг дэмжих, санхүүжилтэд зарцуулах нь зөв юм.

Нийгмийн халамжийн тухай хуульд нийгмийн халамж руу чиглэсэн хөтөлбөрт хамрагдах зорилгоор хуурамч мэдээлэл өгсөн болох нь тогтоогдсон бол холбогдох хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэхээр тусгасан байдаг. Харин өрхийн оноо нь хүнсний эрхийн бичиг хөтөлбөрт хамрагдах боломжийг тодорхойлдог хэдий ч өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаанд зориудаар худал мэдээлэл өгсөн тохиолдолд дээрхтэй ижил хуулийн зүйл, заалт хэрэгжихгүй байна. Одоогийн мөрдөж байгаа холбогдох хууль тогтоомжууд нь сул, үр дүнгүй байна¹².

Төрөөс өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг өөр олон төрлийн үйл ажиллагаанд ашиглах нь үр дүнтэй учир энэ талаар төлөвлөх шаардлагатай юм. Айл өрхийн талаар мэдээлэл цуглуулах, өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг хадгалах тогтмол зардлыг олон хөтөлбөрт хамруулахаас гадна өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг олон хөтөлбөрт ашиглах нь Нийгмийн халамжийн тухай хуульд өрхийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхэд нийгмийн халамжийг ашиглах зөв юм. Нийгмийн халамжийн чиглэлээр хэрэгжүүлж байгаа хөтөлбөрүүд нь зорилгод бүлэгт хүрч ажиллахад өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг идэвхтэй ашиглах ёстой. Урьд өмнө нь өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг тэтгэмж, төлбөргүй сурах бичгээр хангах, гэр хороололд сайжруулсан зуух түгээх хөтөлбөрүүдэд ашиглах талаар авч үзэж байсан. Үүнтэй адил бусад яамдын

хэрэгжүүлж буй засгийн газрын хөтөлбөрүүд үр шим хүртэгчээ тодорхойлохдоо өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг идэвхтэй ашиглах боломжтой юм¹³.

Өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгааг хийхэд зан үйлийг өөрчлөх арга хэмжээ авах нь залилангийн тохиолдлыг бууруулахад тусалдаг. Үүнд өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаанд хуурамч мэдээлэл өгөх талаарх мэдээллийг түгээх, хяналт шалгалт, холбогдох хууль, дүрэм, журмын дагуу хариуцлага тооцох талаар танилцуулах, үнэн зөв мэдээлэл өгсөн тухай баталгааны гарын үсэг зуруулах зэрэг арга хэмжээг хэрэгжүүлж болно. Манай улсын хувьд мессеж, фрэйминг төрлийн мэдээлэл түгээх арга сайн хэрэгждэг тул хуурамч мэдээлэл өгөгчийг бууруулах чиглэлээр энэ хэрэгслийг туршилтын журмаар хэрэглэж болох юм.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсыг хөгжүүлэх сангаас хөрөнгө зарцуулах тухай хууль (2021)
2. Нийгмийн халамжийн тухай хууль (2012)
3. Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)
4. Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг удирдах, ашиглах журам. (МУЗГ-ын тогтоол №404, 2014)
5. 2022 оны төсвийн төслийн танилцуулга. Сангийн яам.
6. Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн 2018-2022 оны тойм. Сангийн яам.
7. Монгол Улсын 2022 оны нэгдсэн төсвийн гүйцэтгэл. МУЗГ-ын санхүүгийн нэгтгэсэн тайлан.
8. Нэгдсэн үндэсний байгууллага. Үндэсний хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд нийгмийн халамжийн төлөвлөлтийн тухай баримт бичиг. 2022.
9. Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам. Монгол улсын Нийгмийн халамжийн үр

¹² Өрхийн мэдээллийн нэгдсэн санг удирдах, ашиглах журам. (МУЗГ-ын тогтоол №404, 2014)

¹³ www.ikon.mn

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

ашгийг нэмэгдүүлэхэд өрхийн мэдээллийн нэгдсэн сангийн тогтолцоо судалгааны ажил. УБ., 2020

10. Гүржав, Л. Монгол Улсын зах зээлийн эдийн засгийн хөгжил, нээлттэй загвар.
11. Дэлгэрцэцэг, Д. Боловсролын үйлчилгээ. нийслэлийн статистикийн газар. 2013.
12. Оюунцэцэг, Д. Нийгмийн халамжийн бодлогын үр дүнгийн судалгаа. //Монголын хүн амын сэтгүүл. 2013. №23.
13. Asian Development Bank. Conceptual Underfinings for the Social Protection Strategy Paper.

14. Бадамжунай, Ж. ХАА-н хөгжил, бодлого, зорилтууд. //Монгол улс: Ардчилсан өөрчлөлтийн 20 жил, цаашдын зорилт онол практикийн бага хурал.

15. www.1212.mn. Татаж үзсэн: 09.06.2024.
16. www.1212.mn. Татаж үзсэн: 09.02.2024.
17. www.ikon.mn Татаж үзсэн: 09.06.2024.
18. www.pearsonhighered.com Social Policy and the American Welfare State
19. www.pearsonhighered.com Social security system in Germany

**ҮНДЭСНИЙ СТАТИСТИКИЙН ХОРООНЫ ДАРГА,
ХӨДӨЛМӨР, НИЙГМИЙН ХАМГААЛЛЫН САЙДЫН
ХАМТАРСАН ТУШААЛ**

2023 оны 01 дүгээр
сарын 16. -ны өдөр

Дугаар А/161 А/04

Улаанбаатар хот

Аргачлал шинэчлэн батлах тухай

Статистикийн тухай хуулийн 12 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсгийн 3 дугаар заалт, 15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1 дүгээр заалт, Монгол Улсын Засгийн газрын тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, Нийгмийн халамжийн тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 2 дахь заалт, 29 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийг тус тус үндэслэн ТУШААХ нь:

1. "Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгааны үзэл баримтлал"-ыг 1 дүгээр, "Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох хосолмол аргачлал"-ыг 2 дугаар, "Захиргааны өгөгдөлд үндэслэсэн орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох аргачлал"-ыг 3 дугаар, "Өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох судалгааны асуулгын маягт (ӨАТТС-1)"-ыг 4 дүгээр, "Асуулга нөхөх заавар"-ыг 5 дугаар хавсралтаар тус тус баталсугай.

2. Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох хосолмол аргачлалаар цуглуулсан судалгааны мэдээлэл болон шаардлагатай төрийн мэдээллийн сангуудад үндэслэн зорилтот өрхийн мэдээллийн санг шинэчлэх ажлыг зохион байгуулахыг Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар (Л.Дашдэмбэрэл)-т, арга зүйн зөвлөмжөөр хангаж, хяналт тавьж ажиллахыг Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамны Нийгмийн халамжийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газар (Б.Ундрал)-т, Үндэсний статистикийн хорооны Нийгмийн статистикийн газар (Э.Эрдэнэсан)-т тус тус үүрэг болгосугай.

3. Энэ тушаал батлагдсантай холбогдуулан Үндэсний Статистикийн хорооны дарга, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2022 оны 05 дугаар сарын 09-ний өдрийн "Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлох аргачлал" А/84, А/89 дүгээр хамтарсан тушаалыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

ҮНДЭСНИЙ СТАТИСТИКИЙН
ХОРООНЫ ДАРГА

Б.БАТДАВАА

ХӨДӨЛМӨР, НИЙГМИЙН
ХАМГААЛЛЫН САЙД

Т.АЮУРСАЙХАН

Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яамны
Нийгмийн халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар

ИРГЭДИЙН ОРОЛЦОО БА ШҮҮХИЙН ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ НЭЭЛТТЭЙ ИЛ ТОД БАЙДАЛ (чанарын судалгааны хүрээнд)

CITIZEN PARTICIPATION AND OPEN AND TRANSPARENCY OF JUDICIAL ACTIVITIES (within qualitative research)

Д.Өнөржаргал* Дотоод хэргийн их сургуулийн докторант
Unurjargal D. Doctoral candidate in the University of the Internal Affairs
Д.Зүмбэрэлхам Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн гишүүн, доктор, профессор
Zumberellham D. Member of the General Council of the Court, Ph.D, Professor

*Хариуцлагатай зохиогч: unurjargal5555@gmail.com

Хураангуй: Шүүхэд тавих олон нийтийн хяналтын үр нөлөөг нэмэгдүүлж, шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй ил тод байдлыг хангахад иргэдийн оролцоо чухал юм. Манай улсын шүүх ч мөн энэ арга замыг хөгжлийнхөө зорилго болгож “Алсын хараа” 2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогодоо тодорхойлсон. Шүүх нь “Монгол Улсын Шүүх эрх мэдлийн байгууллагын хөгжлийн бодлого”-ын баримт бичгийг батлахдаа шүүхийн захиргааны үйлчилгээний чанар хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилтын хүрээнд “шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоог нэмэгдүүлэх арга хэлбэрийг боловсронгуй болгох...” ажлыг хэрэгжүүлэхээр тусгасан байна.

Шүүх хуралдаанд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийг оролцуулснаар иргэдийн гаргасан саналыг тусгах, нийгмийн хууль зүйн боловсролыг дэмжих, шударга бус байдлыг зогсоох, шударга ёс, тэгш эрх, шүүхийн хараат бус бие даасан байдлыг хангаж улмаар иргэдийн итгэлийг хүлээсэн шүүх төлөвшинө.

Энэхүү судалгаагаар шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй ил тод байдлын чанар, үр дүнд нөлөөлж буй хүчин зүйл, цаашид хэрэгжүүлэх болох арга замыг тодорхойлохыг зорьсон.

Abstract: Citizens' participation is important to increase the effectiveness of public control over the courts and to ensure the open transparency of the court's activities. The court of our country also defined this way as the goal of development in the long-term development policy of Mongolia "Vision 2050". In approving the document of "Mongolian Judiciary Organization Development Policy", the court provided for the implementation of "improvement of methods of increasing the participation of judicial representatives..." within the framework of the goal of increasing the quality and availability of court administrative services.

By involving the representatives of the citizens in court hearings, the citizens' opinions will be reflected, legal education of the society will be supported, injustice will be stopped, justice, equal rights, independent independence of the courts will be ensured, and thus a court will be established that has gained the trust of the citizens.

This study aims to determine the factors affecting the quality and results of open transparency in court activities and ways to implement it in the future.

Түлхүүр үг: Шүүхийн нээлттэй ил тод байдал, иргэдийн оролцоо, эрх зүйн боловсрол.

Keyword: Judicial openness, citizen participation and legal education.

Үндэслэл

Нийтийн эрх зүйд “Open court” буюу “нээлттэй шүүх” гэдэг ойлголтыг шүүх хуралдааныг нээлттэй явуулах, түүнд

оролцох олон нийтийн эрхийг хангалттай холбон тайлбарладаг. Тодруулбал, шүүхийн үйл ажиллагааны ил тод байдлын шинж нь түүнийг ажиглагчид нээлттэй,

чөлөөтэй боломж олгосон байдлаар илэрхийлэгддэг.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалын 8 дугаар зүйлд “Үндсэн хууль, бусад хуулиар олгосон эрх нь зөрчигдвөл хүн бүр эрх мэдэл бүхий үндэсний шүүхээр эрхээ бүрэн сэргээн тогтоолгох эрхтэй”; 10 дугаар зүйлд “тэгш эрхийн үндсэн дээр, ил тод байдлаар, шударга ёсны бүх шаардлагын дагуу бусдын нөлөөнд автагдаагүй, гагцхүү хуульд захирагдах, шүүхээр шийдвэрлүүлэх эрхтэй”¹ гэж заасан байдаг нь олон улсын хэмжээнд тавигдах шаардлага, түүний баталгааг илэрхийлж байгаа юм. Доктор, профессор Б.Чимид “Хууль дээдлэх ёсыг хангахад шударга шүүхийн үүрэг” илтгэлдээ “Шударга шүүх байхын эрх зүйн үндэс нь шүүх эрх мэдлийн үндсэн зарчмууд бөгөөд “анхан шатны шүүх хэрэг, маргааныг хамтран шийдвэрлэхдээ иргэдийн төлөөлөгчийг хуульд заасан журмын дагуу оролцуулах нь шүүх эрх мэдлийн үндсэн зарчим” хэмээн үздэг байна”².

Доктор Б.Өлзийсайхан “Хүний эрхийн баталгааг хангах олон улсын эрх зүйн суурь хэм хэмжээнд бэхжүүлсэн нь шүүх бие даасан байдлаар ажиллах, шүүгч хараат бусаар хэрэг, маргаан хянан шийдвэрлэх, гагцхүү хуульд захирагдах харилцан хамаарал бүхий зарчим, шүүх эрх мэдлийн хамгийн гол шинжийг илэрхийлсэн байна” гэжээ.³

Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс эрхлэн гаргадаг Шүүх эрх мэдэл 2015/№2 сэтгүүлд “2008 онд Нээлттэй нийгэм форумаас АНУ-ын профессор Брент Уайтаар хөндлөнгийн судалгаа хийлгэхэд шүүхэд итгэх итгэлийн түвшин 23.0 хувьтай байсан бол “Trend Lines In Public Perception of Judicial Administration in Mongolia (Comparative Study Based on Nationwade Surveys 2001, 2003, 2005, 2007)” (Sant Maral 2007) 2010

оны нийтлэлд “Сант марал” судалгааны төвийн хийсэн судалгаагаар энэ үзүүлэлт 15 хувьтай болж буурсан байна.”⁴

Хууль зүйн ухааны доктор, дэд профессор Монголын эрх зүйн түүхийн судлаач Б.Баярсайхан “Монгол Улс иргэдэд шүүхийн нээлттэй, ил тод байдлыг хангах, шүүхийн үйл ажиллагаанд олон нийтийн хөндлөнгийн хяналт тавих, иргэдийн эрх зүйн ухамсрыг дээшлүүлж, шударга шүүхээр шүүлгэх зарчмыг хэрэгжүүлэх туршлага зөвхөн ардчилал хөгжсөн өнөө үед яригдаж буй цоо шинэ сэдэв биш юм. Өмнө нь БНМАУ-ын аливаа шүүх таслах газруудыг байгуулах дүрэм /1926.04.16/-ийн 1.1-т “Хошуудын жинхэнэ ардын шүүх таслах газруудад аливаа хэргийг нэг түшмэл ба ард олноор сонгосон хоёр төлөөлөгчөөр шийтгүүлбэл зохино”⁵ гэх мэтээр хуульчлан мөрдөж байсан түүхтэй гэсэн байна.

Баруун Австралийн 25-аас доош насны залуучуудад хууль зүйн үйлчилгээ үнэгүй үзүүлдэг төвөөс “Иргэд шүүхийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг зөв тусгаж ойлгох, шүүхийн үйл ажиллагаанд ямар нэгэн хэлбэрээр үр нөлөөтэй оролцох нь иргэдийн эрх зүйн боловсролтой нягт холбоотой гэдгийг онцлон тэмдэглэсэн байдаг. Хууль өөрт нь хэрхэн нөлөөлж байгааг ойлгосноор тухайн хүн нөхцөл байдлынхаа талаар ашигтай шийдвэр гаргах, хуулиар олгосон эрх, үүргээ биелүүлэх нь ямар үр ашигтайг ухамсарлахад шаардагдах мэдлэгтэй болоход олон нийтийн эрх зүйн боловсрол зайлшгүй хэрэгтэй бөгөөд “Бүх нийтийн эрх зүйн боловсрол нь хууль зүйн зөвлөгөөтэй адил биш гэдгийг санах нь чухал” гэжээ⁶. Америкийн нэгдсэн улсын Сентфордын хуулийн их сургуулийн зочин профессор Майкл Ж.Бройд /Bedzow, By Michael J. Broyde/ нь “Математик, шинжлэх

¹ НҮБ, Хууль зүйн үндэсний төв. //Олон улсын гэрээ хэлэлцээрүүдийн эмхэтгэл. -Уб.,1993. 3-4 дэх тал.

² Чимид,Б. Үндсэн хууль ёс ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо олон улсын симпозиум. //Хууль дээдлэх ёсыг хангахад шударга шүүхийн үүрэг илтгэл. -Уб., 2009. 28 дахь тал.

³ Б.Өлзийсайхан, “Шүүхийн эрх зүй бие даасан салбар эрх зүй болох нь”, //Монголын төр, эрх зүй” сэтгүүл. Уб., 2021-№1(97). 50-67 дахь тал.

⁴ <http://pdf.usaid.gov>

⁵ (Баярсайхан, Баянбилэг 2010)

(Баярсайхан, Баянбилэг 1990)

⁶ Yuoth legal Services, YLS. (2023) “The importance of community legal education.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

ухаан, англи хэл, түүхийн нэгэн адил хууль нь бага, дунд, ахлах ангид заадаг хичээл байх ёстой бөгөөд ингэснээр сурагчид илүү хариуцлагатай насанд хүрэгчид болж чадна. Илүү өргөн хүрээнд авч үзвэл, бага насны хүүхдүүдэд шүүхийн талаар, хууль тогтоох байгууллагын талаар ойлголт өгөх нь тэдэнд амьдралынх нь олон салбарт өрсөлдөх, нийгмийн харилцаанд ороход чухал ач холбогдолтой сэтгэн бодох чадварыг эзэмшүүлнэ” гэж үздэг байна.⁷ George, Anitha Rinu, “Why Teaching Basic Law and Legal Education in Schools is Crucial”, 2023 оны нийтлэлдээ “Бат бөх суурь нь өндөр байгууламжийг дэмждэгийн адилаар сургуулиудад эрх зүйн анхан шатны мэдлэг олгох нь шударга ёсонд суурилсан нийгмийн үндэс суурийг бүрдүүлдэг” юм.⁸ “Every other” нь хүний эрхийг хангах зорилготой Их Британы дижитал сэтгүүл зүйн буяны байгууллагын төвийн 2018 оны тайланд “Сургуулиудад олон нийтийн эрх зүйн боловсрол дутмаг гэж олон хүн үзэж, олон залуус эрхийнхээ цар хүрээг мэддэггүй байна. Эрх зүйн мэдлэг, ур чадвартай, идэвхтэй оролцоотой, хариуцлагатай иргэнийг төлөвшүүлэхийн тулд тэдэнд зориулсан цуврал видео бэлтгэх шаардлагатай байна”.⁹ гэх мэтээр эрх зүйн боловсролыг бага наснаас эхлэн олгохын ач холбогдлыг судлан, ач холбогдлыг дурдсан нь цөөнгүй байна. Түүнчлэн “Every other” нь хүний эрхийг хангах зорилготой Их Британы дижитал сэтгүүл зүйн буяны байгууллагын төвөөс хийсэн судалгаанд хамрагдагсдын 76 хувь нь хүүхэд, залуучуудад хуулийн талаар суралцах боломж хангалтгүй гэж үзсэн бол ердөө 7% нь энэ хууль тэдний амьдралд огт нөлөөлсөнгүй гэж үзсэн байна.¹⁰ Эдгээрээс үзэхэд эрх зүйн боловсролыг хүүхэд наснаас нь олгох хандлага дэлхийн улс орнуудад нийтлэг байна.

Судлаач С.Номингэрэл, Т.Гангэрэл нарын “Шүүх эрх мэдэл сэтгүүл”-д 2020 онд нийтлүүлсэн “Шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэлийг бэхжүүлэх арга зам, шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо” сэдэвт өгүүлэлдээ шүүхийн захиргааны ажилтнуудаас авсан асуумжаар “Шүүх хуралдаанд нэг иргэдийн төлөөлөгч оролцуулахын тулд 25-40 хүнтэй холбогдох шаардлага үүсдэг” гэж. Шүүхэд иргэдийн төлөөлөгчөөр сонгогдсон иргэдийн эрх зүйн боловсролын талаарх асуумжид “шүүхэд ирэхдээ шүүхийн иргэдийн төлөөлөгч гэж хэн болох, шүүх хуралдаанд оролцуулж буй зорилго нь ямар ач холбогдолтой талаар ямар ч ойлголтгүй, төвөгшөөсөн хандлагатай байдаг”. Тухайн жилд сонгогдон шалгарсан иргэдийн төлөөлөгчдөд зориулсан нэгдсэн сургалтыг шүүхийн тамгын газраас зохион байгуулах ёстой ч энэ сургалтад иргэдийн төлөөлөгчийн нэрсийн жагсаалтад орсон бүх иргэд хамрагддаггүй. Нөгөө талаар иргэдийн эрх зүйн боловсрол дутмаг хэвээр байна”¹¹ гэжээ. “Нээлттэй нийгэм форум” ТББ менежер П.Бадамрагчаа нь “Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаа дахь иргэдийн оролцоо” судалгааны явцад Сонгинохайрхан дүүргийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүхэд хийсэн “Шүүх хуралдааны ажиглалтын тайлан”-даа “Иргэдийн төлөөлөгчдийн санал шүүхийн шийдвэрт төдийлөн нөлөөлдөггүй, эрх зүйн мэдлэг муутайн улмаас нотлох баримт шинжлэхэд оролцохгүй, асуулт асуухгүй, шүүгч нарын аяыг харсан, цаг нөхцөөсөн байдалтай байна”¹² гэж дүгнэж байжээ. Судлаач Ж.Содномдаржаа, Г.Давааням нар “Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт үнэлгээ хийсэн тайлан”-даа “Шүүгч шүүхийн шийдвэр гаргах,

⁷ Bedzow, By Michael J. Broyde & Ira. (2019) “Education week.

⁸ George, Anitha Rinu. (2023) “Why Teaching Basic Law and Legal Education in Schools is Crucial.

⁹ Centre, Bingham. (2022) “Each Other.

¹⁰ Centre, Bingham. (2022) “Each Other.

¹¹ Асуумж. Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн захиргааны ажилтнуудаас авсан асуумж., 2020

¹² Бадамрагчаа, П. ННФ ТББ менежер, Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаан дахь иргэдийн оролцоо. Бодлогын асуудал. СХДШүүхийн Шүүх хуралдааны ажиглалтын тайлан. 2010.

шүүхийн шийдвэрийг бичихдээ иргэдийн төлөөлөгчийн санал, дүгнэлтэд бараг ач холбогдол өгдөггүй. Хамгийн өндөр хувьтай тусгаж буй захиргааны хэргийн шүүхийн шийдвэрт гэхэд л ердөө 40 хувьд нь, 1-2 өгүүлбэрт багтаан товч байдлаар тусгасан байна. Шүүхийн шийдвэрт иргэдийн төлөөлөгчийн санал дүгнэлтэд анализ хийж, үндэслэл болгосон нэг ч тохиолдол байхгүй байна¹³ гэжээ. “Нээлттэй нийгэм форум” ТББ менежер П.Бадамрагчаа “Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаа дахь иргэдийн оролцоо” судалгааны тайландаа “Манай улсын чиг хандлагыг судлаачид **“hybrid”** гэж тодорхойлсон. Энэ загвар нь иргэдийн оролцооны уламжлал багатай, иргэдийн эрх зүйн мэдлэг ухамсар ерөнхийдөө доогуур, эрх зүйн хувьд чадавхжуулах нь нэн тэргүүний **асуудал болсон**, шилжилтийн шатандаа байгаа улс орнуудын хувьд эрсдэл багатай загвар байж чадна гэх мэтээр иргэдийн төлөөлөгчдийн эрх зүйн байдал, үр нөлөөний талаар ойролцоо агуулга бүхий дүгнэлт хийсэн байна.¹⁴

Иймээс иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх, шүүхийн талаарх мэдээллийг олж авдаг арга хэрэгслийг оновчтой болгох, шүүхийн нээлттэй, ил тод

байдлыг хангах, шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэлийг нэмэгдүүлэхэд тулгамдаж буй асуудлуудын шалтгаан нөхцөлийг судалж, дүгнэлт хийх зорилгоор хэрэгжүүлж болох сайн туршлага, арга замыг эрэлхийлэн энэхүү сэдвийг сонгож, судалгааг явууллаа.

Судалгааны арга

Судалгааг Ф. Гальтоны (1874) анкетын аргаар судалгааны зорилго, зорилттой уялдуулан, шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлын зарчмыг олон нийтэд хүртээмжтэй, тэгш эрхийг ханган хэрэгжүүлэхэд нөлөөлж буй хүчин зүйлс, шүүхийн захиргааны байгууллагын зохион байгуулж буй ажлын үр дүн, өнөөгийн байдлыг олон нийтийн зүгээс үнэлсэн үнэлэмж, түүний шалтгааныг тодорхойлох зорилтын хүрээнд судалгааны мэдээллийг санал асуулга, тоон болон чанарын аргаар авч, статистикийн SPSS 26.0 программаар судалгааны ажлын үнэмшлийг тогтоов. Судалгаанд Монгол Улсын Нийслэлийн 9 дүүргийн хөдөлмөрийн насны хүн амын төлөөлөл хамрагдсан. Судалгаа санамсаргүй түүврийн аргаар хийсэн шүүхээр үйлчлүүлж байсан болон шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй нийт 228 хүнийг хамруулав.

Судалгааны үр дүн

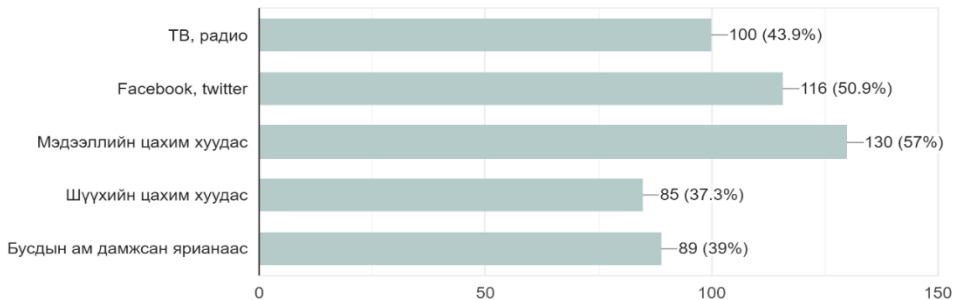

График 1. Та шүүхийн талаарх мэдээллийг ямар эх сурвалжаас авдаг вэ?

Энэхүү судалгаагаар мэдээллийн цахим хуудас буюу олон нийтийн цахим сүлжээнээс 57 хувь шүүхийн талаарх ойлголт, мэдээллийг авдаг бол хамгийн

бага буюу 37.3 хувь нь шүүхийн албан ёсны цахим хуудаснаас мэдээллийг олж авдаг гэж хариулсан байна. Албан ёсны мэдээллийн эрх сурвалжаас шүүхийн

¹³Содномдаржаа, Давааням, 2019

¹⁴Бадамрагчаа, П. ННФ ТББ менежер, Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаан

дахь иргэдийн оролцоо. Бодлогын асуудал. СХДШүүхийн Шүүх хуралдааны ажиглалтын тайлан. 2010.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

талаарх мэдээлэл авч буй иргэдийн эзлэх хувь нь бусдын ам дамжсан ярианаас шүүхийн талаарх мэдээлэл авдаг гэх 39 хувийн үзүүлэлтээс ч бага байгааг анхаарах шаардлагатай гэж үзэж байна.

Шүүхээр үйлчлүүлж байсан болон үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн шүүхийн талаарх мэдээлэл авч байгаа эх сурвалжийг харьцуулан судалж үзэхэд бусдын ам дамжсан яриагаар болон Twitter ашиглан мэдээлэл авах хувь хэмжээ онцгой ялгаагүй буюу бараг ижил хэмжээтэй байлаа. Харин шүүхийн байгууллагаар үйлчлүүлж байсан иргэд Мэдээллийн цахим хуудсаар мэдээлэл авах нь их (24.1 хувь), шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн хувьд энэ үзүүлэлт 6.55 хувиар бага (17.5 хувь), шүүхийн цахим хуудаст хандаж мэдээлэл авах байдал шүүхээр үйлчлүүлж байсан хүмүүсийн хувьд илүү өндөр (20.5 хувь), энэ үзүүлэлт шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн хувьд 11.63 хувиар бага (8.9) байгаа нь анхаарал татаж байна. Үүнийг шүүхийн ил тод байдалд итгэх үзүүлэлттэй харьцуулж үзвэл шүүхээр үйлчлүүлж байсан иргэд шүүхийн ил тод нээлттэй байдалд илүү итгэж байгаа нь харагдсан. Харин шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн хувьд шүүхийн ил тод байдлын талаар харьцангуй сөрөг бодолтой бөгөөд телевиз, радио болон Facebook-ээр дамжуулан шүүхийн талаар мэдээлэл авах нь илүү байгаа хандлага ажиглагдаж байна.

Судалгаанаас харахад шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлыг хангах, иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхдээ мэдээллийн сувгийг зөв сонгох нь вертуал

төхөөрөмж болон цахим орчинд хэвлэл мэдээллийн нэгдсэн нэг төвөөс шүүхүүдэд болж буй үйл явдлын мэдээллийг нэг эх сурвалжаас өгдөг байх нь олон нийтийн тодорхой нэг сайтыг дагах, мэдээлэл авах, эрх зүйн боловсролыг хүртээмжтэй хүргэх тайлтай.

Судалгаанд шүүхийн байгууллагын ил тод байдлын талаар бодитой дүгнэлт гаргах зорилгоор шүүхийн байгууллагаар үйлчлүүлж байсан болон үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн аль алиныг нь хамруулж өгсөн хариултыг нь харьцуулан судаллаа.

Судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 66.7 хувь нь шүүхээр үйлчлүүлж байсан, 33.3 хувь нь шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэд байна. Шүүхээр үйлчлүүлж байсан иргэдийн хувьд шүүхийн үйл ажиллагаа нээлттэй, ил тод байдаг гэж 38.2 хувь нь, ил тод биш гэж мөн ижил 38.2 хувь нь хариулсан бол 22.4 хувь нь мэдэхгүй гэсэн хариулт өгсөн байна. Харин шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн 34.9 хувь нь шүүхийн нээлттэй, ил тод байдлын талаар мэдэхгүй гэж хариулсан бол 19.1 хувь нь нээлттэй ил тод гэж, 46.2 хувь нь нээлттэй, ил тод биш гэж хариулсан байна. Үүнээс шүүхээр үйлчлүүлж байсан иргэд шүүхийн үйл ажиллагааг илүү ойлгосон, нээлттэй бөгөөд ил тод байдлыг нь харьцангуй сайн хүлээн зөвшөөрдөг бол шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэд шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй ил тод байдлын талаар мэдэхгүй эсвэл ил тод биш гэж хариулсан нь нийтлэг байна.

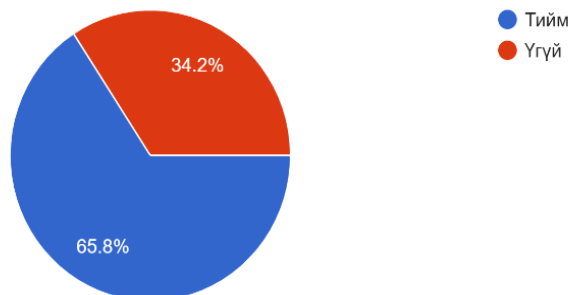

График 2. Шүүх хуралдаанд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцож, шүүхийн шийдвэрт өөрийн санал дүгнэлтээ тусгуулж, шүүхийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрх, үүргээ мэдэх үү?

Судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 65.8 хувь нь шүүх хуралдаанд иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцож, шүүхийн шийдвэрт өөрийн санал дүгнэлтээ тусгуулах эрхтэй гэдгээ мэднэ гэсэн нь шүүхийн шинэтгэл тодорхой үр дүнтэй явагдаж байгааг харуулж байна. Хөгжлийн эрэлд ТББ-ын 2015 онд хийсэн судалгаагаар Шүүхийн шинэтгэл эрчимтэй эхэлснээс буюу Шүүхийн тухай багц хууль хэрэгжиж эхэлснээс хойш 1,5 жилийн хугацаанд шүүхээр үйлчлүүлсэн, шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэдийн 60.6 хувь нь өнөөдөр шүүх хэрэг, маргааныг хуульд нийцүүлэн шударгаар шийдвэрлэж байна гэдэгт итгэдэг гэж хариулсан бол энэ үзүүлэлт шүүхээр үйлчлүүлсэн иргэдийн хувьд бүр өндөр буюу 81.4 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа шударга гэдэгт итгэдэг гэжээ. Бидний хийсэн судалгаагаар иргэдийн 66.1% нь шүүх хуралдаанд иргэн нь шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцож, шүүхийн шийдвэрт өөрийн санал дүгнэлтээ

тусгуулж, шүүхийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих эрхтэй гэдгээ мэднэ гэсэн үр дүн гарч байгаа нь дээрх судалгааны үр дүнтэй үндсэндээ ойролцоо байна.

Гэсэн хэдий ч нөгөө талаас авч үзвэл 34.2% нь шүүх хуралдаанд иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцож, шүүхийн шийдвэрт өөрийн санал дүгнэлтээ тусгуулах эрх, үүргээ мэдэхгүй гэж хариулсан байна. Энэ судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 33.3 хувь нь шүүхээр үйлчлүүлээгүй иргэд байгаа нь дээрх асуултад мэдэхгүй гэж хариулах шалтгаан болсон гэж үзэж болохоор байна. Судалгаанаас харахад Монгол Улсын иргэн бүр шүүхийн үйл ажиллагаатай танилцах, иргэдэд хүртээмжтэй байдлаар мэдээллийг хүргэх ажиллагаа хангалтгүй, шүүхэд хөндлөнгийн хяналтаа хэрэгжүүлэх эрх, үүргээ мэдэхгүй, эрх зүйн боловсрол орхигдсон, иргэдийн эрх зүйн мэдлэг сул байгааг харуулж байна.

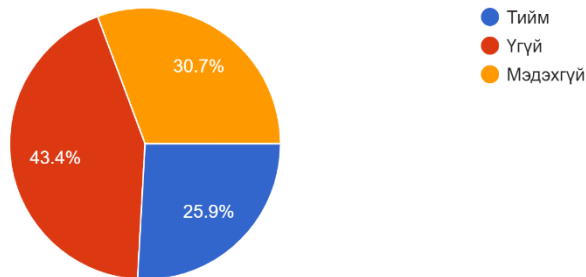

График 3. Та шүүхийн үйл ажиллагааг нээлттэй, ил тод гэж боддог уу?

Бидний хийсэн судалгаанаас харахад шүүхийн үйл ажиллагааг нээлттэй, ил тод байдаг гэж 25.9% нь үзсэн бол, шүүхийн үйл ажиллагааны талаар огт мэдэхгүй гэж 30.7%, үгүй гэж 43.4% хариулжээ. Үүнээс үзэхэд судалгаанд оролцогчдын 74.1 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа нээлттэй, ил тод биш гэж бодож байгаа нь шүүхийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийн хүртээмжтэй байдал хангалтгүй гэж үзэхээр байна.

Судалгаанд хамрагдсан 228 хүнээс 18-24 насны хүн хамгийн идэвхтэй буюу

33.6%, хүйсийн хувьд 61.7 нь эмэгтэй, 67.1% нь дээд боловсролтой, ажил эрхлэлтийн хувьд 59.9 нь төрийн албан хаагчид байгаа нь судалгааны үр дүнт бодитой гаргахад хувь нэмэр оруулсан.

Эдгээрээс шүүхийн ил тод байдлын талаар өгсөн хариултыг нь мэргэжлийн байдлаар нь ангилж үзвэл багш нарын олонх нь энэ асуудлыг сонирхдоггүй, эрүүл мэндийн чиглэлийн мэргэжилтэй хүмүүс болон онцгой байдлын алба хаагчид шүүхэд итгэхгүй байх нь давамгайл, санхүү болон нягтлан бодогч мэргэжилтэй

МОНГОЛ УЛСЫН
ХҮҮРГАА

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХ УЙРХАМ

хүмүүсийн 50 орчим хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод бус гэж, 43.7 хувь нь энэ асуудлыг сонирхдоггүй гэж хариулсан. Харин төрийн захиргаанд ажилладаг хүмүүс бүгд шүүхийн ил тод байдалд огт сэтгэл ханамжгүй гэж хариулсан нь анхаарал татаж байна.

Хуулийн сургуулийн оюутнуудын 60 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод байдаг гэж, 30 хувь нь ил тод биш гэж үзсэн бол эрх зүйч мэргэжилтэй боловч хуульч биш хүмүүсийн 36.4 хувь нь шүүх ил тод гэж, 42.4 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж, үлдсэн 21.2 хувь нь мэдэхгүй гэж хариулсан байна. Харин хуульч нарын 33.3 хувь нь шүүхийн ил тод байдалд итгэж, 33.3 хувь нь шүүх ил тод биш гэж хариулсан бол үлдсэн 33.3 хувь нь мэдэхгүй гэсэн хариулт өгчээ. Үүнээс үзвэл хуульч, эрх зүйч мэргэжилтэй, эрх зүйчээр сурч байгаа хүмүүсийн 41.3 хувь нь шүүхийн ил тод байдалд итгэдэг, 39.1 хувь нь итгэдэггүй, 17.4 хувь нь шүүхийн ил тод байдлын талаар сонирхдоггүй гэсэн дүгнэлтэд хүрч байна.

Судалгаанд оролцогчдыг насны байдлаар нь ангилж шүүхийн ил тод байдлын талаарх хариултыг нь харьцуулж үзвэл 18-45 насны иргэдийн 40 буюу түүнээс дээш хувь нь шүүхийн үйл ажиллагааг ил тод биш гэж үздэг, ялангуяа 31-35 насны иргэдийн 55.2 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж

хариулсан байгаа нь ажиглагдлаа. Харин 46-50 насны иргэдийн 44.4 хувь нь шүүхийн ил тод байдалд итгэдэг бол 33.3 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж хариулсан нь насны бүлгүүдийн дотор хамгийн эерэг хариулт өгсөн хэсэг байлаа. Харин 50 болон түүнээс дээш насны иргэд шүүхийн үйл ажиллагааны ил тод байдлыг мэддэггүй буюу энэ асуудлыг сонирхдоггүй байна.

Оролцогчдыг боловсролоор нь ангилж үзвэл дунд болон тусгай дунд боловсролтой иргэдийн 56.7 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж, үүнээс тусгай дунд боловсролтой иргэдийн 70.6 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж хариулсан байгаа нь хамгийн өндөр хувьтай сөрөг хариулт байлаа. Харин бакалаврын түвшний боловсролтой иргэдийн 23 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа нээлттэй, ил тод гэж, 42 хувь нь ил тод биш гэж, үлдсэн 34 хувь нь мэдэхгүй гэж хариулсан. Магистр болон докторын зэрэгтэй хүмүүсийн олонх нь буюу 52.6 хувь нь энэ асуудлыг сонирхдоггүй гэж хариулсан бол шүүхийн үйл ажиллагааг ил тод байдаг, ил тод биш гэж үздэг бүлгийн эзлэх хувь харьцангуй ойролцоо (ил тод гэж 36.8, ил тод биш гэж 38.2) байна. Үүнээс боловсролын зэрэг илүү өндөр байх тусам шүүхийн үйл ажиллагааны ил тод байдлыг хүлээн зөвшөөрөх хандлагатай байгаа нь ажиглагдаж байна.

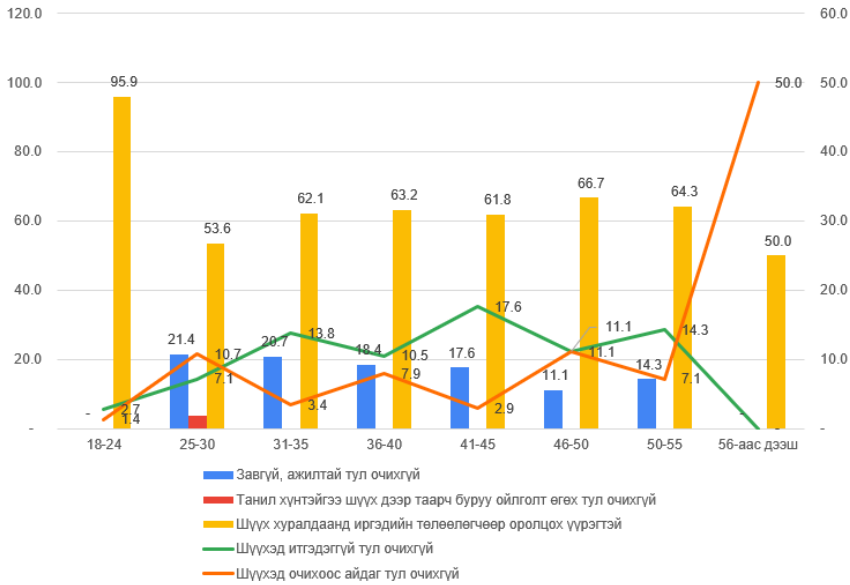

График-4. Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр дуудвал шүүхэд очих байдал, насаар

Харин шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох эсэх талаарх хариултыг хүйсээр ялгаж үзвэл эмэгтэйчүүдийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох сонирхол (76.1 хувь) нь эрэгтэйчүүдийнхээс 10 орчим хувиар

илүү, эрэгтэйчүүдийн завгүй ажилтай учраас очихгүй гэсэн хандлага (18.6 хувь) нь эмэгтэйчүүдийнхээс 10 орчим хувиар илүү байгаа нь доорх графикаас харагдаж байна.

График 5. Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр дуудвал шүүхэд очих эсэх, хүйсээр

Хүйсийн байдлаар авч үзвэл шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоонд эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь өндөр байдаг гэж өмнөх судалгаанд дүгнэсэн бөгөөд энэхүү судалгаанд ч эмэгтэйчүүдийн шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох сонирхол илүү өндөр байгаа нь харагдаж байна. Иймд эрэгтэйчүүдэд чиглэсэн шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн ажил, үүргийн талаарх мэдээллийг хүргэж иргэдийн төлөөлөгчдийн хүйсийн харьцааг илүү ойртуулах боломжтой юм.

Энэхүү судалгааны шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох эсэх талаарх олон хариулттай асуултад хариулсан байдлыг оролцогчдын ажил эрхлэлттэй харьцуулж үзвэл одоогоор эрхэлсэн ажилгүй байгаа хүмүүс шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох сонирхол 96.2 хувь байгаа нь хамгийн өндөр бол төрийн албаныхан хамгийн бага (62.6 хувь), хувийн хэвшилд ажилладаг хүмүүсийн сонирхол 72.4 хувь, хувиараа бизнес эрхлэгчдийн шүүхээс дуудсан тохиолдолд шүүх хуралдаанд иргэдийн

МОНГОЛ УЛСЫН ХАМГИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧӨӨР

төлөөлөгчөөр оролцох үүрэгтэй гэж үзэх байдал 87.5 хувь байна. Харин завгүй ажилтайн улмаас шүүх хуралдаанд иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцохгүй гэсэн хариулт төрийн албан хаагчдын дунд хамгийн өндөр (18.0 хувь), шүүхэд итгэхгүй тул очихгүй гэсэн хандлага ч мөн л төрийн албан хаагчдын дунд харьцангуй өндөр (12.2 хувь) байгаа нь ажиглагдлаа. Цаашид төрийн албан хаагчдад болон хувиараа бизнес эрхлэгчдэд чиглэсэн шүүхийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг хүргэх арга хэмжээ авч тэдний шүүхэд итгэх итгэлийг дээшлүүлэх нь зүйтэй болохыг судалгааны үр дүн харуулж байна.

Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр дуудвал шүүхэд очих эсэхийг асуухад 18-24 насныхны 95 хувь нь өөрсдийгөө очих үүрэгтэй гэж үзэж байгаа нь хамгийн эерэг үзүүлэлт байлаа. Харин 25-30 насныхан болон 56 болон түүнээс дээш насныхан дунд очно, очихгүй гэсэн хариулт үндсэндээ ойролцоо 50 хувь орчим байгаа бол 25-30 насныхан завгүй (21.4 хувь), шүүхэд очихоос айж байна (10.7 хувь) гэсэн үндсэн хоёр шалтгаанаар шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр ажиллахаас татгалзах хандлагатай байна.

Харин 46-50 насныхны хувьд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох сонирхол 18-24 насныхны хэмжээнд хүрэхгүй боловч бусад насны бүлгийнхнээс харьцангуй өндөр (66.7

хувь) боловч энэ насны бүлгийн дотор шүүхэд итгэдэггүй тул иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцохгүй гэсэн хариулт хамгийн өндөр (17.6 хувь) байгаа нь доорх графикаас харагдаж байна.

Мөн энэхүү судалгаанд оролцогчдын 36-55 хүртэлх насны бүлэгт хамаарах хүмүүсийн хувьд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр очих магадлал дунджаар 63.6 хувьтай, маш ойролцоо үзүүлэлттэй байгаа бол очихгүй байх магадлал нь эдгээр насны бүлгүүдийн хувьд ихэвчлэн завгүй учраас очихгүй, мөн шүүхэд итгэдэггүй гэсэн хоёр үндэслэл байгаа нь ажиглагдаж байна.

Судалгаанд оролцсон 31-35 настай хүмүүсийн дунд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр очихгүй байх үндэслэл нь мөн л шүүхэд итгэдэггүй (13.8 хувь) гэх үндэслэл байгаа нь анхаарал татсан үзүүлэлт байв.

Судалгааны хариултуудаас танил хүнтэйгээ шүүх дээр таарч буруу ойлголт өгөхөөс эмээж шүүхэд очихгүй гэсэн хариулт бараг байхгүй, иргэдийн дунджаар 64.7 хувь нь шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр очих сонирхолтой байгаа нь эерэг үзүүлэлтүүд боловч цаашид шүүхэд итгэх итгэлийг дээшлүүлэх, шүүхийн үйл ажиллагааны талаарх мэдээллийг нэмэгдүүлж иргэдийн шүүхэд очихоос айх айдсыг багасгах хэрэгцээ шаардлага байгааг энэхүү судалгаа харуулж байна.

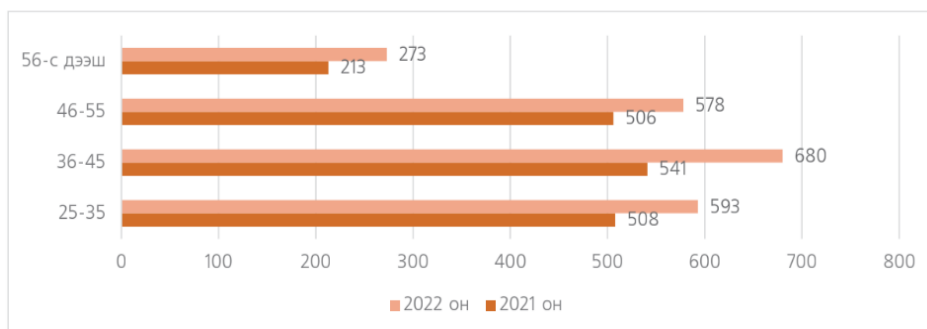

График 6. Монгол Улсын хэмжээнд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн идэвх оролцоог насны байдлаар болон оноор харьцуулсан байдал¹⁵

¹⁵Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо", Монгол Улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, УБ., 2023, 297 дахь тал

Дээрх графикаас харахад 56 болон түүнээс дээш насны иргэдийн шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр оролцох оролцоо хамгийн бага, 36-45 насны хүмүүсээс 25-35 насны хүний идэвх оролцоо бага бол 46-55 насныхан 36-45 насны хүмүүстэй идэвх, оролцоо ойролцоо байна.

Нийт шүүх хуралдаанд оролцсон иргэдийн төлөөлөгчийн 909 буюу 46.1 хувь нь эрэгтэй, 1062 буюу 53.9 хувь нь эмэгтэй

байгаа нь хүйсийн байдлаар шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо эмэгтэйчүүдийн хувь илүү, боловсролын түвшингээр нь авч үзвэл, дээд боловсролтой иргэдийн төлөөлөгч 892 буюу 46.3 хувь, бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн төлөөлөгч 974 буюу 50.6 хувь, боловсролгүй иргэдийн төлөөлөгч 177 буюу 9.2 хувь байна¹⁶.

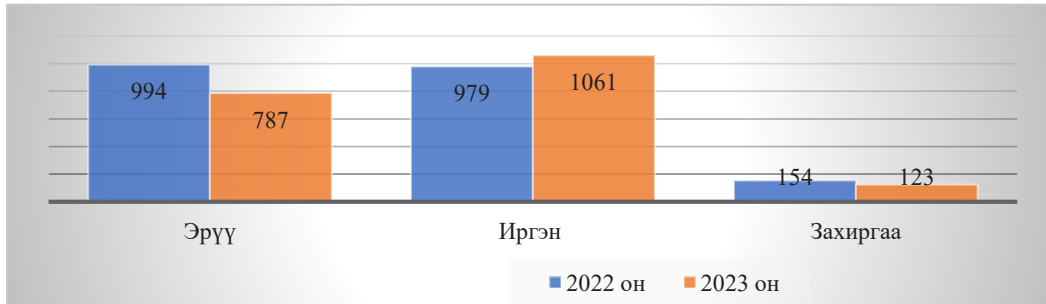

График-7. Иргэдийн төлөөлөгч оролцсон шүүх хуралдаан¹⁷

Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс эрхлэн гаргасан тайланд бүрэн дунд боловсролтой болон боловсролгүй иргэд Монгол Улсын хэмжээнд нийт шүүх хуралдаанд оролцсон иргэдийн 59.8 %-ийг эзэлж байгаа гэж дурдсан байна. Энэ үзүүлэлтээс харахад боловсролын ямар түвшинд эрх зүйн суурь боловсрол олгох хэрэгцээ шаардлага манай улсад байгааг харуулж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд шүүх хуралдаанд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоог 2023 оны тоон үзүүлэлтийг өмнөх онтой харьцуулахад

эрүүгийн хэргийн шүүх хуралдаанд оролцсон иргэдийн төлөөлөгч 207 хүнээр буюу 21 хувиар буурсан, иргэний хэрэгт 7.7 хувиар өссөн, захиргааны хэрэгт 20.1 хувиар буурсан байна.¹⁸ Жил ирэх тутам хэрэг маргааны тоо өсөж байхад шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо буурсан нь Үндсэн хуулиар олгосон эрх, үүрэг, шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцооны зорилго, ач холбогдлын талаарх талаарх мэдлэг дутуу, шүүхийн талаарх уламжлалт ойлголтоосоо салаагүй байгааг харуулж байна.

¹⁶ "Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо", Монгол Улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, Уб., 2023, 297 дахь тал

¹⁷ "Иргэдийн төлөөлөгч", Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн 2021-2023 оны тайлан, Уб., 2023, 154 дэх тал.

¹⁸ Монгол улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, Иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо., 2023, 154 дэх тал

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠯᠤᠰ

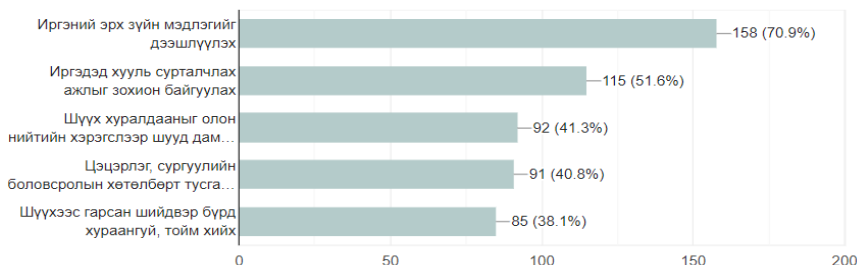

График 8. Шүүх нээлттэй, ил тод байдлыг дээшлүүлэхэд шүүхээс хэрэгжүүлэх шаардлагатай арга хэмжээ

Судалгаанд оролцогчдын хариултыг давхардсан тоогоор авч үзэхэд 70.9% нь иргэний эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэх, 51.6 хувь нь иргэдэд хууль сурталчлах ажлыг зохион байгуулах, 41.3 хувь нь шүүх хуралдааныг олон нийтийн хэрэгслээр

шууд дамжуулах, 40.8 хувь нь цэцэрлэг, сургуулийн боловсролын хөтөлбөрт тусгуулах, 38.1 хувь нь шүүхээс гарсан шийдвэр бүрд хураангуй, тойм хийх шаардлагатай гэж хариулжээ.

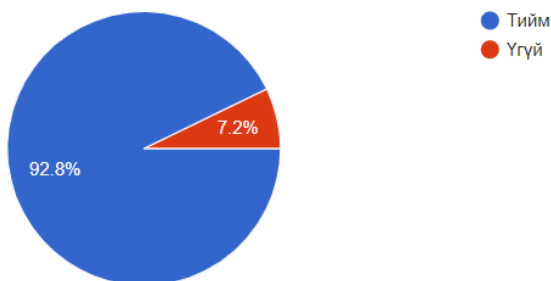

График-9. Хүүхдийг шүүхийн байранд болон шүүх хуралдааны танхимд ирүүлж бодитоор эрх зүйн суурь мэдлэг олгох, танин мэдэхүйн аялал зохион байгуулахыг дэмжих эсэх

Дээрх асуултад судалгаанд оролцогчдын 92.8% нь дэмжинэ гэж хариулжээ. Шүүхийн байранд болон шүүх хуралдааны танхимд хүүхдүүдийг ирүүлж бодитоор эрх зүйн суурь мэдлэг олгох Монгол Улсын ирээдүй болсон хүүхэд, залуучууд эрх зүйн суурь боловсрол сайтай болж төлөвшсөнөөр хууль, дүрэм журмаа сахин биелүүлдэг, хүний эрхийг дээдэлсэн, иргэн бүр эрх, үүргээ ухамсарласан, хараат бус бие даасан, шударга шүүхийн тогтолцоог бэхжүүлэх, төрдөө, шүүхдээ итгэдэг шударга нийгмийг цогцлоох хувь хүнийг

хөгжүүлэх зэрэг олон эерэг нөлөөтэй гэж үзэхээр байна.

Түүнчлэн гадаадын зарим улс орнуудад шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлыг олон нийтэд хүргэхдээ хэвлэл мэдээллийн байгууллага нь шүүхийн эх сурвалжаас авсан мэдээллээ аливаа засваргүйгээр олон нийтэд хүргэх хэм хэмжээг байдгийг анхаарч үндэсний хэмжээнд ижил байдлаар зохицуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна. Жишээлбэл Канад Улсын шүүх нь сэтгүүлчид зориулсан өрөөтэй байх бөгөөд шүүх танхимд шийдвэрээ сонсгохоос өмнө тухайн өрөөнд сэтгүүлчдэд хандан шийдвэрийн

үндэслэлээ шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүн танилцуулдаг байна. Хэргийн материал нээлттэй, шүүх хуралдаан нээлттэй, шүүхийн шийдвэр нээлттэй, шийдвэрлэсэн хэргээ өдөрт нь хураангуйлаад мэдээлэл бэлтгэн гаргадаг зэрэг нь эргэлзэх, таамаглах зүйлгүйгээр олон нийтэд түгээх боломжийг бүрдүүлдэг байна.

Иргэдийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн арга хэлбэрээр эрх зүйн боловсролыг дэмжих нь дан ганц шүүхийн салбарт тулгамдаж буй асуудал гэж үзэх боломжгүй нь дээрх судалгаанаас харагдаж байна. Шүүхийн байгууллагаас иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэх ажилд дэмжлэг үзүүлснээр иргэд шүүхийн талаар илүү мэдээлэлтэй болж, шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод байх үндэс суурийг бэхжүүлэх боломжтой байна. Иймд шүүхээс үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлыг сайжруулах зорилгоор иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, эрх зүйн боловсрол олгох цахим платформ болон мэдээллийн сувгийг оновчтой тодорхойлох, цаашид эрх зүйн боловсролыг дэмжих ажлын хүрээнд шүүхийн талаар ямар мэдээллийг өгөх нь зүйтэй талаар нарийвчилсан судалгаа, шинжилгээ хийх, шүүхийн салбарын цахим хөгжлийг үр дүнтэй, хүртээмжтэй хүргэх чиглэлээр боловсролын байгууллагуудтай уялдаа холбоотой ажиллах нь үр дүнтэй гэж үзэж байна.

Сургуулийн өмнөх боловсролоос эхлэн бүх шатны боловсролын хөтөлбөрт эрх зүйн суурь мэдлэгийг олгох, шүүхийн үйл ажиллагааг таниулах практик танин мэдэхүйн сургалт зохион байгуулах нь үр дүнтэй эсэхийг асуусан асуултад судалгаанд хамрагдсан хүмүүсийн 93,3 хувь нь “тийм” гэж хариулсан байна. Энэ нь суурь хүмүүжил төлөвших бага наснаас нь эрх зүйн боловсрол олгох, шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо, эрх, үүргийн талаарх ойлголтыг хүүхдүүдэд өгөхийг иргэд дэмжиж байгааг харуулж байна.

Дүгнэлт

Шүүхийн нээлттэй, ил тод байдлын зарчим, түүний хэрэгжилт нь шүүх хуралдаанд иргэдийн төлөөлөгчийн

оролцоог нэмэгдүүлэх, олон нийтийн хяналт тавих эрхийг хангах, шүүхэд итгэх иргэдийн итгэлийг нэмэгдүүлэх, иргэн төвтэй шүүхийн үйлчилгээг төлөвшүүлэх явдал юм.

“Алсын хараа” 2050 Монгол улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого”-доо ардчилал, шударга ёсны засаглалыг бэхжүүлэх эрхэм зорилгын хүрээнд 2021-2030 он хүртэлх хугацаанд “Шүүхийн хараат бус байдал хангагдаж, хариуцлагатай, иргэн төвтэй шүүх тогтолцоо төлөвшинө” гэж, 2031-2040 оныг хүртэлх хугацаанд “Иргэдийн итгэлийн бүрэн хүлээсэн шүүхтэй болно” гэж, 2041-2050 он хүрэхэд “Хариуцлагатай, иргэн төвтэй шүүх төлөвшсөн” байх шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшинг баталсан байна. Шүүх эрх мэдлийн байгууллага нь 2024-2034 онд хэрэгжих дунд хугацааны зорилт, хөтөлбөрийн хүрээнд хөгжлийн бодлогын үр дүнгийн суурь нөхцөлийг бүрдүүлсэн “Монгол Улсын Шүүх эрх мэдлийн байгууллагын хөгжлийн бодлого”-ын баримт бичгийг Улсын Их Хурлын 2024 оны 33 дугаар тогтоолоор батлуулсан. Уг бодлогын баримт бичгийн шүүхийн захиргааны үйлчилгээний чанар хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилтын хүрээнд “шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоог нэмэгдүүлэх арга хэлбэрийг боловсронгуй болгох...” арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгасан байна.

Шүүхэд иргэдийн төлөөлөгчдийг дуудан ирүүлэх, тэдний дүгнэлтийг харгалзан шүүхийн шийдвэрт тусгах, шүүхийн үйл ажиллагаанд хөндлөнгийн хяналт тавих иргэдийн төлөөлөгчдийн суурь мэдлэг сул байгаа зэрэг асуудлууд нь практикт тулгамдсан асуудал болоод байгааг цөөнгүй судлаачид онцолсон байна. Зарим судлаачид шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо холимог бөгөөд хэлбэрийн төдий гэж дүгнэсэн бол судлаач С.Номингэрэл, Т.Гангэрэл нар “Шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэлийн бэхжүүлэх арга зам” өгүүлэлтгээ “Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр сонгогдсон иргэн шүүхэд ирэхдээ шүүхийн иргэдийн төлөөлөгч гэж хэн болох, шүүх хуралдаанд оролцуулж буй зорилго нь ямар ач холбогдолтой

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯᠤᠯᠤᠰ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

талаар ямар ч ойлголтгүй, төвөгшөөсөн хандлагатай байдаг”¹⁹, нөгөө талаар иргэдийн эрх зүйн боловсрол дутмаг хэвээр байгаа²⁰ гэж дүгнэсэн нь энэ судалгааны үр дүнтэй нийцэж байна. Энэ нь шүүхээс иргэдийн эрх зүйн боловсролыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр 2020 оноос хойш хэрэгжүүлсэн ажлын үр дүн төдийлөн хангалтгүй байсныг харуулж байна. Мөн иргэд шүүхийн талаарх мэдээ, мэдээллийг хэвлэл мэдээллийн байгууллагын цахим хуудас /олон нийтийн цахим сүлжээ/-аар авч байгаа нь энэхүү судалгаанаас харагдаж болохоос гадна шүүхээр үйлчлүүлээгүй иргэд шүүхийн цахим хуудсанд хандах байдал маш бага байгаа зэргээс үзвэл цаашид дан ганц шүүхийн цахим хуудсаар олон нийтэд мэдээллийг өгснөөр нээлттэй, ил тод байдлыг хангагдана гэж үзэх нь учир дутагдалтай.

Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн 2022 оны тайланд өмнөх онтой харьцуулсан үзүүлэлтээр шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо 14.4 хувиар буурсан тоо баримт байна. Энэхүү судалгааны үр дүнгээс шүүхээр үйлчлүүлж байгаагүй иргэд шүүхийн нээлттэй, ил тод байдалд итгэдэггүй (39.8 хувь) эсвэл энэ талаар мэдэхгүй (21.5 хувь) буюу эдгээр иргэдийн нийт 61.3 хувь нь шүүхийн талаар сөрөг хандлагатай байгаа нь ажиглагдлаа.

Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр дуудвал шүүхэд очих эерэг хандлагатай иргэдийн эзлэх хувь харьцангуй өндөр, 18-24 насны залуучуудын дунд очно гэсэн хариулт бүр 95 хувьд хүрч байгаа нь сайшаалтай байна. Иргэд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр шүүх хуралд оролцох боломжтой гэдгийг ойлгож, мэдэж байгаа байдал ч нийтлэг байгаа нь энэхүү судалгаанаас гарсан эерэг үр дүн мөн боловч 25-30 насны иргэдэд шүүхэд очихоос айх байдал багагүй хэмжээнд илэрсэн, судалгаанд оролцогчдын дунд шүүхэд итгэх итгэлгүй байна гэсэн хариулт олон гарсан зэрэг нь өнөөгийн манай улсад шүүхийн үйл ажиллагааг олон

нийтэд таниулах, сурталчлах ажлыг оновчтой, хүртээмжтэй байдлаар, нийгмийн тодорхой бүлгүүдийн хэрэгцээнд тулгуурлан сонгож хүргэх нь чухал гэдгийг харуулж байна. Тухайлбал энэ судалгаанд оролцсон төрийн захиргааны байгууллагын алба хаагчид бүгд шүүхийн үйл ажиллагаа нээлттэй, ил тод байдаггүй гэж дүгнэснийг анхаарч төрийн албан хаагчдад чиглэсэн мэдээллийн урсгалыг бий болгож болох юм.

Энэ судалгаанд оролцсон тусгай дунд боловсролтой иргэдийн 70.6 хувь нь шүүхийн үйл ажиллагаа ил тод биш гэж хариулсан, боловсролын түвшин доогуур иргэд шүүхийн үйл ажиллагааны талаар мэдлэг багатай байдаг нь судалгааны үр дүнгээс харагдаж байгаа бөгөөд шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр бүрэн дунд боловсролтой болон боловсролгүй иргэд оролцох байдал өндөр (62 хувь) байгаа тул энэ судалгаанд санал болгосончлон иргэдийн шүүхийн талаарх мэдлэг, ойлголтыг нэмэгдүүлэхийн тулд сургуулийн өмнөх наснаас эхлэн бүх түвшний боловсролд эрх зүйн боловсролыг багтаан олгох нь зүйтэй байна.

Шүүхээс үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлыг сайжруулах зорилгоор иргэдийн эрх зүйн боловсролыг дээшлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх, эрх зүйн боловсрол олгох цахим хуудас, вертуал төхөөрөмж болон мэдээллийг хүргэх нэгдсэн сувгийг оновчтой тодорхойлох, цаашид эрх зүйн боловсролыг дэмжих ажлын хүрээнд шүүхийн талаар ямар мэдээллийг өгөх нь зүйтэй талаар хэвлэл мэдээллийн баг ажиллаж нарийвчилсан судалгаа, шинжилгээ хийх, шүүхийн салбарын цахим хөгжлийг үр дүнтэй, хүртээмжтэй хүргэх чиглэлээр төрийн бусад байгууллага тэр дундаа боловсролын байгууллагуудтай уялдаа холбоотой ажиллах зэргээр шүүхийн салбарт зарим арга хэмжээ, сайн туршлагыг нэвтрүүлж болох юм. Үүний зэрэгцээ гадаадын улс орнуудад шүүхийн үйл ажиллагааны нээлттэй, ил тод байдлыг хангаж байгаа

¹⁹Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. ЗХДШШүүхийн захиргааны ажилтнуудаас авсан асуумж. 2020

²⁰Номин-Эрдэнэ, Гангэрэл, 2020.

байдал шүүхийн эх сурвалжаас авсан мэдээллээ аливаа байдлаар мушгин гуйвуулах боломжгүйгээр олон нийтэд хүргэх зохицуулалт, цахим орчны ёс зүйг төвөллүүлэх сайн туршлагыг улс орны хөгжилд тулгуурлан шүүхэд нэвтрүүлснээр шүүхийн цахимжилт эрчимтэй хөгжиж, шүүхэд итгэх иргэдийн итгэлийг дээшлүүлэх, шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчөөр ажиллах идэвх, сонирхлыг нь дэмжих чухал алхам болж чадна гэж үзэж байна.

Санал

1. Нийгмийн тодорхой бүлгүүдийн хэрэгцээнд нийцсэн хэлбэр, агуулгаар шүүхийн үйл ажиллагааг олон нийтэд сурталчлах, мэдлэг олгох, МУ-ын хэмжээнд шүүхүүдэд болж буй үйл явдлын мэдээллээр шуурхай хангах сувгийг тодорхой болгохын тулд хэвлэл мэдээллийн төвтэй байх нь стратегийн хувьд нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн байгууллага болоход чухал ач холбогдолтой,

2. Шүүх эрх мэдлийн байгууллагын зүгээс хэвлэл мэдээллийн салбартай хамтран ажиллах, шүүхийн албан ёсны нээлттэй эх сурвалжаас авсан мэдээллийг мушгин гуйвуулж, олон нийтийг төөрөгдүүлэхгүй хүргэх, хүний эрхийг зөрчихөөс урьдчилан сэргийлэх нөхцлийг бүрдүүлсэн цахим орчны ёс зүй, соёлыг түгээсэн нарийвчилан журмаар зохицуулах,

3. Эрх зүйн боловсролтой болсноор шүүхийн талаарх зөв ойлголттой, хуулиар олгосон эрх, үүргээ биелүүлэх нь ямар ач холбогдолтой болохыг ухамсарласан, хариулагатай насан хүрсэн иргэн болж чадна. Шүүхийн нээлттэй ил тод байдлыг хангахад нэг талаас иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх нь чухал хэдий ч нөгөөтэйгүүр шүүхийн үйл ажиллагаанд ямар нэгэн хэлбэрээр үр нөлөөтэй оролцдог эрх зүйн мэдлэг, боловсролтой иргэдийн оролцоо чухал юм. Тиймээс Төрөөс бодлогоор дэмжиж, сургалтыг бүх шатны боловсролын хөтөлбөрт тусгуулах саналыг дэвшүүлээ.

Ашигласан материал

1. НҮБ, Хууль зүйн үндэсний төв. //Олон улсын гэрээ хэлэлцээрүүдийн эмхэтгэл. -Уб.,1993. 3-4 дэх тал.

2. Чимид,Б. Үндсэн хууль ёс ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо олон улсын симпозиум. //Хууль дээдлэх ёсыг хангахад шударга шүүхийн үүрэг илтгэл. -Уб., 2009. 28 дахь тал.

3. Б.Өлзийсайхан, “Шүүхийн эрх зүй бие даасан салбар эрх зүй болох нь”, //Монголын төр, эрх зүй” сэтгүүл. Уб., 2021-№1(97). 50-67 дахь тал.

4. <http://pdf.usaid.gov>

5. (Баярсайхан, Баянбилэг 2010)

(Баярсайхан, Баянбилэг 1990)

6. Yuoth legal Services, YLS. (2023)

“The importance of community legal education.

7. Bedzow, By Michael J. Broyde & Ira. (2019) “Education week.

8. George, Anitha Rinu. (2023) “Why Teaching Basic Law and Legal Education in Schools is Crucial.

9. Centre, Bingham. (2022) “Each Other.

10. Centre, Bingham. (2022) “Each Other.

11. Асуумж. Захиргааны хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн захиргааны ажилтнуудаас авсан асуумж., 2020

12. Бадамрагчаа,П. ННФ ТББ менежер, Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаан дахь иргэдийн оролцоо. Бодлогын асуудал. СХДШүүхийн Шүүх хуралдааны ажиглалтын тайлан. 2010.

13. (Содномдаржаа, Давааням, 2019)

14. Бадамрагчаа, П. ННФ ТББ менежер, Шүүхэд хэрэг маргааныг хянан хэлэлцэх ажиллагаан дахь иргэдийн оролцоо. Бодлогын асуудал. СХДШүүхийн Шүүх хуралдааны ажиглалтын тайлан. 2010.

15. Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо”, Монгол Улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, Уб., 2023, 297 дахь тал

16. Шүүхийн иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо”, Монгол Улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, Уб., 2023, 297 дахь тал

МОНГОЛ УЛСЫН ШҮҮХИЙН
ЕРӨНХИЙ ЗӨВЛӨЛИЙН
ТАЙЛАН

17. "Иргэдийн төлөөлөгч", Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн 2021-2023 оны тайлан, Уб., 2023, 154 дэх тал,

18. Монгол улсын шүүхийн 2022 оны тайлан, Иргэдийн төлөөлөгчийн оролцоо., 2023, 154 дэх тал

19. Шүүхийн ерөнхий зөвлөл. ЗХДЗШШүүхийн захиргааны ажилтнуудаас авсан асуумж., 2020

20. (Номин-Эрдэнэ, Гангэрэл, 2020)

ШҮҮХ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ТУХАЙ ХУУЛИЙН ӨӨРЧЛӨЛТ, ШИНЭЧЛЭЛТ

CHANGES AND REFORM OF THE FORENSIC LAW

Э.Батбаяр*

Дотоод хэргийн их сургуулийн Шинжлэн магадлахуйн институтийн Криминалистикийн шинжилгээний тэнхимийн ахлах багш, цагдаагийн хошууч

Batbayar.E

Senior Lecturer in the Department of Forensic Analysis at the Institute of Forensic Science, University of Internal Affairs, Police Major

*Хариуцлагатай зохиогч: batbayar9871@gmail.com

Хураангуй: Монгол Улсад шүүх шинжилгээ хийхтэй холбоотой эрх зүйн харилцааг 1926 оноос эхлэн бүх процессын хуулиудад тусгасан байдаг. Шүүхийн шинжилгээний тухай Монгол Улсын бие даасан хууль 2009 онд батлагдаж улмаар 2022 онд шинэчлэгдсэн. Дээрх хуулиудад шүүх шинжилгээ хийх үйл ажиллагааг өөр өөр үзэл баримтлалаар ялгаатай зохицуулж ирсэн байдаг. Энэхүү илтгэлээр эдгээр хуульд шүүх шинжилгээний үйл ажиллагааг хэрхэн зохицуулж ирсэн уламжлалыг судлан, нэгтгэн дүгнэж, өөрчлөлт, шинэчлэлтийг гарган тавихыг зорьсон болно.

Abstract: Legal relations related to judicial analysis in Mongolia have been included in all procedural laws since 1926. Mongolia's independent law on forensic analysis was approved in 2009 and revised in 2022. In the above laws, judicial analysis has been regulated differently with different concepts. In this report, it is intended to study and summarize the tradition of how these laws have regulated Forensic science, and propose changes and reforms.

Түлхүүр үг: Монгол Улсын шүүх шинжилгээ, Монгол Улсын эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, шүүх шинжилгээний тухай хууль.

Keyword: Mongolian forensic science, law on criminal procedure of Mongolia, law on forensic analysis

Үндэслэл

Монгол Улс шүүх шинжилгээ хийхтэй холбогдсон процессын харилцааг эрүү, иргэн, захиргааны процессын хууль тогтоомжид заасан журмаар зохицуулж ирсэн. Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн шинжилгээ хийлгүүлэх шаардлага үүссэн тохиолдолд эрүүгийн хэргийн холбогдолтой хэрэгт эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх журмаар, иргэн, захиргааны хэрэг, маргааны холбогдолтой хэрэгт иргэн, захиргааны хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх журмаар тухайлан зохицуулж ирсэн уламжлалтай. “Монгол Улсын Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөр”-ийн дагуу Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны 63 дугаар тогтоолоор Шүүхийн шинжилгээний үндэсний төвийг анх байгуулж, Монгол Улсын Засгийн газрын 2007 оны 270 дугаар тогтоолоор аймаг,

нийслэл, дүүргийн цагдаагийн байгууллагын бүтцэд байсан криминалистикийн шинжээч, мэргэжилтнүүд болон орон нутгийн эмнэлгийн байгууллагын харьяанд байсан шинжээч эмч нарыг нэгтгэж тухайлсан газарт нь нэгж буюу аймаг, нийслэлийн шүүхийн шинжилгээний албыг байгуулсан. Бие даасан байгууллага байгуулагдсанаас үйл ажиллагаа, зохион байгуулалтыг зохицуулсан бие даасан хууль шаардлагатай болж 2009 онд анхны хууль батлагдан 2022 шинэчлэн найруулж батлагдаад байна.

Үндсэн хэсэг

Монгол улсад хэргийн газрын үзлэг хийх, эрэн сурвалжлах ажиллагаа явуулахад тусгай мэдлэг ашиглах талаар анхны зохицуулалтууд “Халх журам”,

Урьдчилсан судалгаа

“Монгол-Ойрадын цааз” зэрэг хууль цаазын дургал бичигт тусгагдаж байжээ.¹

Манай Улсын хувьд шинжлэн магадлах байгууллага, үйл ажиллагааны тухай бие даасан хууль 2009 онд батлагдан батлагдаж, мөрдөгдөж эхлэхээс өмнө шинжилгээ хийх, хийлгүүлэхтэй холбогдсон процессын харилцааг эрүү, иргэн, захиргааны процессын хууль тогтоомжид заасан журмаар зохицуулж ирсэн.

Монгол Улсын эрүүгийн процесс ажиллагааны практикт тусгай мэдлэг ашиглах зохицуулалт 1926 оны “Монгол Улсын шүүн таслах газраас аливаа хэргийг байцаан шийтгэх тухай хууль”-ийн 18 дугаар зүйлд “...экспертийн гэх хэргээс учрыг шинжлэн мэдэх хүмүүсээс гуйх” хэмээн анхлан тусгажээ.²

Үүнээс хойш 6 удаа эрүүгийн процессын хууль шинэчлэн батлагдан хэрэгжсэн. Үүнд:

1.1929 онд “Аливаа хэргийг хэрхэн байцаах ба шийтгэх тухай хууль”;

2.1935 онд “Аливаа хэргийг хэрхэн байцаах ба шийтгэх тухай хууль”;

3.1949 онд “Бүгд найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль”;

4.1963 онд “Бүгд найрамдах Монгол Ард Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль”;

5.2002 онд “Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль”;

6.2017 онд “Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хууль”.

Мөн эрүүгийн процессын хуульд 1994 болон 2007 онд томоохон нэмэлт, өөрчлөлтүүд хийгдэж байсан.

1926-2002 оны хуулиуд шинжээч эрх, үүрэг, шинжээч ба хэргийн газрын үзлэгийн мэргэжилтний хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа болон нотлох баримтын тухай ойлголтуудыг тусгасан байдаг.

2017 оноос эхлэн мөрдөгдөж буй эрүүгийн процессын тухай хуульд мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаанд мэргэжилтнийг оролцуулах, шинжээч томилж дүгнэлт гаргуулахаас гадна тусгай мэдлэг эзэмшсэн мөрдөгч ул мөр, эд мөрийн баримт, хэргийн бусад материалд анхан шатны үзлэг, оношилгоо хийж магадлаа гаргахаар заасан нь онцлог зохицуулалт болсон.³

Монгол Улсын шүүхийн шинжилгээний тухай бие даасан хууль 2009 онд батлагдсан. Энэ хуулиас өмнө шинжлэн магадлах үйл ажиллагааны зорилт, зарчим, шатлал, журам, шүүхийн шинжилгээний Улсын байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалтын бүтэц, түүний эрх үүрэг, үйл ажиллагааны үндсэн чиглэл, шинжээчдийн эрх зүйн байдал зэргийг нарийвчлан зохицуулах боломжгүй байсан байна.

Шинжлэн магадлах үйл ажиллагааны зорилт, зарчим, шатлал, шүүхийн шинжилгээний Улсын байгууллагын тогтолцоо, зохион байгуулалтын бүтэц, алба хаагчдын эрх зүйн байдлыг хуульчлан тогтоох зайлшгүй шаардлага үүссэн бөгөөд, цаг үеийн шаардлагаар Монгол Улсын Их Хурлын 2009 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдрийн хуралдаанаар 6 бүлэг, 45 зүйл, 88 заалттай “Шүүхийн шинжилгээний тухай” Монгол улсын хуулийг⁴ баталсан байна. Уг хууль хэрэгжиж эхэлснээр Эрүүгийн байцаан шийтгэх, Иргэний болон Захиргааны хэргийг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулиудын шинжлэн магадлах үйл ажиллагаатай холбоотой зохих заалтууд илүү тодорхой болжээ.

Уг анхны хуулиар Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын чиг үүрэг, тогтолцоо, аливаа хэрэг, маргаанд шинжилгээ хийх нийтлэг журам, зарим онцлог шинжилгээ хийх тухай дэлгэрэнгүй

¹Гантулга, Ц. Доказательственное значение следов в раскрытии преступлений (на примере следов животных). Дисс. ...канд.юрид.наук. М., 2009. С.16.

²Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. Уб., 2012.

³Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. Уб., 2019. 158 дахь тал.

⁴Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2010. №2.

зохицуулалт болон мэргэжилтэн, шинжээчдийн эрх зүйн байдалтай холбоотой зохицуулалтыг бий болгосон.

Монгол Улсын хувьд шүүхийн шинжилгээ хийж, шинжээчийн дүгнэлт гаргахтай холбогдсон процессын эрх зүйн харилцааг хуульчилж, шинээр бие даасан хууль баталж, практик нэвтрүүлсэн алхам нь Улсын хөгжил, дэвшил, тэр тундаа эрх зүйн шинэтгэл хийгээд тусгай мэдлэгийн салбарын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх үйлсэд чухал хувь нэмэр оруулжээ.

Монгол Улсын хууль тогтоомжид шинжлэн магадлах эрх зүйн харилцааг материаллаг, процессын болон процедур журмын хэм хэмжээ хэмээн ангилж үзэж болно.⁵

Шүүхийн шинжилгээний тухай хуулийн зорилт, эх сурвалж, үйлчлэх хэмжээ хязгаар, тусгай мэдлэг ашиглах үндэслэл, нэр томъёоны тодорхойлолт /Нэгдүгээр бүлэг/, байгууллагын эрх хэмжээ, субъектийн эрх, үүрэг /Тавдугаар болон зургаадугаар бүлэг/ зэрэг материаллаг хэм хэмжээг агуулсан.

Шинжлэн магадлах эрх зүйн процессын хэм хэмжээг дараах байдлаар агуулсан. Үүнд:

- Хэрэг хянан шийдвэрлэх процесс ажиллагааны хэлбэрээс хамааран:

- а) үндсэн хуулийн процесс дахь;
- б) эрүүгийн процесс дахь
- в) иргэний процесс дахь;
- г) захиргааны процесс дахь,
- д) арбитрын процесс дахь;
- е) зөрчлийн процесс дахь шинжлэн

магадлахуйн эрх зүйн хэм хэмжээ.

- Магадлах шинжилгээний үе шатаас хамааран:

- а) шинжээч томилох;
- б) шинжилгээ хийх;
- в) шинжээчийн дүгнэлтийг үнэлэх;
- г) шинжээчийн дүгнэлтийг

ашиглахтай холбоотой хэм хэмжээ.

- Тусгай мэдлэг ашиглах хэлбэрээс хамааран:

- а) шинжээчийн;
- б) мэргэжилтний;

в) тусгай мэдлэг бүхий мөрдөгчийн үйл ажиллагааг зохицуулсан хэм хэмжээ.

Шинжлэн магадлахуйн эрх зүйн процедур журмын хэм хэмжээ: Энэхүү харилцааг хамаарагдаж буй нийгмийн харилцааны шинжид үндэслэн а) магадлах шинжилгээг зохион байгуулах хэм хэмжээ; б) шинжлэн магадлах үйл ажиллагааны хүний нөөцийн дэмжлэг үзүүлэх хэм хэмжээ; в) магадлах шинжилгээний арга зүйн дэмжлэг үзүүлэх хэм хэмжээ гэж ангилж болно.

Монгол Улс дахь “Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээ”-нд шүүх шинжилгээний эрх зүйн орчныг цаашид боловсронгуй болгох зайлшгүй шаардлага бий болсон. Тус хуулийг дагаж мөрдсөн 10 гаруй жилийн хугацаанд 6 удаа, давхардсан тоогоор 47 удаа хуулийн зүйл, хэсэг, заалтад нэмэлт, өөрчлөлт орсон нь судалгаагаар тогтоогдож байна.

“Шүүхийн шинжилгээний тухай” хуулийн хүрээнд нийтлэг байдлаараа дараах тулгамдсан асуудлууд байсан тул шинэчлэн найруулсан гэж судлаач бид үзэж байна. Үүнд:

- Урьд мөрдөгдөж байсан “Цагдаагийн байгууллагын тухай хууль”, “Төрийн албаны тухай хууль”-ийн зарим зүйл, заалт, хэсгээр шүүхийн шинжилгээний байгууллагын шинжээч, мэргэжилтэн, албан хаагчдын эрх зүйн байдал, нийгмийн асуудалтай холбогдсон зарим төрлийн харилцааг зохицуулж байсан бол эдгээр хууль нь хүчингүй болж, шинэчилсэн найруулга хэлбэрээр дахин батлагдсанаар шүүхийн шинжилгээний байгууллагын шинжээч, мэргэжилтэн, албан хаагчдын эрх зүйн байдал, нийгмийн асуудлыг дордуулсан;

- Төрийн тусгайлсан чиг үүрэг бүхий байгууллагууд буюу цагдаа, шүүхийн шийдвэр, онцгой байдлын албаны албан хаагчдын эрх зүйн байдал, нийгмийн асуудлыг зохицуулсан зохицуулалтуудтай дүйцүүлэх замаар шинээр ажилтан, албан хаагчийн эрх, үүрэг, хариуцлагыг тодорхой болгох, мөн шинжээчийн хараат бус

⁵Очирбат, Т. Шинжлэн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион байгуулалтын асуудал. Хууль зүйн

докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2019. 145 дахь тал.

ᠬᠤᠠᠨᠭᠠᠨᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤ

байдлыг хангах зэрэг шаардлагатай зохицуулалтыг хуульд нарийвчлан тусгах бодит шаардлага бий болсон;

- Сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргүүдийн арга барил улам нарийсан, өндөр зохион байгуулалтад орж эрүүгийн нөхцөл байдал, нийгмийн харилцаанд гарсан өөрчлөлтөөс шалтгаалан шүүхийн шинжилгээгээр шийдвэрлэх асуудлын хүрээ улам өргөжин тэлж шинэ төрлийн шинжилгээ хийж дүгнэлт гаргах, орчин үеийн лабораторийн тоног төхөөрөмжөөр тоноглогдсон, магадлан итгэмжлэгдсэн лабораториуд байгуулах зайлшгүй шаардлага бий болсон зэрэг болно.

Дараах хууль эрх зүйн актуудыг хэрэгжүүлэх хүрээнд Шүүх шинжилгээний тухай хуулийг 2022 онд шинэчлэн боловсруулсан батлуулсан. Үүнд:

Монгол Улсыг хөгжүүлэх баримт бичгүүдийн хүрээнд буюу Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолоор батлагдсан “АЛСЫН ХАРАА-2050”⁶ Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын 7.4 дэх заалтын 1 дүгээр үе шат (2021-2030)-ны 2-т “Салбарын хөгжил, удирдлагын тогтолцоог бэхжүүлж, байгууллагуудын барилга, байгууламж, дэд бүтцийг системтэй шинэчилнэ” гэж,

3-т “Салбарын үйл ажиллагаанд шинжлэх ухааны өндөр түвшний технологийг нэвтрүүлэх бүтэц зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгож, судалгаа, шинжилгээний баазыг бэхжүүлсэн байна” гэж,

4-т “Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын техник, тоног төхөөрөмж болон хүний нөөцийн чадамж дээшилсэн байна” гэж тус тус тусгажээ.

Дээрх бодлогын хүрээнд 2021-2030 онд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны баримт бичгийн 7.4.1-д “Салбарын эрх зүйн шинэтгэлийг нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн төгөлдөржүүлнэ” гэж,

7.4.13-т “...орон нутаг дах улсын бүртгэлийн хэлтэс, шүүхийн шинжилгээний албаны ажиллах орчныг

сайжруулж, үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлнэ” гэж,

7.4.21-д “Криминалистик, шүүх эмнэлэг болон тусгай шинжилгээний хүчин чадлыг бэхжүүлж, хүний нөөцийг чадавхжуулах, техник-технологийн дэвшлийг нэвтрүүлж, шинжилгээ хийх нөхцөлийг сайжруулна” гэж,

7.4.22-д “Шинжилгээний лабораториудад шинжилгээ хийх шинэ арга, аргачлалыг нэвтрүүлж, ДНХ, хими, физик, биологийн лабораториудыг олон улсын жишигт нийцүүлэн хөгжүүлж, метохондр, бактерлогийн лабораториудыг шинээр байгуулна” гэж,

7.4.23-т “ДНХ-ийн нэгдсэн сан бий болгож, эрэн сурвалжлах болон нууц далд аргаар үйлдсэн, эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй гэмт хэргийг илрүүлэхэд ашиглана” гэж тус тус заажээ.

Шүүхийн шинжилгээний байгууллагын ирээдүйн хөгжлийн чиг хандлага, олон улсын жишиг, үндэсний бодлогын баримт бичгүүдийн хүрээнд шүүхийн шинжилгээ, орчин үеийн хэрэгцээ, шаардлагын үр дүнд бий болгох шаардлагатай шинэ төрлийн шинжилгээ, нэгдсэн болон төрөлжсөн сан, шинжлэн магадлах байгууллагын тогтолцоо, шинжлэн магадлах үйл ажиллагааны эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох зайлшгүй шаардлага үүссэн.

Уг 2022 онд шинэчлэн батлагдсан 11 бүлэг, 81 зүйл, 682 заалттай Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн⁷ онцлог зохицуулалтыг дараах байдлаар багцалж болно. Үүнд:

1.Хуулийн нэр томьёо, шинжлэн магадлахуйн хэл судлалд анхааран хууль зүйн салбарын байгууллагын болон үйл ажиллагааны тухай хуулиудад тодорхой нэр томьёог өөр өөрөөр тодорхойлогдсоныг нэг ойлголтоор жигдрүүлсэн.

2.Шүүх шинжилгээний журмуудыг хуультай холбогдуулан Монгол Улсад анх удаа шинжилгээний хугацааг жишиг хугацааг тогтоосон баримт бичгийг боловсруулан ХЗДХСайдаар батлуулсан.

3.Шүүх шинжилгээний

⁶Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. 2020. №25

⁷Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл 2023. № 5

байгууллагын нэгдсэн болон төрөлжсөн сан бүрдүүлэх, ашиглах, шинэ төрлийн шинжилгээний эрх зүйн орчныг шинээр бий болгосон.

4. Хөрөнгийн үнэлгээнд шинжилгээ хийх боломж, гэмт хэрэгт өртсөн этгээдийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгах, сэтгэцэд нь учирсан сэтгэл зүйн хохирлыг нөхөн төлөх төлбөрийн хэмжээг тогтоох асуудлыг уг хуулиар анх удаа бүрдүүлсэн.

5. Мөн анх удаа гэм буруутай этгээдээс хүрээлэн буй орчинд учирсан хохирлыг тогтоох зохицуулалт нэмсэн.

6. Шинээр батлагдсан хуульд шүүх шинжилгээний байгууллагаар шинжилгээ хийлгэх, болон гадуур шинжилгээ хийлгэх тухай хуульчилж, гадуур шинжилгээ хийх эрх бүхий этгээдүүдэд гэрчилгээ олгох, олгосон эрхийг хасахтай холбоотой зохицуулалтыг анх удаа тусгасан.

7. Шүүхийн шинжилгээ гэсэн нэр томъёог шүүх шинжилгээ болгон өөрчилсөн.

8. Эрх бүхий этгээдээс ирүүлсэн шинжилгээ хийлгэх тогтоолын дагуу шинжээчид шинжилгээг хийлгэхээр даалгахдаа шинжээчийг санамсаргүй тохиолдлоор хуваарилах программ хангамж ашиглан хуваарилах зохицуулалт нэмсэн.

9. Шинжилгээний байгууллагын мэргэжилтэн, шинжээч, ажилтан, албан хаагчийн эрх зүйн байдал, нийгмийн баталгааг сайжруулсан. Тухайлбал, шинжээчээр 1 жил ажилласныг 1.4 жилээр тооцохоор тогтжээ.

Дүгнэлт

Монгол Улсын шүүхийн шинжилгээний тусгай мэдлэг ашиглах зохицуулалт 1926 оны эрүүгийн процесс хуульд тусгагдан 1929, 1935, 1949, 1963, 2007, 2017 онуудад шинэчлэгдэн батлагдаж хэрэгжүүлж ирсэн уламжлалтай байна.

Манай улсад 2009 онд 6 бүлэг, 45 зүйл, 88 заалттай “Шүүхийн шинжилгээний тухай” Монгол улсын хуулийг баталсан байна. Уг хуулиар шүүхийн шинжилгээ хийж, шинжээчийн дүгнэлт гаргахтай холбогдсон процессын эрх зүйн харилцааг хуульчилж, шинээр бие даасан хууль байдлаар баталж, практик нэвтрүүлсэн

алхам нь Улсын хөгжил, дэвшил, тэр тундаа эрх зүйн шинэтгэл хийгээд тусгай мэдлэгийн салбарын шинжлэх ухааныг хөгжүүлэх үйлсэд чухал хувь нэмэр оруулжээ.

Монгол Улсын хууль тогтоомжид шүүх шинжилгээний эрх зүйн харилцаанд материаллаг, процессын болон процедур журмын хэм хэмжээг тусгасан байдаг.

“Шүүхийн шинжилгээний тухай” хуулийн хүрээнд нийтлэг байдлаараа дээр дурдагдсан тулгамдсан асуудлууд, хэрэгцээ шаардлага байсан тул 2022 онд шинэчлэн батлагдсан 11 бүлэг, 81 зүйл, 682 заалттай Шүүх шинжилгээний тухай шинэчлэн баталж хэрэгжүүлж байна.

2022 оны хууль нь 2009 оны хуулиас 5 бүлэг, 36 зүйл, 594 заалтаар илүү буюу дээр өгүүлсэнчлэн онцлог шинэчлэлүүд тусгагджээ.

Дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Шүүх шинжилгээний тухай хуулийг байгууллагын болон үйл ажиллагааны гэсэн 2 тусдаа бие даасан хуультай болгон хөгжүүлэх нь зүйтэй гэдэг санал гаргаж байна.

2. Шүүх шинжилгээний процессын эрх зүйн хөгжүүлэх.

Ашигласан материал

1. Шүүхийн шинжилгээний тухай хууль (2010)

2. Шүүх шинжилгээний тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга (2022)

3. Алсын хараа-2050 Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. (УИХ-ын тогтоол №52, 2020)

4. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. ХЗҮХ. УБ., 2012.

5. Б.Бат-Эрдэнэ. Статус специалиста и эксперта в судопроизводстве Монголии. Дисс. ...канд.юрид.наук. М., 2009.

6. Гантулга, Ц. Доказательственное значение следов в раскрытии преступлений (на примере следов животных). Дисс. ...канд.юрид.наук. М., 2009.

7. Нарангэрэл, С. Монголын эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2015

8. Очирбат, Т. Шинжлэн байгуулалтын асуудал. Хууль зүйн магадлахуйн онол, эрх зүй, зохион докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2019.

Улсын Их Хурлын
Хууль сахиулах
хэлтэс